DESPRE DEMOCRAŢIE ÎN AMERICA
ALEXIS DE TOCQUEVILLE

DESPRE DEMOCRAŢIE ÎN AMERICA

VOLUMUL 2

Traducere din franceză
CLAUDIA DUMITRIU

HUMANITAS
BUCUREŞTI
Coperta
IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE
Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
TOCQUEVILLE, ALEXIS DE
Despre democraţie în America / Alexis de Tocqueville; trad.: Magdalena Boiangiu şi Béatrice Staicu.
— Bucureşti: Humanitas, 2005 2 vol.
ISBN 973 – 50 – 0864 – 5
Vol. 2/trad.: Claudia Dumitriu – ISBN 973 – 50 – 0866 – 1 I. Dumitriu, Claudia (trad.)
321.7 (73)
ALEXIS DE TOCQUEVILLE
DE LA DÉMOCRAŢIE EN AMÉRIQUE
e Editions Flammarion, Paris, 1981
e HUMANITAS, 1995, 2005, pentru prezenta versiune românească
EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România tel. 021/222 85 46, fax 021/224 36 32
www.humanitas.ro

Comenzi CARTE PRIN POŞTĂ: tel. 021/311 23 30, fax 021/313 50 35, C.P.C.E.
— CP 14, Bucureşti e-mail: cphumanitas.ro ww w. librariilehumanitas.ro
ISBN 973 – 50 – 0864 – 5 ISBN 973 – 50 – 0866 – 1

PREFAŢĂ

Americanii au o stare socială democratică ce le-a inspirat în mod firesc anume legi şi anume moravuri politice.

În plus, această stare socială a făcut să apară o multitudine de sentimente şi opinii, necunoscute în vechile societăţi aristocratice din Europa. Ea a distrus sau a modificat relaţiile care existau odinioară, stabilind altele noi. Aspectul societăţii civile s-a schimbat tot atât de mult cât şi fizionomia lumii politice.

Am expus primul subiect în lucrarea despre democraţia americană pe care am acum cinci ani. Cel de al doilea face obiectul cărţii de faţă. Aceste două părţi se completează una pe alta şi alcătuiesc o singură lucrare.

Trebuie însă să avertizez imediat cititorul ca nu cumva să cadă într-o greşeală care mi-ar aduce mari prejudicii.

Văzând că atribui egalităţii atâtea rezultate diferite, el ar putea conchide că eu consider egalitatea ca fiind cauza unică a tot ceea ce se întâmplă în zilele noastre. Ar însemna să mă bănuiască de vederi foarte înguste.

Există, în vremea noastră, o mulţime de opinii, sentimente, tendinţe care-şi datorează apariţia unor fapte străine sau chiar potrivnice egalităţii. Astfel că, dacă aş lua Statele Unite drept exemplu, aş dovedi cu uşurinţă că natura ţării, originea locuitorilor, religia primilor întemeietori, cunoştinţele pe care le-au căpătat, obiceiurile lor anterioare au exercitat şi exercită şi acum, independent de democraţie, o uriaşă influenţă asupra felului lor de a

gândi şi de a simţi. Cauze diferite, dar tot atât de deosebite faţă de manifestări ale egalităţii, se pot întâlni şi în Europa şi ele pot explica o mare parte din ceea ce se petrece acolo.

Admit existenţa şi forţa tuturor acestor cauze diferite, dar subiectul meu nu va trata despre ele. Nu mi-am propus să arăt motivele tuturor tendinţelor şi ideilor noastre; am vrut numai să arăt în ce măsură a modificat egalitatea atât pe unele, cât şi pe celelalte.

Poate unii se vor mira că, având părerea fermă că revoluţia democratică ai cărei martori suntem este un fapt impetuos împotriva căruia nu este nici de dorit, nici înţelept să lupţi, mi s-a întâmplat adesea, în această carte, să adresez societăţilor democratice create de această revoluţie cuvinte atât de aspre.

Voi spune numai că, tocmai pentru că nu sunt un adversar al democraţiei, am vrut să fiu sincer faţă de ea.

Oamenii nu acceptă adevărul de la duşmani, iar prietenii nu îl înfăţişează vreodată; iată motivul pentru care am vorbit despre adevăr.

M-am gândit că mulţi îşi vor asuma sarcina de a vesti binefacerile noi pe care egalitatea le promite oamenilor, dar puţini vor îndrăzni să semnaleze, chiar de departe, primejdiile cu care ea îi ameninţă. Mi-am îndreptat aşadar privirile în special asupra acelor primejdii şi, crezând că le-am descoperit cu precizie, nu am avut laşitatea să le trec sub tăcere.

Sper ca, în această a doua lucrare, să se regăsească imparţialitatea ce s-a putut remarca în prima. Situat în mijlocul unor păreri contradictorii care ne dezbină, am încercat să-mi şterg deocamdată din suflet simpatiile indulgente sau înclinaţiile potrivnice pe care mi le inspiră fiecare dintre aceste păreri. [Am vrut să fiu singur pentru a-mi păstra spiritul liber.] Dacă cei care îmi vor citi cartea

vor întâlni în ea o singură frază al cărei scop să fie cel de a adula unul din marile partide care ne-au agitat ţara sau una din micile facţiuni care, astăzi, o tulbură sau o irită, toţi aceşti cititori să-şi facă auzit glasul şi să mă acuze.

Subiectul pe care am dorit să-l cuprind este imens; deoarece în el intră cea mai mare parte a sentimentelor şi ideilor care dau naştere acestei stări noi a lumii. Un asemenea subiect îmi depăşeşte cu siguranţă puterile; expunându-l, n-am reuşit deloc să fiu mulţumit.

Dar, dacă n-am reuşit să ajung la scopul pe care mi l-am propus şi urmărit, poate cititorii vor recunoaşte cel puţin că mi-am conceput lucrarea într-un spirit care m-ar fi putut duce la reuşită.

PARTEA ÎNTÂI

INFLUENŢA DEMOCRAŢIEI ASUPRA MIŞCĂRII INTELECTUALE DIN STATELE UNITE

Capitolul I

DESPRE METODA FILOSOFICĂ A AMERICANILOR

Nu cred că există în lumea civilizată o ţară unde oamenii să se ocupe mai puţin de filosofie decât Statele Unite.

Americanii nu au o şcoală filosofică care să le fie proprie şi se interesează în foarte mică măsură de toate acelea care învrăjbesc Europa; abia dacă le cunosc numele.

Cu toate acestea, este uşor de remarcat că aproape toţi locuitorii Statelor Unite îşi orientează spiritul în acelaşi fel şi îl ghidează după aceleaşi reguli; adică, ei au, fără a-şi fi dat vreodată osteneala să-i definească regulile, o anume metodă filosofică, comună tuturor.

Să te desprinzi de spiritul de sistem, de jugul obişnuinţelor, de maximele de familie, de opinia de clasă şi, până la un anume punct, de prejudecăţile naţiunii; să nu consideri tradiţia drept o învăţătură iar faptele actuale

decât un studiu util pentru a face altfel şi mai bine; să cauţi singur şi numai în tine raţiunea lucrurilor, să tinzi către rezultat fără a te lăsa încătuşat de mijloace şi prin formă să urmăreşti fondul: iată principalele trăsături care caracterizează ceea ce aş numi eu metoda filosofică a americanilor.

Dacă merg şi mai departe şi dacă voi căuta printre aceste trăsături felurite, pe cea principală şi care le poate aproape rezuma pe toate celelalte, descopăr că, în majoritatea operaţiilor făcute de spirit, fiecare american nu se supune decât efortului individual al raţiunii sale.

America este, aşadar, una din ţările lumii unde preceptele lui Descartes sunt foarte puţin studiate dar unde ele sunt bine urmate. Acest lucru nu trebuie să ne surprindă.

Americanii nu citesc lucrările lui Descartes, deoarece starea lor socială îi abate de la studiile speculative, dar ei îi urmează principiile pentru că însăşi această stare socială le predispune în mod firesc spiritul la adoptarea lor.

În mijlocul agitaţiei continue care domneşte într-o societate democratică, legătura care uneşte generaţiile slăbeşte sau se rupe; fiecare pierde astfel, cu uşurinţă, urma ideilor înaintaşilor săi, sau îi pasă prea puţin de ele.

Oamenii care trăiesc într-o asemenea societate nu mai pot să-şi ia convingerile din opiniile clasei căreia îi aparţin, deoarece, ca să spunem aşa, nu mai există clase iar cele care mai există sunt alcătuite din elemente atât de mobile încât ansamblul nu mai poate să mai exercite o adevărată putere asupra membrilor săi.

În ceea ce priveşte acţiunea pe care o poate avea inteligenţa unui om asupra inteligenţei altui om, ea este cu necesitate foarte restrânsă într-o ţară unde cetăţenii, deveniţi mai mult sau mai puţin egali, se examinează unii pe alţii îndeaproape şi, neîntrezărind la niciunul dintre ei

semnele unei măreţii şi ale unei superiorităţi incontestabile, revin mereu la propria lor raţiune, ca la sursa cea mai evidentă şi cea mai aproape de adevăr. În acest fel, nu numai încrederea în cutare om este anulată, ci chiar tendinţa de a crede pe cineva pe cuvânt.

Fiecare, deci, se închide cu stricteţe în sine şi pretinde să judece lumea de acolo.

Obiceiul americanilor de a nu găsi decât în ei înşişi regula judecăţii lor, le îndreaptă spiritul la alte deprinderi.

Cum văd că reuşesc să rezolve fără ajutor toate micile dificultăţi din viaţa lor cotidiană, ajung cu uşurinţă la concluzia că totul poate fi explicat pe lume şi că nimic nu depăşeşte limitele inteligenţei.

Astfel, ei contestă cu uşurinţă ceea ce nu pot înţelege: nu au multă încredere în miraculos şi au un dezgust aproape de neînvins pentru supranatural.

Cum au obiceiul de a se bizui pe propria lor mărturie, le place să vadă foarte clar obiectul de care se ocupă; îl degajează deci, pe cât le e posibil, din învelişul lui, înlătură tot ceea ce îi separă de el şi îndepărtează tot ceea ce îl ascunde privirilor lor, pentru a-l vedea cât mai *îndeaproape şi cât mai limpede*. *Această* înclinaţie *a spiritului îi face* să dispreţuiască repede formele pe care le consideră tot atâtea văluri inutile şi incomode aflate între ei şi adevăr.

Americanii nu au avut deci nevoie să extragă metoda lor filosofică din cărţi, au găsit-o în ei înşişi. Voi spune acelaşi lucru despre ceea ce s-a petrecut în Europa.

Această metodă nu s-a stabilit şi răspândit în Europa decât pe măsură ce condiţiile au devenit acolo mai egale iar oamenii mai asemănători.

Să ne oprim o clipă asupra înlănţuirii în timp:

În secolul al XVI-lea, reformatorii supun raţiunii individului câteva dintre dogmele vechii credinţe; dar

continuă să evite discutarea tuturor celorlalte. În secolul al XVII-lea, Bacon, în ştiinţele naturale, şi Descartes, în filosofia propriu-zisă, anulează formulele primite, distrug domnia tradiţiilor şi răstoarnă autoritatea maestrului.

Generalizând în sfârşit acelaşi principiu, filosofii din secolul al XVIII-lea încep să supună cercetării individuale a fiecărui om obiectul tuturor credinţelor sale.

Cine nu-şi dă seama că Luther, Descartes şi Voltaire au folosit aceeaşi metodă şi că nu se deosebesc între ei decât prin aspiraţia lor de a utiliza, într-o măsură mai mare sau mai mică, această metodă?

De unde vine faptul că reformatorii s-au închis atât de puternic în cercul ideilor religioase? De ce Descartes, nevoind să se folosească de metoda sa decât în anumite domenii, deşi o făcuse aptă să fie aplicată în toate domeniile, a declarat că nu trebuie să judeci singur decât faptele de filosofie şi nu şi cele de politică? Cum de s-a ajuns, în secolul al XVIII-lea, să se extragă deodată din această metodă aplicaţii generale pe care Descartes şi predecesorii lui nu le întrevăzuseră sau îşi interziseseră să le descopere? în sfârşit, de unde vine faptul că, la acea vreme, metoda despre care vorbim a ieşit brusc din şcoli pentru a pătrunde în societate şi a devenit regula comună a inteligenţei şi, după ce s-a răspândit printre francezi, a fost adoptată explicit sau urmată în ascuns de toate popoarele din Europa?

Metoda filosofică despre care este vorba s-a putut naşte în secolul al XVI-lea şi s-a precizat şi generalizat în secolul al XVII-lea; dar ea nu putea fi adoptată de toată lumea în nici unul din aceste două secole. Legile politice, starea socială, deprinderile spiritului, care decurg din aceste prime cauze, se opuneau la adoptarea ei.

Ea a fost descoperită într-o vreme când oamenii începeau să devină egali şi asemănători. Nu putea fi

urmată de toţi decât în secolele în care *condiţiile deveniseră*, în *sfârşit*, *aproape egale iar oamenii aproape* asemănători.

Metoda filosofică a secolului al XVIII-lea nu este, aşadar, numai franceză ci şi democratică, ceea ce explică de ce a fost atât de uşor admisă în toată Europa, la a cărei schimbare la faţă a contribuit atât de mult. Nu pentru că francezii, schimbându-şi vechile credinţe şi modificându-şi vechile moravuri, au transformat lumea, ci pentru că ei au fost primii care au generalizat şi pus în evidenţă o metodă filosofică cu ajutorul căreia se puteau ataca cu uşurinţă toate lucrurile vechi şi deschide calea pentru toate lucrurile noi.

Dacă sunt acum întrebat de ce, în zilele noastre, această metodă este mai riguros urmată şi mai des aplicată la francezi decât la americani, unde egalitatea este totuşi tot atât de răspândită şi mai veche, voi răspunde că acest fapt ţine, în parte, de două împrejurări pe care este mai întâi necesar să le înţelegem.

Religia este cea care a dat naştere societăţilor anglo-americane: e un lucru pe care nu trebuie să-l uităm niciodată; în Statele Unite, religia se amestecă deci cu toate obiceiurile naţionale şi cu toate sentimentele cărora le dă naştere patria; fapt care îi dă o forţă deosebită.

Acestui motiv puternic mai adăugaţi un altul, nu mai puţin important: în America, religia, ca să spunem aşa, şi-a fixat singură limitele; ordinea religioasă a rămas acolo total diferită de ordinea politică, în asemenea măsură încât legile vechi au putut fi schimbate cu uşurinţă fără ca vechile credinţe să fie zdruncinate.

Creştinismul şi-a păstrat deci o mare autoritate asupra spiritului americanilor şi, ceea ce vreau să subliniez cu deosebire, el nu domneşte numai ca o filosofie adoptată după ce a fost examinată, ci ca o religie în care crezi fără a

o discuta.

Sectele creştine din Statele Unite se diversifică la infinit şi se modifică neîncetat, dar creştinismul este un fapt stabilit şi de neclintit pe care nu-l poţi nici ataca, nici apăra.

Americanii, după ce au admis fără să cerceteze principalele dogme ale religiei creştine, sunt obligaţi să accepte în acelaşi fel un mare număr de adevăruri morale, care decurg din ea şi ţin de ea. Aceasta restrânge în limite foarte stricte analiza individului şi îl lipseşte de multe opinii dintre cele mai importante.

Cealaltă împrejurare despre care am vorbit este următoarea:

Americanii au o stare socială şi o constituţie democratică dar nu au avut o revoluţie democratică. Ei au sosit pe pământul pe care-l ocupă aproape tot aşa cum îi vedem acum. Este un fapt de mare importanţă.

Nu există revoluţie care să nu tulbure vechile credinţe, să nu irite autoritatea şi să nu estompeze ideile comune. Deci, rezultatul oricărei revoluţii este, mai mult sau mai puţin, a-i lăsa pe oameni în seama lor şi de a deschide în faţa spiritului fiecăruia dintre ei un spaţiu vid şi aproape fără limite…

Când condiţiile devin egale în urma unei lupte prelungite între diferitele clase care formau vechea societate, invidia, ura şi dispreţul faţă de aproape, orgoliul şi încrederea exagerată în sine însuşi invadează, ca să spunem aşa, inima omului şi-şi stabilesc acolo domeniul pentru o bucată de vreme. Ceea ce, independent de egalitate, contribuie puternic la dezbinarea oamenilor şi îi face să nu mai aibă încredere în judecata altora şi să caute o limpezire numai în ei înşişi.

Fiecare începe atunci să-şi fie de ajuns lui însuşi şi-şi face un punct de glorie din a-şi crea propriile lui credinţe

despre orice lucru. Oamenii nu mai sunt legaţi între ei prin idei ci doar prin interese şi am putea spune că opiniile umane nu mai formează decât un fel de praf intelectual, pretutindeni stârnit, fără a putea fi adunat şi potolit.

Tot aşa, independenţa de spirit, insuflată de egalitate, nu este niciodată atât de mare şi nu pare nici atât de excesivă ca în momentul când egalitatea începe să se stabilească şi ca în timpul greului travaliu care o instituie. Trebuie deci să facem cu grijă deosebirea între specia de libertate intelectuală pe care o poate da egalitatea şi anarhia pe care o aduce revoluţia. Trebuie ca aceste două lucruri să fie analizate separat pentru a nu avea faţă de viitor speranţe şi temeri exagerate.

Cred că oamenii care vor trăi în societăţile viitoare îşi vor folosi adesea raţiunea; dar sunt departe de a crede că o vor folosi prea des.

Acest fapt ţine de o cauză mai generală ce poate fi aplicată tuturor ţărilor democratice şi care, cu vremea, trebuie să menţină independenţa gândirii individuale din aceste ţări în limite fixe şi uneori înguste.

O voi expune în capitolul ce urmează.

Capitolul II

DESPRE SURSA PRINCIPALĂ A CREDINŢELOR LA POPOARELE DEMOCRATICE

În funcţie de vremuri, credinţele dogmatice sunt mai mult sau mai puţin numeroase. Ele apar în diferite feluri şi pot să-şi schimbe forma şi obiectul; dar nu putem face să nu mai existe credinţe dogmatice, adică opinii pe care oamenii le primesc cu încredere şi fără să le discute. Dacă fiecare ar începe să-şi formeze singur toate opiniile şi să urmărească în mod izolat adevărul pe drumuri deschise numai de el, este puţin probabil ca un număr mare de oameni să se reunească vreodată într-o credinţă comună.

Or, este uşor de văzut că nu există societate care să

poată prospera fără credinţe asemănătoare sau, mai degrabă, nu există vreuna care să dureze în acest fel; deoarece, fără idei comune, nu există acţiune comună şi fără acţiune comună, mai există oameni, dar nu şi un corp social. Ca o societate să existe şi, mai mult, ca această societate să prospere, trebuie deci ca toate spiritele cetăţenilor să fie totdeauna adunate şi îmbinate datorită câtorva idei principale; dar aceasta nu se poate face decât dacă fiecare dintre ei vine uneori să-şi ia ideile din aceeaşi sursă şi consimte să primească un anumit număr de credinţe gata făcute.

Dacă examinez acum omul ca individ, voi găsi că aceste credinţe dogmatice îi sunt tot atât de indispensabile pentru a trăi singur cât şi pentru a acţiona împreună cu semenii săi.

Dacă omul ar fi fost obligat să-şi dovedească lui însuşi toate adevărurile de care se foloseşte în fiecare zi, nu ar mai termina niciodată; s-ar extenua în demonstraţii preliminare fără să avanseze; cum, din pricina vieţii sale scurte, nu are nici timpul nici capacitatea, din cauza limitelor spiritului său, să acţioneze astfel, el este obligat să considere ca sigure o mulţime de fapte şi idei pe care n-a avut nici răgazul, nici forţa să le examineze şi să le verifice singur, dar pe care alţii mai iscusiţi decât el le-au descoperit sau pe care mulţimea le-a adoptat. Pe această primă temelie, îşi ridică edificiul propriilor lui gânduri.

Nu voinţa sa îl face să procedeze astfel; legea inflexibilă a condiţiei sale îl constrânge.

Nu există în lume un filosof atât de mare care să nu creadă o infinitate de lucruri şi care să nu presupună mai multe adevăruri decât cele stabilite de el.

Acest lucru nu este numai necesar, dar este şi de dorit. Un om care ar începe să examineze singur totul nu ar putea acorda fiecărui lucru decât puţin timp şi puţină

atenţie; această muncă i-ar ţine spiritul într-o agitaţie permanentă ce l-ar împiedica să pătrundă profund vreun adevăr şi să se fixeze solid în vreo certitudine. Inteligenţa sa ar fi şi independentă, şi fragilă. Trebuie deci să facă o selecţie între diferitele obiecte ale opiniilor omeneşti şi să adopte multe credinţe fără a le discuta, pentru a aprofunda mai bine un număr mic dintre ele, pe care vrea să le examineze.

Este adevărat că orice om care acceptă o opinie numai pe baza afirmaţiilor făcute de cineva îşi înrobeşte spiritul; dar este o robie salutară care-i permite să se slujească cu folos de libertate.

[Acest fapt este mai cu seamă remarcat în credinţele dogmatice care au drept obiect religia.

Dând spiritului soluţia clară şi precisă pentru un mare număr de probleme metafizice şi morale, importante şi greu de rezolvat, religia îi dă puterea şi răgazul de a acţiona în linişte şi energic în tot spaţiul pe care i-l lasă în seamă; spiritul uman a înfăptuit adesea lucruri deosebit de importante în secolele de credinţă nu atât datorită religiei cât libertăţii şi calmului pe care aceasta i le-a dat.]

Orice s-ar întâmpla, trebuie deci ca autoritatea să existe întotdeauna undeva în lumea intelectuală şi morală. Locul ei e schimbător, dar ea are cu necesitate un loc. Independenţa individului poate fi mai mult sau mai puţin mare; dar nu poate fi ilimitată. Aşadar, problema nu este de a şti dacă există o autoritate intelectuală în vremurile democratice ci de a şti numai unde se află ea şi care îi sunt limitele.

Am arătat în capitolul precedent cum egalitatea de condiţii îi făcea pe oameni să fie instinctiv increduli faţă de supranatural şi să aibă o idee foarte înaltă şi adesea extrem de exagerată despre raţiunea umană.

Oamenii care trăiesc în aceste vremuri de egalitate

aşază deci cu greu autoritatea intelectuală căreia i se supun în afară şi deasupra omenirii. De obicei, caută sursa adevărului în ei înşişi sau în semenii lor. Acest fapt ar fi de ajuns pentru a dovedi că, în aceste vremuri, nu poate apărea o religie nouă şi că orice tentativă de a o face să apară ar însemna nu numai o erezie dar şi o încercare ridicolă şi lipsită de raţiune.

Putem prevedea că popoarele democratice nu se vor încrede lesne în misiunile divine, că-şi vor bate joc cu uşurinţă de noii profeţi şi că vor voi să găsească arbitrul principal al credinţelor lor în limitele omenirii şi nu dincolo de ele.

Când condiţiile nu sunt egale şi când oamenii sunt diferiţi, există câţiva indivizi foarte luminaţi, foarte învăţaţi, foarte puternici datorită inteligenţei lor şi o gloată ignorantă şi extrem de limitată. Oamenii care trăiesc în vremea aristocraţiei sunt deci, în mod firesc, înclinaţi să ia drept mentor al opiniilor lor raţiunea superioară a unui om sau a unei clase şi simt puţin dispuşi să recunoască infailibilitatea mulţimii.

În vremurile de egalitate, se întâmplă contrarul.

Pe măsură ce oamenii devin mai egali între ei şi mai asemănători, tendinţa lor de a crede orbeşte într-un anume om sau într-o anume clasă slăbeşte. Le sporeşte însă înclinaţia de a avea încredere în cei mulţi, iar opinia publică este, din ce în ce mai evident, cea care conduce lumea.

La popoarele democratice, opinia comună nu este numai singurul ghid al raţiunii individuale, dar ea are la aceste popoare o putere mult mai mare decât la altele. În vremurile de egalitate, oamenii nu au niciun fel de încredere în semenii lor din pricina asemănării dintre ei; dar chiar această asemănare le dă o încredere aproape fără margini în judecata publică; deoarece, având toţi o

cunoaştere similară, li se pare de neconceput ca adevărul să nu fie de partea celor mulţi.

Când cel care trăieşte într-o ţară democratică se compară pe sine cu toţi cei care îl înconjoară, el resimte mândria de a fi egalul fiecăruia dintre ei; dar, când consideră ansamblul semenilor lui şi se aşază alături de acesta, se simte imediat covârşit de lipsa lui de importanţă şi de slăbiciunea sa.

Această egalitate, care îl face să nu depindă de niciunul dintre concetăţenii săi, îl lasă singur şi fără apărare în faţa acţiunii celor mulţi.

Mulţimea are deci la popoarele democratice o forţă deosebită despre care naţiunile aristocratice nu puteau să-şi facă nici măcar o idee. Ea nu mai determină credinţele, le impune şi le face să pătrundă în suflete printr-un fel de presiune uriaşă a spiritului tuturor asupra inteligenţei fiecăruia.

În Statele Unite, majoritatea îşi asumă sarcina de a da indivizilor o mulţime de idei gata făcute, scutindu-i astfel de obligaţia de a-şi face păreri proprii. În materie de filosofie, de morală sau de politică, există un mare număr de teorii pe care fiecare le adoptă fără a le cerceta, bazându-se pe afirmaţiile celor mulţi; şi dacă privim mai îndeaproape, vom vedea că însăşi religia există mai puţin ca doctrină revelată şi mai mult ca opinie comună.

Ştiu că la americani legile politice sunt astfel formulate încât societatea este condusă în mod suveran de majoritate; ceea ce sporeşte mult dominaţia pe care ea o exercită firesc asupra inteligenţei. Deoarece nimic nu este mai înrădăcinat în om decât faptul de a-i recunoaşte celui care îl opremă o înţelepciune superioară.

Această omnipotenţă politică a majorităţii din Statele Unite face, într-adevăr, să crească influenţa pe care opiniile majorităţii ar fi obţinut-o şi singure asupra

spiritului fiecărui cetăţean; dar ea nu o instituie. Sursele acestei influenţe trebuie căutate în egalitate şi nu în instituţiile mai mult sau mai puţin populare pe care şi le-au creat oamenii egali între ei. Se poate crede că domnia intelectuală a celor mulţi ar fi mai puţin absolută la un popor democratic supus unui rege, decât în sânul unei adevărate democraţii; dar ea va fi întotdeauna absolută şi, oricare ar fi legile politice care îi guvernează pe oameni în vremurile de egalitate, putem prevedea că încrederea în opinia generală va deveni un fel de religie al cărei profet va fi majoritatea.

Astfel, autoritatea intelectuală va fi diferită dar nu şi împuţinată şi, departe de a crede că ea trebuie să dispară, prevăd că ea va deveni, fără dificultăţi, prea mare şi că s-ar putea întâmpla, în cele din urmă, ca ea să închidă acţiunea raţiunii individuale în limite mai înguste decât cele necesare pentru măreţia şi fericirea speciei umane. Văd cu claritate în egalitate două tendinţe: una duce spiritul fiecărui om spre idei noi şi alta care îl poate face cu uşurinţă să nu mai gândească. Şi întrezăresc cum democraţia, sub domnia anumitor legi, ar sufoca libertatea intelectuală favorizată de starea socială democratică, în asemenea fel încât, după ce a înlăturat toate piedicile impuse odinioară de clase sau de oameni, spiritul uman să fie strâns legat de voinţa generală a celor mulţi.

Dacă popoarele democratice ar pune puterea absolută a unei majorităţi în locul tuturor forţelor diferite care ar stânjeni sau întârzia prea mult progresul raţiunii individuale, răul n-ar face decât să-şi schimbe natura. Oamenii nu vor fi găsit mijlocul de a trăi independenţi; vor fi descoperit doar o nouă fizionomie a sclaviei. E un subiect, nu pot îndeajuns s-o repet, la care trebuie să reflecteze profund toţi cei care văd în libertatea inteligenţei un lucru sfânt şi urăsc nu numai despotul ci şi

despotismul. În ceea ce mă priveşte, când simt mâna puterii cum îmi apasă fruntea, nu mă interesează cine mă opremă şi nici nu sunt dispus să-mi pun jugul de gât numai pentru că acesta îmi este oferit de un milion de mâini.

Capitolul III

DE CE AMERICANII DOVEDESC MAI MULTE APTITUDINI ŞI ÎNCLINAŢII PENTRU IDEILE GENERALE DECÂT STRĂMOŞII LOR, ENGLEZII

Dumnezeu nu se gândeşte la neamul omenesc în ansamblul lui. El vede dintr-o singură privire şi separat toate fiinţele care alcătuiesc omenirea, şi-l vede pe fiecare cu asemănările care-l apropie de toţi şi cu deosebirile care-l separă de ei.

Dumnezeu nu are deci nevoie de idei generale; adică, el nu simte niciodată nevoia de a cuprinde într-o singură formă un mare număr de obiecte analoage pentru a se putea gândi la ele mai uşor.

Nu tot aşa se petrec lucrurile cu omul. Dacă spiritul uman ar începe să cerceteze şi să judece unul câte unul toate cazurile particulare care îl interesează, s-ar pierde curând în mijlocul acestei imensităţi de detalii şi nu ar mai vedea nimic; ajuns la această limită, el recurge la un procedeu imperfect, dar necesar, care vine în ajutorul slăbiciunii lui şi care o demonstrează.

După ce a examinat superficial un anumit număr de obiecte şi a remarcat că ele se aseamănă, el dă tuturor un nume, acelaşi, le pune de o parte şi îşi continuă calea.

Ideile generale nu atestă deloc forţa inteligenţei umane ci mai curând imperfecţiunea ei deoarece, în natură, nu există fiinţe perfect asemănătoare; nici fapte identice; nici reguli ce pot fi aplicate fără deosebire şi în acelaşi fel mai multor lucruri deodată.

Ideile generale au această calitate extraordinară de a permite spiritului uman să aibă o judecată rapidă despre

un mare număr de obiecte deodată; dar, pe de altă parte, acestea nu-i dau decât noţiuni incomplete şi îl fac să piardă în exactitate ceea ce îi oferă în număr.

Pe măsură ce îmbătrânesc, societăţile cunosc fapte noi şi îşi apropie, în fiecare zi, câteva adevăruri distincte, aproape fără să-şi dea seama.

Pe măsură ce surprinde mai multe adevăruri de acest fel, omul începe să conceapă, în mod firesc, un număr mai mare de idei generale. Nu poţi vedea separat o mulţime de fapte particulare fără să descoperi până la urmă legătura comună care le uneşte. Mai mulţi indivizi fac să apară noţiunea de specie; mai multe specii duc cu necesitate la noţiunea de gen. Deci, obiceiul şi înclinaţia pentru ideile generale vor fi întotdeauna cu atât mai mari la un popor, cu cât cunoştinţele sale vor fi mai vechi şi mai numeroase.

Dar mai sunt şi alte motive care îi fac pe oameni să-şi generalizeze ideile sau îi îndepărtează de acestea.

Americanii folosesc mult mai des decât englezii ideile generale şi se complac mai mult decât ei în acest lucru; la prima vedere, e un fapt care pare foarte ciudat, dacă avem în vedere că cele două popoare au aceeaşi origine, că au avut timp de secole aceleaşi legi şi că îşi transmit mereu, şi acum, ideile şi moravurile. Contrastul este şi mai izbitor dacă ne concentrăm privirile pe Europa noastră şi comparăm între ele două dintre cele mai inteligente popoare care trăiesc aici.

S-ar părea că, la englezi, spiritul uman se desprinde cu regret şi suferinţă din contemplarea faptelor particulare, pentru a urca de la ele la cauze, şi că nu generalizează decât în pofida lui însuşi.

Dimpotrivă, se pare că la noi gustul pentru ideile generale a devenit o pasiune atât de excesivă, încât trebuie s-o împlineşti în orice clipă. În fiecare dimineaţă, la sculare, aflu că tocmai s-a descoperit o anumită lege

generală şi eternă de care nu auzisem vorbindu-se până atunci [şi «sunt asigurat» că mă supun, împreună cu toţi ceilalţi semeni ai mei, câtorva cauze prime pe care le ignoram]. Nu există un scriitor mai mediocru decât cel care încearcă să descopere adevăruri ce pot fi aplicate unei mari comunităţi şi care este mereu nemulţumit de sine dacă n-a putut cuprinde neamul omenesc în subiectul său.

O asemenea deosebire între două popoare foarte luminate mă uimeşte. Dacă mă gândesc, în fine, la Anglia şi observ ceea ce se petrece acolo de cincizeci de ani încoace, cred că pot afirma că gustul pentru ideile generale se dezvoltă pe măsură ce vechea structură a ţării slăbeşte.

Deci, starea mai mult sau mai puţin avansată a cunoştinţelor nu este suficientă pentru a explica ce anume inspiră spiritului uman dragostea pentru ideile generale sau îl abate de la acestea.

Când condiţiile sunt extrem de inegale şi când inegalităţile sunt permanente, indivizii devin, încetul cu încetul, atât de diferiţi încât ai spune că există tot atâtea omeniri distincte pe câte clase sunt; niciodată nu descoperi în acelaşi timp decât una dintre ele şi, pierzând din vedere legătura generală care le uneşte pe toate în cadrul imens al neamului omenesc, nu ai niciodată în vedere decât anumiţi oameni şi nu omul.

Deci, cei care trăiesc în aceste societăţi aristocratice nu au niciodată idei foarte generale cu privire la ei înşişi şi acest lucru este suficient pentru ca ei să capete o neîncredere generală şi un dezgust instinctiv faţă de aceste idei.

Dimpotrivă, omul care trăieşte în ţările democratice nu descoperă în preajma lui decât fiinţe mai mult sau mai puţin asemănătoare lui; nu se poate deci gândi la o

oarecare parte din specia umană fără ca gândirea să i se amplifice şi să i se dilate până când va cuprinde ansamblul. Toate adevărurile care se pot aplica lui însuşi i se par că se aplică egal, sau într-un fel asemănător, fiecăruia dintre concetăţenii şi semenii săi. Căpătând obiceiul ideilor generale prin studiile care îl preocupă şi îl interesează cel mai mult, transferă acest obicei la toate celelalte şi astfel nevoia de a descoperi în toate lucrurile reguli comune, de a cuprinde într-un acelaşi cadru un mare număr de obiecte şi de a explica un ansamblu de fapte printr-o singură cauză devine o pasiune excesivă şi adesea oarbă a spiritului uman.

Nimic nu demonstrează mai bine adevărul rândurilor de mai sus decât opiniile Antichităţii cu privire la sclavi.

Geniile cele mai profunde şi mai mari din Roma şi din Grecia nu au putut niciodată ajunge la această idee atât de generală, dar în acelaşi timp atât de simplă, privind similitudinea dintre oameni şi dreptul egal la libertate pe care îl au de la naştere fiecare dintre ei; ei s-au străduit să dovedească faptul că sclavia există în natură şi că va exista întotdeauna. Mai mult încă, totul demonstrează că cei din vechime, care înainte de a deveni liberi fuseseră sclavi, mulţi dintre care ne-au lăsat scrieri frumoase, concepeau chiar ei sclavia în acelaşi fel.

Toţi marii scriitori ai Antichităţii făceau parte din aristocraţia stăpânilor sau, cel puţin, vedeau această aristocraţie stabilită sub ochii lor fără dificultate; spiritul lor, după ce cercetase în mai multe direcţii, s-a oprit la această limită şi a trebuit să vină Iisus Cristos pe pământ pentru a ne face să înţelegem că toţi membrii speciei umane simt, în mod firesc, asemănători şi egali.

În vremurile de egalitate, toţi oamenii sunt independenţi unii faţă de alţii, izolaţi şi slabi; nu se vede vreunul a cărui voinţă să conducă permanent mişcările

mulţimii; în aceste vremuri, omenirea pare că merge mereu de la sine. Pentru a explica ceea ce se petrece în lume, suntem deci nevoiţi să căutăm câteva cauze mari care, acţionând în acelaşi fel asupra fiecăruia dintre semenii noştri, îi determină astfel să urmeze cu toţii, de bunăvoie, acelaşi drum. Şi acest lucru face, în mod firesc, ca spiritul uman să îşi formeze idei generale şi să le prindă gustul.

Am arătat mai înainte cum egalitatea condiţiilor îl determina pe fiecare să caute singur adevărul. Este uşor de văzut că o asemenea metodă face, pe nesimţite, ca spiritul uman să tindă spre idei generale. Când resping tradiţiile de clasă, de profesie şi de familie, când mă sustrag dominaţiei exemplului pentru a căuta, numai prin efortul raţiunii mele, calea de urmat, înclin să îmi iau motivele opiniilor mele din însăşi natura umană, ceea ce mă duce, cu necesitate şi aproape fără să-mi dau seama, la un mare număr de noţiuni foarte generale.

Tot ce am scris până aici sfârşeşte prin a explica de ce englezii au mult mai puţine aptitudini şi înclinaţii pentru generalizarea ideilor decât fiii lor, americanii, şi mai ales decât vecinii lor, francezii, şi de ce englezii din zilele noastre au mai mult aceste aptitudini şi înclinaţii decât avuseseră părinţii lor.

Englezii au fost multă vreme un popor foarte luminat şi, în acelaşi timp, foarte aristocratic; cunoştinţele lor îi făceau să tindă neîncetat către idei foarte generale iar obiceiurile aristocratice îi menţineau în idei foarte particulare. De aici, această filosofie îndrăzneaţă şi timidă în acelaşi timp, amplă şi îngustă care a dominat până acum în Anglia şi care mai domină şi acum atâtea spirite închistate şi imobile.

Independent de cauzele pe care le-am arătat mai sus, se mai întâlnesc şi altele, mai puţin evidente, dar nu mai

puţin eficace, care produc la aproape toate popoarele democratice gustul şi, adesea, pasiunea pentru ideile generale.

Trebuie să facem o distincţie între aceste categorii de idei. Unele sunt produsul unei munci lente, amănunţite, conştiincioase a inteligenţei şi acestea lărgesc sfera cunoaşterii umane.

Altele apar uşor dintr-un prim efort rapid al spiritului; ele nu aduc decât noţiuni foarte superficiale şi foarte confuze.

Oamenii care trăiesc în vremurile de egalitate au multă curiozitate şi puţin răgaz; viaţa lor este atât de pragmatică, atât de complicată, atât de agitată, atât de activă încât nu le rămâne decât puţin timp pentru gândire. Oamenilor din vremurile democratice le plac ideile generale deoarece îi scutesc de a studia cazurile particulare; ele conţin, dacă mă pot exprima aşa, multe lucruri într-un volum mic şi dau în puţin timp un produs mare. Când, după o examinare neatentă şi scurtă, cred că au zărit o legătură comună între anumite obiecte, ei nu îşi duc mai departe cercetarea şi, fără să analizeze în amănunţime cum se aseamănă sau se deosebesc aceste diferite obiecte, se grăbesc să le rânduiască pe toate într-o singură formulă pentru a putea merge mai departe.

Una din caracteristicile distinctive ale vremurilor democratice este gustul pe care îl au oamenii pentru succesele facile şi plăcerile imediate. Acest lucru se regăseşte în profesiile intelectuale, ca şi în toate celelalte. Majoritatea celor care trăiesc în vremuri de egalitate sunt plini de o ambiţie şi vie, şi molcomă; ei doresc să obţină imediat mari succese dar doresc să fie scutiţi de eforturi mari. Aceste înclinaţii contrare îi duc direct la căutarea de idei generale cu ajutorul cărora speră să descrie subiecte vaste cu eforturi mici şi să atragă fără greutate privirile

publicului.

Şi nu ştiu dacă nu au dreptate să acţioneze aşa: cititorii lor se tem, ca şi ei, să aprofundeze şi caută, de obicei, în lucrările spiritului doar plăcerile facile şi o cunoaştere fără muncă.

Dacă naţiunile aristocratice nu folosesc îndeajuns ideile generale, având adesea faţă de ele un dispreţ nemăsurat, se întâmplă, pe de altă parte, ca popoarele democratice să fie întotdeauna gata să folosească fără măsură aceste idei şi să se pasioneze pentru ele fără reţinere.

Capitolul IV

DE CE AMERICANII NU AU FOST NICIODATĂ LA FEL DE PASIONAŢI CA FRANCEZII DE IDEI GENERALE ÎN MATERIE DE POLITICĂ

Am spus mai înainte că americanii aveau o înclinaţie mai puţin vie decât a francezilor pentru ideile generale. Acest lucru este mai cu seamă adevărat în privinţa ideilor generale legate de politică.

Deşi americanii lasă să intre în legislaţie infinit mai multe idei generale decât englezii şi deşi se preocupă mult mai mult decât aceştia de a crea un acord între practica treburilor umane şi teorie, nu s-a văzut niciodată în Statele Unite un organism politic atât de pasionat de ideile generale cum a fost la noi Adunarea constituantă şi Convenţia; niciodată naţiunea americană în totalitatea ei nu s-a pasionat pentru aceste idei, aşa cum a făcut poporul francez în secolul al XVIII-lea şi nici nu a arătat o încredere atât de oarbă în perfecţiunea şi adevărul absolut al vreunei teorii.

Această diferenţă dintre americani şi noi provine din mai multe cauze, dar, în primul rând, din următoarea:

Americanii formează un popor democratic care şi-a condus întotdeauna singur treburile publice iar noi suntem

un popor democratic care, vreme îndelungată, nu a făcut decât să reflecteze la cea mai bună modalitate de a conduce aceste treburi.

Starea noastră socială ne determina deja să avem idei foarte generale în materie de guvernare, în vreme ce natura noastră politică încă ne mai împiedică să corectăm aceste idei cu ajutorul experienţei şi să le descoperim treptat neajunsurile, pe când la americani cele două lucruri se echilibrează tot timpul şi se corectează reciproc.

La prima vedere, se pare că aceste afirmaţii sunt cu totul contrarii celor spuse mai înainte, că naţiunile democratice îşi iau chiar din viaţa lor practică agitată pasiunea pe care o au pentru teorie. O cercetare mai atentă ne va arăta că în această afirmaţie nu există nimic contradictoriu.

Oamenii care trăiesc în ţările democratice sunt extrem de avizi de idei generale deoarece au puţin timp liber şi pentru că astfel de idei îi scutesc să-şi piardă vremea cercetând cazurile particulare; este un lucru adevărat, numai că prin aceasta trebuie să înţelegem numai acele domenii care nu formează obiectul frecvent şi necesar al gândirii lor. Negustorii vor adopta prompt şi fără a le cerceta îndeaproape toate ideile generale cu privire la filosofie, la politică, la ştiinţe şi la arte; dar nu le vor admite pe cele care au legătură cu negustoria decât după ce le-au examinat şi nu le vor admite decât cu rezerve.

Acelaşi lucru se petrece şi cu oamenii de stat când este vorba de idei generale legate de politică.

Când există un subiect despre care este deosebit de periculos pentru popoarele democratice să-şi formeze orbeşte şi nechibzuit idei generale, cel mai bun corectiv ce poate fi folosit este de a le face să se preocupe de aceste idei zilnic şi într-un mod practic; oamenii vor trebui atunci

să intre obligatoriu în detalii şi detaliile le vor arăta părţile slabe ale teoriei.

Soluţia este adesea dureroasă dar rezultatul e sigur.

Astfel, instituţiile democratice, care obligă pe fiecare cetăţean să se ocupe practic de guvernare, moderează gustul excesiv, sugerat de egalitate, pentru teoriile generale în materie de politică.

Capitolul V

CUM SE FOLOSEŞTE RELIGIA DE ÎNCLINAŢIILE DEMOCRATICE DIN STATELE UNITE

Într-unul din capitolele precedente am demonstrat că oamenii nu pot renunţa la credinţele dogmatice şi că este chiar de dorit ca ei să aibă asemenea credinţe. Adaug aici că, dintre toate credinţele dogmatice, cele mai de dorit mi se par a fi credinţele dogmatice în materie de religie; aceasta se explică foarte clar, chiar atunci când nu vrem să acordăm atenţie decât intereselor acestei lumi.

Aproape că nu există acţiune umană, oricât de specială ar fi ea, care să nu apară dintr-o idee foarte generală pe care oamenii şi-au făcut-o despre Dumnezeu, despre legăturile lui cu neamul omenesc, despre natura sufletului şi despre îndatoririle lor faţă de semeni. Nu putem nega că aceste idei reprezintă sursa comună din care decurge tot restul.

[Experienţa a dovedit că ele erau necesare tuturor oamenilor şi că fiecare om avea nevoie zilnic de ele pentru a-şi rezolva cele mai mărunte probleme ale existenţei.]

Deci oamenii au un interes imens de a-şi face idei precise despre Dumnezeu, despre sufletul lor, despre îndatoririle lor generale faţă de creatorul lor şi faţă de semenii lor; îndoiala asupra acestor prime subiecte ar lăsa în seama hazardului toate acţiunile pe care le-ar întreprinde şi, într-o oarecare măsură, i-ar condamna la dezordine şi neputinţă.

Este deci domeniul despre care e de cea mai mare importanţă ca fiecare dintre noi să aibă idei precise dar, din păcate, şi domeniul unde este extrem de dificil ca fiecare, singur şi numai prin efortul raţiunii sale, să ajungă să-şi precizeze ideile.

Numai spiritele total eliberate de preocupările obişnuite ale vieţii, spirite foarte pătrunzătoare, foarte conştiente, foarte experimentate pot ajunge, după timp îndelungat şi cu mare prudenţă, până la aceste adevăruri atât de necesare.

Şi mai vedem încă cum chiar aceşti filosofi sunt mai totdeauna înconjuraţi de incertitudine; vedem că, la fiecare pas al lor, lumina naturală care le arată calea scade şi ameninţă să se stingă şi că, în ciuda eforturilor, n-au putut încă să descopere decât un număr mic de noţiuni contradictorii, în mijlocul cărora spiritul uman pluteşte continuu de mii de ani, fără a putea surprinde clar adevărul şi fără a putea măcar găsi noi erori. Asemenea studii sunt mult deasupra capacităţii medii a oamenilor şi, chiar dacă majoritatea ar fi în stare să li se dedice, este evident că nu ar avea răgazul necesar.

Ideile precise despre Dumnezeu şi despre natura umană sunt indispensabile practicii de fiecare zi a vieţii lor iar această practică îi împiedică să le capete.

Acest lucru mi se pare unic. Dintre ştiinţe, unele, folositoare mulţimii, îi sunt accesibile; altele nu pot fi abordate decât de puţine persoane şi nu sunt cultivate de majoritate, care nu are nevoie decât de aplicaţiile lor cele mai îndepărtate; dar folosirea cotidiană a ştiinţei este tuturor indispensabilă, deşi studiul ei este inaccesibil celor mulţi.

Dintre toate ideile, cele generale în legătură cu Dumnezeu şi cu natura umană sunt deci ideile cele mai potrivite pentru a fi sustrase activităţii obişnuite a raţiunii

umane care, recunoscând o autoritate, nu are decât de câştigat şi nimic de pierdut.

Primul subiect, şi unul din principalele avantaje ale religiei, dă fiecăreia dintre aceste întrebări primordiale o soluţie clară, precisă, durabilă, putând fi înţeleasă de mulţime.

Există religii extrem de false şi absurde; totuşi, putem spune că orice religie care rămâne în cercul pe care tocmai l-am indicat şi care nu are pretenţia să iasă din el, aşa cum multe au încercat, căutând să împiedice pe orice cale înaintarea liberă a spiritului uman, impune inteligenţei un jug salutar şi trebuie să recunoaştem că, dacă nu îi salvează pe oameni în lumea de dincolo, este cel puţin foarte utilă fericirii şi măreţiei lor în lumea de aici.

Acest lucru este mai cu seamă adevărat pentru oamenii care trăiesc în ţări libere.

Când religia unui popor este suprimată, straturile cele mai înalte ale inteligenţei simt cuprinse de îndoială care paralizează pe jumătate şi pe celelalte. Fiecare om se obişnuieşte să nu mai aibă decât noţiuni confuze şi schimbătoare despre domeniile care îl interesează cel mai mult atât pe el, cât şi pe semenii săi; opiniile sunt rău apărate sau abandonate şi, cum te simţi descurajat de a nu putea rezolva singur cele mai mari probleme pe care ţi le pune destinul uman, te resemnezi ca un laş să nu te mai gândeşti la ele.

O asemenea stare irită întotdeauna sufletele; ea slăbeşte resorturile voinţei şi îi pregăteşte pe cetăţeni pentru sclavie.

Atunci, se întâmplă ca aceştia nu numai să lase să le fie luată libertatea, dar adesea o oferă chiar ei înşişi.

Când nu mai există autoritate în materie de religie, la fel ca şi în materie de politică, oamenii se sperie repede când se trezesc faţă în faţă cu această independenţă

nelimitată. Agitaţia continuă a tuturor lucrurilor îi nelinişteşte şi îi oboseşte. Cum în lumea inteligenţei totul se mişcă, ei doresc ca măcar în ordinea materială lucrurile să fie solide şi stabile şi, cum nu mai pot să îşi reia vechile credinţe, îşi iau un stăpân.

Părerea mea este că un om nu ar putea suporta vreodată în acelaşi timp o independenţă religioasă totală şi o libertate politică deplină. Şi am toate motivele să cred că dacă el nu are credinţă, trebuie să slujească, iar dacă este liber, să creadă.

Totuşi, nu ştiu dacă acest important folos adus de religii nu este mai vizibil la popoarele care au o stare de egalitate mai mare decât altele.

Trebuie să recunoaştem însă că egalitatea, care aduce mari binefaceri lumii, inspiră totuşi oamenilor, aşa cum voi arăta mai jos, instincte foarte periculoase; ea tinde să-i izoleze pe unii de ceilalţi, pentru a-l face pe fiecare să nu se mai ocupe decât de el singur.

Ea face ca sufletele lor să aibă o chemare exagerată pentru plăcerile materiale.

Cel mai mare avantaj al religiilor este de a inspira instincte complet contrare. Nu există religie care să nu aşeze obiectul dorinţelor umane dincolo şi deasupra bunurilor pământene şi care să nu ridice firesc sufletul omului către regiuni superioare celor ale simţurilor. La fel, nu există o religie care să nu impună fiecăruia nişte îndatoriri faţă de specia umană, împărtăşindu-le cu ea, şi care să nu-l scoată, din când în când, din propria sa contemplare. Aceasta se întâlneşte în religiile cele mai false şi mai periculoase.

Popoarele religioase sunt deci, în mod natural, puternice tocmai acolo unde popoarele democratice sunt slabe; ceea ce ne face să vedem cât este de important faptul ca oamenii, când devin egali, să-şi păstreze religia.

Nu am nici dreptul, nici dorinţa să examinez mijloacele supranaturale pe care le foloseşte Dumnezeu pentru ca o credinţă religioasă să ajungă la inima omului. Nu examinez acum religiile decât dintr-un punct de vedere strict uman; vreau să aflu în ce fel pot ele, în modul cel mai simplu, să-şi păstreze autoritatea în vremurile democratice în care intrăm.

Am arătat cum, în vremuri de cunoaştere şi de egalitate, spiritul uman nu consimţea decât cu greu să accepte credinţe dogmatice şi nu resimţea puternic nevoia de a le avea decât în materie de religie. Acest lucru demonstrează mai întâi că, în acele vremuri, religiile trebuie să stea, mai discret decât în celelalte timpuri, în limitele care le sunt proprii şi să nu caute să le depăşească; deoarece, dorind să-şi extindă puterea în afara domeniului religiei, ele riscă să nu mai fie crezute defel. Ele trebuie deci să traseze cu grijă cercul în care aspiră să menţină spiritul uman şi, dincolo de acesta, să-l lase pe deplin liber şi în voia lui.

Mahomed a făcut să coboare din cer, şi le-a aşezat în Coran, nu numai principii religioase, dar şi principii politice, legi civile şi penale, teorii ştiinţifice. Dimpotrivă, Evanghelia nu vorbeşte decât de raporturile generale ale oamenilor cu Dumnezeu şi cu ei înşişi. Dincolo de aceasta, ea nu dă nicio învăţătură şi nu obligă pe nimeni să creadă ceva. Numai un asemenea fapt, între o mie de alte fapte, este suficient pentru a demonstra că prima dintre aceste două religii nu va putea domina multă vreme în epoci luminate şi democratice, în vreme ce a doua este menită să domnească în aceste secole cum a făcut-o şi în celelalte.

Dacă merg mai departe cu această cercetare, găsesc că, omeneşte vorbind, pentru ca religiile să se poată menţine în vremurile democratice, ele trebuie nu numai să se închidă cu grijă în cercul subiectelor religioase; forţa lor

depinde încă mult de natura credinţelor pe care le au, a formelor exterioare pe care le adoptă şi a obligaţiilor pe care le impun.

Ceea ce am spus mai înainte, că egalitatea îi duce pe oameni spre idei foarte generale şi extrem de ample, trebuie să se înţeleagă, înainte de toate, în materie de religie. Oameni asemănători şi egali înţeleg cu uşurinţă noţiunea unui Dumnezeu unic, care impune fiecăruia dintre ei aceleaşi reguli şi le acordă, la acelaşi preţ, fericirea viitoare. Ideea de unitate a neamului omenesc îi duce mereu la ideea de unitate a Creatorului, în vreme ce, dimpotrivă, oameni extrem de departe unii de alţii şi foarte diferiţi ajung cu uşurinţă să creeze tot atâtea divinităţi câte popoare, caste, clase şi familii există şi să croiască mii de căi diferite pentru a ajunge la cer.

Nu putem nega că însuşi creştinismul nu a suferit, mai mult sau mai puţin, influenţa exercitată de starea socială şi politică asupra credinţelor religioase.

În momentul în care a apărut pe pământ religia creştină, Providenţa, care pregătea, fără îndoială, lumea pentru venirea ei, reunise, ca pe o uriaşă turmă, o mare parte a speciei umane sub sceptrul Cezarilor. Oamenii care alcătuiau această mulţime se deosebeau mult unii de alţii; cu toate acestea, aveau un punct comun; ascultau toţi de aceleaşi legi; şi fiecare dintre ei era atât de slab şi atât de mic în raport cu măreţia prinţului încât, dacă erau comparaţi cu el, păreau toţi egali.

Trebuie să recunoaştem că această stare nouă şi specială a omenirii i-a făcut pe oameni să se simtă atraşi de adevărurile generale din creştinism şi tot această stare poate explica modul uşor şi rapid în care el a pătruns atunci în spiritul uman.

Dovada contrarie s-a făcut după căderea Imperiului.

Lumea romană făcându-se atunci, ca să zicem aşa,

ţăndări, fiecare naţiune a revenit la identitatea ei de la început. Curând, în interiorul acestor naţiuni, rangurile au început să se multiplice la infinit; rasele s-au delimitat, castele au împărţit fiecare naţiune în mai multe popoare [inamice]. În vâltoarea acestui efort comun care părea să incite societăţile omeneşti să se subdivizeze în tot atâtea fragmente pe cât era posibil de închipuit, creştinismul nu a pierdut din vedere principalele idei generale pe care le pusese în evidenţă. Cu toate acestea, el a părut că adoptă, în măsura în care putea, tendinţele noi apărute din fracţionarea speciei umane. Oamenii au continuat să nu adore decât un singur Dumnezeu, creator şi păstrător al tuturor lucrurilor; dar fiecare popor, fiecare oraş şi, ca să spun aşa, fiecare om a crezut că poate obţine un privilegiu special şi că îşi poate crea protectori speciali pe lângă domnul şi stăpânul său. Cum nu puteau să divizeze Divinitatea, s-au mulţumit să-i multiplice şi să-i amplifice peste măsură agenţii; prinosul adus îngerilor şi sfinţilor a devenit un cult aproape idolatru pentru majoritatea creştinilor şi, pentru o clipă, a existat temerea că religia creştină se va întoarce la religiile pe care le învinsese.

Mi se pare evident că pe măsură ce barierele care separau naţiunile din sânul omenirii şi pe cetăţenii din cadrul unui popor tind să dispară, pe atât spiritul uman se îndreaptă, de la sine, spre ideea unei fiinţe unice şi atotputernice ce dăruie, în mod egal şi nepărtinitor, fiecărui om, aceleaşi legi. Este important deci ca, în special în vremurile de democraţie, să nu se confunde prinosul adus agenţilor secundari cu slăvirea care se aduce numai Creatorului.

[Putem deci prevedea de pe acum că orice religie care va stabili în vremuri de democraţie puteri intermediare între Dumnezeu şi om şi care va indica unor oameni anumite comportări se va lovi de tendinţele

puternice ale inteligenţei şi ea nu va câştiga autoritate sau o va pierde pe cea pe care o câştigase într-o vreme când starea socială determina noţiuni contrare.]

Un alt adevăr mi se pare foarte limpede: în perioadele de democraţie, religiile trebuie să se îngrijească mai puţin de formele exterioare decât în celelalte perioade.

Am arătat, în legătură cu metoda filosofică a americanilor, că nimic nu revoltă mai mult spiritul uman în perioadele de egalitate decât ideea de a se supune formelor. Oamenii care trăiesc în aceste timpuri suportă cu greu imaginile; simbolurile li se par artificii puerile folosite pentru a ascunde sau a împodobi în ochii lor nişte adevăruri care ar fi mai firesc să fie cercetate în toată goliciunea lor şi la lumina zilei; rămân reci la ceremonii şi sunt, în mod firesc, înclinaţi să nu acorde decât o importanţă secundară amănuntelor de cult.

Cei însărcinaţi cu reglementarea formei exterioare a religiilor în vremurile democratice trebuie să fie foarte atenţi cu aceste tendinţe naturale ale inteligenţei omeneşti, pentru a nu lupta fără rost împotriva lor.

Cred cu toată fermitatea în necesitatea formelor; ştiu că ele fixează spiritul uman în contemplarea adevărurilor abstracte şi, ajutându-l să le cuprindă mai bine, îl fac să le urmeze cu pasiune. Nu îmi închipui că ar fi posibil ca o religie să se menţină fără un cult exterior; dar, pe de altă parte, cred că, în vremurile în care intrăm, ar fi deosebit de periculos să multiplicăm peste măsură aceste forme; sunt de părere că trebuie mai curând să le restrângem şi să nu reţinem decât ceea ce este absolut necesar pentru perpetuarea principiului, care este substanţa religiilor[1],

1 Există în toate religiile ceremonii inerente substanţei înseşi a credinţei şi cărora nu trebuie să li se aducă nici o modificare. Aceasta se vede în special în catolicism, unde deseori forma şi fondul sunt atât de strâns unite încât alcătuiesc unul si acelaşi lucru.

cultul nefiind decât forma lor. O religie care ar deveni mai tipicară, mai inflexibilă şi mai încărcată de mici reguli în vreme ce oamenii devin tot mai egali, s-ar vedea curând redusă la o ceată de habotnici înfocaţi în mijlocul unei mulţimi necredincioase.

Ştiu că mi se va obiecta că religiile, având drept obiect adevăruri generale şi eterne, nu se pot supune înclinaţiilor schimbătoare ale fiecărui secol fără a pierde în ochii oamenilor caracterul lor de certitudine; voi răspunde că trebuie să facem cu mare grijă o deosebire între ideile principale care constituie o credinţă şi care alcătuiesc ceea ce teologii numesc dogme şi noţiunile accesorii legate de ele. Religiile sunt obligate să se menţină neclintite în primele, indiferent de spiritul particular al timpului; dar trebuie să se păzească cu străşnicie de a se ataşa în acelaşi fel de ultimele, în vremurile când totul este în continuă mişcare şi când spiritul, obişnuit cu priveliştea lucrurilor omeneşti în mişcare, regretă cu amărăciune imobilitatea. Nu ni se pare că nemişcarea în lucrurile exterioare şi secundare ar avea o şansă de durată decât dacă societatea civilă este ea însăşi imobilă; oriunde aiurea, am convingerea că ea reprezintă o primejdie.

Vom vedea că, dintre toate pasiunile cărora egalitatea le dă naştere sau le încurajează, există una pe care ea o face deosebit de vie şi pe care o pune, în acelaşi timp, în inimile tuturor oamenilor: dragostea de bunăstare. Gustul pentru bunăstare este o caracteristică proeminentă şi indelebilă a vremurilor democratice.

Putem crede că o religie care ar începe să distrugă o astfel de pasiune-matrice ar fi în cele din urmă distrusă chiar de această pasiune; dacă ar dori să îi îndepărteze definitiv pe oameni de la contemplarea bunurilor acestei lumi pentru a-i lăsa să se gândească numai la bunurile din lumea de dincolo, putem prevedea că sufletele i-ar scăpa

până la urmă din mâini pentru a se pierde, departe de ea, numai în plăcerile materiale şi prezente.

Sarcina principală a religiilor este de a purifica, de a reglementa şi de a reduce gustul prea fierbinte şi prea exclusiv pentru bunăstare resimţit de oameni în perioadele de egalitate; dar nu cred că ele ar avea dreptate dacă ar încerca să-l supună în întregime şi să-l distrugă. Nu vor reuşi să abată oamenii de la pasiunea pentru bogăţie; dar pot, totuşi, să-i convingă să nu se îmbogăţească decât prin mijloace cinstite.

Aceasta mă duce la o ultimă consideraţie care, într-un fel, le cuprinde pe toate celelalte. Pe măsură ce oamenii devin mai asemănători şi mai egali, este tot mai important ca religiile, continuând să se ţină cu grijă la o parte de mişcarea de fiecare zi a treburilor, să nu ofenseze fără rost ideile general admise şi interesele permanente ale masei; deoarece opinia generală devine din ce în ce mai mult prima şi cea mai invincibilă dintre forţe, nu există în afara ei un sprijin atât de puternic care să permită o rezistenţă îndelungată la loviturile sale. Acest lucru este tot atât de adevărat pentru un popor democratic supus unui despot cât şi pentru o republică. În vremurile de egalitate, regii impun adesea supunerea, dar întotdeauna majoritatea impune opinia; în tot ce nu este contrar credinţei trebuie deci să satisfaci majoritatea.

[Am greşi dacă nu am atribui decât originii puritane a americanilor forţa pe care o are la ei religia; mai sunt şi alte cauze. Ceea ce am scris până aici a avut drept scop să-l facă pe cititor să înţeleagă mai bine cauzele principale.] în primul volum, am arătat cum preoţii americani se ţineau departe de treburile publice. Acesta este exemplul cel mai frapant, dar nu singurul, al reţinerii lor. În America, religia alcătuieşte o lume aparte în care domneşte preotul şi din care el are grijă să nu iasă niciodată; el dirijează, în

limitele acesteia, inteligenţa; dincolo de aceste limite, îi lasă pe oameni atât în voia lor, cât şi în voia independenţei şi instabilităţii proprii naturii şi timpului lor. Nu am. văzut o ţară, cu excepţia Statelor Unite, unde creştinismul să fie însoţit de mai puţine forme, ritualuri şi imagini şi să prezinte spiritului uman idei mai clare, mai simple şi mai generale. Deşi creştinii din Statele Unite se împart într-o mulţime de secte, ei văd religia lor prin aceeaşi prismă. Acest fapt este valabil atât pentru catolicism, cât şi pentru alte credinţe. Nu există preoţi catolici care să acorde o mai mică importanţă respectării regulilor mărunte de către indivizi, metodelor speciale şi particulare de a ajunge la mântuire [indulgenţe, pelerinaje şi moaşte] şi care să fie mai interesaţi de spiritul legii şi nu de litera ei decât preoţii catolici din Statele Unite; nicăieri nu se explică mai clar şi nu se respectă mai bine această doctrină a Bisericii care interzice să dai sfinţilor prinosul care se dă numai Domnului. Şi, cu toate acestea, catolicii din America sunt foarte supuşi şi foarte sinceri.

O altă observaţie poate fi aplicată clerului de orice confesiune: preoţii americani nu încearcă să atragă şi să reţină privirea omului spre viaţa viitoare; ei lasă fără greutate, tuturor, o parte din inimă pentru a se îngriji de prezent, de parcă ar considera bunurile acestei lumi ca fiind obiecte importante deşi secundare şi, chiar dacă nu participă direct la activitate, se interesează totuşi de progresele ei şi le aprobă; şi fără a înceta să arate credinciosului lumea de dincolo ca fiind marea temă a temerilor şi speranţelor lui, nu-i interzic să caute în mod cinstit bunăstarea în lumea aceasta. Departe de a arăta cum aceste două lucruri sunt separate şi contrarii, ei se străduie mai degrabă să găsească punctul unde ele se învecinează şi se unesc.

Toţi preoţii americani ştiu că majoritatea exercită o

dominaţie intelectuală şi o respectă. Niciodată nu duc împotriva ei decât bătălii necesare. Nu se amestecă în certurile dintre partide, dar adoptă fără greutate opiniile generale ale ţării şi timpului lor şi se lasă antrenaţi, fără să opună rezistenţă, de curentul de sentimente şi idei care duce cu el tot ce i se află în preajmă. Se străduie să-i îndrepte pe contemporanii lor dar niciodată nu se despart de ei. Opinia publică nu le este deci niciodată împotrivă; mai curând ea îi susţine şi îi apără iar credinţa lor se impune atât prin forţa ei proprie, cât şi prin forţa prin care preoţii o iau de la majoritate.

Şi astfel, respectând toate tendinţele democratice care nu îi sunt potrivnice şi ajutându-se de multe dintre ele, religia reuşeşte să lupte cu succes împotriva spiritului de independenţă individuală care, pentru ea, este cel mai primejdios dintre toate.

Capitolul VI

DESPRE PROGRESUL CATOLICISMULUI ÎN STATELE UNITE

America este ţara cea mai democratică din lume şi, în acelaşi timp, ţara în care, potrivit unor mărturii demne de încredere, religia catolică face cele mai multe progrese. La o primă vedere, acest fapt surprinde.

Trebuie să separăm două lucruri: egalitatea îi predispune pe oameni să dorească să judece singuri; pe de altă parte însă, ea le dă gustul şi conştiinţa unei puteri sociale unice, simple şi egale pentru toţi. Oamenii care trăiesc în vremurile democratice au deci o puternică tendinţă de a se sustrage oricărei autorităţi religioase. Dar, dacă consimt să se supună acestei autorităţi, ei doresc ca aceasta să fie una şi aceeaşi; puterile religioase care nu ajung toate la acelaşi centru [sau, cu alte cuvinte, bisericile naţionale] le contrariază în mod firesc inteligenţa şi ei realizează repede că dacă nu există o singură religie,

nu există nici mai multe.

Vedem în zilele noastre, mai mult decât în perioadele anterioare, cum catolicii îşi pierd credinţa iar protestanţii devin catolici. Dacă privim catolicismul din interior, se pare că el pierde teren, dacă îl privim din exterior, el câştigă. E lesne de înţeles.

Oamenii din zilele noastre au în mod firesc tot mai puţin tendinţa să creadă; dar, de îndată ce au o religie, descoperă în adâncul lor un instinct nedesluşit care-i împinge, pe ascuns, spre catolicism. Multe dintre principiile şi activităţile Bisericii romane îi miră; dar resimt o admiraţie secretă pentru felul în care ea conduce, iar marea ei unitate îi atrage.

Dacă religia catolică ar reuşi, în cele din urmă, să scape de urile politice cărora le-a dat naştere, am toate motivele să cred că tocmai acest spirit al vremii, aparent nefavorabil, îi va deveni prielnic şi că ea va începe brusc să facă importante cuceriri.

Una din slăbiciunile cele mai curente ale inteligenţei umane este aceea de a voi să pună de acord principii contrare şi de a cumpăra pacea cu preţul logicii. Au existat şi vor exista întotdeauna oameni care, după ce au supus unele dintre credinţele lor religioase unei autorităţi, doresc să-i sustragă multe altele, şi-şi vor lăsa spiritul să plutească la întâmplare între supunere şi libertate. Dar am toate motivele să cred că, în vremurile democratice, numărul acestora va scădea mai mult decât în alte perioade şi că urmaşii noştri vor tinde din ce în ce mai mult să nu se mai împartă decât în două, unii ieşind complet din creştinism, ceilalţi intrând în sânul Bisericii romane.

Capitolul VII

CE ANUME FACE CA SPIRITUL POPOARELOR DEMOCRATICE SĂ TINDĂ SPRE PANTEISM

Voi arăta mai încolo cum tendinţa predominantă a popoarelor democratice pentru ideile extrem de generale se regăseşte şi în politică; dar, doresc de pe acum să arăt consecinţa ei principală în filosofie.

Nu putem nega faptul că panteismul nu a făcut în zilele noastre mari progrese. Scrierile dintr-o parte a Europei îi poartă cu evidenţă pecetea. Germanii l-au introdus în filosofie iar francezii în literatură. Cea mai mare parte a lucrărilor de ficţiune care se publică în Franţa cuprind idei sau câteva descrieri luate din doctrinele panteiste ori vădesc la autorii lor o atracţie pentru aceste doctrine. Nu mi se pare că acest lucru ar putea veni dintr-o întâmplare ci că el ţine de o cauză profundă.

Pe măsură ce fiecare om, luat ca individ, devine tot mai asemănător cu ceilalţi, mai slab şi mai neînsemnat, în condiţiile în care egalitatea se configurează din ce în ce mai mult, ne obişnuim să nu îi mai vedem pe cetăţeni şi să vedem doar poporul; uităm indivizii şi nu ne gândim decât la specie.

În aceste vremuri, spiritului uman îi place să cuprindă dintr-odată [şi să înglobeze într-o singură concepţie] o mulţime de subiecte diferite; el caută necontenit să poată lega de o singură cauză o mulţime de consecinţe.

Ideea de unitate îl obsedează, o caută pretutindeni şi, când crede că a găsit-o, se tolăneşte bucuros în poala ei şi se odihneşte. A descoperit că în lume nu există decât o singură creaţie şi un singur creator; dar această primă diviziune a lucrurilor încă îl supără şi încearcă atunci să-şi amplifice gândirea înglobându-l pe Dumnezeu şi universul într-un singur tot. Dacă găsesc un sistem filosofic conform căruia lucrurile materiale şi imateriale, vizibile şi invizibile pe care le cuprinde lumea, să fie considerate a fi numai

părţi diferite ale unei fiinţe uriaşe ce este singura veşnică, în mijlocul unei schimbări continue şi al unor transformări necontenite a tuturor părţilor ei componente, nu-mi va fi greu să trag concluzia că acest sistem, deşi distruge individualitatea umană sau tocmai pentru că o distruge, va avea o fascinaţie misterioasă pentru oamenii care trăiesc într-o democraţie; toate deprinderile lor intelectuale îi sensibilizează pentru a-l putea imagina şi îi face apţi pentru a-l adopta. El le atrage în mod firesc imaginaţia şi o delimitează; le alimentează orgoliul spiritului şi-i încurajează lenea.

Dintre toate sistemele cu ajutorul cărora încearcă filosofia să explice universul, panteismul mi se pare a fi cel mai potrivit pentru a seduce spiritul uman în vremurile democratice; împotriva lui trebuie să se unească şi să lupte toţi cei pe care îi pasionează adevărata măreţie a omului.

Capitolul VIII

CUM EGALITATEA SUGEREAZĂ AMERICANILOR IDEEA DE PERFECTIBILITATE NEMĂRGINITĂ A OMULUI

Egalitatea sugerează spiritului uman mai multe idei pe care nu le-ar fi avut fără ea şi îi modifică aproape toate ideile pe care le avea deja. Iau ca exemplu ideea de perfectibilitate umană deoarece este una din ideile principale pe care le poate concepe inteligenţa şi este prin ea însăşi o mare teorie filosofică ale cărei consecinţe se văd în practică în fiecare zi.

Deşi omul este asemenea animalelor în multe privinţe, el are o caracteristică ce îi aparţine numai lui: se perfecţionează, în vreme ce animalele nu o pot face. Specia umană a reuşit să descopere încă de la origine această diferenţă. Ideea de perfectibilitate este deci tot atât de veche ca şi lumea; nu egalitatea a făcut-o să apară, dar ea i-a dat o trăsătură nouă.

Când cetăţenii sunt clasificaţi după rang, profesie,

naştere şi când toţi sunt nevoiţi să urmeze calea pe care i-a aşezat hazardul, fiecare crede că vede în faţa lui ultimele limite ale puterii umane şi nimeni nu mai încearcă să lupte împotriva unui destin inevitabil. Nu pentru că popoarele aristocratice nu i-ar recunoaşte omului în mod categoric facultatea de a se perfecţiona. Ele nu o consideră nemărginită; concep ameliorarea dar nu şi schimbarea; îşi imaginează că societăţile viitoare vor avea o situaţie mai bună dar nu o alta, nouă; şi admiţând totuşi că omenirea a făcut progrese mari şi că încă mai poate să facă, o închid de la bun început în anumite limite de nedepăşit.

Aceste naţiuni nu cred deci că au ajuns la binele suprem şi la adevărul absolut (ce om sau ce popor a fost atât de nesăbuit pentru a-şi închipui vreodată acest lucru?), dar le place să creadă că aproape au atins gradul de măreţie şi de cunoaştere pe care îl implică natura noastră imperfectă; şi cum, în jurul lor, nu se mişcă nimic, îşi închipuie uşor că totul e la locul lui. Atunci pretinde legiuitorul că promulgă legi eterne, popoarele şi regii că ridică numai monumente durabile iar generaţia actuală că-şi ia sarcina de a scuti generaţia viitoare de grija de a-şi dirija destinele.

Pe măsură ce dispar castele, clasele se apropie, oamenii se amestecă tumultuos, obiceiurile, tradiţiile şi legile se schimbă, fapte noi sunt scoase la iveală, adevăruri noi sunt puse în evidenţă, idei vechi pier iar altele noi le iau locul, pe atât imaginea unei perfecţiuni ideale şi mereu fugare se înfăţişează spiritului uman.

Sub ochii fiecăruia se petrec atunci, în fiecare clipă, schimbări continue. Multe înrăutăţesc poziţia omului şi el înţelege prea bine că un popor, sau un individ, oricât de luminat ar fi el, nu este desăvârşit. Altele îi îmbunătăţesc soarta şi el trage concluzia că omul, în general, este dotat cu facultatea infinită de a se perfecţiona. Nenorocirile îl

fac să vadă că nimeni nu poate avea iluzia de a fi descoperit binele absolut; succesele îl determină să-l urmărească neîncetat şi cu înflăcărare. Astfel, căutând mereu, căzând, ridicându-se, adesea dezamăgit, niciodată descurajat, el tinde fără încetare spre această măreţie nesfârşită pe care o întrezăreşte confuz la capătul lungului drum pe care omenirea îl mai are încă de parcurs.

[Când condiţiile sunt egale, fiecare găseşte că este atât de mic în raport cu mulţimea încât nu-şi închipuie nimic ce ar putea echivala eforturile acesteia. Sentimentul propriei sale slăbiciuni îl face să exagereze în fiecare zi forţa speciei umane.]

Nu putem imagina câte fapte decurg în mod firesc din această teorie filosofică, după care omul este perfectibil la infinit şi influenţa extraordinară exercitată de ea chiar asupra acelora care, preocupaţi numai de acţiune şi nu de gândire, par a-şi pune de acord cu ea acţiunile, fără să o cunoască.

Întâlnesc un marinar american şi îl întreb de ce vapoarele din ţara sa sunt astfel construite încât să dureze puţin şi îmi răspunde fără să şovăie că arta navigaţiei face în fiecare zi progrese atât de rapide încât cel mai bun vas ar deveni curând aproape nefolositor dacă şi-ar prelungi existenţa dincolo de câţiva ani.

În aceste cuvinte pronunţate întâmplător de un om incult şi legate de un fapt circumscris, întrevăd ideea generală şi sistematică conform căreia un popor mare conduce toate treburile.

Naţiunile aristocratice au de la natură tendinţa să restrângă prea mult limitele perfectibilităţii umane iar naţiunile democratice le extind uneori peste măsură.

Capitolul IX

CUM DOVEDEŞTE EXEMPLUL AMERICANILOR CĂ UN POPOR DEMOCRATIC POATE AVEA APTITUDINI ŞI

GUST PENTRU ŞTIINŢE, LITERATURĂ ŞI ARTE

Trebuie să recunoaştem că, dintre popoarele civilizate din zilele noastre, puţine sunt acelea unde ştiinţele înalte să fi făcut mai puţine progrese decât în Statele Unite şi care să fi dat mai puţini mari artişti, poeţi iluştri şi scriitori celebri.

Mai mulţi europeni, şocaţi de acest spectacol, l-au considerat ca fiind un rezultat firesc şi inevitabil al egalităţii şi au crezut că, dacă vreodată starea socială şi instituţiile democratice ar triumfa pe tot pământul, spiritul uman ar vedea cum luminile care-l călăuzesc se sting încetul cu încetul iar oamenii ar recădea în întuneric.

După părerea mea, cei care raţionează astfel confundă mai multe idei pe care este important să le descompunem şi să le examinăm pe rând. Ei amestecă fără să vrea ceea ce este democratic cu ceea ce nu este decât american.

Religia în care credeau primii emigranţi şi pe care au lăsat-o moştenire urmaşilor lor, simplă ca ritual, austeră şi aproape inumană ca principii, adversară a semnelor exterioare şi a ceremonialurilor pompoase, este fireşte puţin favorabilă artelor frumoase şi nu permite decât cu greu desfătările literare.

Americanii sunt un popor foarte vechi şi foarte luminat, care au dat peste o ţară nouă şi imensă în care se pot întinde după plac şi pe care o fac să prospere fără greutate. Acest lucru este fără pereche în lume. În America, fiecare găseşte deci posibilităţi necunoscute aiurea pentru a se îmbogăţi sau pentru a-şi spori averea. Setea de câştig este întotdeauna în alertă şi spiritul uman, distras în fiecare clipă de la plăcerile imaginaţiei şi lucrările inteligenţei, nu este atras acolo decât de goana după bogăţie. Ca în toate ţările, vedem şi în Statele Unite clase industriale şi negustoreşti; dar, ceea ce nu s-a mai

întâlnit până acum, toţi oamenii se ocupă concomitent de industrie şi de negoţ.

Cu toate acestea, sunt convins că, dacă americanii ar fi singuri în univers, cu libertatea şi cunoştinţele căpătate de la înaintaşii lor şi cu pasiunile care îi caracterizează, ar fi descoperit curând că nu poţi progresa multă vreme în practica ştiinţelor fără a cultiva teoria; că toate artele se perfecţionează reciproc; şi ar fi recunoscut repede că, oricât de absorbiţi ar fi de urmărirea obiectului principal al dorinţelor lor, trebuie din când în când să-l mai abandoneze pentru a ajunge mai bine la el.

Gustul pentru plăcerile spiritului este de altfel atât de firesc pentru sufletul omului cultivat încât, la naţiunile civilizate care sunt cel mai puţin dispuse a se lăsa în voia acestor plăceri, întâlneşti întotdeauna un anumit număr de cetăţeni care îl au. Odată resimţită această nevoie intelectuală, ea va fi curând satisfăcută.

Dar, în vreme ce americanii erau în mod firesc înclinaţi să nu ceară ştiinţei decât aplicaţiile ei speciale iar artelor doar mijloacele de a face viaţa comodă, docta şi literara Europă se străduia să urce la sursele generale ale adevărului, perfecţionând în acelaşi timp tot ce putea servi plăcerilor, ca şi tot ce trebuia să slujească nevoilor omului.

În fruntea naţiunilor luminate din lumea veche, locuitorii Statelor Unite distingeau în special una de care îi ţinea strâns uniţi o origine comună şi nişte obiceiuri asemănătoare. La acest popor, ei găseau savanţi celebri, artişti iscusiţi, mari scriitori, de la care puteau să culeagă comorile inteligenţei fără a fi nevoiţi să muncească pentru a le aduna.

Nu pot fi de acord cu separarea Americii de Europa, în pofida Oceanului care le desparte. Consider poporul din Statele Unite ca fiind un crâmpei din poporul englez, care are sarcina de a exploata pădurile din Lumea Nouă în

vreme ce restul naţiunii, cu mai mult timp liber şi mai puţin preocupat de grijile materiale ale vieţii, poate să se dedice gândirii şi să dezvolte spiritul omenesc în toate direcţiile.

Situaţia americanilor este aşadar cu totul excepţională şi avem toate motivele să credem că niciun popor democratic nu va ajunge la ea. Originea lor perfect puritană, obiceiurile lor exclusiv comerciale, însăşi ţara în care locuiesc şi care pare că le abate inteligenţa de la studiul ştiinţelor, literelor şi artelor; apropierea de Europa care le permite să nu le studieze, şi să nu cadă în barbarie; mii de cauze particulare, dintre care nu am adus la cunoştinţă decât pe cele principale, au făcut ca spiritul american să se concentreze într-un mod special pe lucrurile pur materiale. Pasiunile, nevoile, educaţia, împrejurările, totul pare, într-adevăr, să contribuie la a-l îndrepta pe locuitorul Statelor Unite spre pământ. Singură religia îl mai face, din când în când, să ridice nişte priviri grăbite şi distrate spre cer.

Să încetăm deci de a mai vedea sub chipul poporului american toate naţiunile democratice şi să încercăm să le vedem în fine cu propriile lor trăsături.

Ne putem imagina un popor care să nu aibă nici castă, nici ierarhie, nici clasă; unde legea, nerecunoscând privilegiile, ar împărţi în mod egal moştenirile şi care ar fi lipsit, totodată, de cunoaştere şi libertate. Nu este o ipoteză absurdă: un despot are interes, poate, să îi facă pe supuşi egali dar să-i lase ignoranţi pentru a-i putea ţine mai uşor în sclavie.

Nu numai că un popor democratic de acest tip nu va avea niciodată vreo aptitudine sau gust pentru ştiinţe, literatură şi arte, dar avem toate motivele să credem că nu i se va întâmpla niciodată să le manifeste.

Legea succesorală îşi va lua chiar îndatorirea de a

distruge averile cu fiecare generaţie şi nimeni nu va mai face alte averi. Săracului, lipsit de cunoaştere şi libertate, nici nu i-ar trece prin minte să se ridice până la bogăţie, iar bogatul se va lăsa sărăcit fără a şti să se apere. Între aceşti doi cetăţeni se va stabili curând o totală şi excesivă egalitate. Nimeni nu va mai avea atunci vremea nici gustul pentru a se dedica lucrărilor şi plăcerilor inteligenţei. În schimb, toţi ar fi încremeniţi într-aceeaşi ignoranţă şi într-o egală sclavie.

Când îmi închipui o societate democratică de felul acesta, am imediat senzaţia că mă aflu într-un loc oribil, întunecos şi ascuns, unde luminile aduse de afară pălesc repede şi se sting. Mi se pare că mă apasă deodată o greutate şi că mă târăsc prin întunericul care mă înconjoară ca să găsesc ieşirea ce mă va duce la aer şi la lumina zilei. Dar toate acestea nu se pot spune despre nişte oameni deja luminaţi care rămân liberi după ce au distrus drepturile speciale şi ereditare care dădeau pe veşnicie bunurile în mâinile unor indivizi sau ale anumitor grupuri.

Când oamenii care trăiesc într-o societate democratică sunt luminaţi, ei descoperă fără greutate că nimic nu-i limitează sau îi opreşte sau îi obligă de a se mulţumi cu bogăţia actuală.

Toţi au deci ideea de a o spori şi, dacă simt liberi, încearcă s-o facă; dar nu toţi reuşesc în acelaşi fel. E adevărat, legislaţia nu mai acordă privilegii, dar natura le oferă. Inegalitatea din natură fiind foarte mare, averile devin inegale din moment ce fiecare îşi foloseşte toate facultăţile pentru a se îmbogăţi.

Legea succesorală se mai opune întemeierii unor familii bogate dar nu mai împiedică existenţa bogaţilor. Ea îi duce neîncetat pe cetăţeni la un nivel comun de la care aceştia fug fără încetare; devin mai inegali în bunuri pe

măsură ce cunoştinţele lor sunt mai ample şi libertatea mai mare.

În zilele noastre a apărut o sectă, celebră prin ingeniozitatea şi extravaganţele sale, care voia să concentreze toate bunurile în mâinile unei puteri centrale ce urma apoi să le distribuie tuturor indivizilor, după meritele lor. În felul acesta, am fi scăpat de totala şi veşnica egalitate care pare că ameninţă societăţile democratice.

Mai există şi o altă soluţie, mai simplă şi mai puţin periculoasă, aceea de a nu acorda nimănui niciun privilegiu, de a da tuturor cunoştinţe egale şi o libertate egală şi de a lăsa fiecăruia grija de a-şi marca locul. Inegalitatea naturală nu va întârzia să apară şi bogăţia va trece singură de partea celor mai isteţi.

Societăţile democratice [luminate] şi libere vor avea întotdeauna în mijlocul lor o mulţime de oameni avuţi sau cu bunăstare. Aceşti bogaţi nu vor fi tot atât de strâns legaţi între ei ca membrii vechii clase aristocratice; vor avea înclinaţii diferite şi nu vor avea aproape niciodată timp liber, atât de garantat şi atât de deplin cum l-au avut ceilalţi; dar vor fi infinit mai numeroşi decât cei care alcătuiau clasa aristocratică. Oamenii aceştia nu vor mai fi strâns legaţi de preocupările vieţii materiale şi vor putea, deşi în măsuri diferite, să se dedea lucrărilor şi plăcerilor inteligenţei; deci, se vor dedica acestora; căci, dacă este adevărat că spiritul uman se îndreaptă, pe de o parte, spre ceea ce este limitat, material şi folositor, pe de altă parte, el se ridică în mod firesc spre infinit, imaterial şi frumos. Nevoile fizice îl leagă de pământ dar, de îndată ce nu-l mai reţin, el se ridică singur.

Nu numai că numărul celor care pot fi interesaţi de lucrările spiritului va fi mai mare dar şi gustul plăcerilor intelectuale va coborî, din aproape în aproape, până la

nivelul acelora care par, în societăţile aristocratice, a nu avea nici timpul, nici capacitatea de a se bucura de lucrările spiritului.

Când nu mai există bogăţii ereditare, privilegii de clasă şi prerogative de naştere şi când fiecare nu-şi mai ia forţa decât din sine însuşi, devine evident că principala diferenţă dintre averile oamenilor o constituie inteligenţa. Tot ceea ce slujeşte la întărirea, extinderea, îmbogăţirea inteligenţei capătă imediat un preţ ridicat.

Utilitatea cunoaşterii se manifestă cu o limpezime deosebită în ochii mulţimii. Cei care nu-i gustă farmecul îi apreciază efectele şi fac câteva eforturi pentru a ajunge la ea.

În vremurile democratice, luminate şi libere, oamenii nu au nimic care să-i separe şi nici care să-i reţină la locul lor; ei se ridică şi coboară cu o rapiditate nemaiîntâlnită. Toate clasele se văd neîncetat, pentru că sunt foarte apropiate. Ele comunică între ele şi se amestecă în fiecare zi, se imită şi se invidiază; acest fapt sugerează poporului o grămadă de idei, noţiuni, dorinţe pe care nu le-ar fi avut dacă rangurile erau fixe şi societatea imobilă. În aceste naţiuni, servitorul nu se consideră niciodată complet străin de plăcerile şi lucrările stăpânului, săracul de cele ale bogatului; omul de la ţară se străduie să semene cu cel de la oraş, iar provincia cu metropola.

Aşadar, nimeni nu se mai lasă coborât cu uşurinţă numai la nivelul grijilor materiale ale vieţii, şi ultimul meşteşugar aruncă, din când în când, câte o privire furişă şi avidă spre lumea superioară a inteligenţei. Oamenii nu mai citesc cu acelaşi spirit şi în acelaşi fel ca popoarele aristocratice; dar cercul cititorilor se lărgeşte necontenit şi va sfârşi prin a-i cuprinde pe toţi cetăţenii.

Din momentul în care mulţimea începe să se intereseze de lucrările spiritului, se descoperă că un

important mijloc de a cuceri gloria, puterea sau bogăţia este de a excela într-una din aceste lucrări. Ambiţia neliniştită căreia democraţia i-a dat naştere se îndreaptă imediat şi în direcţia aceasta aşa cum s-a îndreptat şi spre celelalte. Numărul acelora care cultivă ştiinţele, literele şi artele devine imens. O activitate extraordinară se desfăşoară în lumea inteligenţei; fiecare caută să-şi facă acolo un drum şi să atragă asupra lui ochiul publicului. Se petrece ceva analog cu ceea ce se întâmplă în societatea politică din Statele Unite; lucrările sunt adesea imperfecte, dar sunt numeroase; şi deşi rezultatul efortului individual este de obicei foarte mic, rezultatul general este întotdeauna foarte mare.

Deci, nu e bine să spunem că oamenii care trăiesc în vremurile democratice sunt în mod firesc indiferenţi faţă de ştiinţe, litere şi arte; trebuie să recunoaştem numai că ei le cultivă în felul lor şi că aduc astfel calităţile şi defectele care le sunt proprii.

Capitolul X

DE CE AMERICANII SE INTERESEAZĂ MAI MULT DE PARTEA PRACTICĂ A ŞTIINŢELOR DECÂT DE TEORIE

Dacă starea socială şi instituţiile democratice nu opresc avântul spiritului uman, este însă incontestabil că ele îl dirijează într-o anumită direcţie şi nu în alta. Eforturile lor, astfel limitate, sunt încă foarte mari; dar sper că mă veţi înţelege dacă mă voi opri o clipă să le cercetez.

Când a fost vorba de metoda filosofică a americanilor, am făcut câteva remarci de care trebuie să ne folosim aici.

Egalitatea dezvoltă în fiecare om dorinţa de a judeca totul singur; în toate lucrurile, ea îi dă gustul pentru concret şi real, dispreţul faţă de tradiţie şi forme. Aceste tendinţe generale pot fi văzute în special în subiectul acestui capitol.

Cei care cultivă ştiinţele la popoarele democratice se tem mereu de a nu se pierde în utopii. N-au încredere în sisteme, le place să stea foarte aproape de fapte şi să le studieze singuri; cum nu se lasă uşor impresionaţi de numele nici unuia din semenii lor, nu sunt niciodată dispuşi să considere cuvântul maestrului drept sacru; îi vedem însă, dimpotrivă, ocupaţi fără odihnă să caute partea slabă a doctrinei. Tradiţiile ştiinţifice n-au aproape nicio autoritate asupra lor; ei nu se opresc multă vreme asupra subtilităţii unei şcoli şi proferă cu dificultate cuvinte răsunătoare; pe cât pot, pătrund până la părţile principale ale subiectului care îi preocupă şi le place să le expună pe înţelesul tuturor. Ştiinţele capătă atunci un aspect mai liber şi mai sigur, dar mai puţin elevat.

După câte mi se pare mie, spiritul poate împărţi ştiinţa în trei părţi.

Prima conţine principiile cele mai teoretice, noţiunile cele mai abstracte, cele a căror aplicaţie nu este cunoscută sau foarte îndepărtată.

A doua este alcătuită din adevărurile generale care, ţinând încă de teoria pură, duc totuşi, pe un drum direct şi scurt, la practică.

Procedeele de aplicare şi mijloacele de execuţie se regăsesc în cea de a treia.

Fiecare din aceste diferite părţi ale ştiinţei poate fi cultivată separat, deşi raţiunea şi experienţa ne demonstrează că niciuna dintre ele nu poate prospera multă vreme când este despărţită total de celelalte două.

În America, partea pur practică a ştiinţelor este cultivată într-un mod impresionant iar părţii teoretice, imediat necesară aplicării ei, i se acordă o grijă deosebită; din acest punct de vedere, americanii dau dovadă de un spirit mereu pur, liber, original şi fecund; dar aproape că nu există nimeni, în Statele Unite, care să studieze partea

esenţial teoretică şi abstractă a cunoaşterii umane. Americanii dovedesc aici o tendinţă excesivă care, cred eu, se va regăsi, deşi la un nivel mai mic, la toate popoarele democratice.

Nimic nu este mai necesar pentru cultura ştiinţelor înalte, sau a părţii elevate a ştiinţelor, decât meditaţia şi nimic nu este mai impropriu pentru meditaţie decât intimitatea unei societăţi democratice. Nu întâlneşti acolo, ca la popoarele aristocratice, o clasă numeroasă care trăieşte în linişte pentru că se simte bine şi o alta care nu se mai mişcă pentru că pierde orice nădejde de a fi mai bine. Fiecare se agită: unii vor să ajungă la putere, alţii să pună mâna pe bogăţie. În mijlocul acestui vârtej universal, al acestei ciocniri repetate de interese contrarii, a acestei înaintări continue a omului spre avere, unde să găseşti calmul necesar pentru profundele combinaţii ale inteligenţei? cum să-ţi opreşti gândul asupra cutărui punct, când în jurul tău totul se mişcă şi când tu însuţi eşti antrenat şi zgâlţâit în fiecare zi de curentul impetuos care duce cu el totul?

Trebuie să facem o deosebire între agitaţia permanentă care domneşte în interiorul unei democraţii liniştite şi deja constituite şi mişcările tumultuoase şi revoluţionare care însoţesc aproape întotdeauna naşterea şi dezvoltarea unei societăţi democratice.

Când la un popor foarte civilizat are loc o revoluţie violentă, ea nu va putea să nu stimuleze brusc sentimentele şi ideile.

Acest fapt este mai cu seamă adevărat pentru revoluţiile democratice care, deplasând dintr-odată toate clasele care alcătuiesc un popor, fac, în acelaşi timp, să apară ambiţii uriaşe în sufletul fiecărui cetăţean.

Dacă francezii au făcut pe neaşteptate admirabile progrese în ştiinţele exacte, chiar în momentul când

terminau de distrus rămăşiţele vechii societăţi feudale, trebuie să atribuim această fecunditate bruscă nu democraţiei ci revoluţiei unice care-i însoţea evoluţia. Ceea ce s-a întâmplat atunci a fost un fapt deosebit; ar fi imprudent să vedem în el semnul unei legi generale.

Marile revoluţii nu sunt mai obişnuite la popoarele democratice decât la celelalte; ba chiar am toate motivele să cred că sunt mai puţin obişnuite. Numai că în sânul acestor naţiuni domneşte o mică mişcare incomodă, un fel de rostogolire necontenită a oamenilor, unii peste alţii, care tulbură şi distruge spiritul pentru a-l însufleţi şi a-l ridica.

Nu numai că oamenii care trăiesc în societăţile democratice se lasă greu în voia meditaţiei, dar au, în mod natural, puţină stimă pentru ea. Starea socială şi instituţiile democratice îi împing pe cei mai mulţi la acţiune constantă; or, predispoziţiile spiritului care convin acţiunii nu convin întotdeauna gândirii. Omul care acţionează este adesea obligat să se mulţumească cu ceva aproximativ, deoarece nu ar ajunge niciodată la capătul proiectului său dacă ar voi să perfecţioneze fiecare detaliu. Trebuie să se sprijine fără încetare pe idei pe care n-a avut răgazul să le aprofundeze căci se slujeşte mai bine de utilitatea ideii decât de justeţea ei riguroasă; şi, la urma urmelor, el riscă mai puţin utilizând câteva principii false decât pierzându-şi vremea pentru a stabili adevărul tuturor principiilor sale. Lumea nu-i condusă prin lungi şi savante demonstraţii. Vederea rapidă a unui fapt particular, studierea zilnică a pasiunilor schimbătoare ale mulţimii, întâmplarea de moment şi isteţimea de a o prinde reglementează toate treburile.

În vremurile în care aproape toată lumea acţionează, suntem deci înclinaţi, în general, să apreciem în mod excesiv elanurile rapide şi concepţiile superficiale ale

inteligenţei şi, dimpotrivă, să desconsiderăm peste măsură munca sa profundă şi lentă.

Această opinie publică influenţează judecata oamenilor care cultivă ştiinţele; ea îi convinge că pot reuşi fără să mediteze sau îi îndepărtează de acele ştiinţe care necesită reflecţia.

Există mai multe feluri de a studia ştiinţele. Remarcăm la mulţi un gust egoist, mercantil şi întreprinzător pentru descoperirile spiritului pe care nu trebuie să-l confundăm cu pasiunea dezinteresată ce se aprinde în sufletul unui mic număr de oameni; există o dorinţă de a folosi cunoştinţele şi o dorinţă pură de a cunoaşte. Nu mă îndoiesc că, din când în când, există câţiva indivizi cu o pasiune fierbinte şi nedomolită de adevăr, care se hrăneşte din ea însăşi şi se bucură continuu fără a fi vreodată împlinită. Această pasiune fierbinte, mândră şi dezinteresată pentru adevăr îi duce pe oameni până la sursele abstracte ale adevărului, pentru a lua de acolo ideile matrice.

Dacă Pascal nu ar fi avut în vedere decât vreun mare profit, sau dacă nu ar fi fost purtat decât numai de dorinţa de glorie, n-aş putea crede că el ar fi putut aduna, aşa cum a făcut-o, toate forţele inteligenţei sale pentru a descoperi mai bine secretele cele mai ascunse ale Creatorului. Când văd cum îşi smulge, într-un fel, sufletul din mijlocul grijilor, pentru ca să-l ataşeze total de această cercetare şi, rupând prematur legăturile care îi reţin sufletul de trup, să moară de bătrâneţe înainte de a împlini patruzeci de ani, mi se taie respiraţia şi înţeleg că o cauză neobişnuită a putut produce efecte atât de extraordinare.

Viitorul va dovedi dacă aceste pasiuni, atât de rare şi atât de fecunde, apar şi se dezvoltă cu tot atâta uşurinţă în sânul societăţilor democratice ca în sânul societăţilor aristocratice. În ceea ce mă priveşte, trebuie să

mărturisesc că îmi este greu să cred.

În societăţile aristocratice, clasa care dirijează opinia şi conduce treburile, fiind aşezată permanent şi ereditar deasupra mulţimii, are în mod firesc o idee orgolioasă despre ea însăşi şi despre om. Născoceşte fără greutate pentru el plăceri glorioase şi fixează dorinţelor lui scopuri magnifice. Aristocraţia comite adesea acţiuni extrem de tiranice şi de inumane dar concepe rar idei josnice şi chiar manifestă un anume dispreţ trufaş pentru micile plăceri chiar când ea se lasă în voia acestor mici plăceri: astfel, toate sufletele sunt îndreptate spre un nivel foarte înalt. În vremurile aristocratice, oamenii îşi formează, în general, idei foarte înalte despre demnitatea, forţa şi măreţia omului. Sunt opinii care îi influenţează pe cei care cultivă ştiinţele, ca şi pe toţi ceilalţi; ele netezesc calea în faţa avântului firesc al spiritului spre regiunile înalte ale gândirii şi o predispun în mod natural să conceapă dragostea sublimă şi aproape divină pentru adevăr.

Savanţii din aceste vremuri sunt deci atraşi de teorie şi li se întâmplă adesea să aibă chiar un dispreţ nemăsurat pentru practică. „Arhimede, spune Plutarh, a avut un suflet atât de mare încât n-a binevoit niciodată să lase vreo lucrare scrisă despre felul în care să fie asamblate toate acele maşini de război; şi, considerând orice ştiinţă de a inventa şi a alcătui maşini şi în general orice procedeu care ar avea o oarecare utilitate dacă este pus în practică josnic, abject şi mercenar, şi-a folosit spiritul şi studiul ca să scrie numai lucruri în a căror frumuseţe şi subtilitate să nu fie defel amestecată necesitatea”. Iată scopul aristocratic al ştiinţelor.

El nu poate fi identic la naţiunile democratice.

[La aceste popoare, opiniile clasei care guvernează şi moravurile generale ale naţiunii nu ridică aproape niciodată spiritul uman la teorie şi, dimpotrivă, îl atrag, cu

fiecare zi, spre practică.]

Majoritatea oamenilor care alcătuiesc aceste naţiuni este extrem de avidă de plăcerile materiale ale prezentului, aşa cum este mereu nemulţumită de poziţia pe care o ocupă şi, liberă întotdeauna de a o părăsi, nu se gândeşte decât la mijloacele de a-şi schimba averea sau de a o spori. [în mod firesc, oamenii au dorinţa de a se bucura repede şi uşor, dar acest lucru este în special adevărat pentru cei care trăiesc în democraţie.

Acest sentiment de care înşişi savanţii nu sunt străini, îi face să caute consecinţele unui principiu deja cunoscut în loc să găsească un nou principiu; munca lor este, în acelaşi timp, mai uşoară şi mai bine înţeleasă.

Acelaşi sentiment face ca publicul să aprecieze mult mai mult aplicaţiile decât adevărurile abstracte.] Pentru nişte spirite astfel predispuse, orice metodă nouă care duce la bogăţie pe un drum mai scurt, orice maşină care scurtează timpul de muncă, orice instrument care coboară cheltuielile de producţie, orice descoperire care înlesneşte şi sporeşte plăcerea pare a fi cel mai minunat efort al inteligenţei umane. Datorită în special acestui aspect se ataşează popoarele democratice de ştiinţe, le înţeleg şi le cinstesc. În vremurile aristocratice, s-au cerut în special de la ştiinţe bucurii ale spiritului; în democraţii, ale trupului.

Cu cât o naţiune este mai democratică, luminată şi liberă, cu atât numărul celor care apreciază şi sunt interesaţi de geniul ştiinţific va creşte, iar descoperirile imediat aplicabile în industrie vor aduce autorilor lor profituri, glorie şi chiar putere; pentru că, în democraţie, clasa care lucrează ia parte la treburile publice iar cei care o slujesc aşteaptă de la ea ranguri şi avere.

Putem concepe fără greutate că, într-o societate organizată în acest fel, spiritul uman este împins pe nesimţite să neglijeze teoria şi că trebuie, dimpotrivă, să

se simtă împins cu o energie fără pereche spre aplicaţii sau cel puţin către acea parte a teoriei necesară celor care o aplică.

În zadar îl ridică o predispoziţie instinctivă spre cele mai înalte sfere ale inteligenţei, interesul îl trage către cele mediocre. Acolo îşi desfăşoară el forţa şi activitatea-i neliniştită şi dă naştere la minuni. Tocmai aceşti americani, care n-au descoperit o singură lege generală a mecanicii, au introdus în navigaţie o maşină nouă care schimbă faţa lumii.

Sigur, sunt departe de a pretinde că popoarele democratice din zilele noastre sunt sortite să vadă cum se sting luminile superioare ale spiritului uman şi nici că ele nu vor vedea aprinzându-se altele noi. La vârsta lumii la care am ajuns şi printre atâtea naţiuni cultivate pe care le chinuie fără oprire pasiunea industriei, nu se poate ca privirile să nu fie impresionate de legăturile care unesc între ele diferitele părţi ale ştiinţei; şi chiar gustul pentru practică, dacă este luminat, trebuie să îi facă pe oameni să nu neglijeze teoria. Printre atâtea încercări de aplicaţie, atâtea experienţe repetate zilnic, este aproape imposibil să nu apară adesea nişte legi foarte generale; astfel încât marile descoperiri pot fi frecvente, deşi marii inventatori sunt rari.

De altfel cred în marea vocaţie ştiinţifică. Dacă democraţia nu-i face pe oameni să cultive ştiinţele pentru ele însele, ea măreşte neîncetat, pe de altă parte, numărul celor care le practică. Nu putem crede că dintr-o mulţime atât de mare să nu apară, din când în când, vreun geniu speculativ, înflăcărat numai de dragostea de adevăr. Putem fi siguri că el se va strădui să pătrundă în miezul celor mai profunde mistere ale naturii, indiferent de spiritul ţării şi al timpului său. Nu e nevoie să-i ajuţi avântul; ajunge să nu-l opreşti. Tot ce vreau să spun sunt următoarele:

inegalitatea permanentă de condiţii îi duce pe oameni să se închidă în cercetarea orgolioasă şi sterilă a adevărurilor abstracte; în vreme ce starea socială şi instituţiile democratice îi predispun să nu ceară ştiinţelor decât aplicaţii imediate şi utile.

Această tendinţă e naturală şi inevitabilă. Suntem curioşi să o cunoaştem şi este poate necesar să o arătăm.

Dacă cei care sunt chemaţi în zilele noastre să conducă naţiunile ar vedea limpede şi în perspectivă aceste tendinţe noi cărora nu vom putea curând să ne împotrivim, ar înţelege că oamenii, care trăiesc în vremurile democratice, în cunoaştere şi libertate, nu vor întârzia să perfecţioneze partea industrială a ştiinţelor şi că, de aici înainte, întreg efortul puterii sociale trebuie să susţină studiile înalte şi să creeze mari pasiuni ştiinţifice.

În vremea noastră, trebuie să restrângem spiritul uman la teorie; el se îndreaptă de la sine către practică şi, în loc să-l aducem mereu la examinarea amănunţită a efectelor secundare, este bine să-l abatem uneori pentru a-l ridica până la contemplarea cauzelor prime.

Deoarece civilizaţia romană a murit în urma năvălirilor barbare, suntem poate prea dispuşi să credem că civilizaţia nu poate muri şi altfel.

Dacă s-ar stinge vreodată cunoaşterea care ne luminează, ea s-ar stinge încetul cu încetul, ca de la sine. Închizându-ne în aplicaţie, am pierde din vedere principiile şi, când vom fi uitat principiile pe de-a întregul, am urma cu greu metodele care decurg din ele; nu am mai putea inventa altele noi şi am folosi fără inteligenţă şi fără iscusinţă procedee savante pe care nu le-am mai înţelege.

Când europenii au debarcat în China, acum trei sute de ani, ei au găsit acolo aproape toate artele ajunse deja la un anume grad de perfecţiune şi s-au mirat că, ajunşi la acest punct, chinezii nu erau mai avansaţi. Mai târziu, au

descoperit vestigiile unor înalte cunoştinţe care se pierduseră. Naţiunea era industrială; majoritatea metodelor ştiinţifice se păstraseră în cadrul ei; dar ştiinţa ca atare nu mai exista. Aceasta le-a explicat imobilitatea ciudată în care găsiseră spiritul acestui popor. Urmând paşii înaintaşilor lor, chinezii uitaseră motivele care îi dirijaseră pe aceştia. Ei mai foloseau încă formula, fără a-i cunoaşte sensul; păstrau instrumentul dar nu mai aveau priceperea de a-l modifica şi de a-l reproduce. Chinezii nu mai puteau deci să schimbe nimic. Trebuiau să renunţe la a mai ameliora. Erau obligaţi să continue să-i imite în toate pe înaintaşii lor, pentru a nu cădea într-un întuneric de nepătruns dacă s-ar fi abătut o clipă de la drumul pe care aceştia din urmă îl trasaseră. Izvorul cunoaşterii era aproape secat; şi deşi apa mai curgea încă, ea nu mai putea să-şi umfle undele sau să-şi schimbe cursul.

Cu toate acestea, China dăinuia de secole în linişte; cuceritorii îi adoptaseră moravurile; ordinea domnea. Un soi de bunăstare materială putea fi zărită pretutindeni. Revoluţiile erau rare iar războiul, ca să zicem aşa, necunoscut.

Nu trebuie deci să ne liniştim la gândul că barbarii sunt încă departe de noi; deoarece, dacă există popoare care lasă să le fie smulse din mâini cunoştinţele, există altele care le calcă singure în picioare.

Capitolul XI

ÎN CE SPIRIT CULTIVĂ AMERICANII ARTELE

Cred că aş irosi timpul, atât al meu cât şi al cititorului, dacă aş începe să arăt cum mediocritatea generală a averilor, absenţa superfluului, dorinţa generală de bunăstare şi eforturile constante ale fiecăruia pentru a-şi procura această bunăstare fac să predomine în inima omului gustul pentru util şi nu dragostea pentru frumos. Naţiunile democratice, la care se întâlnesc toate aceste

lucruri, vor cultiva aşadar artele care vor face ca viaţa să fie mai comodă, preferându-le acelora al căror obiect este numai de a o înfrumuseţa; de obicei, vor prefera utilul frumosului şi vor voi ca frumosul să fie util.

Dar doresc să merg şi mai departe şi după ce voi fi arătat prima trăsătură, să le desenez şi pe celelalte.

Se întâmplă de obicei ca în vremurile de privilegii exercitarea tuturor artelor să devină un privilegiu iar fiecare profesie să fie o lume aparte unde nu îi este dat fiecăruia să intre. Şi chiar atunci când activităţile sunt libere, imobilitatea naturală a naţiunilor aristocratice face ca toţi cei care se ocupă de o aceeaşi meserie să sfârşească totuşi prin a forma o clasă distinctă, alcătuită întotdeauna din aceleaşi familii, toţi membrii cunoscându-se între ei şi unde apare curând o opinie publică şi un orgoliu de breaslă. Într-o clasă de lucrători de acest tip, fiecare meşteşugar nu are de făcut numai averea sa ci şi o reputaţie de menţinut. Nu interesul său constituie o regulă şi nici cel al cumpărătorului, ci acela al corporaţiei, iar interesul corporaţiei este ca fiecare meşteşugar să producă capodopere. În vremurile aristocratice, scopul meşteşugului este deci de a face cât mai bine posibil şi nu cât mai repede şi cât mai ieftin.

Când, dimpotrivă, fiecare profesie este deschisă tuturor, când mulţimea intră şi iese din ea fără încetare şi când diferiţii ei membri devin străini, indiferenţi şi aproape invizibili unii faţă de alţii, din pricina numărului lor mare, legătura socială este distrusă şi fiecare lucrător, redus numai la persoana lui, nu caută decât să câştige cât mai mulţi bani cu cât mai puţină osteneală; numai voinţa consumatorului îi mai pune o limită. Or, se întâmplă că o revoluţie asemănătoare are loc, în acelaşi timp, şi la acesta din urmă.

În ţările unde bogăţia, ca şi puterea, se află

concentrată în mâinile câtorva oameni, de unde nu mai iese, folosirea majorităţii lucrurilor din această lume aparţine unui mic număr de indivizi, mereu aceiaşi; nevoia, opinia, cumpătarea dorinţelor îi înlătură pe toţi ceilalţi.

Cum această clasă aristocratică rămâne nemişcată la punctul de mărime unde a fost aşezată, fără a se extinde şi nici restrânge, ea are mereu aceleaşi nevoi şi le resimte în acelaşi fel. Oamenii care o alcătuiesc au, fireşte, din poziţia superioară şi ereditară pe care o ocupă, gustul pentru ceea ce este bine făcut şi foarte durabil.

Aceasta dă o expresie generală ideilor naţiunii în materie de meşteşuguri.

Se întâmplă adesea, la aceste popoare, ca însuşi ţăranul să prefere să se lipsească complet de obiectele pe care le doreşte decât să le obţină imperfecte.

În aristocraţii, lucrătorii muncesc deci numai pentru un număr limitat de cumpărători, foarte greu de mulţumit. Câştigul pe care îl aşteaptă depinde în special de perfecţiunea muncii lor.

Lucrurile nu mai stau la fel când, după ce toate privilegiile au fost înlăturate, clasele se amestecă iar oamenii coboară şi se ridică neîncetat pe scara socială.

Întâlnim întotdeauna la un popor democratic o grămadă de cetăţeni al căror patrimoniu se divizează şi se micşorează. În timpuri mai bune, au căpătat anumite nevoi care le rămân şi după ce posibilitatea de a le satisface nu mai există, iar ei caută neliniştiţi să vadă dacă nu cumva există câteva mijloace mai ocolite pentru a-şi le împlini.

Pe de altă parte, vedem întotdeauna în democraţii un număr de oameni a căror avere creşte dar ale căror dorinţe cresc şi mai repede decât averea, şi care mănâncă din ochi bunurile pe care aceasta le promite cu mult înainte de a le oferi. Ei caută prin toate mijloacele să-şi croiască drumuri mai scurte spre plăcerile ce-i înconjoară.

Din combinaţia acestor două cauze, tragem concluzia că în democraţii întâlnim întotdeauna o mulţime de cetăţeni ale căror nevoi sunt deasupra resurselor şi care ar consimţi cu uşurinţă să şi le satisfacă pe jumătate decât să renunţe complet la obiectul poftei lor.

Lucrătorul înţelege uşor aceste pasiuni deoarece le are şi el; în aristocraţii, el încearcă să-şi vândă foarte scump produsele numai unora; înţelege acum că un mijloc mai expeditiv de îmbogăţire ar fi să vândă ieftin tuturor.

[Acest lucru îi îndreaptă spiritul spre o altă direcţie. Nu mai caută să facă cât mai bine posibil, ci la preţul cel mai scăzut.]

Or, nu există decât două feluri pentru a ajunge să scazi preţul unei mărfi.

Primul este de a găsi mijloacele cele mai bune, cele mai rapide şi cele mai perfecţionate pentru a produce marfa. Al doilea, de a fabrica o cantitate cât mai mare de obiecte aproximativ asemănătoare, dar de o valoare mai mică. La popoarele democratice, toate facultăţile intelectuale ale lucrătorului sunt îndreptate către aceste două puncte.

El se străduie să inventeze procedee care să-i permită să lucreze nu numai mai bine dar şi mai repede şi cu o cheltuială mai mică şi, în caz de nereuşită, să micşoreze calităţile intrinseci ale obiectului pe care îl produce fără a-l face însă cu totul impropriu utilizării căreia îi este destinat. Când numai bogaţii aveau ceasuri, erau toate aproape fără cusur. Acum, nu se mai fac decât ceasuri mediocre, dar toată lumea are unul. Aşadar, democraţia nu tinde numai să îndrepte spiritul uman către lucrurile utile, ci îi face şi pe meşteşugari să facă repede multe lucruri imperfecte iar pe consumator să se mulţumească cu aceste lucruri.

Nu înseamnă că în democraţie meşteşugul nu ar fi

capabil, la nevoie, să facă minuni. Fapt ce se dezvăluie uneori când apar cumpărători gata să plătească timpul şi osteneala. În această luptă dintre toate competenţele, în mijlocul acestei concurenţe uriaşe şi al acestor încercări fără număr, se formează lucrători excelenţi care ajung până la ultimele limite ale profesiunii lor; dar ei au rareori ocazia să arate ce ştiu să facă: îşi cruţă cu grijă eforturile; se păstrează într-o mediocritate savantă care se judecă singură şi care, putând merge dincolo de scopul propus, nu ţinteşte decât la scopul la care ajunge. Dimpotrivă, în aristocraţie, lucrătorii fac întotdeauna ceea ce ştiu să facă iar când se opresc, înseamnă că au ajuns la capătul măiestriei lor.

Când ajung în vreo ţară şi văd profesiunile dând câteva produse admirabile, acest lucru nu-mi spune nimic despre starea socială şi alcătuirea politică a ţării. Dar dacă văd că produsele meşteşugurilor sunt în general imperfecte, în mare număr şi la preţuri mici, pot să fiu sigur că, la poporul unde se întâlneşte acest lucru, privilegiile slăbesc, clasele încep să se amestece şi vor fuziona curând.

Meşteşugarii care trăiesc în vremurile democratice nu caută numai să pună la dispoziţia tuturor cetăţenilor produsele lor folositoare, dar ei se străduiesc şi să dea produselor lor calităţi excepţionale pe care acestea nu le au.

În contopirea tuturor claselor, fiecare speră să pară ceea ce nu este, făcând mari eforturi pentru a reuşi. Democraţia nu dă naştere acestui sentiment care este firesc pentru sufletul omului; dar ea îl aplică lucrurilor materiale; ipocrizia virtuţii există dintotdeauna; cea a luxului aparţine în special vremurilor democratice.

Pentru a satisface aceste noi trebuinţe ale vanităţii umane, nu există impostură la care profesiunile să nu

recurgă; activităţile merg uneori atât de departe în direcţia aceasta încât ajung să-şi facă singure rău. Am reuşit deja să imităm atât de bine diamantul, încât e uşor să te înşeli. Când vom inventa arta de a fabrica diamante false, le vom abandona probabil şi pe unele, şi pe celelalte şi ele se vor întoarce la starea lor de pietricele.

Acest lucru mă face să vorbesc despre acele arte numite prin excelenţă arte frumoase.

Nu pot crede că rezultatul logic al stării sociale şi al instituţiilor democratice ar fi o scădere a numărului acelora care cultivă artele frumoase; dar aceste lucruri influenţează puternic asupra modului în care sunt cultivate. Majoritatea celor care deprinseseră gustul pentru artele frumoase devenind săraci, iar pe de altă parte, mulţi dintre cei care nu sunt încă bogaţi începând să capete, prin imitaţie, gustul pentru artele frumoase, numărul consumatorilor sporeşte în general iar consumatorii foarte bogaţi şi foarte rafinaţi devin mai rari. Se petrece atunci în artele frumoase ceva analog cu ceea ce am arătat când am vorbit de artele utile. Autorii îşi multiplică operele şi diminuează calitatea fiecăreia dintre ele.

Neputând să ţintească la măreţie, ei caută ceea ce este elegant şi aspectuos; se tinde mai puţin la realitate cât la aparenţă.

În aristocraţii se fac câteva mari tablouri iar în democraţii o grămadă de picturi mici. În primele, se ridică statui de bronz, în celelalte se toarnă statui din ghips.

Când am sosit pentru prima dată la New York, prin acea parte a Oceanului denumită Coasta de Est, am fost surprins să zăresc, de-a lungul coastei şi la o oarecare distanţă de oraş, nişte palate mici din marmoră albă, multe dintre ele având o arhitectură antică; a doua zi, ducându-mă să-l examinez mai îndeaproape pe cel care îmi atrăsese

cu deosebire privirile, am descoperit că zidurile erau din cărămizi văruite iar coloanele din lemn vopsit. Aşa erau toate monumentele pe care le admirasem în ajun.

Starea socială şi instituţiile democratice mai dau, tuturor artelor de imitaţie, anumite tendinţe speciale, uşor de semnalat. Ele le îndepărtează adesea de la expunerea sufletului pentru a le face să zugrăvească numai trupul; şi pun în locul reprezentării de sentimente şi idei pe cea a mişcărilor şi a senzaţiilor; în fine, în locul idealului, pun realul.

Nu-mi vine să cred că Rafael a făcut un studiu atât de aprofundat al celor mai mărunte resorturi ale trupului omenesc, cum au făcut desenatorii din zilele noastre. El nu acorda aceeaşi importanţă ca şi ei exactităţii riguroase a acestor resorturi, căci aspira să depăşească natura; voia să facă din om ceva care să fie superior omului şi se străduia să înfrumuseţeze chiar frumuseţea.

IDimpotrivă, David şi elevii săi erau tot atât de buni anatomişti pe cât erau de buni ca pictori. Reprezentau minunat toate modelele pe care le aveau sub ochi, dar rar se întâmpla să imagineze ceva dincolo de ele; urmau natura cu exactitate în vreme ce Rafael căuta ceva mai bun decât ea. Ei ne-au lăsat o pictură exactă a omului, Rafael ne-a făcut însă să întrezărim în operele lui Divinitatea.

Putem aplica şi alegerii subiectului ceea ce am spus despre modul de a-l trata.

Pictorii din Renaştere căutau de obicei deasupra lor, sau departe, în timp, marile subiecte care să deschidă drumuri uriaşe imaginaţiei lor. Pictorii noştri îşi folosesc adesea talentul pentru a reproduce cu exactitate detaliile vieţii particulare pe care o au necontenit sub ochi şi copiază pretutindeni mici obiecte care au prea multe originale în natură.

Capitolul XII

DE CE RIDICĂ AMERICANII ÎN ACELAŞI TIMP MONUMENTE ATÂT DE MICI ŞI MONUMENTE ATÂT DE MARI

Am spus mai sus că, în vremurile democratice, monumentele de artă aveau tendinţa să devină mai numeroase şi mai puţin mari. Mă grăbesc să arăt chiar eu excepţia de la această regulă.

La popoarele democratice, indivizii simt foarte slabi; dar statul, care îi reprezintă pe toţi şi îi ţine pe toţi în mâinile sale, este foarte puternic. Nicăieri nu par cetăţenii mai mici decât într-o naţiune democratică. Nicăieri nu pare naţiunea mai mare şi spiritul nu-şi face mai uşor despre ea o reprezentare atât de vastă. În societăţile democratice, imaginaţia oamenilor se restrânge când se gândesc la ei înşişi dar se întinde la infinit când se gândesc la stat. De aici urmează că aceiaşi oameni care trăiesc modest în locuinţe strâmte ţintesc adesea la gigantesc de îndată ce e vorba de monumente publice.

Americanii au împrejmuit un loc uriaş pe care voiau să-şi înalţe capitala şi care, şi astăzi, nu este mai populat decât comuna Pontoise dar care, după ei, va cuprinde într-o zi un milion de locuitori; au dezrădăcinat de pe acum copacii pe o rază de zece leghe de teamă că aceştia ar putea să-i incomodeze într-o bună zi pe viitorii cetăţeni ai acestei metropole imaginare. Au ridicat, în centrul oraşului, o clădire minunată pentru a sluji drept sediu Congresului şi i-au dat numele pompos de Capitoliu.

În fiecare zi, fiecare stat federal concepe şi execută lucrări prodigioase care ar ului geniul marilor naţiuni europene.

Aşadar, democraţia nu-i determină pe oameni să facă numai o mulţime de lucrări mărunte; ea îi face şi să ridice câteva monumente foarte mari. Dar între aceste două extreme nu există nimic. Câteva rămăşiţe împrăştiate ale

unor edificii foarte mari nu spun nimic despre starea socială şi instituţiile poporului care le-a ridicat.

Mai adaug, deşi nu are legătură cu subiectul meu, că acestea nu ne fac să cunoaştem mai bine măreţia unui astfel de popor, cunoştinţele şi prosperitatea sa reală.

Ori de câte ori o putere va fi în stare să concentreze tot poporul pentru o singură lucrare, ea va reuşi, cu puţină ştiinţă şi mult timp, să obţină din eforturi atât de mari ceva uriaş, fără ca de aici să tragi concluzia că poporul este foarte fericit, foarte luminat şi chiar foarte puternic. Spaniolii au găsit oraşul México plin de temple splendide şi de palate uriaşe; ceea ce nu l-a împiedicat pe Cortez să cucerească imperiul mexican cu şase sute de pedestraşi şi şaisprezece cai.

Dacă romanii ar fi cunoscut mai bine legile hidraulicii, nu ar fi construit toate apeductele care înconjoară ruinele cetăţilor lor şi ar fi utilizat mai bine forţa şi bogăţia. Dacă ar fi descoperit maşina cu aburi, poate că nu ar mai fi îmbinat, până la marginile imperiului, acele lungi pietre făţuite pe care le numim căi romane.

Sunt mărturii splendide ale ignoranţei lor şi, în acelaşi timp, ale măreţiei lor.

Poporul care nu ar lăsa alte urme ale trecerii sale decât câteva ţevi de plumb în pământ şi câteva şine de fier la suprafaţă ar putea stăpâni mai bine natura decât romanii.

Capitolul XIII

FIZIONOMIA LITERARĂ A VREMURILOR DEMOCRATICE

Când intri în prăvălia unui librar din Statele Unite şi treci în revistă cărţile care îi umplu rafturile ţi se pare că numărul de lucrări este foarte mare în vreme ce, dimpotrivă, numărul autorilor cunoscuţi ţi se pare foarte mic.

Mai întâi, găseşti o mulţime de tratate elementare menite să dea primele noţiuni din cunoaşterea umană. Majoritatea acestor lucrări au fost alcătuite în Europa. Americanii le retipăresc, adaptându-le pentru nevoile lor. Urmează apoi o cantitate aproape nesfârşită de cărţi de religie, Biblii, predici, povestiri cucernice, conferinţe, dări de seamă ale instituţiilor caritabile. În sfârşit, apare lunga listă a pamfletelor politice; în America, partidele nu scriu cărţi pentru a se combate unele pe altele, circulă însă cu o rapiditate inimaginabilă broşuri care trăiesc o zi, după care mor.

În mijlocul tuturor acestor producţii confuze ale spiritului uman apar lucrările cele mai remarcabile ale unui mic număr de autori care sunt cunoscuţi în Europa sau care ar trebui să fie.

Deşi America este probabil ţara civilizată a zilelor noastre unde lumea se ocupă cel mai puţin de literatură, întâlnim totuşi acolo un mare număr de indivizi care sunt interesaţi de lucrările spiritului şi care, dacă nu fac din asemenea lucrări studiul unei vieţi întregi, măcar îşi oferă prin ele farmecul timpului lor liber. Ţara care le furnizează cea mai mare parte a cărţilor pe care le au este Anglia. Aproape toate marile lucrări engleze sunt reproduse în Statele Unite. Geniul literar al Marii Britanii îşi trimite încă razele până în adâncul pădurilor din Lumea Nouă. Nu există cabană de pionier unde să nu întâlneşti câteva volume desperecheate din Shakespeare. îmi amintesc că am citit pentru prima dată drama feudală a lui Henric al V-lea într-o casă din trunchiuri de copaci.

Nu numai că americanii se adapă în fiecare zi din comorile literaturii engleze, dar putem spune cu toată îndreptăţirea că găsesc literatura Angliei pe propriul lor sol. Din micul număr de oameni care se ocupă în Statele Unite cu scrierea de opere literare, majoritatea sunt

englezi prin fond şi mai ales prin formă. Ei transportă astfel în mijlocul democraţiei ideile şi obiceiurile literare care sunt la modă la naţiunea aristocratică pe care şi-au luat-o drept model. Zugrăvesc, folosind culori împrumutate, obiceiuri străine; cum nu înfăţişează aproape niciodată, în realitatea ei, ţara care i-a văzut născându-se, sunt puţini populari.

[Citiţi cărţile domnului W. Irving, nu veţi găsi în ele decât reflexele blânde şi palide ale unui foc pe care nu-l vedem şi pe care nu-l simţim.]

Cetăţenii din Statele Unite par a fi atât de convinşi că aceste cărţi nu sunt publicate pentru ei, încât, înainte să hotărască asupra meritelor unuia din scriitorii lor, aşteaptă de obicei ca el să fie apreciat în Anglia. Şi astfel, în materie de tablouri, îl lasă firesc pe autorul originalului să judece copia.

Vorbind la propriu, locuitorii din Statele Unite nu au încă o literatură. Singurii autori pe care îi consider americani sunt ziariştii. Ei nu sunt nişte mari scriitori, dar vorbesc limba ţării şi se fac înţeleşi. În celelalte domenii literare nu văd decât străini. Ei sunt pentru americani ceea ce au fost pentru noi imitatorii grecilor şi ai romanilor la vremea când renăşteau literele, un obiect de curiozitate şi nu de simpatie generală. Înveselesc spiritul dar nu acţionează asupra moravurilor.

Am mai spus că această stare de lucruri era departe de a fi numai rezultatul democraţiei şi că trebuie să-i căutăm cauzele în mai multe circumstanţe, particulare şi independente de ea.

Dacă americanii, continuând să-şi păstreze starea socială şi legile, ar fi avut o altă origine şi s-ar găsi transportaţi într-o altă ţară, nu am nicio îndoială că ar fi avut o literatură. Aşa cum sunt, sunt sigur că vor ajunge să aibă una; dar ea va avea un caracter diferit de cel care se

manifestă în scrierile americane actuale şi îi va fi propriu. Nu este imposibil să schiţăm de pe acum acest caracter.

Presupun un popor aristocratic la care se cultivă literele [s-au mai văzut în lume astfel de cazuri]; lucrările inteligenţei, ca şi treburile guvernului sunt reglementate de o clasă suverană. Literatura, ca şi existenţa politică sunt concentrate aproape în întregime în această clasă sau în cele care îi stau foarte aproape. Acest lucru nu e suficient pentru a avea cheia a tot ce urmează.

Când un număr mic de oameni, totdeauna aceiaşi, se ocupă în acelaşi timp de aceleaşi lucruri, ei se înţeleg fără greutate şi hotărăsc împreună nişte reguli principale care trebuie să-l dirijeze pe fiecare în parte. Dacă obiectul care atrage atenţia acestor oameni este literatura, lucrările spiritului vor fi curând supuse de către ei unor legi precise de la care nu va mai fi îngăduit să te abaţi.

Dacă aceşti oameni ocupă în ţară o poziţie ereditară, vor avea fireşte tendinţa nu numai să adopte pentru ei un număr de reguli fixe dar şi să urmeze pe cele pe care şi le impuseseră strămoşii lor; legislaţia lor va fi şi riguroasă şi tradiţională.

Cum nu sunt în mod necesar preocupaţi de lucrurile materiale, deoarece nu au fost niciodată, şi cum nici înaintaşii lor nu fuseseră vreodată, au putut ca, timp de generaţii, să se intereseze de lucrările spiritului. Au înţeles arta literară şi au sfârşit prin a o iubi pentru ea însăşi şi prin a avea o plăcere rafinată, cu condiţia să te conformezi regulilor stabilite ale acestei arte.

Dar asta nu e totul: oamenii despre care vorbesc şi-au început şi îşi sfârşesc viaţa în îndestulare sau în bogăţie; au conceput deci în mod firesc gustul pentru plăcerile rafinate şi dragostea pentru plăcerile subtile şi delicate.

Mai mult, o anumită moliciune a spiritului şi a

sufletului, căpătată adesea prin folosirea îndelungată şi tihnită a atâtor bunuri, îi face să înlăture din plăcerile lor ceea ce ar putea fi prea insolit şi prea viu. Preferă mai degrabă să fie amuzaţi decât puternic emoţionaţi; doresc să li se trezească interesul dar nu să fie captivaţi.

Închipuiţi-vă acum un mare număr de lucrări literare create de oamenii pe care i-am zugrăvit mai sus sau pentru ei şi veţi concepe fără greutate o literatură unde totul va fi reglementat şi coordonat dinainte. Cea mai mică lucrare va fi cizelată până în cele mai mici detalii; arta şi munca se vor ivi din toate lucrurile; fiecare gen va avea regulile lui speciale de la care nu va fi posibil să te îndepărtezi şi care îl vor izola de toate celelalte.

Stilul va părea tot atât de important ca şi ideea, forma ca şi fondul; tonul va fi graţios, moderat, sublim. Spiritul va avea un mers nobil dar arareori un pas iute, iar scriitorii vor căuta mai mult să perfecţioneze decât să producă.

Se va întâmpla uneori ca membrii clasei de literaţi, trăind numai între ei şi scriind numai pentru ei, să piardă complet din vedere restul lumii, ceea ce îi va duce la ceva întortocheat şi fals; îşi vor impune mici reguli literare numai pentru folosul lor care îi vor îndepărta pe nesimţite de bunul-simţ şi îi vor duce, în cele din urmă, în afara naturii.

Tot dorind să vorbească altfel decât vulgul, vor ajunge la un fel de limbaj aristocratic care este tot atât de depărtat de vorbirea aleasă pe cât este şi graiul poporului.

Acestea sunt obstacolele naturale ale literaturii în aristocraţii.

Orice aristocraţie care se desparte complet de popor devine neputincioasă. Acest lucru este tot atât de adevărat pentru litere, cât şi pentru politică.[2]

2 Este un lucru adevărat mai ales în ţările aristocratice care au fost

Să întoarcem acum tabloul şi să-i cercetăm reversul.

Să ne transportăm în mijlocul unei democraţii pe care vechile sale tradiţii şi cunoaşterea actuală o fac sensibilă la plăcerile spiritului. Rangurile sunt aici amestecate şi topite; cunoaşterea, ca şi puterea sunt împărţite la infinit şi, dacă pot îndrăzni să spun, risipite peste tot.

Iată deci o mulţime indistinctă căreia trebuie să-i satisfacem nevoile intelectuale. Aceşti noi amatori de plăceri ale spiritului nu au primit aceeaşi educaţie; nu au aceleaşi cunoştinţe, nu seamănă cu părinţii lor şi se deosebesc de ei înşişi în fiecare clipă, deoarece îşi schimbă neîncetat locul, sentimentele şi averea. Cum spiritul fiecăruia nu este deci legat de cel al tuturor celorlalţi prin tradiţii şi obiceiuri comune, nu au avut niciodată nici forţa, nici voinţa, nici timpul să se înţeleagă între ei.

Şi totuşi, în mijlocul acestei mulţimi incoerente şi agitate apar autorii şi mulţimea este cea care le distribuie bogăţia şi gloria.

Nu îmi e greu să înţeleg că, astfel stând lucrurile, trebuie să mă aştept să nu întâlnesc în literatura acestui popor decât un număr redus de convenţii riguroase, pe care le recunosc în vremurile aristocratice cititorii şi scriitorii. Dacă s-ar întâmpla ca oamenii dintr-o epocă să cadă de acord asupra câtorva, acest fapt nu ar spune încă nimic epocii următoare; deoarece, la naţiunile democratice, fiecare generaţie nouă înseamnă un popor nou. La aceste naţiuni, literele nu vor putea fi, deci, supuse

---

supuse, îndelung şi paşnic, puterii unui rege. Când în aristocraţie domneşte libertatea, clasele de sus sunt obligate să se slujească necontenit de cele de jos şi prin aceasta se apropie de ele. Ceea ce face ca, adesea, să pătrundă în sânul lor ceva din spiritul democratic. Se dezvoltă, de altfel, intr-un organism privilegiat care guvernează, o energie şi o obişnuinţă a lucrului, un gust de mişcare şi de zgomot care nu pot să nu aibă o înrâurire asupra tuturor lucrărilor de literatură.

decât cu greu unor reguli înguste şi este aproape imposibil ca ele să fie vreodată supuse unor reguli permanente.

În democraţii, nu toţi oamenii care se ocupă de literatură au primit o educaţie literară şi dintre cei care au primit o spoială de cultură, majoritatea urmează o carieră politică sau îmbrăţişează o profesiune de la care nu se pot sustrage decât arareori pentru a gusta pe furiş din plăcerile spiritului. Ei nu fac deci din aceste plăceri farmecul principal al existenţei lor; dar le consideră ca pe o destindere trecătoare şi necesară în toiul treburilor serioase ale vieţii; aceşti oameni nu vor putea niciodată avea o cunoaştere suficient de aprofundată despre arta literară, ca să îi simtă subtilitatea; nuanţele mici le scapă. Dispunând doar de un timp foarte scurt de consacrat literelor, vor să profite de el cât mai bine. Le plac cărţile care se procură fără greutate, care se citesc repede, care nu necesită cercetări savante pentru a fi înţelese. Cer lucruri frumoase, dar facile, care se oferă singure şi de care te poţi bucura imediat; au nevoie în special de neaşteptat şi de nou. Obişnuiţi cu o existenţă practică, bătăioasă, monotonă au nevoie de emoţii vii şi rapide, de iluminări bruşte, de adevăruri sau greşeli strălucitoare care îi scot pe moment din ei înşişi şi-i introduc brusc şi violent în miezul subiectului.

Ce nevoie am să mai adaug ceva? Şi cine nu înţelege, fără ca eu să o exprim, ceea ce va urma?

În ansamblul ei, literatura din vremurile democratice nu poate prezenta, ca în vremurile aristocraţiei, imaginea ordinii, a autenticităţii, a ştiinţei şi a artei; de obicei, forma va fi neglijată şi uneori dispreţuită. Stilul va apărea adesea ciudat, incorect, supraîncărcat şi fără vigoare şi aproape întotdeauna îndrăzneţ şi vehement. Autorii vor avea în faţă rapiditatea execuţiei şi nu perfecţionarea detaliilor. Vor fi mai frecvente micile scrieri decât cărţile mari, spiritul

decât erudiţia, imaginaţia decât profunzimea; în gândire va domni o forţă brută şi aproape sălbatică iar în produsele sale va exista adesea o varietate foarte mare şi o fecunditate specială. În loc să placă, vor încerca să uimească şi se vor strădui să capteze pasiunile în loc să farmece gustul.

Fără îndoială că se vor găsi, din când în când, scriitori care vor dori să urmeze o altă cale şi, dacă au un merit superior, vor reuşi să fie citiţi, în pofida calităţilor şi defectelor lor; dar aceste excepţii vor fi rare şi chiar aceia care, în ansamblul lucrărilor lor, vor ieşi astfel din obiceiurile încetăţenite, vor intra mereu la loc datorită câtorva detalii.

Am descris mai sus două stări limită; dar naţiunile nu merg brusc de la prima stare la a doua; ele nu ajung acolo decât treptat şi traversând nuanţe infinite. În trecerea care duce un popor cultivat de la o stare la alta, vine aproape întotdeauna un moment când geniul literar al naţiunilor democratice se întâlneşte cu cel al naţiunilor aristocratice şi când ai impresia că amândouă vor să domnească, de comun acord, asupra spiritului uman.

Acestea sunt perioade trecătoare dar pline de o mare strălucire: găsim atunci abundenţa fără exagerare şi mişcarea fără dezordine [libertatea în ordine]. Aşa a fost literatura franceză a secolului al XVIII-lea.

Îmi voi duce şi mai departe raţionamentul, dacă voi spune că literatura unei naţiuni este întotdeauna subordonată stării sale sociale şi structurii sale politice. Ştiu că, independent de aceste cauze, mai există multe altele care dau un anume caracter operelor literare; dar acestea mi se par a fi cele principale.

Legăturile care există între starea socială şi politică a unui popor şi geniul scriitorilor săi sunt întotdeauna numeroase; cine o cunoaşte pe una nu îl ignoră niciodată

complet pe celălalt.

Capitolul XIV

DESPRE INDUSTRIA LITERARĂ

Democraţia nu face numai să pătrundă gustul pentru litere în clasele producătoare, dar ea introduce spiritul de producţie în literatură.

[în vremurile aristocratice, literatura este adesea considerată ca o profesiune, iar în celelalte ca un negoţ.]

În aristocraţii, cititorii sunt dificili şi puţini la număr; în democraţii, este mai uşor să le placi iar numărul lor este impresionant. De aici rezultă că, la popoarele aristocratice, nu poţi spera să reuşeşti decât cu preţul unor imense eforturi şi că aceste eforturi, care pot aduce multă glorie, nu pot niciodată procura mulţi bani; în vreme ce, la naţiunile democratice, un scriitor poate spera să obţină fără mari strădanii o faimă mediocră şi o avere mare. Pentru asta, nu e necesar să fie admirat ci numai gustat.

Mulţimea tot mai mare de cititori şi nevoia continuă pe care o au aceştia de noutate asigură vânzarea unei cărţi pe care ei nici măcar nu o apreciază.

În vremurile de democraţie, publicul se poartă adesea cu autorii aşa cum se poartă de obicei regii cu ai lor curteni; îi îmbogăţesc şi îi dispreţuiesc. Ce le trebuie mai mult sufletelor venale care se nasc pe la curţi sau care sunt potrivite pentru a trăi acolo?

În literatura democratică mişună întotdeauna astfel de autori care nu văd în litere decât o activitate de producţie; iar pentru câţiva mari scriitori, numărăm cu miile pe vânzătorii de idei.

Capitolul XV

DE CE ESTE STUDIUL LITERATURII GRECEŞTI ŞI LATINE DEOSEBIT DE UTIL ÎN SOCIETĂŢILE DEMOCRATICE

Ceea ce se numea popor în republicile cele mai

democratice ale Antichităţii nu seamănă deloc cu ceea ce numim noi popor. La Atena, toţi cetăţenii luau parte la treburile publice; dar nu erau decât douăzeci de mii de cetăţeni la mai bine de trei sute cincizeci de mii de locuitori; toţi ceilalţi erau sclavi şi îndeplineau majoritatea funcţiilor pe care le au în zilele noastre poporul şi chiar clasele mijlocii.

Atena, cu sufragiul ei universal, nu era deci, la urma urmei, decât o republică aristocratică unde toţi nobilii aveau un drept egal la guvernare.

Trebuie să considerăm din aceeaşi perspectivă lupta dintre patricieni şi plebei la Roma şi să nu vedem în ea decât o ceartă intestină între tinerii şi vârstnicii din aceeaşi familie. Toţi ţineau efectiv la aristocraţie şi aveau spiritul ei.

Mai mult, trebuie să notăm că, în toată Antichitatea, cărţile erau rare şi scumpe şi că era o mare dificultate să le reproduci şi să le faci să circule. Aceste împrejurări, ajutând la concentrarea gustului şi la folosirea literelor de un număr redus de oameni, au făcut ca aceştia să alcătuiască un fel de mică aristocraţie literară a elitei unei mari aristocraţii politice. Aşa că nimic nu ne spune că la greci şi la romani literele ar fi fost vreodată considerate a fi o activitate de producţie.

Aceste popoare, care nu formau numai nişte aristocraţii dar care erau şi naţiuni foarte civilizate şi foarte libere, au trebuit să dea deci producţiilor lor literare viciile deosebite şi calităţile speciale care caracterizează literatura în secolele aristocratice.

Este suficient, într-adevăr, să-ţi arunci ochii pe scrierile lăsate de Antichitate pentru a descoperi că, dacă scriitorii nu au avut uneori subiecte variate şi fecunde, iar în gândire nu au avut îndrăzneală, mişcare şi generalizare, au arătat întotdeauna o artă şi o grijă admirabilă pentru

detalii; nimic nu pare a fi făcut în operele lor în grabă sau la întâmplare; totul este scris pentru cunoscători iar căutarea frumuseţii ideale se arată încontinuu. Nu există o literatură care să pună mai bine în relief decât cea a anticilor calităţile care lipsesc în mod firesc scriitorilor din democraţii. Nu există deci o altă literatură al cărui studiu să fie mai potrivit în vremurile democratice. Acest studiu este, dintre toate, cel mai bun pentru a combate defectele literare inerente acestor vremuri; cât despre calităţile lor naturale, ele vor apărea singure fără a fi nevoie să înveţi a le dobândi.

Aici e nevoie să ne înţelegem bine.

Un studiu poate fi util literaturii unui popor şi să nu fie potrivit cu nevoile lui sociale şi politice.

Dacă ne-am încăpăţâna să nu facem cunoscute decât literele într-o societate unde fiecare este de obicei obligat să facă eforturi imense pentru a-şi spori averea sau pentru a o menţine, am avea cetăţeni foarte cultivaţi şi foarte periculoşi; deoarece starea socială şi politică dându-le în fiecare zi nevoi pe care educaţia nu i-ar învăţa niciodată să le împlinească, ei ar tulbura statul în numele grecilor şi al romanilor în loc să-i dea viaţă prin activitatea lor.

Este evident că, în societăţile democratice, interesul indivizilor, cât şi siguranţa statului cer ca educaţia celor mai mulţi să fie ştiinţifică, comercială şi industrială în loc să fie literară.

Greaca şi latina nu trebuie predate în toate şcolile; dar este important ca cei pe care natura sau averea îi desemnează să cultive literele sau îi predispun să le guste să găsească şcoli unde să poată stăpâni la perfecţie literatura antică şi să-i pătrundă pe deplin spiritul. Pentru a ajunge la acest scop e mai bine să ai câteva universităţi excelente decât o mulţime de colegii proaste unde studii inutile rău făcute împiedică întotdeauna ca studiile

necesare să fie bine făcute.

La naţiunile democratice, toţi cei care au ambiţia să exceleze în domeniul literelor trebuie să se hrănească adesea cu operele Antichităţii. Este o igienă salutară.

Nu că aş considera producţiile literare ale celor vechi ca fiind ireproşabile. Cred numai că ele au nişte calităţi speciale care pot contrabalansa de minune defectele noastre particulare. Ele ne susţin acolo unde noi nu putem sta drept.

Capitolul XVI

CUM A MODIFICAT DEMOCRAŢIA AMERICANĂ LIMBA ENGLEZĂ

Dacă ceea ce am spus înainte, în legătură cu literele în general, a fost bine înţeles de către cititor, el va putea fără greutate să-şi închipuie ce fel de influenţă pot exercita starea socială şi instituţiile democratice asupra limbii, care este primul instrument al gândirii.

Ca să spunem drept, autorii americani trăiesc mai mult în Anglia, decât în ţara lor, deoarece studiază necontenit pe scriitorii englezi şi îi iau tot timpul drept model. Nu tot aşa se întâmplă cu populaţia; aceasta este supusă mai imediat cauzelor deosebite care pot acţiona în Statele Unite. Deci, nu limbajului scris trebuie să-i acordăm atenţie d limbajului vorbit, dacă voim să vedem modificările pe care le poate suferi idiomul unui popor aristocratic când devine limba unei democraţii.

Englezii instruiţi şi care pot aprecia cu mai multă competenţă decât mine aceste nuanţe delicate m-au asigurat adesea că acele clase luminate din Statele Unite se deosebesc mult în ceea ce priveşte limbajul de clasele luminate din Marea Britanie.

Ei nu se plângeau numai de faptul că americanii folosesc acum multe cuvinte noi; deosebirea sau depărtarea dintre cele două ţări ar fi fost de ajuns pentru a

o explica; ci de faptul că aceste cuvinte noi erau luate în special fie din jargonul partidelor, fie din cel al mecanicii, fie din limba afacerilor. Ei mai adăugau că vechile cuvinte engleze erau adesea folosite de americani într-o accepţie nouă. Mai spuneau, în fine, că locuitorii Statelor Unite amestecau frecvent stilurile într-un mod ciudat şi că, uneori, puneau împreună cuvinte care nu se potriveau, lucru de obicei evitat în limbajul patriei-mame. [Astfel, li se întâmpla, de exemplu, să introducă în mijlocul unui discurs solemn câte o expresie familiară sau vulgară.]

Aceste remarci, făcute în mai multe rânduri de oameni care mi s-au părut demni de încredere, m-au determinat şi pe mine să meditez la acest subiect şi reflecţiile mele m-au adus, datorită teoriei, la acelaşi punct unde ajunseseră ei datorită practicii.

În aristocraţii, limba trebuie, în mod firesc, să facă parte din repausul în care se află totul. Se creează puţine cuvinte noi, deoarece se creează puţine lucruri noi; şi chiar dacă s-ar face lucruri noi, oamenii s-ar strădui să le redea prin cuvinte cunoscute al căror sens a fost stabilit de către tradiţie.

Dacă se întâmplă, în fine, ca spiritul uman să se agite singur sau dacă se întâmplă ca acea cunoaştere, pătrunzând din afară, să-l deştepte, expresiile noi care sunt create au un caracter savant, intelectual şi filosofic care arată că ele nu-şi datorează apariţia unei democraţii. Când căderea Constantinopolului a făcut ca ştiinţele şi literele să revină în Occident [şi când luminile Antichităţii, după ce au strălucit din nou în Italia, au ajuns, în sfârşit, la noi], limba franceză s-a trezit aproape dintr-odată invadată de o mulţime de cuvinte noi care îşi aveau, toate, rădăcina în greacă sau în latină. Atunci s-a văzut în Franţa un curent neologic erudit, folosit numai de clasele luminate, ale cărui influenţe nu s-au făcut niciodată simţite sau n-au

ajuns decât cu timpul până la popor.

Rând pe rând, toate naţiunile europene au suferit apoi acelaşi lucru. Numai Milton a introdus în limba engleză mai bine de şase sute de cuvinte, aproape toate luate din latină, greacă sau ebraică.

Mişcarea perpetuă care domneşte într-o democraţie tinde, dimpotrivă, să reînnoiască necontenit aspectul limbii, ca şi pe cel al treburilor. În miezul acestei agitaţii generale şi al acestei competiţii între toate spiritele, se formează un mare număr de idei noi; ideile vechi se pierd sau reapar sau se subdivid în mici nuanţe infinite.

Întâlnim deci adesea cuvinte care trebuie să iasă din uz şi altele care trebuie să intre.

De altfel, naţiunilor democratice le place mişcarea în sine. Acest lucru se vede tot atât de bine în limbă, ca şi în politică. Chiar dacă nu au nevoie să schimbe cuvintele, ele resimt uneori dorinţa de a o face.

Geniul popoarelor democratice nu se manifestă numai în numărul mare de cuvinte noi pe care le pun în circulaţie ci şi în natura ideilor pe care le reprezintă aceste cuvinte noi.

La aceste popoare, majoritatea dictează în materie de limbă, ca şi în toate celelalte domenii. Spiritul ei se revelă aici ca şi aiurea. Or, majoritatea este mult mai preocupată de treburi decât de studii, de interese politice şi comerciale decât de speculaţii filosofice sau de literatură. Majoritatea cuvintelor create sau admise de către ea va purta pecetea acestor obiceiuri; va servi în primul rând la exprimarea nevoilor producţiei, pasiunilor partidelor sau detaliilor administraţiei publice. În această direcţie se va extinde limba necontenit, abandonând în acelaşi timp, treptat, domeniul metafizicii şi al teologiei.

Cât despre sursa de unde îşi iau naţiunile democratice cuvintele noi şi despre modul în care le

creează, putem să le descriem foarte simplu.

Oamenii care trăiesc în ţările democratice nu cunosc limba care se vorbea la Roma şi la Atena şi nici măcar nu se gândesc să caute în Antichitate expresia care le lipseşte. Dacă au recurs vreodată la etimologii savante, va fi fost din pricina vanităţii ce îi face să le caute în limbile moarte, şi nu din cauza erudiţiei, care le-ar fi oferit spiritului în mod firesc. Se întâmplă chiar uneori ca cei mai ignoranţi dintre ei să le folosească cel mai des. Dorinţa lor, total democratică, de a ieşi din sfera proprie, îi face adesea să voiască să înnobileze o profesie grosolană cu un nume grec sau latin. Cu cât meseria este mai lipsită de importanţă şi mai îndepărtată de ştiinţă, cu atât numele este mai pompos şi mai erudit. Şi astfel, dansatorii noştri pe sârmă s-au transformat în acrobaţi sau în funambuli.

În lipsa limbilor moarte, popoarele democratice iau, cu uşurinţă, cuvinte din limbile moderne; deoarece comunică tot timpul între ei iar oamenii din diferite ţări se imită repede unii pe alţii, pentru că se aseamănă între ei, cu fiecare zi tot mai mult.

Dar mai ales în propria lor limbă caută popoarele democratice posibilităţi de a inova. Din timp în timp, reiau în vocabularul lor expresii uitate pe care le repun în circulaţie sau iau de la o anumită clasă de cetăţeni un termen care îi este acesteia propriu, făcându-l să intre în limbajul obişnuit cu un sens figurat; o mulţime de expresii care aparţinuseră la început numai unui limbaj special al unui partid sau al unei profesii se găseşte astfel antrenată în circulaţia generală.

Expedientul cel mai obişnuit utilizat de popoarele democratice pentru a inova limbajul constă în a da expresiei deja în uz un sens aparte. Această metodă este foarte simplă, foarte rapidă şi foarte comodă. Nu trebuie să fii un mare erudit pentru a o folosi, iar ignoranţa o ajută

mult. Numai că ea pune limba în pericol. Dublând astfel sensul unui cuvânt, popoarele democratice fac să planeze un dubiu atât asupra sensului pe care i-l dau, cât şi asupra celui pe care i-l lasă.

Un autor începe să modifice o expresie cunoscută şi, după ce a modificat-o, o adaptează cât poate mai bine subiectului său. Vine un altul care aduce o altă semnificaţie; un al treilea o duce pe un alt drum; şi cum nu există un arbitru comun, un tribunal permanent care să stabilească definitiv sensul cuvântului, el rămâne într-o situaţie variabilă. Acest fapt face ca scriitorii să nu aibă niciodată aerul că se opresc la o singură idee ci par că ţintesc în mijlocul unui grup de idei lăsând cititorului grija de a alege pe cea vizată.

Este o consecinţă supărătoare a democraţiei. Aş prefera ca limba să fie împănată cu cuvinte chineze, tătare sau huronice[3] decât ca sensul cuvintelor franceze să devină nesigur. Armonia şi omogenitatea nu sunt decât frumuseţi secundare ale limbajului. Există multă convenţie în acest fel de lucruri şi la rigoare ne putem dispensa de ele. Dar nu există o limbă corectă fără termeni clari.

Egalitatea aduce cu necesitate şi alte schimbări limbajului.

În vremurile aristocratice, când fiecare naţiune tinde să se ţină departe de toate celelalte şi ţine să aibă o fizionomie care îi este proprie, se întâmplă adesea ca mai multe popoare cu o origine comună să devină total străine unele de altele, astfel încât, deşi se pot înţelege între ele, nu vorbesc în acelaşi fel.

Tot în aceste vremuri, fiecare naţiune este împărţită într-un anume număr de clase care se văd puţin şi care nu se amestecă; fiecare din aceste clase ia şi păstrează fără să

3 Populaţie din America de Nord (Canada) din familia Algonquinilor. (N.f.)

le schimbe obiceiuri intelectuale care îi sunt numai ei proprii şi adoptă de preferinţă anumite cuvinte şi anumiţi termeni care trec apoi de la o generaţie la alta, ca o moştenire. Întâlnim atunci în acelaşi idiom o limbă a săracilor şi o limbă a bogaţilor, o limbă a oamenilor de rând şi o limbă a nobililor, o limbă savantă şi o limbă populară. Lucrurile stau aşa cu cât sunt diviziunile mai profunde şi barierele mai stricte. Pot paria fără grijă că, în câstele din India, limbajul variază enorm şi că există aproape aceeaşi diferenţă între limba unui paria şi cea a unui brahman pe cât există şi între veşmintele lor.

Când, dimpotrivă, oamenii se văd şi comunică tot timpul, nemaifiind obligaţi să stea în cercul lor, când câstele sunt abolite iar clasele se reînnoiesc şi se contopesc, toate cuvintele din limbă se amestecă. Acelea care nu îi satisfac pe cei mulţi dispar; restul alcătuieşte o masă comună din care fiecare ia ceva, oarecum la întâmplare. Aproape toate dialectele care divizau idiomurile din Europa tind în mod vizibil să dispară; în Lumea Nouă nu mai există dialecte iar în cea veche dispar cu fiecare zi.

Această revoluţie ce are loc în starea socială influenţează la fel de mult stilul cât şi limba.

Nu numai că toată lumea foloseşte aceleaşi cuvinte dar oamenii se obişnuiesc să folosească fiecare cuvânt fără nicio regulă. Normele pe care le crease stilul sunt ca şi inexistente. Nu mai întâlneşti expresii care să pară vulgare prin natura lor şi altele care să pară distinse. Indivizi de felurite provenienţe aduc cu ei, peste tot unde ajung, expresiile şi termenii cu care erau obişnuiţi; astfel, originea cuvintelor, ca şi cea a oamenilor, s-a pierdut şi în limbaj şi, ca şi în societate, s-a produs o dezordine.

Ştiu că în clasificarea cuvintelor întâlneşti reguli care nu ţin de o formă de societate mai mult decât de o alta, ci

care derivă din însăşi natura lucrurilor. Există expresii şi întorsături de frază care sunt vulgare deoarece sentimentele pe care trebuie să le exprime sunt într-adevăr inferioare şi altele ce sunt sublime pentru că sentimentele pe care le descriu sunt în mod firesc înalte.

Amestecându-se, rangurile nu vor face să dispară niciodată aceste diferenţe. Dar egalitatea nu poate să nu distrugă ceea ce este pur convenţional şi arbitrar în formele gândirii. Nici nu ştiu dacă acea clasificare necesară, de care aminteam mai sus, nu va fi cumva mai puţin respectată la un popor democratic decât la un altul; deoarece, la un astfel de popor, nu există oameni care să fie permanent predispuşi prin educaţia, prin cunoştinţele şi timpul lor liber, să studieze legile naturale ale limbajului făcându-le respectate aşa cum ei înşişi le respectă.

Nu doresc să părăsesc acest subiect înainte de a mai adăuga limbilor democratice o ultimă trăsătură, care le va caracteriza probabil mai mult decât toate celelalte.

Am arătat înainte că popoarele democratice au gustul şi adesea pasiunea pentru ideile generale, lucru care ţine de calităţile şi defectele care le sunt proprii. Această pasiune pentru ideile generale se manifestă, în limbile democratice, printr-o folosire continuă de termeni generici şi de cuvinte abstracte, precum şi prin modul în care sunt folosite. Aici stă marele merit şi marea slăbiciune a acestor limbi.

Popoarelor democratice le plac foarte mult termenii generici şi cuvintele abstracte deoarece astfel de expresii lărgesc gândirea şi ajută munca inteligenţei, închizând o grămadă de subiecte într-un spaţiu mic.

Un scriitor democratic va spune, foarte simplu şi într-un mod abstract, *capacităţi* în loc de oameni capabili, fără să mai intre în detaliile lucrurilor la care se aplică această capacitate. El va prefera *actualităţi* pentru a exprima cu un

singur cuvânt lucrurile care se petrec în acel moment sub ochii lui şi va înţelege prin cuvântul *eventualităţi* tot ceea ce se poate petrece în univers din momentul în care vorbeşte el.

Scriitorii democratici alcătuiesc mereu astfel de cuvinte abstracte sau iau cuvintele abstracte din limbă într-un sens din ce în ce mai abstract.

Ba mai mult, pentru a face ca vorbirea să fie şi mai rapidă, ei personifică obiectul acestor cuvinte abstracte şi-l fac să reacţioneze ca un individ real. Ei vor spune deci e & *forţa lucrurilor face ca aceste capacităţi să guverneze*.

Ca să îmi explic ideea, n-am nevoie de mai mult decât de propriul meu exemplu.

Am folosit adesea cuvântul egalitate într-un sens absolut; mai mult, am personificat în mai multe rânduri egalitatea; şi aşa mi s-a întâmplat să spun că egalitatea făcea anumite lucruri sau se abţinea de la altele. Putem afirma că oamenii din secolul lui Ludovic al XIV-lea nu vorbeau la fel; nici unuia nu i-ar fi venit în minte să folosească cuvântul egalitate fără a-l aplica la un lucru anume şi ar fi renunţat mai degrabă să-l utilizeze decât să consimtă să transforme egalitatea într-o persoană vie.

Aceste cuvinte abstracte de care sunt pline limbile democratice, folosite în fiecare clipă fără să fi legate de vreun fapt anume, lărgesc şi în acelaşi timp atenuează gândirea; expresia devine mai vie şi ideea mai puţin limpede. Dar în materie de limbă, popoarelor democratice le place mai mult confuzia decât efortul.

Şi nu ştiu, de altfel, dacă aproximativul nu are un anume farmec misterios pentru cei care vorbesc şi scriu în limba acestor popoare.

Oamenii care trăiesc acolo, fiind adesea lăsaţi numai în seama eforturilor inteligenţei lor, sunt aproape mereu chinuiţi de îndoială. Mai mult, cum situaţia lor se schimbă

neîncetat, ei nu sunt niciodată obligaţi să aibă opinii statornice datorită imobilităţii averii. Cum nu ştiu niciodată dacă ideea pe care o exprimă astăzi se va potrivi cu situaţia nouă pe care o vor avea mâine, îşi creează în mod firesc gustul pentru termenii abstracţi. Un cuvânt abstract este ca o cutie cu fund dublu: pui acolo ideile pe care vrei şi le scoţi fără să te vadă nimeni.

[Sunt atât de convins de faptul că starea socială şi instituţiile politice ale unui popor exercită o influenţă asupra limbajului acestuia încât cred că am putea uşor ajunge să descoperim aceste prime fapte numai printr-o examinare a cuvintelor din limbă şi mă mir că nu s-a aplicat mai des şi mai bine această metodă idiomurilor pe care le ştim fără a-i cunoaşte pe oamenii care le-au folosit sau le folosesc şi acum.]

La toate popoarele, termenii generici şi abstracţi formează baza limbajului; nu pretind deci că aceste cuvinte nu se întâlnesc decât în limbile democratice; spun numai că, în vremurile de egalitate, tendinţa oamenilor este de a mări în mod special numărul cuvintelor de acest fel; de a le lua întotdeauna izolat în accepţia lor cea mai abstractă şi de a le folosi fără regulă chiar şi atunci când vorbirea nu o cere.

Capitolul XVII

DESPRE CÂTEVA SURSE ALE POEZIEI LA POPOARELE DEMOCRATICE

Cuvântului poezie i s-au dat multe şi felurite semnificaţii. Ar însemna să-i obosesc pe cititori căutând împreună cu ei care dintre aceste sensuri e mai bine să-l alegem; prefer să le spun imediat la ce m-am oprit.

Pentru mine, poezia este căutarea şi reprezentarea idealului.

Cel care, extrăgând o parte din ceea ce există, adăugând câteva trăsături imaginare tabloului, combinând

anumite împrejurări reale dar a căror îmbinare nu se zăreşte, completează natura, o măreşte, acela este un poet. Aşadar, poezia nu va avea drept scop reprezentarea realului ci acela de a-l înfrumuseţa şi de a da spiritului o imagine superioară.

Versurile îmi vor părea ca fiind frumuseţea ideală a limbajului şi, în acest sens, ele vor fi eminamente poetice; dar ele în sine nu vor constitui poezia.

Aş vrea să văd dacă printre faptele, sentimentele şi ideile popoarelor democratice nu se găsesc câteva care să permită imaginarea idealului şi pe care să le considerăm din acest motiv surse naturale de poezie.

Trebuie mai întâi să recunoaştem că înclinaţia pentru ideal şi plăcerea pe care o avem când îl vedem descris nu sunt niciodată atât de vii şi atât de răspândite la un popor democratic cum sunt la unul aristocratic.

[în societăţile democratice, spiritul uman este mereu încătuşat de micile detalii ale vieţii reale [prezente]. Lucrul nu vine numai din aceea că toţi oamenii muncesc ci mai ales din faptul că toţi execută cu înflăcărare şi aş putea zice chiar cu pasiune toate lucrările lor.]

La naţiunile aristocratice, trupul lucrează uneori de la sine în vreme ce sufletul este scufundat într-o odihnă apăsătoare. La aceste naţiuni, chiar poporul dezvăluie adesea tendinţe poetice iar spiritul lui se înalţă uneori dincolo şi deasupra a ceea ce îl înconjoară.

Dar, în democraţii, dragostea pentru plăcerile materiale, ideea de mai bine, concurenţa, atracţia succesului viitor, sunt tot atâtea îmbol duri care grăbesc paşii fiecărui om în profesia pe care a îmbrăţişat-o, interzicându-i să se îndepărteze de la ea măcar o singură clipă. Principala strădanie a sufletului se îndreaptă în această direcţie. Imaginaţia nu a pierit, dar ea se dedică aproape în exclusivitate conceperii utilului şi reprezentării

realului.

Egalitatea nu numai că îi abate pe oameni de la reprezentarea idealului; ea diminuează numărul obiectelor de reprezentat.

[Nu putem nega că egalitatea (democraţia), stabilindu-se printre oameni, nu duce la dispariţia din faţa ochilor a unui număr de atari obiecte care pot folosi reprezentării idealului şi că nu face astfel să sece mai multe surse ale poeziei, dintre cele mai bogate.]

Ţinând societatea în nemişcare, aristocraţia favorizează fermitatea şi autoritatea religiilor pozitive, precum şi stabilitatea instituţiilor politice.

Ea nu numai că menţine spiritul uman în credinţă, ci şi îl predispune să adopte o anume credinţă şi nu o alta. Un popor aristocratic va avea întotdeauna tendinţa de a aşeza între Dumnezeu şi om puteri intermediare.

Putem spune că aici se arată aristocraţia foarte favorabilă poeziei. Când universul este populat cu fiinţe supranaturale, care nu sunt percepute de simţuri dar pe care le descoperă spiritul, imaginaţia se simte în largul ei iar poeţii, găsind mii de subiecte felurite pentru a le reprezenta, găsesc nenumăraţi spectatori gata să se intereseze de descrierile lor.

Dimpotrivă, în vremurile democratice se întâmplă uneori ca credinţele să fie la fel de vagi ca şi legile. Îndoiala aduce atunci imaginaţia poeţilor pe pământ şi îi închide în lumea vizibilă şi reală.

Chiar atunci când egalitatea nu zdruncină religiile, ea le simplifică; abate atenţia de la agenţii secundari pentru a o îndrepta în special asupra domnului şi stăpânului.

Aristocraţia duce în mod firesc spiritul uman spre contemplarea trecutului şi îl fixează acolo. Dimpotrivă, democraţia dă oamenilor un fel de dezgust instinctiv

pentru ceea ce e vechi. În acest sens, aristocraţia este mult mai favorabilă poeziei; căci de obicei lucrurile capătă măreţie şi pierd din asperităţi pe măsură ce se îndepărtează; şi, sub acest dublu raport, ele convin mai mult reprezentării idealului.

După ce a scos trecutul din poezie, egalitatea îi ia şi o parte din prezent.

La popoarele aristocratice există un număr de indivizi privilegiaţi a căror existenţă este, ca să spunem aşa, în afară şi deasupra condiţiei umane; puterea, bogăţia, gloria, spiritul, delicateţea şi distincţia în toate împrejurările par a nu aparţine propriu-zis decât lor. Mulţimea nu îi vede niciodată îndeaproape, nu sunt cercetaţi cu de-amănuntul; nu trebuie mai mult ca reprezentarea acestor oameni să fie poetică.

Pe de altă parte, există chiar la aceste popoare clase ignorante, umile şi aservite; şi acestea convin poeziei din pricina chiar a excesului de grosolănie şi de mizerie, cum convin celelalte datorită rafinamentului şi măreţiei lor. Mai mult, diferitele clase care alcătuiesc un popor aristocratic, fiind foarte departe unele de altele şi necunoscându-se bine, imaginaţia poate întotdeauna, când le reprezintă, să adauge sau să scoată ceva din real.

În societăţile democratice, unde oamenii sunt toţi foarte mărunţi şi foarte asemănători, fiecare, închipuindu-se pe sine, îi vede imediat pe toţi ceilalţi. Poeţii care trăiesc în vremurile democratice nu pot deci să ia niciodată un anume om ca model pentru tabloul pe care vor să-l descrie; deoarece un subiect de o mărime mediocră şi pe care îl zăreşti cu precizie de oriunde nu va conveni niciodată idealului.

Aşadar, egalitatea, stabilindu-se pe pământ, seacă cea mai mare parte a surselor vechi de poezie.

Să încercăm acum să arătăm cum descoperă altele

noi.

Când îndoiala a depopulat cerul şi când înaintarea egalităţii a redus pe fiecare om la proporţii mai bine cunoscute şi mai mici, poeţii, neimaginându-şi încă ce ar fi putut pune în locul acelor subiecte de mare amploare care dispăreau odată cu aristocraţia, şi-au îndreptat privirile spre natura neînsufleţită. Nemaivăzându-i pe eroi şi pe zei, au început să reprezinte apele şi munţii.

Aceasta a dat naştere, în secolul trecut, poeziei numite, prin excelenţă, descriptivă.

Unii au crezut că o asemenea reprezentare înfrumuseţată a lucrurilor materiale neînsufleţite care acoperă pământul este poezia proprie vremurilor democratice; părerea mea este că e o greşeală. Eu cred că e un fenomen care nu reprezintă decât o epocă de tranziţie.

Sunt convins că democraţia, cu timpul, abate imaginaţia de la tot ceea ce este exterior omului pentru a nu o fixa decât asupra omului.

Popoarele democratice pot să se desfete o clipă privind natura; dar ele nu se însufleţesc decât la vederea propriei lor imagini. Numai aici se află, la aceste popoare, sursele naturale de poezie şi avem toate motivele să credem că toţi poeţii care nu se vor alimenta din aceste surse îşi vor pierde întreaga atracţie asupra sufletului celor pe care vor să-i farmece, sfârşind prin a nu mai avea decât martori indiferenţi ai emoţiei lor.

Am arătat cum ideea de progres şi de perfectibilitate nelimitată a speciei umane e o caracteristică a vremurilor democratice.

Popoarelor democratice nu le pasă de ceea ce a fost, dar visează lesne la ceea ce va fi şi, în această privinţă, imaginaţia lor nu are limite; ea se extinde şi se măreşte fără măsură.

Acest lucru lasă poeţilor un câmp liber uriaş şi le permite să ducă reprezentarea lor dincolo de orizont. Democraţia, interzicând poeziei accesul la trecut, îi deschide viitorul.

Deoarece toţi cetăţenii care alcătuiesc o societate democratică sunt aproape egali şi asemănători, poezia nu se poate opri asupra vreunuia dintre ei, dar penei ei i se oferă însăşi naţiunea. Similitudinea dintre toţi aceşti indivizi, făcând pe fiecare dintre ei impropriu pentru a deveni subiect de poezie, permite poeţilor să-i închidă pe toţi într-o singură imagine în care să se vadă în cele din urmă chiar poporul. Naţiunile democratice îşi văd propriul chip mai clar decât celelalte iar acest mare chip se potriveşte de minune cu zugrăvirea idealului.

Sunt întru totul de acord că americanii nu au poeţi; dar nu pot admite că nu au idei poetice.

Multă lume e preocupată în Europa de pustietăţile din America dar americanii nici nu se gândesc la ele. Minunăţiile naturii neînsufleţite îi lasă insensibili şi nu zăresc, ca să spunem aşa, încântătoarele păduri care îi înconjoară decât când ele cad sub loviturile de topor. Ochii le sunt plini de un alt spectacol. Poporul american se vede mergând prin aceste pustietăţi, secând mlaştinile, modificând cursul apelor, populând singurătăţile şi îmblânzind natura. [El vede cum, în fiecare zi, i se înalţă statura, îi sporesc forţele şi se descoperă deja în viitor conducând ca un stăpân absolut imensul continent pe care l-a însămânţat şi l-a tăiat.] Această imagine magnifică despre ei înşişi nu se iveşte în imaginaţia americanilor numai din când în când; putem spune că ea îl urmăreşte pe fiecare dintre ei în cele mai neînsemnate acţiuni ale sale, ca şi în cele mai importante, rămânând întotdeauna prezentă în faţa inteligenţei sale.

Nu se poate concepe ceva atât de mic, de şters, atât

de plin de interese meschine, într-un cuvânt, atât de antipoetic ca viaţa unui om din Statele Unite; dar, printre gândurile care o dirijează, există întotdeauna unul care este plin de poezie şi el este ca o forţă ascunsă care dă vigoare restului. [Nu trebuie să ne mirăm de acest fapt căci altfel cum am putea înţelege că nişte oameni care fac nişte lucruri atât de măreţe sunt total lipsiţi de idei măreţe?

În vremurile aristocratice, fiecare popor, ca şi fiecare individ, are tendinţa să rămână nemişcat şi izolat de toţi ceilalţi.] în vremurile democratice, extrema mobilitate a oamenilor şi dorinţele lor nerăbdătoare fac ca ei să-şi schimbe necontenit locul şi ca locuitori din diferite ţări să se amestece, să se vadă, să se asculte şi să se imite reciproc. Deci, nu numai membrii aceleiaşi naţiuni devin asemănători; chiar naţiunile se asimilează şi toate împreună nu mai alcătuiesc pentru ochiul spectatorului decât o vastă democraţie unde fiecare cetăţean este un popor. Acest fapt pune pentru prima dată în lumină imaginea genului uman.

Tot ceea ce are legătură cu existenţa genului uman, luat în ansamblul lui, cu vicisitudinile sale, cu viitorul său devine o mină foarte bogată pentru poezie.

Poeţii care au trăit în vremurile aristocratice au făcut admirabile descrieri luând ca subiect întâmplări din viaţa unui popor sau a unui om; dar nici unul dintre ei nu a îndrăznit să cuprindă în descrierea sa destinele speciei umane, pe când poeţii care scriu în vremurile democratice pot s-o facă.

În vreme ce fiecare, ridicându-şi ochii deasupra ţării sale, începe în sfârşit să vadă umanitatea, Dumnezeu se manifestă din ce în ce mai mult spiritului uman în deplina şi totala sa maiestate.

Dacă în vremurile democratice credinţa în religiile

pozitive este adesea şovăitoare iar credinţa în puterile intermediare, orice nume ar avea ele, slăbeşte, pe de altă parte însă, oamenii sunt dispuşi să conceapă o idee mult mai vastă despre divinitate iar intervenţia acesteia în treburile umane le apare într-o lumină nouă şi mult mai amplă.

Percepând genul uman ca pe un singur tot, ei concep uşor că o singură intenţie veghează asupra destinelor lor şi sunt gata să recunoască, în faptele fiecărui individ, urma planului general şi constant potrivit căruia conduce Dumnezeu specia.

Şi aceasta poate fi considerată ca o sursă foarte fecundă de poezie, care se deschide în aceste vremuri.

Poeţii democratici vor apărea întotdeauna mici şi inexpresivi dacă vor încerca să dea zeilor, demonilor sau îngerilor forme corporale şi dacă vor căuta să-i coboare din ceruri ca să se lupte pentru stăpânirea pământului.

Dar dacă vor să lege marile evenimente pe care le descriu de intenţiile generale ale lui Dumnezeu în legătură cu universul şi, fără să arate mâna Domnului şi Stăpânului, să intre în gândirea lui, vor fi admiraţi şi înţeleşi, deoarece imaginaţia contemporanilor lor urmează de la sine aceeaşi cale.

Mai putem prevedea şi că poeţii care trăiesc în vremurile democratice vor zugrăvi mai curând pasiuni şi idei decât persoane şi fapte. [Şi că se vor strădui să redea mai degrabă trăsăturile generale ale pasiunilor şi ideilor umane decât pe cele care ţin de o epocă şi de o ţară.

Lucru uşor de înţeles.]

Limbajul, înfăţişarea şi faptele zilnice ale oamenilor din democraţii resping imaginarea idealului. Aceste lucruri nu sunt poetice prin ele însele şi, de altfel, ar înceta să fie pentru simplul motiv că sunt prea bine cunoscute de toţi cărora ai încerca să le vorbeşti despre ele. Ceea ce îi

obligă pe poeţi să pătrundă necontenit sub pojghiţa exterioară pe care le-o dezvăluie simţurile pentru a zări chiar sufletul. Or, nu există nimic care să se potrivească mai bine cu reprezentarea idealului decât omul scrutat astfel în profunzimile naturii sale imateriale.

Nu am nevoie să străbat cerul şi pământul pentru a descoperi un obiect minunat, plin de contraste, de mărimi şi micimi infinite, de obscurităţi profunde şi de extraordinare limpezimi, capabil să facă să apară, în acelaşi timp, mila, admiraţia, dispreţul, teroarea. N-am decât să mă judec pe mine însumi; omul iese din neant, traversează timpul şi se duce să dispară pentru totdeauna în sânul lui Dumnezeu. Nu îl vezi rătăcind decât un moment pe firul dintre două abisuri unde se pierde.

Dacă omul s-ar ignora complet pe sine, el nu ar fi defel poetic; căci nu poţi reprezenta ceva despre care nu ai nicio idee. Dacă el s-ar vedea limpede, imaginaţia sa ar lâncezi şi nu ar avea nimic de adăugat tabloului. Dar omul se află destul de la vedere pentru a zări ceva din sine însuşi şi destul de ascuns pentru ca restul să se piardă în întunecimi de nepătruns, unde se scufundă, necontenit şi mereu zadarnic, încercând să se găsească.

Nu trebuie deci să ne aşteptăm ca, la popoarele democratice, poezia să trăiască din legende, să se hrănească cu tradiţii şi amintiri de demult, să încerce să repopuleze universul cu fiinţe supranaturale în care cititorii şi chiar poeţii nu mai cred şi nici ca ea să personifice, fără sentiment, virtuţi şi vicii ce pot fi văzute sub propria lor formă. Toate aceste resurse îi lipsesc; dar îi rămâne omul şi îi este suficient. Destinele umane, omul, scos din vremea şi ţara sa, şi pus în faţa naturii şi a lui Dumnezeu, cu pasiunile şi îndoielile sale, cu belşugul său nemaiauzit şi cu mizeria sa de neînţeles vor deveni pentru aceste popoare subiectul principal şi aproape unic al

poeziei; lucru de care putem fi de pe acum siguri, dacă vom lua în considerare ceea ce au scris cei mai mari poeţi apăruţi din momentul în care lumea a început să se îndrepte către democraţie.

Scriitorii care au reprodus, în zilele noastre, cu atâta măiestrie trăsăturile lui Child Harold, ale lui René şi ale lui Jocelyn[4] n-au avut pretenţia să povestească faptele unui om; ei au vrut să lumineze şi să mărească anumite aspecte încă obscure ale inimii omeneşti.

Acestea sunt poemele democraţiei.

Egalitatea bu distruge deci toate subiectele democraţiei; le face doar mai puţin numeroase şi mai vaste.

Capitolul XVIII

DE CE SUNT ADESEORI SCRIITORII ŞI ORATORII AMERICANI BOMBASTICI

Am remarcat adesea că americanii, care, în general, discută despre treburile lor într-un limbaj clar şi sec, lipsit de orice înfloriturі şi a cărui simplitate extremă este adesea vulgară, devin imediat bombastici de cum vor să abordeze stilul poetic. Sunt atunci încontinuu pompoşi, de la un capăt la celălalt al expunerii şi, văzându-i cum risipesc imagini în fiecare clipă, ai crede că niciodată nu au spus ceva într-un mod simplu.

Englezii cad mai rar într-o asemenea greşeală.

Motivul poate fi arătat fără prea multă osteneală.

În societăţile democratice, fiecare cetăţean este îndeobşte ocupat să contemple un foarte mic obiect care este el însuşi. Dacă ridică cumva ochii mai sus, nu vede atunci decât imaginea imensă a societăţii sau chipul şi mai mare încă al genului uman. El nu are decât idei foarte precise şi foarte clare sau noţiuni foarte generale şi foarte

4 Child Harold, poem de Byron; René, roman de Chateaubriand; Jocelyn, poem de Lamartine. (N.f.)

vagi; spaţiul intermediar este gol.

Când l-ai scos din el însuşi, se aşteaptă întotdeauna ca privirii sale să i se ofere ceva extraordinar şi doar cu un astfel de preţ consimte să se smulgă o clipă din micile griji complicate care îi agită şi îi farmecă viaţa.

Mi se pare că acest fapt explică destul de bine de ce oamenii din democraţii care, în general, au nişte treburi atât de neînsemnate, cer poeţilor lor concepţii atât de vaste şi reprezentări atât de disproporţionate.

La rândul lor, scriitorii respectă întotdeauna astfel de înclinaţii pe care le împărtăşesc; ei îşi umflă necontenit imaginaţia şi, extinzând-o peste măsură, o fac să ajungă la o formă gigantică pentru care adesea abandonează ceea ce e măreţ.

În felul acesta, ei speră să atragă imediat privirile mulţimii şi să le fixeze lesne în jurul lor, şi adesea reuşesc să o facă; căci mulţimea, care nu caută în poezie decât subiecte foarte mari, nu are vreme să măsoare cu precizie proporţiile tuturor subiectelor ce îi sunt prezentate, niciun gust destul de sigur pentru a-şi da lesne seama cât sunt de disproporţionate. Autorul şi publicul se seduc reciproc şi în acelaşi timp.

Am văzut de altfel că, la popoarele democratice, sursele de poezie erau frumoase dar puţin numeroase. Curând vor fi epuizate. Nemaigăsind în ceea ce e real şi adevărat materie pentru ideal, poeţii ies de acolo şi creează monştri.

Nu mi-e teamă că poezia popoarelor democratice va fi timidă şi nici că va fi prea terestră. Mai degrabă mi-e grijă ca ea să nu se piardă tot timpul în nori, sfârşind prin a reprezenta ţinuturi total imaginare. Mă tem că operele poeţilor democratici să nu prezinte adesea imagini imense şi incoerente, tablouri supraîncărcate, compoziţii bizare şi că fiinţele fantastice ieşite din spiritul lor să nu ne facă

uneori să regretăm lumea reală.

Capitolul XIX

CÂTEVA REMARCE DESPRE TEATRUL POPOARELOR DEMOCRATICE

Când revoluţia care a schimbat starea socială şi politică a unui popor aristocratic începe să apară în literatură, ea se produce mai întâi în teatru, unde rămâne întotdeauna la vedere.

Spectatorul unei opere dramatice este într-un fel nepregătit pentru impresia care i se sugerează. El nu are timp să îşi chestioneze memoria, nici să-i consulte pe cei competenţi; nici nu se mai gândeşte să lupte împotriva noilor tendinţe literare care încep să se manifeste în el; cedează înainte de a le cunoaşte.

Autorii nu întârzie să descopere în ce parte înclină astfel, în secret, gustul publicului. Operele lor se îndreaptă în acea direcţie iar piesele de teatru, după ce au servit la descoperirea revoluţiei literare care se pregăteşte, sfârşesc repede prin a o înfăptui. Dacă vreţi să judecaţi dinainte literatura unui popor care se îndreaptă către democraţie, studiaţi-i teatrul.

Piesele de teatru formează, de altfel, chiar la popoarele aristocratice, partea cea mai democratică a literaturii. Nu există desfătare literară mai la îndemâna mulţimii decât cea încercată la vederea scenei. Nu trebuie să ai nici pregătire, nici studii pentru a o resimţi. Ea te prinde în miezul preocupărilor şi ignoranţei tale. Când dragostea, încă pe jumătate rudimentară, pentru plăcerile spiritului începe să pătrundă într-o clasă de cetăţeni, ea îi împinge imediat către teatru. Teatrele naţiunilor aristocratice au fost întotdeauna pline de spectatori care au aparţinut aristocraţiei. Numai la teatru s-au amestecat clasele superioare cu cele mijlocii şi inferioare şi numai acolo au acceptat primele dacă nu să primească părerea

celor din urmă, măcar să le permită să şi-o spună. La teatru au întâmpinat întotdeauna erudiţii şi scriitorii cea mai mare dificultate pentru a face ca gustul lor să treacă înaintea celui al publicului şi să se ferească de a fi ei înşişi prinşi de gustul acestuia. Parterul şi-a impus adesea legea în faţa lojilor.

[Aşadar democraţia nu numai că introduce clasele inferioare în teatru dar le face şi să domine.]

Dacă unei aristocraţii îi este greu să nu lase poporul să invadeze teatrul, vom înţelege lesne că poporul trebuie să domnească acolo ca stăpân în momentul în care principiile democratice au pătruns în legi şi obiceiuri, când rangurile se amestecă şi inteligenţele, ca şi averile, se apropie şi când clasa superioară pierde, odată cu bogăţia ereditară, puterea, tradiţia şi indiferenţa.

Gustul şi tendinţele fireşti ale popoarelor democratice în materie de literatură se vor manifesta deci mai întâi în teatru şi putem prevedea că se vor introduce acolo cu violenţă. În scrieri, legile literare ale aristocraţiei se vor modifica puţin câte puţin şi treptat, într-un mod, ca să-i spunem aşa, legal. În teatru, ele vor fi răsturnate prin răzmeriţe.

[Tot ceea ce am spus, într-un mod general, despre literatură în democraţii este cu deosebire aplicabil la operele teatrale.]

Teatrul pune în evidenţă majoritatea calităţilor şi aproape toate viciile inerente literaturii democratice.

Popoarele democratice nu stimează cu deosebire erudiţia şi le pasă prea puţin de ceea ce se petrecea la Roma şi la Atena; ele vor să li se vorbească despre ele însele şi cer să vadă tabloul prezentului.

Aşadar, când eroii şi moravurile Antichităţii sunt prezentaţi adesea pe scenă şi când se respectă fidelitatea faţă de tradiţiile antice, faptul ne este suficient pentru a

trage concluzia că, în teatru, clasele democratice nu domină încă.

În prefaţa la *Britannicus*, Racine se scuză, cu multă modestie, de a fi aşezat-o pe Iunia în rândul vestalelor unde, după cum spune Aullus Gelus, „nu se primeau fete sub şase ani şi nici peste zece ani”. Putem crede că, dacă ar fi scris în zilele noastre, nici nu s-ar fi gândit să se acuze sau să se apere de un asemenea păcat.

Un fapt ca acesta mă luminează nu numai asupra stării literaturii timpului unde se produce, dar şi asupra societăţii. Un teatru democratic nu este o dovadă că şi naţiunea este democratică; deoarece, aşa cum am văzut mai înainte, se poate întâmpla chiar în aristocraţii ca gusturile democratice să aibă o influenţă asupra scenei; dar, când spiritul aristocraţiei domneşte numai el în teatru, aceasta demonstrează fără drept de apel că societatea este aristocratică în totalitatea ei şi putem hotărât conchide că această clasă erudită şi instruită care îi dirijează pe autori îi comandă şi pe cetăţeni şi se ocupă şi de treburile publice.

Este destul de rar ca gusturile rafinate şi tendinţele trufaşe ale aristocraţiei, atunci când ea conduce teatrul, să nu o determine, ca să spunem aşa, să facă o alegere chiar în interiorul naturii umane. Anumite condiţii sociale o interesează cu precădere şi este mulţumită să le regăsească pe scenă: anumite virtuţi şi chiar anumite vicii i se par a merita cu deosebire să fie reproduse acolo; aprobă reprezentarea lor şi îşi întoarce privirile de la celelalte. La teatru, ca şi în alte părţi, ea nu vrea să întâlnească decât mari seniori şi numai regii o tulbură. La fel şi cu stilurile. O aristocraţie impune în mod firesc autorilor dramatici anumite modalităţi de *a spune*; ea vrea ca totul să fie spus pe un anume ton.

Astfel, teatrul ajunge adesea să nu redea decât un

aspect al omului său, uneori, să reprezinte ceea ce nu se întâlneşte în natura umană: el se ridică deasupra acesteia şi iese din ea.

În societăţile democratice, spectatorii nu au preferinţe de acest fel şi rareori lasă să se vadă atari antipatii; lor le place să regăsească pe scenă amestecul confuz de condiţii, de sentimente şi de idei pe care îl au sub ochi; teatrul devine mai frapant, mai popular şi mai adevărat.

Totuşi, uneori, în democraţii, cei care scriu pentru teatru ies şi ei din natura umană, dar cu un alt scop decât înaintaşii lor. Tot voind să reproducă amănunţit micile particularităţi ale clipei prezente şi fizionomia specială a unor oameni, ei uită să menţioneze trăsăturile generale ale speciei.

Când domnesc clasele democratice în teatru, ele introduc în modul de a trata subiectul tot atâta libertate ca şi în alegerea lui.

Dintre toate gusturile literare, dragostea pentru teatru este cea mai firească la popoarele democratice iar numărul autorilor şi al spectatorilor, ca şi numărul spectacolelor sporesc mereu la aceste popoare. O atare multitudine, compusă din elemente atât de diferite şi răspândite în atâtea locuri diferite nu poate să nu admită aceleaşi reguli şi să nu se supună aceloraşi legi. Între judecătorii foarte numeroşi care nu ştiu cum să se orienteze nu există un acord posibil şi fiecare dă o decizie separată. Dacă, în general, rezultatul democraţiei este de a face ca regulile şi convenţiile literare să devină ambigue, la teatru ea le anihilează total pentru a nu pune în locul lor decât capriciul fiecărui autor şi fiecărui public.

Tot la teatru se vede, cu deosebire, ceea ce am spus mai înainte la un mod general în legătură cu stilul şi arta în literaturile democratice. Când citim criticile cărora le-au

dat naştere lucrările dramatice din secolul lui Ludovic al XIV-lea, suntem surprinşi să constatăm marea apreciere a publicului faţă de verosimil şi importanţa pe care o acorda faptului că un om, rămânând mereu în acord cu el însuşi, să nu facă nimic care să nu poată fi uşor explicat şi înţeles. Tot atât de surprinzătoare este şi importanţa care se acorda pe atunci formelor limbajului şi măruntele lor dispute asupra cuvintelor la care erau supuşi autorii dramatici.

Se pare că oamenii din secolul lui Ludovic al XIV-lea acordau o valoare exagerată acestor detalii care se observă la masa de lucru, dar care pe scenă scapă. Căci, la urma urmelor, principalul scop al unei piese de teatru este de a fi reprezentată şi primul ei merit este acela de a emoţiona. Dar totul provenea din faptul că spectatorii acelei epoci erau în acelaşi timp şi cititori. La sfârşitul reprezentaţiei, îl aşteptau pe scriitor acasă la ei, pentru a încheia judecata.

În democraţii, piesele de teatru sunt ascultate dar nu citite. Majoritatea celor care asistă la jocul de pe scenă nu caută în el plăcerile spiritului ci emoţiile tari ale sufletului. Ei nu se aşteaptă să găsească o operă de literatură, ci un spectacol, şi sunt mulţumiţi cu condiţia ca autorul să vorbească suficient de corect limba lor ca să se facă înţeles, iar personajele sale să aţâţe curiozitatea şi să trezească simpatia; fără să mai ceară altceva ficţiunii, ei se întorc de îndată la lumea reală. Stilul este deci, în acest caz, mai puţin important; pe scenă, respectarea noilor reguli este şi mai mult uitată.

În ceea ce priveşte verosimilul, este imposibil să fii mereu nou, neaşteptat, rapid şi, în acelaşi timp, să rămâi credincios verosimilului. El este deci neglijat, iar publicul iartă. Putem fi siguri că nu se va nelinişti din pricina căilor pe care l-aţi purtat, dacă, în cele din urmă, îl veţi fi adus în

faţa unui subiect care îl mişcă. Nu vă va reproşa niciodată că l-aţi emoţionat fără reguli.

[Trebuie însă să facem o deosebire între aceste două lucruri: Intrigile complicate, efectele forţate, neverosimilul ţin adesea de desconsiderarea artei şi uneori de necunoaşterea ei. Defectele acestea se întâlnesc în toate teatrele aflate la început, motiv pentru care teatrele aristocratice a. u dat adesea exemplu, deoarece cea care conduce tinereţea popoarelor este, de obicei, aristocraţia. Ciudăţeniile, grosolăniile şi extravaganţele care se întâlnesc uneori la Lope de Vega şi la Shakespeare nu dovedesc defel că aceşti mari oameni au urmat gustul natural al aristocraţiei ci numai că ei au fost primii care au scris pentru ea. Geniul lor le-a perpetuat apoi erorile. Când un mare autor dramatic nu curăţă scena de viciile pe care le găseşte acolo, el le fixează, şi toţi cei care vin în urma sa imită pe curtezanele lui Alexandru, care găseau că este mai uşor să înclini capul pe umăr cum făcea stăpânul lor, decât să cucereşti Asia.

Scriitorii democratici cunosc în general convenţiile scenei şi regulile artei dramatice, dar le neglijează adesea ca să meargă mai repede sau ca să lovească mai tare.]

Când merg la teatru, americanii pun în evidenţă diferitele tendinţe pe care le-am arătat mai sus. Dar trebuie să recunoaştem că teatrul este frecventat numai de puţini dintre ei. Deşi numărul spectatorilor şi al spectacolelor din Statele Unite a crescut uimitor în ultimii patruzeci de ani, populaţia are încă mari rezerve faţă de acest gen de distracţii.

Faptul ţine de cauze speciale pe care cititorul le cunoaşte deja şi pe care le vom aminti numai în câteva cuvinte.

Puritanii, care au întemeiat republicile americane, nu erau numai adversari ai plăcerilor; ei aveau în plus o

deosebită groază pentru teatru. îl considerau o distracţie dezgustătoare şi atâta vreme cât spiritul lor a dominat în mod exclusiv, reprezentaţiile dramatice au fost necunoscute americanilor. Aceste idei ale primilor părinţi ai coloniilor au lăsat urme profunde în spiritul urmaşilor lor.

Extrema regularitate a obişnuinţelor şi marea rigiditate a moravurilor ce se constată în Statele Unite au fost de altfel puţin favorabile dezvoltării artei teatrale.

Într-o ţară care n-a fost martoră la mari catastrofe politice şi unde dragostea duce întotdeauna, pe o cale directă şi simplă, la căsătorie, nu există subiecte de dramă. Oameni care folosesc toate zilele săptămânii pentru a face avere şi duminica pentru a se ruga lui Dumnezeu nu sunt atraşi de muza comediei.

Este suficient un singur fapt pentru a arăta că teatrul nu este foarte popular în Statele Unite.

Americanii, ale căror legi autorizează libertatea, ba chiar licenţa exprimării în orice, au supus totuşi pe autorii dramatici unui fel de cenzură. Reprezentaţiile teatrale nu pot avea loc decât dacă au permisiunea administratorilor comunali. Acest fapt demonstrează că popoarele sunt la fel ca şi indivizii. Se lasă fără măsură în voia pasiunilor lor principale iar apoi se păzesc să nu cedeze prea mult slăbiciunii pentru nişte gusturi pe care nu le au.

Nu există o secţiune a literaturii care să fie ataşată prin legături mai strânse şi mai numeroase de starea actuală a societăţii decât teatrul.

Teatrul unei epoci nu va putea niciodată plăcea epocii următoare dacă, între cele două epoci, o revoluţie importantă nu a schimbat moravurile şi legile.

Mai studiem încă scriitorii din alt secol. Dar nu mai asistăm la piese scrise pentru un alt public. Autorii dramatici ai trecutului nu mai trăiesc decât în cărţi.

Gustul tradiţional al câtorva oameni, vanitatea, moda, geniul unui actor pot susţine o vreme sau restabili un teatru aristocratic într-o democraţie; dar curând, el cade de la sine. Nu este răsturnat, este abandonat.

Capitolul XX

DESPRE CÂTEVA TENDINŢE DEOSEBITE ALE ISTORICILOR DIN VREMURILE DEMOCRATICE

Istoricii care scriu în secolele aristocratice consideră de obicei că toate evenimentele depind de voinţa şi de atitudinea anumitor oameni şi leagă, dintr-o tendinţă firească, revoluţiile cele mai importante de cele mai neînsemnate incidente. Cu sagacitate pun în relief cauzele mici şi adeseori nu le mai zăresc pe cele mari.

Istoricii care trăiesc în vremurile democratice vădesc tendinţe total contrarii.

Cea mai mare parte dintre ei consideră că individul nu are nicio influenţă asupra destinelor speciei şi nici cetăţenii asupra sorţii poporului. În schimb, atribuie senzaţionale cauze generale tuturor faptelor mărunte particulare. [Pentru ei, toate evenimentele sunt legate unele de altele printr-un lanţ puternic şi necesar, astfel încât ajung uneori să conteste naţiunilor dreptul de a se conduce singure şi libertatea de a fi putut face ceea ce au făcut.] Aceste tendinţe opuse pot fi explicate.

Când istoricii din vremurile aristocratice îşi aruncau ochii pe scena lumii, ei zăreau mai întâi un număr mic de actori principali care conduceau întreaga piesă. Aceste personaje importante, care stăteau pe avanscenă, le opreau şi le reţineau privirile; străduindu-se să le descopere motivele ascunse care îi făceau să acţioneze şi să vorbească, istoricii uitau restul.

Importanţa lucrurilor întreprinse de câţiva oameni îi făcea să aibă o idee exagerată despre influenţa pe care o poate exercita un om şi să creadă cu toată buna-credinţă

că trebuie să pleci întotdeauna de la acţiunea particulară a unui individ pentru a explica agitaţiile mulţimii.

Când, dimpotrivă, toţi cetăţenii sunt independenţi unii de ceilalţi şi când fiecare dintre ei este slab, nu se poate descoperi cine exercită o putere foarte mare şi mai ales foarte durabilă asupra masei. La o primă vedere, indivizii par a nu avea niciun fel de putere asupra acestei mase şi s-ar putea spune că societatea funcţionează de la sine datorită sprijinului liber şi spontan dat de toţi oamenii care o alcătuiesc.

Acest fapt îndeamnă în mod firesc spiritul uman să caute motivul general care a putut stimula astfel şi în acelaşi timp atâtea inteligenţe determinându-le să se îndrepte simultan în aceeaşi direcţie.

Sunt perfect convins că, chiar la naţiunile democratice, geniul, viciile sau virtuţile unor indivizi întârzie sau grăbesc cursul natural al destinului unui popor; dar acest soi de cauze întâmplătoare şi secundare sunt infinit mai variate, mai ascunse, mai complicate, mai puţin eficace şi, prin urmare, mai greu de desluşit şi de urmărit în vremurile de egalitate decât în cele de aristocraţie, când nu e vorba decât de a analiza acţiunea distinctă a unui singur om, sau a câtorva, în mijlocul unor fapte generale.

Pe istoric îl oboseşte repede o asemenea muncă, mintea lui se pierde în acest labirint şi, cum nu reuşeşte să vadă clar şi să pună suficient în evidenţă influenţa unor indivizi, o contestă. Preferă să ne vorbească despre natura raselor, despre alcătuirea fizică a ţării sau despre spiritul civilizaţiei. Lucru care îi reduce munca şi care, cu mai puţină osteneală, îl mulţumeşte mai mult atât pe el, cât şi pe cititor.

Domnul de Lafayette a spus undeva, în *Memoriile* sale, că sistemul exagerat al cauzelor generale consola

într-un chip minunat pe oamenii publici mediocri. Adaug că tot el consolează în mod admirabil şi pe istoricii mediocri. Le furnizează întotdeauna câteva cauze mari care îi scot imediat din încurcătură acolo unde cartea lor devine mai dificilă şi le ajută slăbiciunea sau lenevia spiritului, cinstindu-i în acelaşi timp adâncimea.

În ce mă priveşte, cred că nu există epocă în care să nu trebuiască să atribui o parte din evenimentele din această lume unor fapte foarte generale iar o altă parte unor influenţe foarte particulare. Aceste două cauze se întâlnesc întotdeauna; numai raportul dintre ele se schimbă. Faptele generale explică mai multe lucruri în vremurile democratice decât în cele aristocratice, iar influenţele particulare explică mai puţine, în vremurile aristocratice, se întâmplă invers: influenţele particulare sunt mai puternice, iar cauzele generale mai slabe, afară doar de cazul când considerăm drept cauză generală însăşi inegalitatea de condiţii care permite câtorva indivizi să se opună tendinţelor fireşti ale celorlalţi.

Istoricii care caută să zugrăvească ceea ce se petrece în societăţile democratice au aşadar dreptate când acordă un loc foarte amplu cauzelor generale şi când se străduiesc în primul rând să le descopere; dar greşesc când neagă total acţiunea particulară a indivizilor pentru că ea este greu de găsit şi de urmărit [şi când se mulţumesc adesea cu vorbe mari deoarece le scapă cauzele mari].

Istoricii care trăiesc în vremurile democratice nu numai că au obiceiul să acorde fiecărui fapt o cauză mare, dar mai au şi tendinţa de a lega faptele între ele şi de a crea astfel un sistem.

În vremurile aristocratice, având atenţia aţintită tot timpul asupra indivizilor, istoricilor le scapă înlănţuirea evenimentelor sau, mai degrabă, nu cred într-o astfel de înlănţuire, iar canavaua istoriei li se pare a fi sfâşiată în

fiece clipă de trecerea unui om.

Dimpotrivă, în vremurile democratice, istoricul, văzând mult mai puţin pe actori şi mult mai mult faptele, poate stabili cu uşurinţă între acestea o filiaţie şi o ordine metodică.

Literatura din Antichitate, care ne-a lăsat povestiri atât de frumoase, nu oferă un singur sistem istoric mare, în vreme ce bietele literaturi moderne simt pline de ele. Se pare că vechii istorici nu foloseau prea mult aceste teorii generale pe care ai noştri le utilizează întotdeauna peste măsură.

Cei care scriu în vremurile democratice au o tendinţă şi mai periculoasă.

Când se pierde urma acţiunii indivizilor asupra naţiunii, se întâmplă adesea să vedem lumea mişcându-se fără să-i zărim motorul. Cum începe să fie foarte greu să vedem şi să analizăm motivele care, acţionând separat asupra voinţei fiecărui cetăţean, sfârşesc prin a produce mişcarea poporului, suntem ispitiţi să credem că această mişcare nu este voluntară şi că societăţile ascultă fără să ştie de o forţă superioară dominantă.

Chiar atunci când trebuie să descoperim pe pământ faptul general care conduce voinţa particulară a tuturor indivizilor, acest lucru nu garantează libertatea umană. O cauză suficient de mare pentru a acţiona, în acelaşi timp, asupra a milioane de oameni şi suficient de puternică pentru a-i face pe toţi să meargă în aceeaşi direcţie, apare cu uşurinţă a fi de neînvins; după ce au văzut că nimic nu rezistă în faţa ei, oamenii sunt gata să creadă că nimeni nu i se putea opune.

Istoricii care trăiesc în vremurile democratice nu numai că refuză să creadă că un număr restrâns de cetăţeni au forţa de a acţiona asupra destinelor poporului dar nu cred nici că popoarele ar avea capacitatea de a-şi

modifica propria soartă şi le supun fie unei providenţe neînduplecate, fie unui fel de fatalitate oarbă. După ei, fiecare naţiune este puternic legată, datorită poziţiei, originii, antecedentelor, naturii sale, de un anumit destin pe care niciun efort nu îl poate schimba. Ei consideră generaţiile solidare între ele şi urcând astfel, din epocă în epocă şi din evenimente necesare în evenimente necesare, până la originea lumii, alcătuiesc un lanţ compact şi uriaş care înfăşoară întreg genul uman şi îl încătuşează.

Nu le ajunge să arate cum s-au petrecut faptele; caută să demonstreze şi că nu se puteau petrece altfel. Examinează o naţiune ajunsă la un anumit punct al istoriei sale şi afirmă că a fost nevoită să urmeze drumul care a dus-o acolo. E mai uşor astfel, decât să arăţi cum s-ar fi putut face ca ea să ia o cale mai bună.

Citindu-i pe istoricii din vremurile aristocratice şi în special pe cei din Antichitate, ţi se pare că omul, pentru a deveni stăpânul destinului său şi pentru a-i guverna pe semenii săi, n-are decât să afle cum să se stăpânească pe sine. Parcurgând istoriile scrise în vremea noastră, ai spune că omul nu poate face nimic, nici asupra sa, nici în jurul său. Istoricii din Antichitate îi învăţau pe oameni cum să comande, cei din zilele noastre nu îi învaţă decât cum să asculte. În scrierile lor, autorul pare adesea mare, dar omenirea este întotdeauna mică.

Dacă această doctrină a fatalităţii, care atrage atât de mult pe cei care scriu istoria în vremurile democratice, trecând de la scriitori la cititorii lor, ar pătrunde astfel în întreaga masă de cetăţeni şi ar cuprinde spiritul public, putem prevedea că ea ar paraliza repede mişcarea societăţilor noi şi i-ar transforma pe creştini în turci.

Voi mai adăuga că o asemenea doctrină este deosebit de periculoasă pentru epoca în care ne găsim; contemporanii noştri au o exagerată tendinţă de a se îndoi

de liberul arbitru, deoarece fiecare dintre ei se simte limitat, din toate direcţiile, de slăbiciunea sa, dar ei mai cred încă din obişnuinţă că oamenii reuniţi într-un corp social au forţă şi independenţă. Trebuie să avem grijă să nu întunecăm această idee căci e vorba de a ridica sufletele şi nu de a le distruge.

Capitolul XXI

DESPRE ELOCINŢA PARLAMENTARĂ ÎN STATELE UNITE

La popoarele aristocratice, toţi oamenii sunt legaţi şi depind unii de alţii; între toţi există o legătură ierarhică cu ajutorul căreia fiecare este menţinut la locul său, iar întregul organism social în supunere. Ceva asemănător se regăseşte întotdeauna în sânul adunărilor politice ale acestor popoare. Partidele se grupează în mod firesc în jurul unor şefi, cărora le dau ascultare datorită unui fel de instinct care nu este decât rezultatul unor obiceiuri deprinse în altă parte. Ele aduc în mica societate moravurile societăţii mai mari.

[în adunările publice ale naţiunilor aristocratice nu simt decât câţiva oameni care au dreptul la cuvânt. Toţi ceilalţi aprobă sau tac. Oratorii nu vorbesc decât când un lucru este folositor partidului. Ei nu spun decât ceea ce poate folosi intereselor generale ale partidului şi nu repetă fără rost ceea ce a fost deja spus. Discuţia este clară, rapidă, la obiect.

Adesea, *discuţiile* din Parlamentul englez sunt lipsite de anvergură şi de adâncime dar dezbaterea este aproape întotdeauna admirabil condusă şi discursul bine adaptat subiectului.

Am crezut la început că acest fel de a examina treburile publice provenea din îndelungata obişnuinţă a englezilor cu viaţa parlamentară. Dar trebuie să fim de acord că acest lucru ţine de o altă cauză, deoarece

americanii, având aceeaşi experienţă, nu urmează aceeaşi metodă.

În ţările democratice cele mai familiarizate cu regimul reprezentativ, se întâmplă adesea ca un mare număr dintre cei care fac parte din adunări să nu fi reflectat dinainte suficient la modul în care e bine să acţioneze. Motivul este că, la aceste popoare, viaţa publică constituie arareori o carieră. Se intră din întâmplare, se iese curând. E un drum pe care îl traversezi, nu îl urmezi. Aduci deci cunoştinţele tale obişnuite şi nu o ştiinţă dobândită.

În ţările aristocratice, unde adunările există de multă vreme, lucrurile nu stau la fel. Cum numai un număr mic de oameni pot intra în consiliile naţionale, aceştia ţin să strălucească şi studiază dinainte arta de a se comporta în aceste consilii. Şi cum fac parte vreme îndelungată din legislatură, au timp să discearnă metodele care servesc cel mai bine la conducerea treburilor şi simt întotdeauna suficient de numeroşi pentru a-i obliga pe nou-veniţii să se conformeze respectivelor metode.

Acest motiv pare a fi cel bun dar el nu este suficient pentru a explica deosebirea care se remarcă între americani şi englezi. În Statele Unite, organismele deliberante sunt atât de numeroase iar adunările atât de multe, încât nu există un om ajuns la vârsta bărbăţiei care să nu fi avut destul de des ocazia să intre într-o reuniune de acest fel şi care să nu fi putut să vadă cum funcţionează ea. Dacă în America nu există clase care să se dedice în mod special treburilor publice, în schimb toate clasele se ocupă de ele şi se gândesc la ele neîncetat. Chiar şi cei care rămân la viaţa lor particulară primesc astfel, aproape toţi, o educaţie politică. Trebuie deci să căutăm o cauză mai generală şi mai profundă decât cea arătată mai sus.

Nu numai că americanii nu au întotdeauna noţiuni

foarte precise despre arta parlamentară, dar ei au tendinţa foarte puternică de a nu ţine seama de regulile ei chiar atunci când le cunosc.]

Se întâmplă adesea în ţările democratice ca un mare număr de cetăţeni să se îndrepte către un acelaşi punct; numai că fiecare merge acolo, sau măcar are iluzia că merge, numai cum vrea el. Obişnuit să nu îşi regleze mişcările decât în funcţie de impulsurile sale personale, el acceptă cu repulsie să primească regula de la altcineva. Acest gust şi această folosire a independenţei îl urmăresc şi în consiliile naţionale. Dacă acceptă să se asocieze cu alţii pentru urmărirea aceluiaşi scop, el doreşte cel puţin să aibă libertatea de a contribui în felul său la succesul comun.

De aici vine faptul că, în ţările democratice, partidele suportă cu atâta greutate să fie conduse şi nu devin subordonate decât când pericolul este foarte mare. Mai mult, autoritatea şefilor, care în aceste împrejurări poate merge până la a-i face să acţioneze şi să vorbească, nu reuşeşte aproape niciodată să îi reducă la tăcere.

La popoarele aristocratice, membrii adunărilor politice sunt în acelaşi timp şi membri ai aristocraţiei. Fiecare dintre ei posedă în mod firesc un rang ridicat şi stabil, iar locul pe care îl ocupă în adunare este adesea mai puţin important pentru el decât locul pe care îl are în societate. Acest lucru îl consolează de faptul că nu joacă în adunare un rol în discutarea treburilor şi îl predispune să nu caute cu prea multă râvnă un rol mediocru.

În America se întâmplă de obicei ca deputatul să nu însemne ceva decât datorită locului său în adunare. El este deci hărţuit fără încetare de nevoia de a căpăta acolo importanţă şi resimte o dorinţă impetuoasă de a-şi face cunoscute ideile în orice împrejurare.

Nu este împins la aceasta numai de propria sa

vanitate şi de aceea a alegătorilor săi, cât şi de nevoia permanentă de a le fi pe plac.

La popoarele aristocratice, un membru al legislaturii se află arareori într-o situaţie de strânsă dependenţă faţă de alegătorii săi; adesea este pentru ei un reprezentant oarecum necesar; uneori, îi ţine într-o situaţie de strânsă dependenţă şi dacă cumva aceştia îi refuză voturile, el se face lesne numit în altă parte; sau, renunţând la cariera publică, se închide într-o inactivitate care mai are încă strălucire.

Într-o ţară democratică, cum sunt Statele Unite, deputatul nu are aproape niciodată o înrâurire durabilă asupra spiritului alegătorilor săi. Oricât de mic ar fi un corp electoral, instabilitatea democratică face ca el să-şi schimbe neîncetat aspectul. Trebuie deci ca acest corp să fie captivat în fiecare clipă. Deputatul nu este niciodată sigur de alegători; şi dacă ei îl abandonează, se găseşte imediat fără resurse deoarece nu are în mod firesc o poziţie suficient de importantă pentru a fi zărit cu uşurinţă de către cei care nu îi sunt apropiaţi; iar, în independenţa totală în care trăiesc cetăţenii, el nu poate spera decât să fie lesne impus de prieteni sau de guvern unui corp electoral care nu îl cunoaşte. Deci, în cantonul pe care îl reprezintă sunt depuşi toţi germenii sorţii lui; el trebuie să iasă din acest fund de lume pentru a se ridica la comanda poporului şi a influenţa destinele lumii.

Este firesc, aşadar că, în ţările democratice, membrii adunărilor politice să se gândească la alegătorii lor mai mult decât la partidul din care fac parte, iar în cele aristocratice să se ocupe mai mult de partid decât de alegători.

Or, ceea ce trebuie spus alegătorilor pentru a le fi pe plac, nu corespunde întotdeauna cu ce ar trebui întreprins pentru a sluji cum se cuvine opiniile lor politice.

Adesea, interesul general al unui partid este ca deputatul, care este şi membru al său, să nu vorbească niciodată de treburile însemnate pe care nu le înţelege bine; să vorbească puţin despre cele minore care ar încurca mersul celor importante, şi, în fine, de cele mai multe ori să nu scoată o vorbă. A păstra tăcerea este cel mai bun serviciu pe care îl poate aduce lucrului public un limbut mediocru.

Dar nu tot aşa văd alegătorii lucrurile.

Populaţia unui canton însărcinează un cetăţean să ia parte la guvernarea statului deoarece şi-a făcut o idee foarte bună despre meritele lui. Cum oamenii par mai mari dacă simt înconjuraţi de obiecte mici, putem crede că părerea pe care o vor avea despre delegat va fi cu atât mai înaltă cu cât meritele celor pe care îi reprezintă vor fi mai mici. Se va întâmpla deci adesea ca alegătorii să spere cu atât mai mult de la deputatul lor cu cât vor avea mai puţin de aşteptat de la el; şi oricât de incapabil ar fi el, alegătorii tot îi vor cere eforturi remarcabile prin care să corespundă rangului pe care i l-au acordat.

Independent de legislatorul statului, alegătorii mai văd în reprezentantul lor pe apărătorul firesc al cantonului pe lângă legislatură; îl consideră aproape ca pe reprezentantul fiecărui alegător şi îşi fac iluzia că va desfăşura tot atâta înflăcărare pentru apărarea intereselor lor particulare, cât şi pentru apărarea intereselor ţării.

Aşadar, alegătorii sunt încredinţaţi de la bun început că deputatul pe care îl vor alege va fi un orator; că, dacă va putea, va vorbi des şi că, în cazul în care va fi nevoit să-şi limiteze intervenţiile, se va strădui cel puţin să cuprindă în rarele sale discursuri examinarea tuturor treburilor importante ale statului, cât şi expunerea măruntelor lor plângeri; în aşa fel încât, dacă nu poate fi adesea văzut, să arate de fiecare dată ce ştie să facă şi, în loc să se

desfăşoare oratoric mereu, să se restrângă din când în când într-un discurs mic, oferind astfel un soi de rezumat strălucit şi complet despre alegătorii săi şi despre el însuşi. Cu această condiţie, ei îi promit viitoarele lor voturi.

Acest lucru împinge la disperare pe cei mediocri şi cinstiţi care, cunoscându-se, nu s-ar fi manifestat din proprie iniţiativă. Deputatul, aţâţat astfel, ia cuvântul, spre marea supărare a prietenilor săi, şi aruncându-se imprudent în mijlocul celor mai celebri oratori, tulbură dezbaterea şi oboseşte adunarea.

Toate legile care tind a-l face pe ales mai dependent de alegător nu numai că modifică comportamentul legislatorilor, aşa cum am mai arătat şi în altă parte, ci şi limbajul lor. Ele influenţează simultan atât treburile, cât şi modul de a vorbi.

[Mai cred şi că discuţiile din cadrul corpului legislativ vor deveni şi mai plictisitoare cu cât corpul electoral va fi fracţionat în părţi mici. Avem toate motivele să considerăm că un astfel de sistem va umple adunarea cu oameni mediocri şi că toţi oamenii mediocri pe care acest sistem îi va aduce în adunare vor depune tot atâtea strădanii pentru a se manifesta ca şi cum ar fi oameni superiori.]

Nu există, ca să spunem aşa, un membru al Congresului care să consimtă să se întoarcă acasă fără să fi pronunţat măcar un discurs şi care să admită să fie întrerupt înainte de a fi cuprins în limitele tiradei sale tot ce consideră a fi folositor celor douăzeci şi patru de state din care este alcătuită Uniunea şi mai ales districtului pe care îl reprezintă. Face deci să se perinde prin faţa minţii auditorilor, rând pe rând, mari adevăruri generale, pe care adesea el însuşi nu le vede şi pe care nu le arată decât confuz, odată cu particularităţi extrem de neînsemnate pe care, de fapt, nu le înţelege şi nici măcar nu le poate exprima cu uşurinţă. Se mai întâmplă adesea ca, în cadrul

acestui mare organism, discuţia să devină vagă şi derutantă, părând mai curând că se târăşte către scopul propus în loc să se îndrepte hotărât către el.

După mine, se va remarca întotdeauna ceva analog în adunările publice din democraţii.

Împrejurări fericite şi legi bune ar putea reuşi să atragă în legislatura unui popor democratic oameni mult mai remarcabili decât cei trimişi de către americani în Congres; dar niciodată nu vor putea fi opriţi oamenii mediocri care se află acolo să se expună cu satisfacţie şi detaliat în faţa ochilor tuturor.

Răul nu mi se pare a putea fi vindecat în întregime deoarece el nu ţine numai de regulamentul adunării ci şi de structura ei şi chiar şi de structura ţării.

S-ar părea că locuitorii din Statele Unite examinează şi ei această realitate din acelaşi punct de vedere şi dovedesc că au o îndelungată experienţă a vieţii parlamentare nu abţinându-se de la un discurs slab, ci ascultându-l cu mare curaj. Se resemnează ca în faţa unui rău pe care experienţa i-a făcut să-l admită ca inevitabil.

Am arătat aspectele mărunte ale discuţiilor politice din democraţii; să le arătăm acum pe cele cu adevărat importante.

Ceea ce s-a întâmplat de o sută cincizeci de ani încoace în parlamentul englez n-a avut niciodată un mare răsunet în exterior; ideile şi sentimentele exprimate de oratori nu s-au bucurat niciodată de multă simpatie nici măcar la popoarele care se aflau cel mai aproape de marea scenă a libertăţii britanice, în vreme ce Europa a fost cuprinsă de emoţie chiar de la primele dezbateri ce s-au ţinut în adunările coloniale ale Americii din epoca revoluţiei.

Acest fapt nu a ţinut numai de împrejurări particulare şi întâmplătoare ci şi de cauze generale şi

durabile.

Nu mi se pare nimic mai de admirat şi mai impresionant decât un mare orator discutând despre problemele mari în cadrul unei adunări democratice. Cum acolo nu există niciodată o clasă care să aibă nişte reprezentanţi însărcinaţi cu apărarea intereselor ei, aceştia se adresează întotdeauna întregii naţiuni şi vorbesc în numele întregii naţiuni. Acest fapt amplifică gândirea şi înalţă limbajul.

Dat fiind că reprezentanţii au acolo o influenţă redusă, că nu mai există privilegii legate de anumite bunuri, nici drepturi inerente anumitor grupuri sau anumitor oameni, spiritul este nevoit să urce până la adevărurile generale luate din natura umană pentru a discuta problema particulară care îl frământă. De aici apare în discuţiile politice ale unui popor democratic, oricât de mic ar fi el, un caracter de generalitate care le fac adesea interesante pentru specia umană. Toţi oamenii sunt interesaţi de el deoarece este vorba de om, care este acelaşi pretutindeni.

Dimpotrivă, la cele mai mari popoare aristocratice, problemele cele mai generale sunt aproape întotdeauna examinate cu ajutorul unor cauze particulare luate din obiceiurile unei epoci sau din drepturile unei clase; lucru care nu interesează decât clasa despre care este vorba sau cel mult poporul din rândul căruia face parte această clasă.

Acestei cauze, ca şi măreţiei naţiunii franceze şi tendinţelor favorabile ale popoarelor care o ascultă, se datorează uriaşa impresie pe care o produc uneori în lume discuţiile noastre politice.

Oratorii noştri se adresează adesea tuturor oamenilor chiar când nu se adresează decât concetăţenilor lor.

PARTEA A DOUA

INFLUENŢA DEMOCRAŢIEI ASUPRA SENTIMENTELOR AMERICANILOR

Capitolul I

DE CE POPOARELE DEMOCRATICE DOVEDESC A AVEA O DRAGOSTE MAI VIE ŞI MAI DURABILĂ PENTRU EGALITATE DECÂT PENTRU LIBERTATE

Prima şi cea mai vie dintre pasiunile cărora le dă naştere egalitatea de condiţii, nu am nevoie să o mai spun, este dragostea pentru această egalitate. Nu vă miraţi deci că voi vorbi despre ea înaintea celorlalte.

Fiecare a remarcat că, în vremea noastră şi mai ales în Franţa, această pasiune pentru egalitate capătă cu fiecare zi un loc tot mai mare în inima oamenilor. S-a spus şi s-a repetat de nenumărate ori că ai noştri contemporani au o dragoste mult mai vie şi mult mai puternică pentru egalitate decât pentru libertate; dar nu am convingerea că s-a mers exact până la cauzele acestui fapt. Voi încerca să o fac eu.

Putem să ne imaginăm un punct extrem unde libertatea şi egalitatea se întâlnesc şi se contopesc.

Să presupunem că toţi cetăţenii participă la guvernare şi că fiecare are acelaşi drept de a participa.

Niciunul nefiind atunci diferit de semenii săi, nimeni nu va putea exercita o putere tiranică; oamenii vor fi perfect liberi pentru că toţi vor fi pe deplin egali între ei; şi vor fi toţi perfect egali pentru că vor fi complet liberi. Către acest ideal tind popoarele democratice.

Iată forma cea mai completă pe care o poate avea egalitatea pe pământ; dar mai sunt încă nenumărate alte forme care, fără a fi tot atât de perfecte, nu sunt mai puţin îndrăgite de aceste popoare.

Egalitatea se poate instaura în societatea civilă dar nu poate domni în lumea politică. Putem fi îndreptăţiţi să avem aceleaşi plăceri, să urmăm aceleaşi profesiuni, să ne

întâlnim în aceleaşi locuri; într-un cuvânt, să trăim în acelaşi fel şi să căutăm bogăţia cu aceleaşi mijloace, fără să luăm însă parte toţi la guvernare.

Un soi de egalitate se poate instaura şi în lumea politică, chiar dacă acolo nu există defel libertate politică. Sunt egal cu toţi semenii mei, afară de unul care este, fără deosebire, stăpânul tuturor şi care îi alege, dintre toţi, pe agenţii puterii lui.

Ar fi uşor să ne imaginăm şi alte multe ipoteze după care o egalitate foarte mare ar putea lesne să se combine cu nişte instituţii mai mult sau mai puţin libere sau chiar cu instituţii care nu sunt deloc libere.

Deşi oamenii nu pot deveni complet egali fără a fi pe de-a-ntregul liberi şi, în consecinţă, egalitatea, la gradul său cel mai înalt, să se contopească cu libertatea, suntem totuşi îndreptăţiţi să facem o deosebire între ele.

Gustul pe care oamenii îl au pentru libertate şi cel pe care îl resimt pentru egalitate sunt, într-adevăr, două lucruri distincte şi cred că pot adăuga că, la popoarele democratice, sunt două lucruri inegale.

Dacă acordăm acestui lucru puţină atenţie, vom vedea că în fiecare secol există un fapt deosebit şi dominant de care se leagă toate celelalte; acest fapt dă aproape întotdeauna naştere unei idei matrice sau unei pasiuni principale care sfârşeşte apoi prin a atrage şi a duce cu ea toate sentimentele şi toate ideile. Ea poate fi asemuită cu fluviul cel mare spre care curg toate pâraiele din jur.

Libertatea s-a arătat oamenilor în timpuri diferite şi sub forme diferite; ea nu s-a legat în mod exclusiv de o stare socială şi o întâlnim şi în alte părţi decât în democraţii. Deci, ea nu poate forma caracteristica distinctivă a vremurilor democratice.

Faptul particular şi dominant care singularizează

aceste vremuri este egalitatea de condiţii; pasiunea principală care îi îmboldeşte pe oameni în aceste perioade este dragostea pentru egalitate.

Nu încercaţi să aflaţi ce farmec deosebit găsesc oamenii din vremurile democratice faptului de a fi egali şi nici care sunt cauzele speciale datorită cărora se agaţă cu atâta tenacitate de egalitate şi nu de alte binefaceri pe care le oferă societatea; egalitatea formează caracteristica distinctivă a epocii în care trăiesc; singur acest fapt este suficient pentru a explica de ce o preferă restului.

Dar independent de acest motiv, mai sunt multe altele care îi vor face pe oameni, în toate timpurile, să prefere în general egalitatea şi nu libertatea.

Dacă un popor ar reuşi vreodată să distrugă sau numai să diminueze egalitatea care domneşte în rândurile sale, el nu ar putea s-o facă decât datorită unor îndelungate şi dificile eforturi. Ar trebui să-şi modifice starea socială, să-şi anuleze legile, să-şi reînnoiască ideile, să-şi schimbe obiceiurile, să-şi modifice moravurile. Dar ca să pierzi libertatea politică este suficient să nu o mai reţii, şi ea ţi-a şi scăpat.

Oamenii nu ţin deci la egalitate numai pentru că le este scumpă; se leagă de ea şi pentru că au convingerea că va dura veşnic.

Oricât ar fi oamenii de limitaţi şi de uşuratici tot descoperă că libertatea politică poate, prin excesele ei, compromite liniştea, averile, viaţa indivizilor. Pe de altă parte, numai oamenii atenţi şi lucizi văd primejdiile cu care ne ameninţă egalitatea şi, de obicei, evită să le semnaleze. Ei ştiu că încercările de care se tem sunt departe şi îşi fac iluzia că ele nu vor lovi decât în generaţiile viitoare, pentru care generaţia de azi nu-şi prea face griji. Relele pe care le aduce uneori libertatea sunt imediate; pot fi văzute de toţi şi sunt resimţite mai mult

sau mai puţin de către toţi. Relele pe care le produce egalitatea împinsă la extrem nu se manifestă decât încetul cu încetul; ele se insinuează treptat în corpul social; nu pot fi observate decât la răstimpuri şi, în momentul când ajung la maximum de violenţă, obişnuinţa a şi făcut ca ele să nu mai fie percepute.

Binele pe care îl aduce libertatea nu se arată decât cu timpul şi este uşor să subestimezi cauza care i-a dat naştere.

Avantajele egalităţii se fac simţite de îndată şi le vezi decurgând în fiecare zi din sursa lor.

Libertatea politică dă, din când în când, plăceri sublime unui anumit număr de cetăţeni.

Egalitatea oferă în fiecare zi fiecărui om o mulţime de mici satisfacţii. Farmecul egalităţii se simte în fiecare moment şi el este la îndemâna oricui; cele mai nobile inimi sunt sensibile la acest farmec, iar sufletele cele mai comune găsesc în el o satisfacţie nespusă. Pasiunea căreia îi dă naştere egalitatea trebuie să fie deci, în acelaşi timp, energică şi generală.

Oamenii nu se pot bucura de libertatea politică fără să o cumpere cu câteva sacrificii şi nu o stăpânesc niciodată decât cu multe eforturi. Dar plăcerile pe care le procură egalitatea se oferă de la sine. Fiecare mic incident din viaţa particulară pare că le dă naştere şi pentru a le aprecia nu trebuie decât să trăieşti.

Popoarele democratice iubesc egalitatea dintotdeauna dar există anumite epoci când ele împing până la patimă pasiunea pe care o resimt pentru ea. Aceasta se întâmplă în momentul când vechea ierarhie socială, ameninţată de multă vreme, îşi încheie propria-i distrugere după o ultimă luptă intestină şi când barierele care separau pe cetăţeni sunt în sfârşit înlăturate. Oamenii se năpustesc atunci asupra egalităţii ca asupra unei

cuceriri şi se agaţă de ea ca de un bun preţios pe care cineva vrea să li-l răpească. Pasiunea pentru egalitate pătrunde în inima omului venind de pretutindeni şi se extinde, umplând-o în întregime. Să nu cumva să spuneţi oamenilor că, lăsându-se orbeşte în seama unei pasiuni unice, îşi compromit interesele cele mai scumpe; sunt surzi. Să nu cumva să le arătaţi că libertatea le fuge din mâini în vreme ce ei se uită în altă parte; sunt orbi sau, mai degrabă, nu văd în tot universul decât un singur bun demn de a fi dorit.

Ceea ce precedă se aplică tuturor naţiunilor democratice. Ceea ce urmează nu ne priveşte decât pe noi.

La majoritatea naţiunilor moderne şi, în special, la toate popoarele de pe continentul european, gustul şi ideea de libertate n-au început să apară şi să se dezvolte decât în momentul în care condiţiile au început să se egalizeze şi ca o consecinţă a acestei egalizări. Regii absoluţi au fost cei care s-au ocupat cel mai mult de nivelarea condiţiilor existente între supuşii lor. La aceste popoare, egalitatea a precedat libertatea; egalitatea era deci un fapt vechi în vreme ce libertatea era încă un lucru nou; una crease deja opinii, obiceiuri, legi care îi erau proprii, cealaltă se producea singură şi, pentru prima dată, în văzul tuturor. Aşadar, a doua nu se găsea încă decât în idei şi în gusturi, în vreme ce prima pătrunsese deja în obiceiuri, cuprinsese moravurile şi imprimase o direcţie specială celor mai mici acţiuni ale vieţii. De ce să ne mirăm că oamenii din zilele noastre o preferă pe una celeilalte.

Cred că popoarele democratice au un gust firesc pentru libertate; libere de orice constrângere, o caută, o iubesc şi nu văd decât cu durere că sunt îndepărtaţi de ea., Dar au pentru egalitate o pasiune fierbinte, neostoită, veşnică, de neînfrânat; aceste popoare vor egalitate în libertate şi dacă nu o pot obţine continuă să o dorească

chiar şi în sclavie. Vor suporta sărăcia, aservirea, barbaria dar nu vor suporta aristocraţia.

Este un lucru adevărat pentru toate timpurile şi mai ales pentru vremea noastră. Toţi oamenii şi toate guvernările care vor voi să lupte împotriva acestei forţe năvalnice vor fi răsturnaţi şi distruşi de ea. În zilele noastre, libertatea nu se poate instaura fără ajutorul ei şi chiar despotismul nu poate domni fără ea.

Capitolul II

DESPRE INDIVIDUALISM ÎN ŢĂRILE DEMOCRATICE

Am arătat cum, în vremurile de egalitate, fiecare om îşi caută în el însuşi credinţele; vreau să arăt cum, în aceleaşi vremuri, îşi îndreaptă toate sentimentele numai către sine.

Individualismul este o expresie recent apărută dintr-o idee nouă. Strămoşii noştri nu cunoşteau decât egoismul.

Egoismul înseamnă o dragoste înflăcărată şi exagerată faţă de sine însuşi care îl face pe om să nu raporteze nimic decât la el însuşi şi să se prefere pe sine înaintea tuturor.

Individualismul este un sentiment calm şi moderat care îl predispune pe cetăţean să se izoleze de mulţimea semenilor săi şi să stea la o anume distanţă, împreună cu familia şi prietenii lui; astfel încât, după ce şi-a creat o mică societate pentru folosul său, lasă marea societate în seama ei.

Egoismul se naşte dintr-un instinct orb: individualismul apare mai curând dintr-o judecată greşită decât dintr-un sentiment imoral. El îşi are rădăcinile atât în defectele spiritului, cât şi în viciile inimii.

Egoismul usucă germenul tuturor virtuţilor, individualismul seacă numai izvorul virtuţilor publice; dar, cu timpul, atacă şi distruge pe toate celelalte şi va fi

absorbit, în cele din urmă, de egoism.

Egoismul este un viciu tot atât de vechi cât şi lumea. El nu aparţine unei forme de societate mai mult decât alteia.

Individualismul este de origine democratică şi ameninţă să se dezvolte pe măsură ce condiţiile se egalizează.

La popoarele aristocratice, familiile rămân timp de secole în aceeaşi stare şi adesea în acelaşi loc. Aceasta face, ca să spunem aşa, ca toate generaţiile să fie contemporane. Un om îşi cunoaşte aproape întotdeauna strămoşii şi îi respectă; crede că îşi vede deja strănepoţii şi îi iubeşte. îşi creează din toată inima îndatoriri atât faţă de unii, cât şi faţă de ceilalţi şi i se întâmplă frecvent să îşi sacrifice plăcerile personale pentru aceste fiinţe care nu mai există sau care nu există încă.

Instituţiile aristocratice au, în plus, drept rezultat, faptul de a lega strâns pe fiecare om de mulţi dintre concetăţenii săi.

Clasele fiind foarte distincte şi imobile în interiorul unui popor aristocratic, fiecare din acestea devine pentru cel care face parte din ea un fel de mică patrie, mai vizibilă şi mai scumpă decât patria mare.

Cum, în societăţile aristocratice, cetăţenii au locuri fixe, unii deasupra altora, mai rezultă că fiecare vede întotdeauna, aşezat mai sus decât el, un om a cărui protecţie îi este necesară, iar mai jos descoperă un altul căruia îi poate cere colaborarea.

Oamenii care trăiesc în vremurile aristocratice sunt deci aproape întotdeauna strâns legaţi de ceva care este plasat în afara lor şi sunt adesea dispuşi să uite de ei înşişi. Este adevărat că, tot în aceste vremuri, noţiunea generală de *seamăn* este confuză şi că nimănui nu-i trece prin minte să se devoteze cauzei umanităţii; dar adesea mulţi se

sacrifică pentru anumiţi oameni.

Dimpotrivă, în vremurile democratice când îndatoririle fiecărui individ faţă de specie sunt mult mai clare, devotamentul faţă de un om este mai rar; legătura dintre sentimentele umane se extinde şi slăbeşte.

La popoarele democratice, noi familii apar necontenit din neant, altele cad fără încetare în el iar toate cele care rămân îşi schimbă înfăţişarea; canavaua timpului se rupe în fiece clipă şi urma generaţiilor se şterge. îi uităm cu uşurinţă pe cei care ne-au precedat şi nu avem nicio idee despre cei care ne vor urma. Numai cei foarte apropiaţi ne interesează.

Fiecare clasă apropiindu-se de celelalte şi toate amestecându-se între ele, membrii ei devin indiferenţi şi înstrăinaţi unii faţă de alţii. Aristocraţia făcuse din toţi cetăţenii un lanţ lung care mergea de la ţăran până la rege; democraţia rupe lanţul şi pune de o parte fiecare verigă.

Pe măsură ce condiţiile se egalizează, se întâlneşte un număr mai mare de indivizi, care, nemaifiind destul de bogaţi nici destul de puternici pentru a exercita o influenţă mare asupra sorţii semenilor lor, au căpătat totuşi sau au păstrat suficiente cunoştinţe şi bunuri pentru a fi suficienţi lor înşişi. Aceştia nu datorează nimănui nimic şi nu aşteaptă, ca să spunem aşa, nimic de la nimeni; se obişnuiesc să se considere întotdeauna separat şi îşi imaginează cu uşurinţă că ţin în mâini întregul lor destin.

Aşadar, nu numai că democraţia îl face pe fiecare om să-şi uite strămoşii, dar îi ascunde şi descendenţii şi îl separă de contemporani; ea îl aduce necontenit către el însuşi şi ameninţă să îl închidă în cele din urmă în singurătatea propriei sale inimi.

Capitolul III

CUM INDIVIDUALISMUL ESTE MAI MARE LA

IEŞIREA DINTR-O REVOLUŢIE DEMOCRATICĂ DECÂT ÎN ORICARE ALTĂ EPOCĂ

Izolarea oamenilor unii faţă de alţii şi egoismul care este urmarea acestei izolări sunt mai evidente mai ales în momentul în care s-a încheiat formarea unei societăţi democratice pe ruinele unei aristocraţii.

Aceste societăţi nu cuprind numai un mare număr de cetăţeni independenţi, ele sunt zilnic invadate de oameni care, ajunşi ieri la independenţă, sunt ameţiţi de noua lor putere; aceştia sunt cuprinşi de un sentiment de încredere trufaşă în propriile forţe şi, neînchipuindu-şi că ar putea avea nevoie de aici înainte de ajutorul semenilor lor, nu resimt nicio stinghereală în a arăta că nu se gândesc decât la ei înşişi.

O aristocraţie nu capitulează de obicei decât după o luptă prelungită în timpul căreia, între diferitele clase, s-a aprins o ură înverşunată. Aceste pasiuni supravieţuiesc victoriei şi le putem dibui urmele în vârtejul dezordinii democratice care îi urmează.

Aceia dintre cetăţenii care erau primii în ierarhia distrusă nu pot uita curând vechea lor măreţie; se consideră multă vreme străini în mijlocul noii societăţi. Văd în toţi cei pe care această societate îi impune ca egali ai lor nişte opresori a căror soartă nu le poate trezi simpatia; pe vechii lor egali i-au pierdut din vedere şi nu se mai simt legaţi de soarta lor printr-un interes comun; retrăgându-se de o parte, fiecare crede că nu are altceva de făcut decât să se ocupe de el însuşi. Dimpotrivă, cei care erau odinioară aşezaţi pe treptele de jos ale scării sociale şi pe care o revoluţie neaşteptată i-a apropiat de nivelul comun, se bucură de independenţa abia obţinută cu o nelinişte ascunsă; îi regăsesc alături de ei pe unii din foştii lor superiori, le aruncă priviri de triumf şi de teamă şi se îndepărtează.

Deci, de obicei, la începutul societăţilor democratice, cetăţenii încep să fie cel mai mult predispuşi la izolare.

Democraţia nu îi face pe oameni să se apropie de semenii lor; dar revoluţiile democratice îi determină să se evite unii pe alţii şi să continue în mijlocul egalităţii urile născute din inegalitate.

Marele avantaj al americanilor este de a fi ajuns la democraţie fără a fi avut de suferit revoluţii democratice şi de a se fi născut egali în loc să devină egali.

Capitolul IV

CUM COMBAT AMERICANII INDIVIDUALISMUL CU AJUTORUL INSTITUŢIILOR LIBERE

Despotismul care, prin însăşi natura sa, se teme permanent vede în izolarea oamenilor dovada cea mai sigură a propriei sale durate şi, de obicei, face tot ce poate pentru a-i izola. Nu există un viciu al inimii umane care să-i fie atât de plăcut ca egoismul; un despot iartă uşor celor pe care îi guvernează faptul că nu îl iubesc, cu condiţia ca aceştia să nu se iubească între ei. Nu le cere să îl ajute la conducerea statului; îi este suficient că nu pretind să-l conducă chiar ei. îi numeşte spirite turbulente şi neliniştite pe cei care vor să-şi unească eforturile pentru a crea prosperitatea comună, şi, schimbând sensul natural al cuvintelor, îi cheamă buni cetăţeni pe cei care se închid cu grijă în ei înşişi.

Aşadar, viciile despotismului fac să se ivească tocmai acele vicii a căror apariţie este înlesnită de către egalitate. Aceste două lucruri se completează şi se întrajutorează într-un mod funest.

Egalitatea îi pune pe oameni unii alături de alţii fără ca între ei să existe o legătură comună. Despotismul ridică între ei bariere şi îi separă. Egalitatea îi face să nu se mai gândească la semenii lor şi le transformă indiferenţa într-un fel de virtute publică.

Periculos în orice epocă, despotismul este cu atât mai de temut în vremurile democratice.

Este uşor de văzut că în aceste vremuri oamenii au o nevoie cu totul specială de libertate.

Când cetăţenii sunt obligaţi să se ocupe de treburile publice, sunt scoşi cu necesitate din mijlocul intereselor lor individuale şi împiedicaţi, la răstimpuri, să se vadă pe ei înşişi.

În momentul în care treburile publice sunt examinate în comun, fiecare om îşi dă seama că nu este chiar atât de independent faţă de semenii săi cum îşi închipuia la început şi că, pentru a obţine sprijinul lor, trebuie adesea să le dea ajutorul său.

Când guvernează mulţimea, nu există om care să nu resimtă preţul bunăvoinţei publice şi care să nu încerce să o capteze atrăgându-şi stima şi afecţiunea celor în mijlocul cărora trăieşte.

Multe din pasiunile care îngheaţă inimile şi le separă sunt atunci obligate să se retragă în adâncul sufletului şi să se ascundă acolo. Orgoliul se ascunde, dispreţul nu îndrăzneşte să mai apară. Egoismului îi e frică de el însuşi. [Te temi să ofensezi şi îţi place să serveşti.]

Într-o guvernare liberă, majoritatea funcţionarilor publici fiind electivi, oamenii pe care trufia sufletelor sau neliniştea dorinţelor îi pun în situaţii neplăcute în viaţa particulară simt în fiecare zi că au nevoie de cei care îi înconjoară.

Se întâmplă atunci să se gândească la semenii lor din ambiţie şi, adesea, să considere că este oarecum în propriul interes să uite de ei înşişi. [Aceasta produce în naţiunile democratice ceva analog cu ceea ce se constată în aristocraţii.

În ţările aristocratice, oamenii simt puternic legaţi între ei chiar din pricina inegalităţilor. În ţările

democratice, unde diferiţii reprezentanţi ai puterii politice sunt aleşi, oamenii se unesc singuri datorită efortului propriei lor voinţe şi în acest sens putem spune că în aceste ţări alegerile înlocuiesc până la un anume punct ierarhia.] Ştiu că la acest capitol mi se pot arăta toate intrigile pe care le scot la iveală alegerile, mijloacele ruşinoase de care se servesc adesea candidaţii şi calomniile pe care le răspândesc duşmanii. Sunt ocazii pentru ură şi ele apar cu atât mai des cu cât alegerile devin mai frecvente.

Aceste rele sunt mari, fără îndoială, dar sunt trecătoare, în vreme ce binele care apare odată cu ele rămâne.

Dorinţa de a fi aleşi îi face câteodată pe unii oameni să se lupte între ei; dar chiar această dorinţă îi determină cu timpul pe toţi oamenii să se ajute reciproc; şi dacă se întâmplă ca nişte alegeri să separe din întâmplare doi prieteni, sistemul electoral duce la o apropiere a unei mulţimi de cetăţeni care altfel ar fi rămas pentru totdeauna străini unii faţă de alţii. Libertatea creează nişte un particulare dar despotismul face să apară indiferenţa generală.

Americanii au combătut prin libertate individualismul pe care egalitatea îl face să apară, şi l-au învins.

Legislatorii din America nu au crezut că pentru a vindeca o boală atât de firească organismului social în vremuri democratice, dar şi atât de vătămătoare, era suficient să lase ca întreaga naţiune să se reprezinte singură; mai mult încă, s-au gândit că era bine ca fiecare porţiune din teritoriu să aibă o viaţă politică pentru a multiplica la infinit ocaziile ca cetăţenii să acţioneze împreună şi să simtă în fiece zi că depind unii de alţii.

Asta înseamnă să te comporţi cu înţelepciune.

Treburile generale ale unei ţări nu-i preocupă decât

pe cei mai importanţi cetăţeni. Care nu se adună în aceleaşi locuri decât din timp în timp; şi cum se întâmplă adesea că apoi se pierd din vedere, între ei nu se stabilesc legături durabile. Dar când e vorba să se reglementeze treburile particulare ale unui canton de către oamenii care îl locuiesc, aceiaşi indivizi simt mereu în legătură şi oarecum obligaţi să se cunoască şi să se agreeze.

Îl scoţi cu greu pe un om dintr-ale lui pentru a-l face să se preocupe de soarta întregului stat, deoarece înţelege cu greu influenţa pe care soarta statului ar putea să o exercite asupra propriului său destin. Dar dacă trebuie ca un drum să treacă pe la capătul bucăţii lui de pământ, îşi va da seama de la prima aruncătură de ochi că între această măruntă treabă publică şi treburile lui particulare cele mai importante există o legătură şi va descoperi, fără ca cineva să i-o arate, raportul strâns care uneşte aici interesul particular cu interesul general.

Deci, însărcinând pe cetăţeni cu administrarea treburilor publice mărunte în loc de a le lăsa conducerea celor mari, îi poţi face să aibă interes pentru binele public şi să vadă că pentru a-l produce au nevoie mereu unii de alţii.

Se poate să captivezi brusc simpatia unui popor cu o acţiune remarcabilă; dar pentru a câştiga dragostea şi respectul populaţiei care te înconjoară e nevoie de un lung şir de mărunte servicii, de înlesniri neînsemnate, de o atitudine permanentă de bunăvoinţă şi de o reputaţie de om dezinteresat bine stabilită.

Libertăţile locale, care fac ca un mare număr de cetăţeni să aprecieze afecţiunea vecinilor şi apropiaţilor lor, îi fac necontenit pe oameni să vină unii către alţii, în pofida instinctelor care îi separă, şi îi obligă să se ajute reciproc.

În Statele Unite, cetăţenii cei mai bogaţi au o mare

grijă să nu se izoleze de popor; dimpotrivă, ei se apropie necontenit de el, îl ascultă cu bunăvoinţă şi îi vorbesc în fiecare zi. Ei ştiu că bogaţii din democraţii au întotdeauna nevoie de săraci şi că, în vremurile democratice, îi apropii pe săraci mai curând prin comportare decât prin binefaceri. Amploarea binefacerilor, care pune în evidenţă diferenţa de condiţii, provoacă o iritare ascunsă celor care beneficiază de ele; dar simplitatea comportării are un farmec căruia nu i se poate rezista; familiaritatea celor bogaţi îi atrage şi chiar grosolănia lor nu le displace întotdeauna.

Acest adevăr nu pătrunde de la bun început în spiritul celor bogaţi. De obicei, ei se opun atâta vreme cât durează revoluţia democratică şi nici după ce această revoluţie s-a încheiat nu îl acceptă imediat. Consimt cu tragere de inimă să facă bine poporului; dar doresc să-l ţină în continuare şi cu grijă la distanţă. Li se pare că acest lucru este suficient, dar se înşală. Ar ajunge astfel în sapă de lemn fără însă să încălzească inimile celor care îi înconjoară. Nu sacrificarea banilor li se cere, ci sacrificarea trufiei lor.

S-ar spune că, în Statele Unite, nu există nimeni a cărui imaginaţie să nu se străduiască căutând să inventeze mijloace pentru a spori bogăţia şi pentru a satisface nevoile mulţimii. Locuitorii cei mai luminaţi din fiecare canton se slujesc necontenit de inteligenţa lor pentru a descoperi secrete noi apte să sporească prosperitatea tuturor; iar când găsesc câteva, se grăbesc să le ofere mulţimii.

Examinând îndeaproape viciile şi slăbiciunile pe care le vădesc adesea în America cei care guvernează, ne mirăm de prosperitatea crescândă a poporului şi greşim. Nu înaltul funcţionar ales este cel care face să prospere democraţia americană; ea prosperă pentru că funcţionarul

poate fi ales.

Ar fi nedrept să credem că patriotismul americanilor şi zelul pe care fiecare dintre ei îl vădeşte pentru bunăstarea concetăţenilor săi nu ar fi reale. Deşi atât în Statele Unite, cât şi aiurea interesul particular conduce majoritatea acţiunilor umane, el nu le dirijează pe toate.

Trebuie să spun că am văzut adesea pe americani făcând sacrificii mari şi reale în folosul lucrului public şi am remarcat de nenumărate ori că la nevoie se ajutau aproape întotdeauna unii pe alţii cu sinceritate.

Instituţiile libere pe care le au locuitorii din Statele Unite şi drepturile politice pe care le folosesc atât de mult amintesc, necontenit şi în feluri nenumărate, fiecărui cetăţean că el trăieşte în societate. Ele îi conduc spiritul în orice clipă către această idee, că atât datoria cât şi interesul oamenilor este de a se face folositori semenilor lor; şi cum omul nu vede niciun motiv deosebit pentru a-i urî pe aceşti semeni deoarece el nu este nici sclavul nici stăpânul lor, inima i se înclină fără greutate de partea bunăvoinţei. Mai întâi, ne ocupăm de interesul general din pricina nevoii, apoi din pricina opţiunii; iar ceea ce era calcul devine instinct; şi tot lucrând pentru binele concetăţenilor, căpătăm în cele din urmă obiceiul şi gustul de a-i servi.

[Când nişte oameni, care nu sunt egali între ei, depun toate puterile lor politice în mâinile unuia singur, acest lucru nu este de ajuns pentru ca ei să devină indiferenţi şi nepăsători unii faţă de alţii deoarece continuă să aibă neîncetat nevoie unii de alţii în viaţa civilă.

Dar când oameni egali nu iau parte la guvernare, ei nu au aproape deloc ocazia să-şi facă rău sau să se ajute reciproc. Fiecare uită de semenii săi pentru a nu se gândi decât la prinţ şi la el însuşi.

Libertatea politică, utilă când condiţiile sunt inegale,

devine deci necesară pe măsură ce acestea se egalizează.]

Mulţi oameni din Franţa consideră egalitatea de condiţii ca fiind primul rău, iar libertatea politică al doilea. Când sunt nevoiţi să suporte pe una, se străduiesc cel puţin să scape de cealaltă. Iar eu spun că, pentru a combate relele pe care le produce egalitatea, nu există decât un singur leac bun: libertatea politică.

Capitolul V

CUM FOLOSESC AMERICANII ASOCIEREA ÎN VIAŢA CIVILĂ

Nu vreau să vorbesc de acele asociaţii politice cu ajutorul cărora oamenii caută să se apere împotriva acţiunii despotice a unei majorităţi sau împotriva încălcărilor comise de puterea regală. Am vorbit deja despre acest subiect în altă parte. Este limpede că, dacă fiecare cetăţean, pe măsură ce devine mai slab şi în consecinţă mai incapabil să îşi păstreze propria libertate, nu ar învăţa arta de a se uni cu semenii săi ca să o apere, tirania ar creşte în mod necesar odată cu egalitatea. Aici nu este vorba decât de asocierile care se formează în viaţa civilă şi al căror obiect nu are nimic politic.

Asociaţiile politice care există în Statele Unite nu sunt decât un detaliu din uriaşul tablou pe care îl prezintă ansamblul asociaţiilor de acolo.

Americanii de toate vârstele, detoate condiţiile, cu personalităţi diferite se unesc necontenit. Nu au numai asociaţii comerciale şi industriale la care toţi participă, dar mai au şi alte asociaţii de tot soiul: religioase, morale, [intelectuale], serioase, uşuratice, foarte generale şi foarte particulare, uriaşe şi foarte mici; americanii se asociază pentru a da serbări, a înfiinţa seminarii, a construi hanuri, a înălţa biserici, a răspândi cărţi, a trimite misionari la antipozi; creează în felul acesta spitale, închisori, şcoli. Dacă e vorba, în fine, de a pune în evidenţă un adevăr sau

de a dezvolta un sentiment cu sprijinul unui exemplu măreţ, ei se asociază. Pretutindeni unde vedeţi, de pildă în Franţa, guvernul în fruntea unei întreprinderi noi, sau în Anglia un mare senior, fiţi siguri că în Statele Unite veţi vedea o asociaţie.

Am întâlnit în America soiuri de asociaţii despre care vă mărturisesc că habar n-aveam şi am admirat adesea arta nesfârşită cu care locuitorii din Statele Unite reuşeau să stabilească un ţel comun pentru eforturile unui mare număr de oameni şi să-i facă să se îndrepte nesiliţi într-acolo.

De atunci, am străbătut Anglia, de unde americanii au luat câteva legi şi multe obiceiuri, şi am avut impresia că englezii erau departe de a folosi atât de bine şi cu atâta pricepere asocierea.

Se întâmplă adesea ca o mână de englezi să execute în mod separat lucrări foarte mari în vreme ce nu există o treabă, oricât de mică, pentru care americanii să nu se asocieze. Este evident că primii consideră asocierea drept un mijloc puternic de acţiune; dar se pare că pentru ceilalţi este singura cale de a acţiona.

Aşadar, ţara cea mai democratică din lume este şi singura ţară unde s-a perfecţionat cel mai mult în zilele noastre arta de a urmări în comun obiectul dorinţelor comune şi s-a aplicat această ştiinţă nouă celui mai mare număr de lucruri. Provine acest fapt dintr-o întâmplare sau din existenţa reală a unui raport necesar între asociaţii şi egalitate?

Societăţile aristocratice au întotdeauna în sânul lor, în mijlocul unei mulţimi de indivizi care nu pot face nimic singuri, un număr mic de cetăţeni foarte puternici şi foarte bogaţi; fiecare din aceştia poate înfăptui singur lucruri mari. În societăţile aristocratice, oamenii nu au nevoie să se unească pentru a acţiona deoarece sunt puternic strânşi

împreună.

Fiecare cetăţean bogat şi puternic este, într-un fel, în aceste societăţi, şeful unei asociaţii permanente şi obligatorii, alcătuită din toţi cei care sunt dependenţi de el şi pe care îi pune să contribuie la executarea planurilor sale.

Dimpotrivă, la popoarele democratice, toţi cetăţenii sunt independenţi şi slabi, nu pot face singuri aproape nimic şi niciunul dintre ei nu poate obliga pe semenii săi să îi dea ajutor. Devin deci toţi neputincioşi dacă nu învaţă să se ajute singuri.

Dacă oamenii care trăiesc în ţările democratice nu ar avea nici dreptul, nici gustul de a se uni în scopuri politice, independenţa lor ar fi supusă unor mari riscuri, dar ar putea să-şi păstreze multă vreme bogăţiile şi cunoştinţele; în vreme ce dacă nu ar dobândi deprinderea de a se asocia în viaţa de toate zilele, însăşi civilizaţia ar fi pusă în primejdie. Un popor la care indivizii ar pierde capacitatea de a întreprinde singuri lucruri mari, fără a dobândi facultatea de a le produce în comun, s-ar întoarce curând la barbarie.

Din păcate, aceeaşi stare socială care face ca asociaţiile să fie atât de necesare popoarelor democratice determină şi faptul că ele sunt mai complicate la aceste popoare decât la celelalte.

Când mai mulţi indivizi dintr-o aristocraţie doresc să se asocieze, o fac fără niciun fel de greutate. Cum aportul la societate al fiecăruia dintre ei reprezintă o forţă importantă şi cum numărul societarilor este mic, le este uşor să se cunoască, să se pună de acord şi să stabilească nişte reguli precise.

La naţiunile democratice nu se întâlneşte aceeaşi situaţie, la ele partenerii trebuind să fie întotdeauna în număr mare pentru ca asociaţia să aibă o oarecare forţă.

[Libertatea de asociere este deci mai preţioasă şi ştiinţa de a se asocia este mai necesară la aceste din urmă popoare decât la toate celelalte.]

Ştiu că sunt mulţi dintre contemporanii mei pe care acest fapt nu-i supără defel. Ei pretind că, pe măsură ce cetăţenii devin mai slabi şi mai incapabili, trebuie ca guvernul să devină mai competent şi mai activ pentru ca societatea să poată executa ceea ce nu pot să facă indivizii. Cu o asemenea afirmaţie, cred că au răspuns la toate problemele. Părerea mea este că se înşală.

Un guvern ar putea înlocui câteva din cele mai mari asociaţii americane şi, în cadrul Uniunii, mai multe state au şi încercat-o deja. Dar ce putere politică ar fi vreodată în măsură să satisfacă mulţimea imensă de activităţi mărunte pe care cetăţenii americani le înfăptuiesc zilnic cu ajutorul asociaţiilor?

Este uşor de prevăzut că nu e departe vremea când omul va fi din ce în ce mai puţin în stare de a produce singur lucrurile cele mai obişnuite şi cele mai necesare vieţii lui. Sarcina puterii sociale va creşte deci necontenit şi chiar eforturile ei o vor face să devină tot mai mare cu fiecare zi. Pe cât puterea socială va înlocui asociaţiile, pe atât indivizii, pierzând ideea de asociere, vor avea nevoie ca ea să le vină în ajutor; sunt nişte cauze şi efecte care se provoacă reciproc la nesfârşit. Va ajunge oare administraţia publică să dirijeze toate activităţile cărora un cetăţean izolat nu le poate face faţă? şi dacă vine un moment când, consecinţă a extremei divizări a proprietăţii funciare, pământul va fi împărţit la infinit, astfel încât să nu mai poată fi cultivat decât de asociaţii de agricultori, va trebui atunci ca şeful guvernului să părăsească cârma statului pentru a ţine coarnele plugului?

Morala şi inteligenţa unui popor democratic ar risca să fie confruntate cu aceleaşi primejdii ca şi negoţul şi

industria sa, în cazul în care guvernul ar lua, pretutindeni, locul asociaţiilor.

Sentimentele şi ideile nu se reînnoiesc, inima nu devine mai generoasă, iar spiritul uman nu se dezvoltă decât prin acţiunea reciprocă a oamenilor, a unora asupra celorlalţi.

Am arătat că această acţiune este aproape inexistentă în ţările democratice. Trebuie, deci, ca acolo ea să fie creată artificial. Iar acest lucru poate fi făcut numai de asociaţii.

Când membrii unei aristocraţii adoptă o idee nouă sau încep să aibă un sentiment nou, le aşază oarecum lângă ei pe marea scenă unde se află şi ei, expunându-le astfel privirilor mulţimii, şi le introduc fără dificultate în spiritul sau în inima celor ce-i înconjoară.

În ţările democratice, numai puterea socială este în mod firesc în măsură să acţioneze astfel, dar nu este greu de văzut că acţiunea ei este întotdeauna insuficientă şi adesea primejdioasă.

Un guvern ar avea aceleaşi dificultăţi în a alimenta singur şi a reînnoi circulaţia sentimentelor şi a ideilor la un popor mare, ca şi în a-i conduce toate activităţile producătoare. De îndată ce va încerca să iasă din sfera politică pentru a se lansa pe acest nou drum, el va exercita, chiar fără să o vrea, o tiranie insuportabilă; căci un guvern nu ştie decât să dicteze reguli precise; impune sentimentele şi ideile care îi simt favorabile şi este întotdeauna dificil să discerni care îi simt sfaturile şi care ordinele.

Şi mai rău ar fi dacă ar crede că adevăratul lui interes este ca nimic să nu se mişte. Va rămâne atunci nemişcat şi se va lăsa toropit de un somn intenţionat.

Este deci necesar ca el să nu acţioneze singur.

La popoarele democratice, asociaţiile sunt cele care

trebuie să ţină locul acelor indivizi puternici pe care egalitatea de condiţii i-a făcut să dispară.

De îndată ce mai mulţi locuitori din Statele Unite au conceput un sentiment sau o idee pe care vor să o dea lumii, ei se caută iar când s-au găsit, se unesc. Din acel moment, nu mai sunt nişte oameni izolaţi, ci o putere ce poate fi văzută de la distanţă şi ale cărei acţiuni servesc drept exemplu; o putere care vorbeşte şi care este ascultată.

Prima dată când am auzit în Statele Unite că o sută de mii de oameni s-au angajat public să nu mai consume băuturi tari, lucrul mi s-a părut mai degrabă amuzant decât serios şi la început nu am înţeles bine de ce aceşti cetăţeni atât de cumpătaţi nu se mulţumeau să bea apă doar în sânul familiilor lor.

Am sfârşit prin a înţelege că aceşti o sută de mii de americani, înspăimântaţi de dezastrul pe care-l aducea patima beţiei, au dorit să sprijine astfel sobrietatea. Acţionaseră întocmai ca un mare senior care s-ar îmbrăca foarte simplu pentru a inspira cetăţenilor dispreţul pentru lux. Putem să credem că dacă aceşti o sută de mii de oameni ar fi trăit în Franţa, fiecare dintre ei s-ar fi adresat guvernului pentru a-l ruga să supravegheze cârciumile de pe toată suprafaţa regatului.

După mine, nu există nimic care să merite să ne atragă mai mult privirile decât asociaţiile intelectuale şi morale din America. Putem lesne înţelege asociaţiile politice şi industriale ale americanilor; dar sensul celorlalte ne scapă iar dacă îl descoperim, nu îl înţelegem bine pentru că, aproape niciodată, n-am văzut ceva asemănător. Trebuie totuşi să recunoaştem că ele simt tot atât de necesare poporului american ca şi primul tip de asociaţii, ba poate chiar mai mult.

În ţările democratice, ştiinţa asocierii este ştiinţa-

mamă; progresul tuturor celorlalte depinde de progresul acesteia.

Printre legile care guvernează societăţile umane există una care pare a fi mai precisă şi mai clară decât toate celelalte. Pentru ca oamenii să continue a fi civilizaţi sau să devină civilizaţi, trebuie ca arta de a te asocia să se dezvolte şi să se perfecţioneze în acelaşi ritm cu creşterea egalităţii de condiţii.

[DESPRE FELUL ÎN CARE ACŢIONEAZĂ GUVERNELE AMERICANE FAŢĂ DE ASOCIAŢII]

[în Anglia, statul nu se ocupă cu stricteţe decât de propriile sale treburi. Adesea chiar, lasă pe seama unor particulari grija de a întreprinde şi termina lucrări care, prin utilitatea sau amploarea lor, capătă un aspect aproape naţional.

Englezii sunt de părere că au făcut destul pentru cetăţeni dacă le îngăduie să se dedice fără constrângeri talentului lor sau, dacă simt nevoia, să se asocieze fără dificultăţi.

Americanii merg şi mai departe; se întâmplă adesea să procure anumitor asociaţii sprijinul statului sau însărcinează chiar ei statul să ia locul unor asociaţii.

Dacă ne gândim la faptul că asociaţiile sunt mai necesare într-o ţară democratică dar, în acelaşi timp, şi mai greu de realizat, avem atunci o explicaţie.

La un popor aristocratic, o asociaţie poate avea o putere foarte mare şi să nu fie alcătuită decât din câţiva oameni. În ţările democratice, pentru a înfiinţa o astfel de asociaţie trebuie să reuneşti o mulţime de cetăţeni, toţi neajutoraţi, să-i faci să stea împreună şi să-i conduci, în ţările aristocratice, statul se poate baza cu toată siguranţa pe particulari şi pe asociaţii. În ţările democratice, nu poate s-o facă.

Cei care guvernează societăţile democratice se

găsesc într-o poziţie foarte dificilă: dacă vor dori să continue să înlocuiască marile asociaţii, vor împiedica dezvoltarea spiritului de asociere şi îşi vor lua o povară covârşitoare; iar dacă se bazează numai pe asociaţii, vor rămâne lucruri foarte utile şi adesea necesare care nu vor fi făcute de nimeni.

Oamenii care trăiesc în vremurile democratice au mai multă nevoie decât alţii să fie lăsaţi să acţioneze singuri, dar mai mult decât alţii au uneori nevoia ca cineva să acţioneze în locul lor. Aceasta depinde de împrejurări.

Cea mai mare artă a guvernării în ţările democratice constă în a desprinde bine împrejurările şi a acţiona după cum indică ele.

Voi spune numai că, la modul general, interesul prim al unui popor de acest fel este ca spiritul de asociere să se răspândească şi să se întărească iar toate celelalte să se subordoneze acestuia.

Trebuie deci ca guvernul (puterea socială), chiar când îşi dă concursul unor particulari, să nu-i scutească niciodată pe de-a-ntregul de grija de a se întrajutora singuri prin unire, să le refuze adesea sprijinul pentru a-i lăsa să găsească secretul de a se îngriji singuri de nevoile lor, şi să-şi ridice de deasupra lor mâna protectoare pe măsură ce ei înţeleg tot mai bine arta de a acţiona în acest mod.

De altfel, acest lucru nu este propriu numai asociaţiilor sau vremurilor democratice.

Principalul obiectiv al unui guvern bun a fost întotdeauna acela de a-i face din ce în ce mai mult pe cetăţeni să nu mai aibă nevoie de *ajutorul* lui. Acest lucru este mult mai folositor decât ajutorul însuşi.

Dacă oamenii nu învaţă în *supunere* decât arta de a se supune şi nu arta de a fi liberi, nu văd ce avantaje ar avea faţă de animale, afară doar de acela că păstorul ar fi

ales dintre ei.]

Capitolul VI

DESPRE LEGĂTURA DINTRE ASOCIAŢII ŞI ZIARE

Când oamenii nu mai sunt legaţi unii de alţii într-un mod solid şi permanent, nu mai putem obţine ca un mare număr dintre ei să acţioneze în comun, afară doar de cazul în care îl convingem pe fiecare dintre cei al căror concurs e necesar că propriul lui interes îl obligă să-şi unească strădaniile cu strădaniile celorlalţi.

Acest lucru nu se poate face în mod normal şi practic decât cu ajutorul unui ziar; numai un ziar poate da aceeaşi idee, în acelaşi moment, unei mulţimi de spirite.

Un ziar este un sfătuitor pe care nu ai nevoie să îl cauţi, deoarece vine singur şi îţi vorbeşte zilnic şi pe scurt despre treburile comune, fără să te deranjeze de la treburile tale personale.

Ziarele devin deci tot mai necesare pe măsură ce oamenii ajung mai egali iar individualismul mai de temut. Ar însemna să le diminuăm importanţa dacă am crede că nu slujesc decât la garantarea libertăţii; ziarele menţin civilizaţia.

Nu voi nega că, adesea, în ţările democratice, ziarele îi fac pe cetăţeni să întreprindă împreună lucruri foarte nechibzuite; dar, dacă nu ar exista ziare, aproape că nu ar exista nicio acţiune comună. Răul pe care îl produc este deci cu mult mai mic decât răul pe care îl vindecă.

Un ziar nu are drept rezultat numai faptul de a sugera unui mare număr de oameni un acelaşi plan; el le dă şi mijloace de a realiza împreună planurile pe care le-au imaginat singuri.

Principalii cetăţeni care locuiesc într-o ţară aristocratică sunt văzuţi de la distanţă; şi, dacă vor să-şi unească forţele, se îndreaptă unii spre alţii, ducând în urma lor o mulţime de oameni.

Dimpotrivă, se întâmplă adesea în ţările democratice ca un mare număr de oameni care au dorinţa sau nevoia de a se asocia să nu o poată face deoarece, fiind foarte mărunţi şi pierduţi în mulţime, nu se văd şi nu ştiu unde să se caute. Apare un ziar care expune privirilor sentimentul sau ideea apărută simultan dar separat fiecăruia dintre ei. Toţi se îndreaptă imediat către această lumină şi sufletele lor rătăcitoare care se căutau de multă vreme în beznă se întâlnesc în sfârşit şi se unesc.

Ziarul i-a apropiat şi continuă să le fie necesar pentru a-i menţine împreună.

La un popor democratic, pentru ca o asociaţie să aibă o oarecare putere ea trebuie să fie numeroasă. Cei care o alcătuiesc sunt deci răspândiţi pe un spaţiu întins şi fiecare dintre ei este reţinut pe locul unde trăieşte din pricina unei averi modeste şi a mulţimii de preocupări mărunte pe care această avere le revendică. Ei trebuie să găsească un mijloc pentru a discuta zilnic fără să se vadă şi pentru a cădea de comun acord fără să se întrunească. Aşadar, nu există o asociaţie democratică care să nu aibă nevoie de un ziar.

Există deci o legătură necesară între asociaţii şi ziare; ziarele creează asociaţiile şi asociaţiile creează ziarele; şi, dacă am fost îndreptăţiţi să spunem că asociaţiile trebuie să se înmulţească pe măsură ce condiţiile se egalizează, este tot atât de adevărat că numărul ziarelor creşte pe măsură ce asociaţiile se înmulţesc.

Aşadar, America este singura ţară din lume unde găsim, în acelaşi timp, cele mai multe asociaţii şi cele mai multe ziare.

Această relaţie dintre numărul de ziare şi numărul de asociaţii ne duce la descoperirea unei alte relaţii, între starea presei periodice şi forma de administrare a ţării,

care ne face să aflăm că, la un popor democratic, numărul ziarelor trebuie să scadă sau să crească în funcţie de dimensiunile mai mari sau mai mici ale centralizării administrative. Deoarece, la popoarele democratice, exercitarea puterilor locale nu poate fi încredinţată principalilor cetăţeni, ca în aristocraţii. Aceste puteri trebuie fie abolite, fie încredinţate unui mare număr de oameni. Ei alcătuiesc o adevărată asociaţie, stabilită în mod permanent de către legea pentru administrarea unei părţi a teritoriului, şi au nevoie de un ziar care să îi pună zilnic la curent, în vâltoarea micilor lor treburi, cu starea în care se găseşte lucrul public. Cu cât sunt mai numeroase puterile locale, cu atât numărul celor chemaţi de lege să exercite aceste puteri este mai mare, şi cu cât această necesitate se face simţită în fiecare clipă, cu atât se înmulţesc ziarele.

Mult mai mult decât marea libertate politică şi independenţa absolută a presei, cea care multiplică într-o măsură atât de mare numărul ziarelor din America este fracţionarea extraordinară a puterii administrative. Dacă toţi locuitorii din Uniune ar fi alegători, într-un sistem care le-ar limita dreptul electoral la alegerea legislatorilor statului, ei nu ar avea nevoie decât de un număr mic de ziare, pentru că nu ar avea decât câteva ocazii foarte importante, însă foarte rare, de a acţiona împreună; dar în interiorul marii asociaţii naţionale, legea a stabilit în fiecare provincie, în fiecare oraş şi, ca să spunem aşa, în fiecare sat, mici asociaţii având ca scop administrarea locală. În felul acesta, legislatorul a obligat pe fiecare american să contribuie zilnic, împreună cu câţiva dintre concetăţenii săi, la o acţiune comună şi fiecăruia dintre ei îi trebuie un ziar pentru a şti ce fac ceilalţi.

Părerea mea este că un popor democratic[5] care nu ar

5 Spun un popor democratic. La un popor aristocratic, chiar dacă

avea o reprezentare naţională, ci un mare număr de puteri locale va ajunge să aibă mai multe ziare decât un altul unde ar exista o administraţie centralizată alături de o legislatură electivă. Ceea ce îmi explică şi mai bine dezvoltarea extraordinară a presei cotidiene din Statele Unite este faptul că la americani cea mai mare libertate naţională se combină cu tot felul de libertăţi locale.

Se crede în general, în Franţa şi în Anglia, că este suficient să anulezi impozitele care apasă asupra presei pentru a spori la infinit numărul ziarelor. Înseamnă a exagera mult rezultatele unei atari reforme. Ziarele nu se înmulţesc numai în funcţie de preţul scăzut, ci şi în funcţie de nevoia, mai mult sau mai puţin repetată, pe care o are un număr mare de oameni de a comunica între ei şi de a acţiona în comun.

Aş mai atribui puterea crescândă a ziarelor şi unor cauze mai generale decât cele invocate adesea pentru a o explica.

Un ziar nu poate dăinui decât cu condiţia să reproducă o doctrină sau un sentiment pe care îl au în comun un mare număr de oameni. Un ziar reprezintă deci întotdeauna o asociaţie ai cărei membri sunt cititorii săi obişnuiţi.

Această asociaţie poate fi mai mult sau mai puţin definită, mai mult sau mai puţin restrânsă, mai mult sau mai puţin numeroasă; dar ea există în spirite cel puţin în germene, şi aceasta e cauza din pricina căreia ziarul nu moare.

Faptul ne duce la o ultimă reflecţie care va încheia acest capitol.

---

administraţia este extrem de descentralizată, nevoia de ziare poate să nu se facă simţită, deoarece puterile locale se află în mâinile unui număr foarte mic de oameni, care acţionează izolat sau care se cunosc şi pot, aşadar, să se vadă şi să comunice între ei cu uşurinţă.

Cu cât condiţiile devin mai egale, cu atât oamenii ajung, individual vorbind, mai slabi, se lasă lesne în voia curentului mulţimii şi pot cu greu să susţină singuri o opinie pe care mulţimea a abandonat-o.

Ziarul reprezintă asociaţia; putem spune că vorbeşte fiecăruia dintre cititorii săi în numele tuturor celorlalţi şi îi atrage cu atât mai uşor cu cât sunt individual mai slabi.

Deci, imperiul ziarelor trebuie să crească pe măsură ce oamenii devin egali.

Capitolul VII

LEGĂTURILE DINTRE ASOCIAŢIILE CIVILE ŞI ASOCIAŢIILE POLITICE

Nu există în lume decât o singură naţiune unde libertatea nelimitată de a se asocia în scopuri politice să fie folosită zilnic. Această naţiune este unica de pe pământ unde cetăţenii au imaginat să folosească continuu dreptul de asociere în viaţa civilă şi unde au reuşit să-şi procure astfel toate bunurile pe care le poate oferi civilizaţia.

La toate popoarele unde asocierea politică este interzisă, asocierea civilă este rară.

Nu este deloc probabil ca acest lucru să fie rezultatul unei întâmplări; trebuie mai degrabă să tragem concluzia că există o legătură firească şi probabil necesară între cele două tipuri de asocieri.

Nişte oameni au din întâmplare acelaşi interes într-o anumită treabă. E vorba de dirijarea unei întreprinderi comerciale sau de încheierea unei operaţiuni industriale; ei se întâlnesc şi se unesc; în acest fel se familiarizează treptat cu asocierea [iar când se dovedeşte a fi necesar să se asocieze într-un scop politic, simt că sunt mult mai dispuşi să o facă şi mai siguri de reuşită].

Cu cât creşte numărul acestor mici treburi comune, cu atât oamenii dobândesc, pe nesimţite chiar, capacitatea de a urmări în comun pe cele mari.

Asociaţiile civile înlesnesc deci asociaţiile politice; dar, pe de altă parte, asociaţia politică dezvoltă şi perfecţionează în mod remarcabil asociaţia civilă.

În viaţa civilă, fiecare om poate, la limită, să-şi închipuie că este în stare să se descurce singur. În politică, nu ar reuşi niciodată să-şi imagineze aşa ceva. Când un popor are o viaţă publică, ideea de asociere şi dorinţa de a se asocia se arată, aşadar, zilnic spiritului tuturor cetăţenilor; oricâtă aversiune firească ar avea oamenii faţă de acţiunea în comun, vor fi întotdeauna gata să o facă în interesul unui partid.

Aşadar, politica generalizează tendinţa şi obiceiul de a se asocia; ea duce la dorinţa de unire şi învaţă o mulţime de oameni, care altfel ar fi trăit mereu singuri, arta de a o face.

Politica nu duce numai la apariţia multor asociaţii, ci creează şi asociaţii foarte mari.

Este rar în viaţa civilă ca acelaşi interes să atragă de la sine un mare număr de oameni către o acţiune comună. Numai cu multă iscusinţă se ajunge la a crea ceva asemănător.

În politică, ocazia se oferă de la sine în fiece clipă. Or, valoarea generală a asociaţiei se manifestă numai în asociaţiile mari. Cetăţenii slabi individual nu îşi fac dinainte o idee clară despre forţa pe care o pot căpăta prin unire; ca să înţeleagă, trebuie să li se arate. De aici rezultă că este adesea mult mai uşor de a aduna o mulţime decât câţiva oameni într-un scop comun; o mie de cetăţeni nu văd defel interesul de a se uni; zece mii îl văd. În politică, oamenii se unesc pentru acţiuni de mare însemnătate şi avantajul pe care îl dobândesc din asocierea în treburile importante le arată, practic, folosul pe care îl pot obţine dacă fac acelaşi lucru şi în treburile de mai mică importanţă.

O asociaţie politică scoate, în acelaşi timp, o mulţime de indivizi din obiceiurile lor; oricât de firesc ar fi ei separaţi prin vârstă, spirit, avere, ea îi apropie şi îi pune în legătură. Se întâlnesc o dată şi învaţă să se adune mereu.

În majoritatea asociaţiilor civile nu poţi intra decât prezentând o parte din propria avuţie; în toate companiile industriale şi comerciale se întâmplă aşa. Când oamenii au o experienţă redusă în arta de a se asocia şi nu cunosc regulile principale, se tem, când se asociază pentru prima oară, să nu se căiască mai târziu de pe urma acestei experienţe. Preferă deci să se lipsească de un mijloc important de succes decât să rişte neplăcerile ce decurg din el. Dar ei şovăie mai puţin să intre în asociaţii politice, care li se par a fi fără primejdii deoarece acolo nu-şi riscă banii. Numai că, nu pot face parte multă vreme din aceste asociaţii fără să descopere cum se menţine ordinea în rândul unui mare număr de oameni, prin ce procedee se reuşeşte, de comun acord şi metodic, ca ei să fie îndreptaţi spre acelaşi ţel. Învaţă acolo să îşi supună voinţa voinţei tuturor şi să-şi subordoneze eforturile individuale acţiunii comune, lucruri tot atât de necesar a fi cunoscute în asociaţiile civile, cât şi în asociaţiile politice.

Asociaţiile politice pot fi deci considerate drept nişte mari şcoli gratuite unde toţi cetăţenii vin să înveţe teoria generală a asocierii.

Chiar dacă asociaţia politică nu ar contribui direct la progresul asociaţiei civile, tot ar însemna că dăunăm celei din urmă distrugând-o pe prima.

Când cetăţenii nu se pot asocia decât în anumite cazuri, ei consideră asocierea ca pe un procedeu rar şi deosebit şi nici măcar nu îndrăznesc să se gândească la ea.

Când sunt lăsaţi să se asocieze liber în toate domeniile, sfârşesc prin a vedea în asociaţie mijlocul universal şi, ca să spunem aşa, unic de care se pot sluji

oamenii pentru a ajunge la diferitele scopuri pe care şi le propun. Fiecare nevoie nouă trezeşte imediat ideea. Arta de a se asocia devine atunci, aşa cum am spus mai sus, ştiinţa-mamă; toţi o studiază şi toţi o aplică.

Când unele asociaţii sunt interzise, iar altele permise, este greu să facem de la bun început o deosebire între primele şi ultimele. Stând în cumpănă, ne abţinem de la toate şi se instalează un fel de opinie publică ce tinde să considere orice asociaţie drept un soi de întreprindere îndrăzneaţă şi aproape ilegală.[6]

Este deci o iluzie să credem că spiritul de asociere, strivit într-un loc, nu se va dezvolta cu aceeaşi vigoare în toate celelalte locuri, şi că ar fi suficient să îi laşi pe oameni să realizeze împreună nişte iniţiative, pentru ca ei să se şi grăbească s-o facă. Când cetăţenii vor avea posibilitatea şi obişnuinţa de a se asocia în orice domeniu, ei se vor asocia cu aceeaşi uşurinţă atât în cele mari, cât şi în cele mici. Dar dacă nu se pot asocia decât în cele mici, ei nu vor mai avea nici cheful şi nici capacitatea de a o

6 Lucru adevărat mai ales în cazul când puterea executivă este cea însărcinată cu acceptarea sau interzicerea asociaţiilor în funcţie de voinţa sa arbitrară. Când legea urmăreşte să interzică numai anumite asociaţii şi lasă tribunalelor grija de a-i pedepsi pe cei care nu i se conformă, răul este mult mai mic: fiecare cetăţean ştie dinainte cam ce are de făcut; într-un fel, el judecă singur, înaintea judecătorilor săi şi, evitând asociaţiile interzise, participă la asociaţiile permise. în felul acesta au înţeles întotdeauna popoarele libere că dreptul de asociere putea fi restrâns. Dar dacă s-ar întâmpla ca legislatorul să însărcineze de la început un om care să vadă care sunt asociaţiile periculoase şi care cele utile şi i-ar da libertatea de a nimici toate asociaţiile încă din faşă, sau de a le lăsa să apară, nimeni nemaiputând prevedea dinainte în ce caz te poţi asocia şi în ce caz nu, spiritul de asociere ar suferi în totalitatea lui de inerţie. Prima dintre aceste două legi nu atacă decât anumite asociaţii; a doua vizează chiar societatea şi o prejudiciază. Pot înţelege că un guvern normal a recurs la prima dar nu recunosc nici unui guvern dreptul de a o folosi pe a doua.

face. În zadar le veţi lăsa completa libertate de a se ocupa împreună de treburile lor; nu vor folosi decât cu apatie drepturile acordate; iar după ce vă veţi fi istovit încercând să-i îndepărtaţi de la asociaţiile interzise, veţi avea surpriza de a constata că nu-i veţi mai putea convinge să alcătuiască nici asociaţii permise.

Nu spun că într-o ţară unde asocierea politică este interzisă nu ar putea să existe asociaţii civile; deoarece oamenii nu ar reuşi niciodată să trăiască în societate fără să se dedice unei iniţiative comune. Numai că susţin că într-o asemenea ţară asociaţiile civile vor fi întotdeauna în număr foarte mic, slab concepute, conduse cu stângăcie şi că ele nu vor avea niciodată proiecte mari sau vor da greş voind să le execute.

Aceasta mă duce în mod firesc la ideea că libertatea de asociere în domeniul politicii nu este atât de periculoasă pentru liniştea publică pe cât s-a crezut şi că s-ar putea ca, după ce a zguduit o vreme statul, să-l întărească.

În ţările democratice, asociaţiile politice formează, ca să spunem aşa, singurii indivizi puternici care aspiră să dirijeze statul. Drept care guvernele [prinţii] din zilele noastre privesc acest fel de asociaţii cu aceiaşi ochi cu care regii din Evul Mediu îi priveau pe marii vasali ai coroanei: resimt o groază instinctivă faţă de ele şi luptă împotriva lor cu orice ocazie.

Au în schimb o bunăvoinţă firească pentru asociaţiile civile deoarece au descoperit lesne că acestea, în loc să îndrepte spiritul cetăţenilor spre treburile publice, îl abat de la ele şi, antrenându-l din ce în ce mai mult în proiecte care nu se pot realiza fără pacea publică, îl îndepărtează de la revoluţii. Dar nu simt atenţi la faptul că asociaţiile politice duc la înmulţirea asociaţiilor civile şi le înlesnesc apariţia într-un chip extraordinar şi că, evitând un rău

periculos, se lipsesc de un leac eficace. Când îi. vedeţi pe americani cum se asociază liber în fiece zi cu scopul de a face să precumpănească o idee politică, să ridice un om de stat până la guvernare sau să îi ia altuia puterea, înţelegeţi cu greu cum oameni atât de independenţi nu cad în orice clipă în dezordine.

Dacă, pe de altă parte, priviţi numărul infinit de întreprinderi industriale din Statele Unite care îşi continuă treaba împreună şi dacă îi vedeţi pe americani lucrând pretutindeni fără oprire la executarea vreunui proiect important şi dificil, pe care cea mai mică revoluţie ar putea să-l dea peste cap, veţi descoperi cu uşurinţă de ce oamenii aceştia atât de ocupaţi nu sunt ispitiţi de a tulbura statul şi nici de a distruge o linişte publică de care profită.

Oare este suficient să privim aceste lucruri separat şi să nu încercăm să descoperim legătura ascunsă care le uneşte? Dinlăuntrul asociaţiilor politice îşi iau zilnic americanii din toate statele, de toate gradele de inteligenţă şi de toate vârstele, gustul general pentru asociaţii şi se familiarizează cu folosirea lui. Acolo, ei se văd în număr mare, îşi vorbesc, se ascultă şi se însufleţesc împreună pentru tot felul de activităţi. Duc apoi în viaţa civilă noţiunile astfel căpătate şi se servesc de ele pentru tot soiul de scopuri.

Bucurându-se deci de o libertate periculoasă, americanii învaţă arta de a face ca primejdiile libertăţii să devină mai mici.

Dacă alegem un anume moment din existenţa unei naţiuni, este uşor de dovedit că asociaţiile politice tulbură statul şi paralizează activitatea; dar dacă luăm întreaga viaţă a unui popor, va fi probabil uşor de demonstrat că libertatea de asociere în materie de politică este favorabilă bunăstării şi chiar liniştii cetăţenilor.

Am spus în prima parte a acestei lucrări: „Nu trebuie

să confundăm libertatea nelimitată de asociere cu libertatea de a scrie: una este, în acelaşi timp, mai puţin necesară decât cealaltă, dar mai periculoasă. O naţiune le poate pune limite fără a înceta să fie propria ei stăpână; ea trebuie uneori s-o facă pentru a continua să existe”. Şi adăugam în continuare: „Nu putem să nu vedem că libertatea nelimitată de asociere în materie de politică este, dintre toate libertăţile, ultima pe care o poate îndura un popor. Dacă ea nu îl duce la anarhie, ea îl face, ca să spunem aşa, s-o simtă în fiece clipă”.

Aşadar, nu cred defel că o naţiune poate fi mereu atât de puternică încât să le lase cetăţenilor dreptul absolut de asociere în materie de politică şi mă îndoiesc chiar că ar fi mai cuminte, în orice ţară şi în orice epocă, să nu se pună limite libertăţii de asociere.

Cutare popor, se spune, nu ar reuşi să menţină pacea în interiorul său, să inspire respectul pentru legi şi nici să stabilească o guvernare durabilă dacă nu ar pune dreptului de asociere limite stricte. Atari binefaceri sunt fără îndoială preţioase şi înţeleg că pentru a le dobândi sau a le păstra o naţiune poate consimţi să-şi impună pentru o vreme nişte restricţii de libertate; dar este bine ca această naţiune să ştie cu precizie preţul pe care îl plăteşte pentru astfel de binefaceri.

Înţeleg că, pentru a salva viaţa unui om, trebuie să i se taie un braţ; dar nu doresc să mi se spună că va fi la fel de îndemânatic ca atunci când nu era ciung.

Capitolul VIII

— CUM COMBAT AMERICANII INDIVIDUALISMUL CU AJUTORUL DOCTRINEI INTERESULUI BINE ÎNŢELES

[Am arătat într-un capitol precedent cum egalitatea de condiţii dezvoltă la toţi oamenii gustul pentru bunăstare şi le îndreaptă spiritul spre căutarea utilului.

Pe de altă parte, am arătat mai sus, când am vorbit

despre individualism, cum chiar această egalitate de condiţii rupea legăturile artificiale care îi uneau pe cetăţeni în societăţile aristocratice şi făcea ca fiecare om să caute ceea ce îi era util numai lui.

Aceste diferite schimbări în structura socială şi în gusturile omenirii nu pot să nu influenţeze în mod deosebit ideea teoretică pe care şi-o formează oamenii despre datoriile şi drepturile lor.]

Când lumea era condusă de un număr mic de indivizi puternici şi bogaţi, acestora le plăcea să îşi formeze o idee sublimă despre îndatoririle omului; le plăcea să afirme că omul este plin de virtute când uită de sine şi că se cade să faci binele dezinteresat, întocmai ca Dumnezeu. Aceasta era doctrina oficială a acelei vremi în materie de morală.

Nu-mi vine să cred că oamenii erau mai virtuoşi în vremurile aristocratice decât în celelalte, dar este sigur că pe atunci se vorbea necontenit despre frumuseţea virtuţii; doar pe ascuns îi cercetau aspectul util. Însă, pe măsură ce imaginaţia nu mai zboară în înalturi şi fiecare se concentrează în sine, moraliştii se sperie în faţa ideii de sacrificiu şi nu mai îndrăznesc s-o prezinte spiritului uman; ei se limitează deci să caute dacă nu cumva avantajul fiecărui cetăţean nu ar fi să lucreze pentru fericirea tuturor iar când reuşesc să descopere punctul unde interesul particular se întâlneşte, contopindu-se, cu interesul general, se grăbesc să-l pună în evidenţă; încetul cu încetul, atari remarce devin tot mai numeroase. Ceea ce fusese doar o observaţie izolată devine o doctrină generală şi, în cele din urmă, se instalează părerea că omul, slujind pe semenii săi, se slujeşte pe el însuşi şi că interesul său particular este de a face bine.

Am mai arătat, în mai multe locuri ale acestei lucrări, cum ştiu aproape întotdeauna locuitorii Statelor Unite să combine propria lor bunăstare cu cea a concetăţenilor lor.

Ceea ce vreau să cercetez aici este teoria generală cu ajutorul căreia reuşesc să o facă.

Aproape că nu se spune vreodată în Statele Unite că virtutea este frumoasă. Se susţine că ea este utilă şi acest lucru este dovedit în fiecare zi. Moraliştii americani nu susţin că trebuie să te sacrifici pentru semenii tăi pentru că asta ar fi un fapt măreţ; dar spun fără înconjur că atari sacrificii sunt tot atât de necesare celui care şi le impune cât şi celui care beneficiază de ele.

Ei şi-au dat seama că, în ţara lor şi în timpul lor, omul era atras spre sine însuşi de o forţă de neînvins şi, pierzând speranţa de a-l opri, nu s-au mai gândit decât cum să-l ducă într-acolo.

Ei nu spun că fiecare om nu îşi poate urmări interesul său, dar se străduiesc să demonstreze că interesul fiecăruia este de a fi cinstit.

Nu vreau să intru în amănuntele raţionamentului lor, deoarece m-aş îndepărta de subiect; e de ajuns să spun că aceste raţionamente i-au convins pe concetăţenii moraliştilor americani.

E multă vreme de când Montaigne a spus: „Când nu voi urma drumul cel drept pentru că este drept, îl voi urma pentru a găsi prin experienţă că, la urma urmelor, este îndeobşte cel mai fericit şi cel mai util”.

Doctrina interesului bine înţeles nu este prin urmare nouă; dar la americanii din zilele noastre ea a fost universal admisă; a devenit populară; o regăsim la baza tuturor acţiunilor; străbate prin toate discursurile. O întâlnim tot atât de mult în gura săracului cât şi pe buzele bogatului.

În Europa, doctrina interesului este mult mai grosolană decât în America dar este totodată mai puţin răspândită şi, mai ales, mai puţin arătată, iar oamenii se prefac şi acum, în fiecare zi, că i se devotează cu totul

când, de fapt, nu mai există nimeni care s-o facă.

Americanilor, dimpotrivă, le place să explice, cu ajutorul interesului bine înţeles, aproape toate faptele din viaţa lor; ei arată în mod deliberat cum dragostea înţeleaptă pe care o au pentru ei înşişi îi face să se ajute necontenit unii pe alţii şi îi hotărăşte să sacrifice fără greutate o parte din timpul şi bogăţia lor în folosul statului. Cred că aici li se întâmplă adesea să nu-şi recunoască meritele; căci întâlnim uneori în Statele Unite, ca şi aiurea, cetăţeni care simt cuprinşi de un elan dezinteresat şi necalculat, atât de firesc omului, dar americanii nu mărturisesc niciodată că cedează unor atari sentimente; preferă să-şi cinstească mai degrabă filosofia decât pe ei înşişi.

Aş putea să mă opresc aici şi să nu încerc să judec ceea ce tocmai am descris. Extrema dificultate a subiectului mi-ar putea servi drept scuză. Dar nu doresc să profit de ea şi prefer ca cititorii mei, văzându-mi clar scopul, să nu mă mai urmărească, decât să-i las în incertitudine.

Interesul bine înţeles nu este o doctrină înaltă, dar e limpede şi sigură. Ea nu caută să aibă în vedere scopuri mari; dar ajunge fără mari eforturi la toţi cei pe care îi vizează. Cum poate fi lesne pricepută de orice minte, fiecare o înţelege fără greutate şi o reţine repede. Potrivindu-se de minune cu slăbiciunile omeneşti, capătă uşor o mare autoritate, pe care o păstrează fără greutate deoarece întoarce interesul personal împotriva lui însuşi şi se serveşte de imboldul care aţâţă pasiunile pentru a le dirija.

Doctrina interesului bine înţeles nu duce la un mare devotament; dar ea propune, în fiecare zi, mici sacrificii; singură nu ar putea să-l facă pe un om să devină virtuos; dar formează o mulţime de cetăţeni corecţi, sobri,

moderaţi, prevăzători, stăpâni pe ei înşişi; şi dacă nu duce direct la virtute prin voinţă, ea se apropie pe nesimţite de aceasta prin obişnuinţă.

Dacă doctrina interesului bine înţeles ar ajunge să domine total lumea morală, fără îndoială că virtuţile extraordinare ar fi mai rare. Dar, după părerea mea, şi depravarea grosolană ar fi mai puţin răspândită. Doctrina interesului bine înţeles împiedică, poate, câţiva oameni să se ridice mult deasupra nivelului obişnuit al omenirii; dar mulţi alţii care ar cădea sub acest nivel se întâlnesc cu ea şi se înfrânează. Dacă luaţi în consideraţie câţiva indivizi, ea îi coboară. Dacă priviţi specia, ea o ridică.

Pot să spun cu tot curajul că doctrina interesului bine înţeles mi se pare a fi, dintre toate teoriile filosofice, cea mai potrivită cu nevoile pe care le au oamenii timpului nostru şi văd în ea cea mai puternică garanţie care le mai rămâne împotriva lor înşişi. Deci, în special către ea trebuie să se îndrepte spiritul moraliştilor din zilele noastre. Chiar dacă ar considera-o imperfectă şi tot vor trebui s-o adopte ca necesară.

La urma urmelor, nu cred că există mai mult egoism la noi decât în America; singura diferenţă constă în aceea că acolo acesta este înţelept iar la noi nu. Fiecare american ştie să sacrifice o parte din interesele sale particulare pentru a salva restul. Noi vrem să reţinem totul şi adesea ne scapă tot.

Nu văd în jurul meu decât oameni care dau impresia că vor să-i înveţe zilnic pe contemporanii lor, prin cuvânt şi prin exemplu, că utilul nu este niciodată necinstit. Nu voi descoperi oare, în cele din urmă, pe cel care va încerca să-i facă să înţeleagă cum poate fi utilă cinstea?

Nu există pe pământ o putere care să poată împiedica egalitatea tot mai mare de condiţii să nu ducă spiritul uman spre căutarea utilului şi să nu-l determine pe

fiecare cetăţean să se închidă în el însuşi.

Trebuie deci să ne aşteptăm ca interesul individual să devină mai mult ca oricând interesul principal, dacă nu unicul mobil al acţiunii umane; mai rămâne însă să aflăm cum va înţelege fiecare om propriul său interes individual.

Dacă cetăţenii, devenind egali, ar rămâne ignoranţi şi grosolani, este greu de prevăzut până la ce prostesc exces ar putea ajunge egoismul lor, şi nu putem spune dinainte în ce ruşinoase nefericiri s-ar scufunda singuri de frică să nu sacrifice cumva ceva din buna lor stare pentru prosperitatea semenilor lor.

Nu cred că doctrina interesului, aşa cum este ea propovăduită în America, este clară sub toate aspectele; dar ea cuprinde un mare număr de adevăruri atât de evidente încât nu e nevoie decât să-i luminezi pe oameni pentru ca aceştia să le vadă. Luminaţi-i deci cu orice preţ; căci secolul devotamentului orb şi al virtuţilor instinctive s-a îndepărtat de noi şi văd cum se apropie timpul când libertatea, pacea publică şi chiar ordinea socială nu se vor putea lipsi de cunoaştere.

Capitolul IX

CUM APLICĂ AMERICANII DOCTRINA INTERESULUI BINE ÎNŢELES ÎN MATERIE DE RELIGIE

Dacă doctrina interesului bine înţeles nu ar avea în vedere decât lumea aceasta, ea ar fi departe de a fi suficientă; deoarece există un mare număr de sacrificii care nu îşi pot afla răsplata decât în lumea cealaltă; şi oricâte eforturi intelectuale am face pentru a dovedi utilitatea virtuţii, va fi întotdeauna greu să-l faci pe un om care nu vrea să moară să trăiască bine.

Este deci necesar să ştim dacă doctrina interesului bine înţeles poate să se împace uşor cu credinţele religioase.

Filosofii care propovăduiesc această doctrină spun

oamenilor că, pentru a fi fericit în viaţă, trebuie să îţi supraveghezi pasiunile şi să le împiedici cu grijă excesele; că nu se poate obţine o fericire durabilă decât oprindu-te de la o grămadă de plăceri trecătoare şi că, în fine, trebuie să obţii victorii asupra ta însuţi pentru a-ţi fi mai bine de folos.

Întemeietorii a aproape tuturor religiilor au spus cam aceleaşi lucruri. Fără să le arate oamenilor o altă cale, n-au făcut decât să îndepărteze scopul; în loc să aşeze în această lume preţul sacrificiilor pe care le impun, ei l-au pus în cealaltă.

Totuşi, eu nu pot crede că toţi cei care practică virtutea din spirit religios nu o fac decât în vederea unei recompense.

Am întâlnit creştini plini de zel care uitau mereu de ei înşişi pentru a lucra cu şi mai multă înflăcărare pentru fericirea tuturor şi i-am auzit declarând că nu acţionează astfel decât pentru a merita binefacerile din lumea cealaltă; dar nu mă pot împiedica să cred că se amăgesc singuri. îi respect prea mult pentru a-i crede.

Creştinismul ne spune, este adevărat, că, pentru a ajunge în ceruri, trebuie să-i preferi pe ceilalţi ţie însuţi; dar tot creştinismul ne mai spune că trebuie să faci bine semenilor tăi din dragoste pentru Dumnezeu. Asta este o vorbă extraordinară; omul pătrunde cu ajutorul inteligenţei sale în gândirea divină; vede că scopul Domnului este ordinea; se alătură de bunăvoie acestui mare proiect; şi sacrificându-şi interesele particulare pentru această ordine admirabilă a tot ce este, nu aşteaptă altă recompensă decât plăcerea de a o contempla.

Nu cred că unicul mobil al oamenilor religioşi este doar interesul; dar cred că interesul este principalul mijloc de care se folosesc chiar religiile pentru a-i conduce pe oameni şi am credinţa că prin acest aspect înflăcărează ele

mulţimile şi devin populare.

Nu văd, aşadar, limpede de ce doctrina interesului bine înţeles i-ar îndepărta pe oameni de la credinţele religioase şi mi se pare, dimpotrivă, că desluşesc cum această doctrină îi apropie de credinţe.

[Toate actele spiritului uman se înlănţuie şi când omul a apucat, din propria-i voinţă, pe o anumită cale, el continuă apoi să meargă fără vrere, ca de la sine, simţindu-se ca şi când ar fi dus de propria lui greutate.]

Presupun că, pentru a ajunge la fericirea din această lume, un om se opune instinctului în orice împrejurare şi judecă la rece toate faptele din viaţa sa, că, în loc să cedeze orbeşte impetuozităţii primelor dorinţe, a învăţat arta de a le combate şi s-a obişnuit să sacrifice fără efort plăcerea de moment interesului permanent al întregii sale vieţi.

Dacă un asemenea om are încredere în religia pe care a ales-o, nu-l va costa nimic să se supună restricţiilor pe care ea le impune. Însăşi raţiunea îl sfătuieşte să o facă, iar obişnuinţa l-a pregătit dinainte să le îndure.

Iar dacă a avut nişte îndoieli faţă de obiectul speranţelor lui, nu se va lăsa lesne oprit din drum şi va considera că este cuminte să rişte câteva din binefacerile acestei lumi pentru a-şi păstra dreptul la uriaşa moştenire promisă în cealaltă.

„Să te înşeli crezând că religia creştină este adevărată, a spus Pascal, nu înseamnă o mare pierdere; dar ce tristeţe să te înşeli crezând că este falsă!” Americanii nu arată o indiferenţă prosteasc pentru viaţa de dincolo; nu au trufia puerilă de a dispreţui primejdii pe care speră să le evite.

Ei îşi practică religia fără ruşine şi fără slăbiciune; dar se vădeşte de obicei, chiar şi în zelul lor, ceva nedefinit, atât de liniştit, atât de metodic şi atât de calculat

încât ai impresia că cea care îi duce la picioarele altarului este mai mult raţiunea decât inima.

Nu numai că americanii sunt religioşi din interes, dar adesea situează chiar în această lume interesul ce poate apărea urmând o cale religioasă. În Evul Mediu, preoţii nu vorbeau decât de viaţa de apoi; nu-şi dădeau deloc osteneala să demonstreze că un creştin sincer poate fi un om fericit şi în lumea aceasta.

Dar predicatorii americani revin necontenit pe pământ şi nu pot decât cu mare greutate să-şi desprindă privirile de la el. Pentru a ajunge mai bine la inima auditorilor, le arată în fiecare zi cum credinţele religioase favorizează libertatea şi ordinea publică şi, ascultându-i, este adesea greu de ştiut dacă obiectul principal al religiei este de a procura fericirea veşnică în lumea cealaltă sau bunăstarea în lumea de aici.

Capitolul X

DESPRE ÎNCLINAŢIA PENTRU BUNĂSTARE MATERIALĂ ÎN AMERICA

În America, pasiunea pentru bunăstarea materială nu este întotdeauna unică, dar este generală; dacă nu toţi o aprobă în acelaşi fel, toţi o resimt. Grija de a îndeplini cele mai mici nevoi ale trupului şi de a avea cele mai mici facilităţi ale vieţii preocupă acolo toate minţile.

Ceva asemănător se manifestă din ce în ce mai mult în Europa.

Printre cauzele care produc aceste efecte asemănătoare în cele două lumi, există mai multe care se apropie de subiectul meu şi pe care trebuie să le arăt.

Când bogăţia este stabilită ereditar în aceeaşi familie, putem vedea un mare număr de oameni care se bucură de o bunăstare materială fără ca ei să resimtă gustul unic pentru bunăstare.

Ceea ce interesează cel mai profund inima

omenească nu este posesia calmă a unui obiect preţios, ci dorinţa nu pe deplin satisfăcută de a-l poseda şi teama necontenită de a-l pierde.

Bogaţii din societăţile aristocratice, necunoscând vreodată o altă stare decât a lor, nu se tem defel de a o schimba; abia dacă îşi pot închipui o alta. Bunăstarea materială nu reprezintă deci pentru ei scopul vieţii; este un mod de a trăi. O consideră oarecum ca fiind însăşi existenţa, şi se bucură de ea fără alte gânduri.

Gustul natural şi instinctiv pe care îl încearcă toţi oamenii pentru bunăstare fiind astfel satisfăcut fără greutate şi fără teamă, sufletul lor se îndreaptă în altă parte şi se preocupă de o altă acţiune, mai grea şi mai mare, care îl însufleţeşte şi care îl absoarbe.

Şi astfel, chiar în mijlocul plăcerilor materiale, membrii unei aristocraţii vădesc un dispreţ trufaş pentru aceste plăceri, găsind o forţă remarcabilă când trebuie, în fine, să se lipsească de ele. Toate revoluţiile care au tulburat sau au nimicit aristocraţia au dovedit cu câtă uşurinţă se puteau lipsi de cele necesare oameni obişnuiţi cu opulenţa în vreme ce alţii ajunşi prin trudă până la bunăstare abia dacă mai pot trăi după ce au pierdut-o.

Dacă trec de la rangurile superioare la clasele de jos, voi vedea efecte analoage produse de cauze diferite.

La naţiunile unde aristocraţia domină societatea şi o ţine în nemişcare, poporul sfârşeşte prin a se obişnui cu sărăcia aşa cum se obişnuiesc bogaţii cu belşugul lor. Unii nu se preocupă deloc de bunăstarea lor materială deoarece au dobândit-o fără greutate; ceilalţi nu se gândesc la ea deoarece nu mai nădăjduiesc să o obţină şi pentru că nu o cunosc destul pentru a o dori.

În aceste feluri de societăţi, imaginaţia săracului este împinsă către lumea cealaltă; nefericirile vieţii reale o restrâng; dar imaginaţia scapă şi se duce să-şi găsească

plăcerile în altă parte.

Când, dimpotrivă, rangurile au fuzionat şi privilegiile au fost distruse, când averile se împart şi când cunoaşterea şi libertatea se răspândesc, dorinţa de a obţine bunăstarea apare în imaginaţia săracului şi teama de a o pierde în aceea a bogatului. Se nasc o mulţime de averi modeste. Cei care le posedă au destule plăceri materiale pentru a-şi imagina gustul lor, dar nu destule pentru a fi mulţumiţi. Şi le procură întotdeauna cu efort şi nu se lasă în voia lor decât tremurând.

Se îndeletnicesc deci necontenit cu goana după astfel de plăceri, atât de preţioase, atât de incomplete şi atât de trecătoare, sau cu păstrarea lor. [Preocupaţi de această unică grijă, ei uită adesea restul.

Nu bogăţiile, ci munca pe care o faci pentru a le procura este cea care ferecă inima omenească în gustul pentru bunăstare.]

Caut o pasiune care să fie firească pentru nişte oameni pe care originea lor obscură sau mediocritatea avuţiei îi aţâţă şi îi limitează şi nu găsesc nimic mai potrivit decât înclinaţia pentru bunăstare. Pasiunea pentru bunăstarea materială este în esenţa ei o pasiune de clasă mijlocie; ea se măreşte şi se întinde împreună cu această clasă; devine preponderentă împreună cu ea. De aici, ajunge la rangurile superioare ale societăţii şi coboară până în mijlocul poporului.

Nu am întâlnit în America un cetăţean atât de sărac încât să nu arunce o privire plină de speranţă şi dorinţă asupra plăcerilor bogaţilor şi a cărui imaginaţie să nu fi apucat deja bunurile pe care soarta se încăpăţâna să i le refuze.

Pe de altă parte, nu am zărit niciodată la bogaţii din Statele Unite acel dispreţ trufaş pentru bunăstarea materială care se manifestă uneori până în adâncul

aristocraţiilor celor mai opulente şi mai corupte.

Majoritatea acestor bogaţi au fost săraci; au simţit nevoia îmboldindu-i; au luptat îndelung cu o soartă potrivnică şi acum, când au obţinut victoria, pasiunile care au însoţit lupta îi supravieţuiesc; rămân ca ameţiţi printre aceste mici plăceri pe care le-au urmărit vreme de patruzeci de ani.

Nu pentru că în Statele Unite, ca şi în alte părţi, nu s-ar găsi un număr destul de mare de bogaţi care, obţinând bunurile prin moştenire, se bucură de o opulenţă pe care nu au câştigat-o prin eforturi proprii. Dar chiar şi aceştia se arată şi ei a fi legaţi de plăcerile vieţii materiale. Dragostea de bunăstare a devenit gustul naţional şi dominant; marele curent al pasiunilor omeneşti se îndreaptă în această direcţie şi duce în valul său totul.

Capitolul XI

DESPRE REZULTATELE SPECIALE PE CARE LE PRODUCE DRAGOSTEA PENTRU PLĂCERILE MATERIALE ÎN VREMURILE DEMOCRATICE

Am putea crede, din cele ce precedă, că dragostea pentru plăcerile materiale duce cu ea pe americani fără încetare spre dezordinea moravurilor, că tulbură familiile şi că, în cele din urmă, compromite însăşi soarta societăţii.

Dar lucrurile nu se petrec deloc aşa; pasiunea pentru plăcerile materiale produce în sânul democraţiilor alte efecte decât la popoarele aristocratice.

Se întâmplă uneori ca sila faţă de afaceri, excesul de bogăţie, degradarea credinţei, decăderea statului să îndrepte treptat inima unei aristocraţii numai spre plăcerile materiale. Alteori, puterea [tirania] prinţului sau slăbiciunea poporului, fără a lua nobililor averea, îi forţează să se îndepărteze de putere şi, barându-le calea spre marile acţiuni, îi lasă în voia neastâmpărului propriilor dorinţe; ei se prăbuşesc atunci greoi în ei înşişi,

căutând în plăcerile trupului uitarea a ceea ce fusese măreţia lor trecută.

Când membrii unui corp aristocratic se îndreaptă astfel numai către dragostea de plăceri materiale, ei îşi concentrează de obicei întreaga energie pe care le-a dat-o îndelunga deprindere a puterii numai în această direcţie.

Pentru atari oameni, căutarea bunăstării nu este suficientă; au nevoie de o depravare somptuoasă şi de o degradare strălucitoare. Cinstesc cu veneraţie materia şi par că vor să exceleze, luându-se la întrecere, în arta de a se îndobitoci.

Cu cât a fost o aristocraţie mai puternică, mai glorioasă şi mai liberă cu atât se va dovedi mai depravată şi, oricare ar fi fost măreţia virtuţilor ei, pot prevedea că va fi întotdeauna depăşită de strălucirea viciilor.

Gustul pentru plăcerile materiale nu duce defel popoarele democratice spre atari excese. Dragostea lor de bunăstare ia forma unei pasiuni tenace, unice, cuprinzându-i pe toţi, dar, totuşi, reţinută. Nici nu poate fi vorba de a construi palate vaste, de a învinge sau a înşela natura, de a goli universul pentru a potoli mai bine pasiunile unui om; e vorba de a mai adăuga câţiva acri la pământurile lor, de a planta o livadă, de a mări o locuinţă, de a face ca viaţa să fie în fiecare clipă mai uşoară şi mai plăcută, de a preîntâmpina strâmtorările şi de a împlini cele mai mici cerinţe fără efort şi aproape fără cheltuială. Aceste lucruri sunt mici, dar sufletul se leagă de ele; le priveşte în fiecare zi şi îndeaproape; iar ele sfârşesc prin a-i ascunde restul lumii, aşezându-se uneori între lume şi Dumnezeu.

Toate acestea, ni se va spune, nu se potrivesc decât acelor cetăţeni care au o avere modestă; bogaţii vor dovedi gusturi analoage cu cele pe care le manifestau în vremurile de aristocraţie. Nu simt de acord cu asemenea

opinie.

În ce priveşte plăcerile materiale, cei mai bogaţi cetăţeni dintr-o democraţie nu vor vădi gusturi foarte diferite de cele ale poporului fie pentru că, ieşind din popor, ei au efectiv aceleaşi gusturi ca el, fie pentru că li se pare că trebuie să se supună aceloraşi gusturi. În societăţile democratice, plăcerile mulţimii au căpătat un anume aspect moderat şi calm, căruia toate sufletele trebuie să i se supună. În aceste societăţi, este greu să te abaţi de la regula comună prin viciu, sau prin virtuţi.

Bogaţii care trăiesc în naţiunile democratice urmăresc deci mai degrabă să îşi satisfacă cele mai mici nevoi decât să-şi satisfacă nişte plăceri extraordinare; îşi îndeplinesc o mulţime de dorinţe mărunte şi nu se dedau nici unei mari pasiuni neraţionale. Cad astfel mai curând în lâncezeală decât în destrăbălare.

Acest gust deosebit pe care îl au oamenii din vremurile democratice faţă de plăcerile materiale nu se opune de la sine ordinii; dimpotrivă, el are adesea nevoie de ordine pentru a fi satisfăcut. Nu este nici împotriva corectitudinii moravurilor; căci bunele moravuri sunt utile liniştii publice şi sunt prielnice industriei. Se combină chiar adesea cu un soi de moralitate religioasă; omul doreşte să fie cât mai bine posibil în această lume fără să renunţe însă la fericirile celeilalte.

Printre bunurile materiale, există unele a căror stăpânire este nelegiuită; trebuie să ai grijă să te abţii de la ele. Există altele a căror folosire este îngăduită de religie şi de morală; pentru acestea, inima, imaginaţia şi viaţa le sunt deschise fără restricţii şi străduindu-se să le apuce, pierd din vedere acele bunuri mai preţioase care fac gloria şi măreţia speciei umane.

Ce reproşez eu egalităţii nu este faptul că îi face pe oameni să alerge după plăceri oprite, ci faptul că sunt cu

totul absorbiţi de căutarea plăcerilor îngăduite.

Aşadar, s-ar putea foarte bine ca în lume să se instaleze un fel de materialism cinstit care nu ar corupe sufletele dar care le-ar moleşi şi ar ajunge până la urmă să le slăbească pe neştiute întreaga energie.

Capitolul XU

DE CE ANUMIŢI AMERICANI DOVEDESC A AVEA UN SPIRITUALISM[7] ATÂT DE ÎNFLĂCĂRAT

Deşi dorinţa de a dobândi bunurile acestei lumi este pasiunea dominantă a americanilor, există momente de pauză când sufletul lor pare că rupe dintr-odată legăturile materiale care îl reţin şi că se îndreaptă impetuos către cer.

Se întâlnesc uneori predicatori [ambulanţi] care duc din loc în loc cuvântul divin, în toate statele Uniunii, dar mai ales în ţinuturile pe jumătate populate din Vest.

Familii întregi, bătrâni, femei şi copii vin de departe să-i asculte, cutreierând prin locuri dificile şi străbătând păduri pustii; iar când i-au întâlnit uită, ascultându-i zile şi nopţi în şir, de grija treburilor şi chiar de cele mai urgente nevoi ale trupului.

Se găsesc ici şi colo, în societatea americană, suflete pline de un spiritualism înflăcărat şi aproape aspru pe care nu le întâlneşti defel în Europa. Din când în când, mai apar şi secte ciudate care se străduiesc să deschidă căi nemaipomenite spre fericirea veşnică. Nebuniile religioase sunt acolo un lucru foarte obişnuit.

Nu trebuie ca acest fapt să ne surprindă.

Nu omul este cel care a ales singur gustul pentru infinit şi dragostea pentru ceea ce este nemuritor. Aceste

7 Tocqueville utilizează termenul „spiritualism", pe care îl păstrăm ca atare deşi, după Petit Robert, accepţiile sunt următoarele: în anul 1718, substantivarea lui „spiritual", ceva ce aparţine spiritului; în 1771, „misticism"; în 1831, „idealism".

instincte sublime nu se nasc dintr-un capriciu al voinţei: ele îşi au fundamentul solid în natura umană; există în pofida eforturilor sale. El le poate înăbuşi şi urâţi dar nu le poate distruge.

Sufletul are nevoi care trebuie împlinite; şi oricâtă grijă am avea de a-l abate de la el însuşi, se plictiseşte curând şi se nelinişteşte în mijlocul plăcerilor simţurilor.

Dacă spiritul marii majorităţi a genului uman s-ar concentra vreodată numai asupra căutării bunurilor materiale, ne putem aştepta ca în sufletul câtorva oameni să se producă o reacţie miraculoasă. Aceştia s-ar avânta cu totul în lumea spiritului de teama de a nu se împiedica de obstacolele prea înguste pe care trupul lor vrea să li le impună.

Nu trebuie deci să ne mirăm dacă, într-o societate care nu se gândeşte decât la pământ, vom întâlni un mic număr de indivizi care să nu dorească să privească decât cerul. Aş fi surprins dacă misticismul nu va face curând progrese la un popor preocupat numai de bunăstarea sa.

Se spune că datorită persecuţiilor împăraţilor şi torturilor din circuri, s-au populat pustiurile Tebaidei; dar eu cred că motivele au fost mai degrabă desfătările Romei şi filosofia epicuriană a Greciei.

Dacă starea socială, împrejurările şi legile nu ar menţine atât de strict spiritul american în căutarea bunăstării, putem crede că, în momentul în care ar începe să se preocupe de lucrurile nemateriale, acest spirit ar vădi mai multă prudenţă şi mai multă experienţă şi s-ar înfrâna fără greutate. Dar el se simte închis în nişte limite din care se pare că nimeni nu vrea să-l lase să iasă. De îndată ce depăşeşte aceste limite, nu ştie să se oprească singur şi adesea aleargă fără oprire dincolo de graniţele opiniei obişnuite.

Capitolul XIII

DE CE SE ARATĂ AMERICANII ATÂT DE NELINIŞTIŢI ÎN MIJLOCUL BUNĂSTĂRII LOR

Întâlnim uneori, în unele cantoane îndepărtate din lumea veche, mici populaţii care parcă au fost uitate de vârtejul universal, rămânând nemişcate când totul în jurul lor era în mişcare. Majoritatea acestor oameni simt extrem de ignoranţi şi extrem de nefericiţi; ei nu se amestecă în treburile guvernului şi adesea guvernele îi oprimă. Cu toate acestea, au de obicei un chip senin şi adesea manifestă o stare de spirit veselă.

În America, am văzut oamenii cei mai liberi şi mai luminaţi puşi în cea mai fericită situaţie din lume; mi s-a părut că un nor le acoperea mereu chipul; mi s-au părut gravi şi aproape trişti până şi în plăcerile lor.

Principala cauză a acestui fapt este că primii nu se gândesc deloc la relele pe care le îndură în vreme ce ceilalţi se gândesc necontenit la bunurile pe care nu le au.

E un lucru ciudat să vezi cu câtă ardoare înfrigurată urmăresc americanii bunăstarea şi cum se arată a fi necontenit frământaţi de o vagă teamă de a nu fi ales drumul cel mai scurt care îi putea duce la ea.

Locuitorul din Statele Unite este legat de bunurile acestei lumi de parcă ar avea siguranţa că nu va muri şi pune atâta nerăbdare în a le apuca pe cele care îi sunt la îndemână, încât ai spune că se teme în fiecare clipă că va înceta să trăiască înainte de a se fi bucurat de ele. El le ia pe toate fără însă a le-păstra, lăsându-le imediat să-i scape din mâini pentru a alerga după noi plăceri.

Un om din Statele Unite îşi clădeşte cu grijă o locuinţă pentru a-şi petrece în ea bătrâneţea şi o vinde în timp ce îi pune ultimul olan; sădeşte legume într-o grădină şi o închiriază tocmai când se pregătea să-i guste roadele; defrişează un câmp şi lasă altora grija de a-i strânge recolta. îşi alege o profesiune, apoi o părăseşte. Se

stabileşte într-un loc de unde pleacă apoi curând pentru a-şi duce altundeva dorinţele-i schimbătoare. Dacă treburile particulare h lasă vreun răgaz, se aruncă imediat în vârtejul politicii. Iar când, la capătul unui an plin de muncă, îi mai rămâne puţin timp liber, îşi plimbă curiozitatea neliniştită dintr-un loc într-altul pe imensele cuprinsuri ale Statelor Unite. Va face astfel cinci sute de leghe în câteva zile pentru a se bucura mai bine de fericirea sa.

În fine, apare moartea şi îl opreşte înainte de a se fi săturat de această goană inutilă după o fericire totală care îi scapă mereu.

La început eşti mirat privind agitaţia neobişnuită a atâtor oameni fericiţi în chiar sânul abundenţei lor. Spectacolul este totuşi tot atât de vechi cât şi lumea; ceea ce este nou e faptul de a vedea un întreg popor dând o astfel de reprezentaţie.

Gustul pentru plăcerile materiale trebuie să fie considerat ca sursa primă a neliniştii ascunse care se vădeşte în acţiunile americanilor şi a inconstanţei de care dau ei dovadă zilnic.

Cel care şi-a constrâns inima numai la căutarea bunurilor acestei lumi este întotdeauna grăbit deoarece nu are decât un timp limitat pentru a le găsi, a le lua şi a se bucura de ele. Ideea scurtimii vieţii sale îl împinge necontenit de la spate. Independent de bunurile pe care le are, îşi închipuie în fiecare clipă o mulţime de alte bunuri pe care moartea îl va împiedica să le guste dacă nu se grăbeşte. Acest gând îl umple de nelinişte, de temeri şi regrete şi îi menţine sufletul într-un veşnic neastâmpăr care îl face să-şi schimbe încontinuu planurile şi locurile.

Dacă gustului pentru bunăstare materială i se mai adaugă şi o stare socială în care nici legea, nici obiceiul nu mai leagă pe nimeni de locul său, faptul constituie o mare

tulburare în plus pentru această nelinişte a spiritului; îi vom vedea atunci pe oameni schimbându-şi necontenit drumul de frică să nu se abată de la calea cea mai scurtă ce trebuie să-i ducă la fericire.

De altfel, este uşor să ne închipuim că, dacă pe de o parte oamenii care caută plăcerile materiale le doresc cu ardoare, pe de alta se pot uşor descuraja; scopul final fiind acela de a se bucura, trebuie ca mijlocul de a ajunge la el să fie rapid şi simplu, altfel osteneala pentru a dobândi plăcerea ar fi mai mare decât plăcerea însăşi. Majoritatea sufletelor sunt deci atât active şi lipsite de vigoare, cât şi violente şi neliniştite. Adeseori se tem mai puţin de moarte decât de continuarea strădaniilor pentru atingerea aceluiaşi ţel.

Egalitatea duce pe un drum şi mai scurt la multe dintre rezultatele pe care tocmai le-am descris.

Când niciun prerogativ de naştere şi de avere nu mai există iar toate profesiunile sunt deschise tuturor şi când poţi ajunge prin tine însuţi pe culmea fiecăreia dintre ele, în faţa ambiţiei omeneşti pare că se deschide un câmp imens şi lipsit de obstacole, iar oamenii îşi închipuie lesne că simt sortiţi unor destine măreţe. Dar este o părere greşită pe care experienţa o corectează zilnic. Chiar această egalitate care permite fiecărui cetăţean să-şi facă speranţe imense îl face slab pe fiecare dintre cetăţeni. Ea limitează din toate direcţiile forţele indivizilor, permiţând în acelaşi timp dorinţelor lor să se extindă.

Nu numai că sunt neputincioşi prin natura lor, dar la fiecare pas întâlnesc obstacole uriaşe pe care la început nu le zăriseră.

Au distrus privilegiile supărătoare ale câtorva din semenii lor; se lovesc de rivalitatea tuturor. Limita şi-a schimbat mai curând forma decât locul. Când oamenii sunt mai mult sau mai puţin asemănători şi urmează acelaşi

drum, este foarte greu ca unul dintre ei să meargă repede şi să răzbată prin mulţimea uniformă care îl înconjoară şi îl înghesuie.

Această opoziţie constantă care domneşte între instinctele apărute din egalitate şi mijloacele pe care aceasta le oferă pentru a le satisface frământă şi oboseşte sufletele.

Ne putem închipui nişte oameni ajunşi la un anume grad de libertate care să le satisfacă deplin. Ei se bucură atunci de independenţa lor în linişte şi fără exaltare. Dar oamenii nu vor realiza niciodată o egalitate care să-i mulţumească.

Degeaba face un popor eforturi, el nu va reuşi niciodată să creeze în interiorul său condiţii perfect egale; şi chiar dacă ar avea nefericirea de a ajunge la această nivelare absolută şi totală, tot va mai exista inegalitatea dintre inteligenţe care, venind direct de la Dumnezeu, va scăpa întotdeauna legilor.

Oricât de democratică ar fi o stare socială şi structura politică a unui popor, putem fi siguri că fiecare dintre cetăţenii săi va vedea întotdeauna lângă sine mai multe lucruri care îl domină şi putem prevedea că îşi va îndrepta cu încăpăţânare privirile numai spre ele. Când inegalitatea este legea comună a unei societăţi, privirea nu este izbită de cele mai mari inegalităţi; când totul este aproape la acelaşi nivel, cele mai mici inegalităţi o rănesc. Din acest motiv dorinţa de egalitate devine tot mai nesăţioasă pe măsură ce egalitatea este mai mare.

La popoarele democratice, oamenii vor obţine uşor o anumită egalitate; nu vor putea ajunge la cea pe care o doresc. Aceasta se îndepărtează din faţa ochilor lor cu fiecare zi fără însă să dispară vreodată complet şi, retrăgându-se, îi atrage pe urmele ei. Necontenit cred că o vor prinde, dar necontenit ea scapă din strânsoarea lor. O

văd destul de îndeaproape pentru a-i cunoaşte farmecul, dar nu se apropie îndeajuns pentru a se bucura de acest farmec şi mor înainte de a se fi desfătat pe deplin din binefacerile ei.

Acestor cauze trebuie să atribuim melancolia ciudată pe care o manifestă adesea locuitorii din ţările democratice în mijlocul abundenţei lor, ca şi acel dezgust de viaţă care îi cuprinde uneori în mijlocul unei existenţe îndestulate şi liniştite.

Ne plângem că în Franţa sporeşte numărul sinuciderilor; în America, sinuciderea este un lucru rar, dar ni se spune cu certitudine că dementa este mai răspândită decât oriunde.

Sunt simptome diferite ale aceluiaşi rău.

Oricât ar fi ei de neliniştiţi, americanii nu se omoară deoarece religia îi opreşte de la acest lucru, şi pentru că la ei, ca să spunem aşa, materialismul nu există, deşi pasiunea pentru bunăstarea materială este generală.

Voinţa lor rezistă, dar adesea cedează raţiunea.

În vremurile democratice, plăcerile simt mai puternice decât în cele aristocratice şi, mai ales, numărul celor care gustă din ele este infinit mai mare; dar, pe de altă parte, trebuie să recunoaştem că speranţele şi dorinţele sunt cel mai adesea dezamăgite, sufletele mai tulburate şi mai neliniştite, grijile mai amare.

Capitolul XIV

CUM GUSTUL PENTRU PLĂCERILE MATERIALE SE UNEŞTE, LA AMERICANI.

CU DRAGOSTEA DE LIBERTATE ŞI GRIJA PENTRU TREBURILE PUBLICE

Când un stat democratic se transformă în monarhie absolută, activitatea care înainte era îndreptată spre treburile publice şi spre treburile particulare, concentrându-se dintr-odată numai asupra acestora din

urmă, are pentru o bucată de vreme ca rezultat o mare prosperitate materială; dar curând mişcarea încetineşte şi dezvoltarea producţiei se opreşte.

Nu ştiu dacă putem cita un singur popor manufacturier şi comerciant, de la locuitorii Tirului până la cei ai Florenţei şi ai Angliei, care să nu fi fost un popor liber. Există deci o legătură strânsă şi un raport necesar între aceste două lucruri: libertate şi industrie.

În general, e adevărat pentru toate naţiunile, dar în special pentru naţiunile democratice.

Am arătat mai sus cum oamenii care trăiesc în vremuri de egalitate au o nevoie continuă de a se asocia pentru a-şi procura aproape toate bunurile pe care le doresc şi, pe de altă parte, am arătat cum marea libertate politică perfecţiona şi răspândea în rândul lor arta de a se asocia. Libertatea este deci, în aceste vremuri, deosebit de utilă pentru producerea bogăţiilor. Putem vedea, dimpotrivă, că despotismul îi este un duşman înverşunat.

În vremurile democratice, natura puterii absolute nu este nici crudă, nici sălbatică, dar este pisăloagă şi sâcâitoare. Un despotism de acest fel, deşi nu calcă omenirea în picioare, este direct opus talentului pentru comerţ şi înclinaţiilor pentru industrie.

Aşadar, oamenii din vremurile democratice au nevoie de a fi liberi pentru a-şi procura mai uşor plăcerile materiale după care suspină fără încetare.

Se întâmplă totuşi uneori ca gustul exagerat pe care îl au pentru aceste plăceri să îi dea pe mâna primului stăpân care se iveşte. Pasiunea pentru bunăstare se întoarce împotriva ei înseşi şi îndepărtează fără să-şi dea seama obiectul dorinţelor ei.

Există, într-adevăr, un moment foarte periculos în viaţa popoarelor democratice.

Când gustul pentru plăcerile materiale se dezvoltă la

unul dintre aceste popoare mai repede decât cunoştinţele şi deprinderea libertăţii, apare un moment când oamenii se dezlănţuie şi par ieşiţi din minţi la vederea acestor bunuri noi, pe care sunt gata să le apuce. Preocupaţi numai de grija de a face avere, ei nu mai disting legătura strânsă care uneşte averea particulară a fiecăruia dintre ei cu prosperitatea tuturor. Nu e nevoie să smulgi unor asemenea cetăţeni drepturile pe care le au; le lasă ei înşişi, fără grijă, să le scape din mâini. Exercitarea îndatoririlor politice li se pare o îndeletnicire supărătoare care i-ar distrage de la activitatea lor. E vorba de a-şi alege reprezentanţi, de a da o mână de ajutor autorităţilor, de a discuta în comun despre lucrul public, nu au timp; nu pot risipi pentru lucruri inutile acest timp preţios. Toate astea sunt jocuri de trândavi care nu se potrivesc cu nişte oameni gravi, preocupaţi de interesele serioase ale vieţii. Aceşti oameni cred că urmează doctrina interesului, dar ei nu au despre ea decât o idee rudimentară şi, pentru a veghea mai bine asupra a ceea ce ei numesc treburile lor, nesocotesc principalul lucru, care este acela de a rămâne propriii lor stăpâni.

Cetăţenii care lucrează nu vor să se gândească la lucrul public iar clasa care ar putea să îşi ia această sarcină pentru a-şi umple timpul liber nu mai există; locul guvernului este ca şi gol.

Dacă, în acest moment critic, un ambiţios îndemânatic reuşeşte să ia puterea, găseşte deschisă calea către toate uzurpările posibile.

Veghează o vreme ca toate interesele materiale să fie satisfăcute, în rest ştie că este liber să facă ce doreşte. Garantează mai ales ordinea perfectă. Oamenii subjugaţi de plăcerile materiale descoperă de obicei că agitaţiile provocate de libertate tulbură bunăstarea, înainte de a-şi da seama cât de mult le foloseşte libertatea pentru a-şi le

procura; şi la cel mai mic zgomot al pasiunilor publice, care pătrund înăuntrul micilor plăceri ale vieţii lor particulare, se trezesc şi se neliniştesc; o bună bucată de vreme frica de anarhie îi ţine în nesiguranţă, gata mereu să se arunce în afara libertăţii la prima dezordine.

Sunt cu totul de acord că pacea, liniştea publică este o mare binefacere; cu toate acestea nu vreau să uit că datorită ordinii perfecte au ajuns toate popoarele la tiranie. Evident, trebuie să nu tragem concluzia că popoarele trebuie să dispreţuiască pacea publică; dar ea nu trebuie să le fie suficientă. O naţiune care nu cere guvernului ei decât menţinerea ordinii este deja, în adâncul inimii, o sclavă; este sclava bunăstării ei, iar omul care trebuie să o încătuşeze nu are altceva de făcut decât să apară.

Despotismul facţiunilor este tot atât de temut ca şi cel al unui singur om.

Când totalitatea cetăţenilor nu vrea să se ocupe decât de treburile particulare, partidele cele mai mici au toate şansele să devină stăpânele treburilor politice.

Putem vedea atunci adesea pe marea scenă a lumii, la fel ca în teatrele noastre, o mulţime reprezentată de câţiva oameni. Aceştia vorbesc singuri în numele unei majorităţi absente sau neatente; numai ei acţionează în mijlocul unei nemişcări generale; ei hotărăsc în toate, după capriciul lor; ei schimbă legile şi tiranizează după plac moravurile; şi rămânem uluiţi văzând în ce număr mic de mâini nevolnice şi ticăloase poate cădea un popor mare.

Până acum, americanii au reuşit să evite cu succes toate obstacolele pe care le-am arătat mai sus; şi pentru aceasta, merită într-adevăr să fie admiraţi.

Nu există probabil vreo ţară în lume unde să întâlneşti mai puţini trândavi decât în America, şi unde toţi cei care lucrează să fie mai înflăcăraţi în căutarea

bunăstării. Dar dacă pasiunea americanilor pentru plăcerile materiale este puternică, cel puţin ea nu este deloc oarbă iar raţiunea, neputincioasă în a o potoli, o conduce.

Un american se îngrijeşte de interesele sale particulare de parcă ar fi singur pe lume iar, în momentul următor, se dedică lucrului public ca şi cum ar fi uitat de ele. Când pare însufleţit de lăcomia cea mai egoistă, când de patriotismul cel mai intens. Inima omenească nu se poate împărţi în felul acesta. Locuitorii din Statele Unite dau dovadă, rând pe rând, de o pasiune atât de puternică şi asemănătoare pentru bunăstarea lor şi pentru libertatea lor, încât s-ar putea crede că aceste pasiuni se unesc şi se contopesc într-un singur loc al sufletului. Americanii văd, într-adevăr, în libertatea lor cel mai bun instrument şi cea mai mare garanţie a propriei lor bunăstări. Iubesc aceste două lucruri, pe unul datorită celuilalt. Ei nu cred deci că a te amesteca cu mulţimea nu este treaba lor; cred, dimpotrivă, că principala lor responsabilitate este de a-şi asigura singuri un guvern care să le permită să dobândească bunurile pe care le doresc şi care să nu îi oprească de a gusta în linişte pe cele dobândite.

Capitolul XV

CUM CREDINŢELE RELIGIOASE ÎNDREAPTĂ DIN CÂND ÎN CÂND SUFLETUL AMERICANILOR CĂTRE PLĂCERILE NEMATERIALE

Când vine cea de a şaptea zi a fiecărei săptămâni în Statele Unite, viaţa comercială şi industrială a naţiunii parcă se întrerupe; toate zgomotele încetează. îi urmează o profundă odihnă sau mai degrabă un soi de reculegere solemnă; sufletul se întoarce la el însuşi şi se contemplă.

În timpul acestei zile, locurile consacrate comerţului sunt pustii; fiecare cetăţean, înconjurat de copiii săi, se duce la un templu; acolo, aude cuvinte ciudate care nu par

a fi făcute pentru urechile sale. I se vorbeşte despre relele nenumărate provocate de trufie şi lăcomie. I se spune cât este de necesar să-şi strunească dorinţele, cât sunt de dulci plăcerile legate numai de virtute, cât este de adevărată fericirea pe care o dă aceasta.

Întors acasă, nu îl mai vezi năpustindu-se la registrele negoţului său. Deschide cartea Sfintei Scripturi; află acolo descrieri sublime sau tulburătoare despre măreţia şi bunătatea Creatorului, despre minunăţia nesfârşită a lucrărilor Domnului, despre înalta soartă lăsată oamenilor, despre îndatoririle lor şi despre dreptul lor la nemurire.

Şi astfel, din când în când, americanul se dezbară parcă de el însuşi şi, smulgându-se pentru o clipă micilor pasiuni care îi agită viaţa şi interesele trecătoare care o copleşesc, pătrunde deodată într-o lume ideală unde totul este măreţ, pur, veşnic.

[Iată că sunt adus neîncetat în faţa aceloraşi teme, dar pe căi diferite; şi descopăr tot mai mult legătura strânsă care uneşte cele două părţi ale subiectului meu.]

Am cercetat într-un alt loc al acestei lucrări cauzele datorită cărora se menţin instituţiile politice ale americanilor; şi religia mi s-a părut a fi una dintre cele principale. Acum, când mă ocup de indivizi, o aflu din nou şi îmi dau seama că ea este tot atât de folositoare fiecărui cetăţean pe cât este şi întregului stat.

Americanii dovedesc, prin faptele lor, că resimt întreaga necesitate de a face democraţia mai morală cu ajutorul religiei. Ceea ce cred ei despre ei înşişi în această privinţă este un adevăr de care trebuie să fie pătrunsă orice naţiune democratică.

Nu am nicio îndoială că structura socială şi politică a unui popor îl predispune la anumite credinţe şi la anumite gusturi care apoi se înmulţesc fără dificultate; iar, pe de

altă parte, chiar aceste cauze îl abat de la anumite idei şi de la anumite înclinaţii fără ca el să-şi dea osteneala şi fără, ca să spunem aşa, să-şi dea seama.

Întreaga artă a legislatorului constă în a discerne bine şi de la bun început aceste tendinţe naturale ale societăţilor umane pentru a şti unde trebuie sprijinită strădania cetăţenilor şi unde ar fi mai degrabă necesar ca ea să fie încetinită. Căci aceste îndatoriri se schimbă odată cu vremurile. Numai scopul către care trebuie întotdeauna să se îndrepte omenirea este nemişcat; mijloacele pentru a o face să ajungă acolo variază necontenit.

Dacă m-aş fi născut în vremuri aristocratice, într-o naţiune unde bogăţia ereditară a unora şi sărăcia fără leac a altora i-ar fi abătut în mod egal atât pe unii, cât şi pe alţii de la ideea de mai bine şi le-ar fi ţinut sufletele încremenite în contemplarea lumii celeilalte, aş fi vrut să am posibilitatea să stimulez la un atare popor nevoia de a dori, aş fi căutat să găsesc mijloacele cele mai rapide şi cele mai lesnicioase pentru împlinirea noilor dorinţe pe care le-aş fi făcut să apară şi, îndreptând către studiul naturii străduniile cele mai mari ale spiritului uman, aş fi încercat să-l îmboldesc întru căutarea bunăstării.

Dacă s-ar întâmpla ca o mână de oameni să se aprindă peste măsură în goana după bogăţii, manifestând o dragoste exagerată pentru plăcerile materiale, nu m-aş nelinişti defel; aceste trăsături particulare ar dispărea curând în fizionomia generală.

Legislatorii din democraţii au alte griji.

Daţi popoarelor democratice cunoştinţe şi libertate şi lăsaţi-le să acţioneze singure. Vor ajunge fără greutate să obţină din această lume toate bunurile [materiale] pe care ea le poate oferi; vor perfecţiona toate artele folositoare şi vor face ca viaţa să fie, cu fiecare zi, mai confortabilă, mai uşoară, mai agreabilă; starea lor socială le împinge în mod

firesc în această direcţie. Nu mă tem că se vor opri.

Dar în vreme ce omului îi prieşte această căutare cinstită şi îndreptăţită a bunăstării, putem avea temerea că el va pierde în cele din urmă deprinderea celor mai înălţătoare calităţi ale sale şi că, voind să îmbunătăţească tot ce se află în jurul lui, va decădea în cele din urmă chiar el. Aici se află primejdia şi nu în altă parte.

Trebuie aşadar că legislatorii din democraţii şi toţi oamenii luminaţi şi cinstiţi care trăiesc în ele să se dedice fără răgaz ridicării sufletelor şi menţinerii acestora îndreptate către cer. Este necesar ca cei pe care îi interesează viitorul societăţilor democratice să se unească şi, împreună, să facă eforturi continue pentru a răspândi în sânul acestor societăţi gustul pentru infinit, sentimentul măreţiei şi dragostea pentru plăcerile nemateriale.

Dacă se află printre ideile unui popor democratic câteva din acele teorii făcătoare de rău care încearcă să impună credinţa că totul piere odată cu trupul, socotiţi aceşti oameni care le susţin ca fiind duşmanii fireşti ai acelui popor.

Sunt multe lucruri care mă dor la materialişti. Doctrinele lor mi se par dăunătoare iar trufia lor mă revoltă. Dacă sistemul materialiştilor ar putea fi de un oarecare folos omului, acest folos ar putea consta în faptul că i-ar da o idee modestă despre sine. Dar ei nu dovedesc că ar fi aşa; iar când cred că au stabilit suficient că nu sunt decât nişte animale, se arată tot atât de mândri de parcă ar fi demonstrat că sunt zei.

La toate naţiunile, materialismul este o boală primejdioasă a spiritului uman; dar, cu deosebire trebuie să te temi de el la un popor democratic, deoarece acolo se combină cel mai bine cu viciul inimii, cel mai obişnuit la aceste naţiuni.

Democraţia este prielnică gustului pentru plăcerile

materiale. Acest gust, dacă depăşeşte măsura, îi face curând pe oameni să creadă că totul este materie; iar materialismul, la rândul său, sfârşeşte prin a-i duce cu o ardoare nesăbuită chiar spre aceste plăceri. Iată cercul fatal în care sunt împinse popoarele democratice. Este bine ca ele să vadă primejdia şi să se abţină.

Majoritatea religiilor nu sunt decât mijloace generale, simple şi practice, de a face cunoscută oamenilor nemurirea sufletului. Este cel mai mare folos pe care îl poate avea un popor democratic din aceste credinţe şi care face ca ele să fie mai necesare unui atare popor decât tuturor celorlalte.

Deci, când o religie oarecare s-a înrădăcinat adânc în sânul unei democraţii, feriţi-vă să o zdruncinaţi; mai bine păstraţi-o cu grijă ca pe moştenirea cea mai de preţ a vremurilor aristocratice; nu încercaţi să le smulgeţi oamenilor vechile lor păreri religioase pentru a le înlocui cu altele noi căci s-ar putea ca, în trecerea de la o credinţă la alta, când sufletul este o clipă golit de orice credinţă, dragostea pentru plăcerile materiale să se aşeze în el şi să-l cuprindă cu totul.

[Nu cred că toate religiile sunt la fel de adevărate şi la fel de bune, dar nu cred că există vreuna atât de falsă şi atât de rea încât practicarea ei să nu-i fie totuşi de folos unui popor democratic.]

Fără îndoială, metempsihoză nu este mai acceptabilă decât materialismul; cu toate acestea, dacă ar trebui ca o democraţie să aleagă neapărat între cele două, nu aş şovăi deloc şi aş considera că cetăţenii ei ar risca mai puţin să se îndobitocească crezând că sufletul le va trece în corpul unui porc, decât crezând că el nu este nimic.

Credinţa într-un principiu nematerial şi nemuritor, unit pentru o vreme cu materia, este atât de necesară măreţiei omului, încât ea mai dă încă rezultate frumoase

chiar atunci când nu i se mai adaugă ideea de răsplată şi pedeapsă şi când cei care o practică se mărginesc să creadă că după moarte principiul divin aflat în om este încorporat de către Dumnezeu sau că el va însufleţi o altă creatură.

Aceştia consideră trupul ca fiind partea secundară şi inferioară a naturii noastre; şi îl dispreţuiesc chiar atunci când îi suferă influenţa; în vreme ce au o stimă firească şi o admiraţie tainică pentru partea nematerială a omului, deşi refuză uneori să se supună autorităţii ei. E suficient ca datorită acestei preţuiri ascunse, ideile şi gusturile lor să capete o anume întorsătură elevată prin care să tindă, neinteresat şi ca de la sine, spre sentimente pure şi gânduri înalte.

Nu este sigur că Socrate şi şcoala sa ar fi avut idei bine precizate despre ceea ce urma să i se întâmple omului în viaţa de dincolo; dar unica credinţă pe care o aveau, că sufletul nu are nimic comun cu trupul şi că el supravieţuieşte acestuia din urmă, a fost suficientă pentru a da filosofiei platoniciene acel soi de elan sublim care o caracterizează.

Când îl citeşti pe Platon, îţi dai seama că în vremea dinaintea lui, şi în timpul lui, existau mulţi scriitori care preconizau materialismul. Aceşti scriitori nu au ajuns până la noi sau au ajuns într-o formă cu totul incompletă. Aşa s-a întâmplat în aproape toate vremurile: majoritatea marilor celebrităţi literare s-a alăturat spiritualismului. Instinctul şi tendinţa genului uman susţin această doctrină, o salvează adesea, în pofida oamenilor înşişi, şi fac să continue numele celor legaţi de ea. Nu trebuie deci să credem că niciodată, oricare ar fi fost starea politică, pasiunea pentru plăcerile materiale şi ideile legate de acestea ar fi putut mulţumi un întreg popor. Inima omului este mai mare decât credem noi; ea poate cuprinde şi

gustul pentru bunurile pământene şi dragostea pentru cele cereşti; uneori pare că se lasă fără socoteală în seama unuia din cele două; dar nu rămâne niciodată multă vreme fără să se gândească la celălalt.

Dacă este lesne de văzut că, mai cu seamă în vremurile democratice, este important să faci să domnească ideile spiritualiste, nu este uşor de spus ce trebuie să facă cei care guvernează popoarele democratice pentru ca aceste idei să domnească.

Nu cred în prosperitatea şi nici în durata filosofiilor oficiale, iar în ce priveşte religiile de stat, am crezut întotdeauna că, dacă puteau uneori să slujească interesele puterii politice, ele deveneau mai devreme sau mai târziu fatale Bisericii.

Nu fac parte nici dintre cei care consideră că pentru a ridica religia în ochii poporului şi a pune la loc de cinste spiritualismul pe care aceasta îl practică, este bine să dai indirect slujitorilor religiei o influenţă politică pe care legea o refuză.

[Mai mult, prefer chiar să se dea clerului o putere definită, decât să fie lăsat să aibă o putere variabilă şi ascunsă. Căci, în primul caz, vedem cel puţin cu claritate cercul politic în care pot acţiona preoţii; în vreme ce în al doilea, nu există limite la care să se oprească imaginaţia popoarelor şi nici nefericiri publice de care acestea să nu caute să-i acuze.]

Sunt atât de convins de primejdiile aproape inevitabile care pândesc credinţele când interpreţii lor se amestecă în treburile publice şi sunt atât de pătruns de ideea că trebuie să menţinem cu orice preţ creştinismul în sânul noilor democraţii, încât prefer să-i înlănţui pe preoţi în sanctuarul lor decât să îi las să iasă din ele.

Ce mijloace îi mai rămân atunci autorităţii pentru a-i duce pe oameni către ideile spiritualiste sau pentru a-i

reţine în religia care insuflă aceste idei?

Ceea ce voi spune îmi va dăuna în ochii politicienilor. Cred că singurul mijloc eficace de care se pot sluji guvernele pentru a pune la loc de cinste principiul nemuririi sufletului este de a acţiona în fiecare zi ca şi cum ar crede chiar ele în acest principiu; şi cred că numai conformându-se scrupulos moralei religioase în treburile importante, vor putea să se mândrească cu faptul că îi fac pe cetăţeni să o cunoască, să o iubească şi să o respecte în treburile mărunte.

Capitolul XVI

CUM DRAGOSTEA EXAGERATĂ PENTRU BUNĂSTARE POATE DĂUNA BUNĂSTĂRII

Există o legătură mai profundă decât credem noi între desăvârşirea sufletului şi împlinirea cerinţelor trupului; omul să separe aceste două lucruri şi să se ocupe pe rând de fiecare dintre ele; dar nu va putea să le separe pe de-a-ntregul fără să piardă din vedere, în cele din urmă, atât pe unul, cât şi pe celălalt.

Animalele au aceleaşi simţuri ca şi noi şi aproape aceleaşi pofte; nu există pasiuni materiale pe care să nu le avem în comun cu ele şi al căror germene să nu se afle într-un câine tot atât de bine ca şi în noi.

De unde vine faptul că animalele nu ştiu să se îngrijească decât de nevoile lor prime, cele mai rudimentare, în vreme ce noi ne diversificăm la infinit plăcerile şi le înmulţim necontenit?

Ceea ce ne face în această privinţă superiori animalelor este faptul că noi ne folosim sufletul pentru a găsi bunurile materiale către care numai instinctul le conduce pe acestea. Îngerul învaţă pe animalul din om arta de a fi satisfăcut. Deoarece omul este capabil să se ridice deasupra bunurilor trupului şi să dispreţuiască chiar şi viaţa, lucru pe care animalele nici nu îl pot închipui, el ştie

să multiplice aceste bunuri la un grad pe care ele nu au cum să îl înţeleagă.

Tot ceea ce ridică şi înalţă extinde sufletul, îl face mai apt de reuşită chiar în acele acţiuni în care nu e vorba despre el.

Dimpotrivă, tot ceea ce îl chinuie sau îl înjoseşte îl slăbeşte în orice lucru, fie el de căpetenie sau lipsit de importanţă, amenințându-l să îl facă aproape tot atât de neputincios în faţa unuia cât şi a celuilalt. Aşadar, trebuie ca sufletul să rămână mare şi puternic dacă ar fi numai din pricină că, din când în când, trebuie să îşi pună forţa şi măreţia în slujba trupului.

Dacă oamenii ar reuşi vreodată să se mulţumească cu bunurile materiale, avem toate motivele să credem că, încetul cu încetul, vor pierde iscusinţa de a produce şi vor sfârşi prin a se bucura de aceste bunuri fără discernământ, ca animalele.

DE CE ESTE IMPORTANT, ÎN VREMURILE DE EGALITATE ŞI DE ÎNDOIALĂ.

SĂ ÎNDEPĂRTEZI OBIECTUL ACŢIUNILOR UMANE

În vremurile de credinţă, scopul final al vieţii este aşezat după viaţă.

Oamenii din acele vremuri se obişnuiesc în mod firesc şi, ca să spunem aşa, fără să vrea, să considere acest scop, de-a lungul unui lung şir de ani, ca pe un obiect imobil către care se îndreaptă fără oprire şi află, datorită unor progrese imperceptibile, să îşi înfrâneze o mulţime de mici dorinţi trecătoare pentru a reuşi să îşi satisfacă mai bine această mare şi permanentă dorinţă care îi chinuie. Când aceiaşi oameni vor să se ocupe de lucrurile pământene, regăsesc aceleaşi obiceiuri. Fixează în mod firesc acţiunilor lor din lumea aceasta un scop general şi sigur spre care se îndreaptă toate strădaniile lor. Nu îi vezi încercând în fiecare zi lucruri noi; ei au planuri precise pe

care le urmăresc fără odihnă.

Acest fapt explică de ce popoarele religioase au înfăptuit adesea lucruri atât de durabile. Ocupându-se de lumea cealaltă, ele au dat din întâmplare peste marele secret de a reuşi în lumea aceasta.

Religiile dau un obicei general, acela de a acţiona în vederea viitorului. Din acest punct de vedere, sunt tot atât de folositoare pentru fericirea din această viaţă cât şi pentru beatitudinea din cealaltă. Faptul reprezintă unul din marile lor aspecte politice.

Dar pe măsură ce luminile credinţei se întunecă, vederea omului se îngustează şi se poate spune că obiectul acţiunilor umane le apare, cu fiecare zi, mai apropiat.

O dată obişnuiţi să nu se mai preocupe de ceea ce se va întâmpla după moartea lor, îi vedem căzând lesne într-o indiferenţă totală şi brutală faţă de viitor, care este perfect potrivită cu anumite instincte ale speciei umane. De îndată ce au pierdut obiceiul de a-şi pune pe termen lung principalele lor speranţe, se simt în mod firesc împinşi să realizeze fără întârziere cele mai mărunte dorinţe părând că, din moment ce au pierdut certitudinea că vor trăi o veşnicie, sunt gata să acţioneze de parcă n-ar mai avea de trăit decât o singură zi.

În vremurile de necredinţă, ne putem întotdeauna teme că oamenii se vor lăsa mereu în seama hazardului zilnic al dorinţelor lor şi că, renunţând cu totul să obţină ceea ce nu se poate dobândi decât cu îndelungi eforturi, nu vor realiza nimic mare, luminos şi durabil.

Dacă se întâmplă ca la un popor cu atari tendinţe, starea socială să devină democratică, primejdia pe care am semnalat-o sporeşte.

Când fiecare caută încontinuu să-şi schimbe locul, când o uriaşă concurenţă se deschide în faţa tuturor, când bogăţiile se acumulează şi se risipesc în câteva clipe în

vârtejul democraţiei, ideea unei averi rapide şi uşoare, a unor bunuri mari lesne dobândite şi pierdute, imaginea hazardului, sub toate formele lui, se arată spiritului uman. Instabilitatea stării sociale prilejuieşte instabilitatea firească a dorinţelor. În mijlocul acestor fluctuaţii perpetue ale sorţii, prezentul se măreşte; el ascunde viitorul care dispare, şi oamenii nu mai vor să se gândească decât la ziua de mâine.

În aceste ţări unde, datorită unor împrejurări nefericite, necredinţa se întâlneşte cu democraţia, filosofii şi guvernanţii trebuie să îndepărteze necontenit din faţa privirilor oamenilor obiectul acţiunilor umane; iată marea lor problemă.

Închizându-se în spiritul epocii şi al ţării sale, moralistul trebuie să înveţe să se apere. El trebuie să se străduiască în fiecare zi să le arate contemporanilor săi cum, chiar în toiul acestei mişcări continue care îi înconjoară, este mai uşor decât cred ei să imaginezi şi să realizezi activităţi de lungă durată. Să le arate că, deşi omenirea şi-a schimbat înfăţişarea, metodele cu ajutorul cărora oamenii pot să îşi afle prosperitatea în această lume au rămas aceleaşi şi că popoarele democratice, ca şi altele, nu pot reuşi să îşi satisfacă pasiunea generală pentru fericire, care îi tulbură, decât rezistând nenumăratelor pasiuni mici şi speciale de fiecare zi.

Sarcina guvernanţilor este tot atât de limpede.

Din toate timpurile, este important ca cei care conduc naţiunea să acţioneze privind mereu spre viitor. Lucru şi mai necesar în vremurile democratice şi lipsite de credinţă decât în toate celelalte. Acţionând astfel, şefii democraţiei nu fac numai să prospere treburile publice, dar îi învaţă, prin exemplul lor, pe particulari arta de a-şi dirija propriile lor treburi.

Ei trebuie să se străduiască să alunge hazardul, în

măsura posibilului, din lumea politică.

Ridicarea bruscă şi nemeritată în rang a unui curtean nu produce decât o impresie trecătoare într-o ţară aristocratică deoarece ansamblul instituţiilor şi al credinţelor obligă de obicei pe oameni să păşească încet pe drumuri pe care nu le pot părăsi.

Dar nimic nu e mai dăunător decât exemple de acest fel date unui popor democratic. Acestea sfârşesc prin a-i împinge inima pe o pantă de unde nu se mai poate întoarce. Deci, mai ales în vremurile de scepticism şi de egalitate trebuie evitat cu grijă ca preferinţa poporului sau cea a prinţului, pe care v-o dă sau v-o ia hazardul, să nu înlocuiască ştiinţa şi îndatoririle cetăţenilor. Este de dorit ca fiecare progres să apară ca fiind rodul unei străduanii, astfel încât să nu existe merite prea uşor de câştigat iar ambiţia să fie obligată să privească îndelung scopul înainte de a ajunge la el.

Trebuie ca guvernele să îşi dea osteneala să redea oamenilor gustul pentru viitor, care nu mai este inspirat de religie ori de starea socială, şi să îi înveţe pe cetăţeni, în fiecare zi, fără însă să o spună, în mod practic, că bogăţia şi puterea sunt recompensa muncii; că marile succese se găsesc la capătul unor vechi şi îndelungate dorinţe şi că nu se poate obţine nimic durabil în afară de ceea ce se dobândeşte cu greutate.

Când oamenii se obişnuiesc să prevadă cu mult înainte ceea ce li se va întâmpla aici pe pământ, şi să se hrănească cu speranţe, le vine greu să îşi oprească spiritul la limitele precise ale vieţii şi sunt gata să treacă aceste hotare ca să arunce o privire în lumea de dincolo.

Nu am nicio îndoială că, obişnuind cetăţenii să se gândească la viitor în lumea aceasta, ei se vor apropia treptat şi fără să-şi dea seama de credinţele religioase.

Astfel, mijlocul care permite oamenilor să se

lipsească de religie, este, poate, până la un anumit punct, singurul care ne rămâne pentru a aduce, după un lung ocol, specia umană la credinţă.

Capitolul XVIII

DE CE, LA AMERICANI, TOATE PROFESIUNILE CINSTITE SUNT SOCOTITE RESPECTABILE

La popoarele democratice, unde nu mai există bogăţii ereditare, fiecare munceşte ca să trăiască, sau a muncit ori s-a născut din oameni care au muncit. Ideea muncii, ca o condiţie necesară, firească şi cinstită a umanităţii se impune în întregime spiritului uman.

Nu numai că munca nu este o dezonoare la aceste popoare, dar ea e ţinută la loc de cinste; prejudecata nu este împotriva ei, ci în favoarea ei. În Statele Unite, un om bogat se crede dator faţă de opinia publică să-şi consacre momentele de răgaz unei activităţi industriale, comerciale sau unor sarcini publice. El s-ar considera demn de dispreţ dacă nu şi-ar folosi viaţa decât pentru a trăi. Din pricină că vor să se sustragă acestei obligaţii de a munci, vin atâţia americani bogaţi în Europa; acolo mai găsesc rămăşiţele unor societăţi aristocratice unde trândăvia este încă preţuită.

Egalitatea nu reabilitează numai ideea de muncă, ci şi înalţă ideea de muncă ce procură un câştig.

În aristocraţii, nu munca este cea dispreţuită, ci munca în vederea unui profit. Munca este încununată de glorie numai când este întreprinsă din ambiţie sau din virtute. Cu toate acestea, se întâmplă mereu în aristocraţii ca cel care munceşte pentru onoare să nu fie insensibil la ispita câştigului. Dar aceste două dorinţe nu se întâlnesc decât în adâncul sufletului său. Fiecare are mare grijă să ascundă privirilor locul unde ele, dorinţele, se unesc, ascunzându-l chiar faţă de el însuşi, în ţările aristocratice, nu există funcţionari publici care să nu pretindă că servesc

fără interes statul. Salariul lor este un amănunt la care uneori se gândesc prea puţin şi la care se prefac întotdeauna că nu se gândesc defel.

Aşadar, ideea de câştig este diferită de cea de muncă. Degeaba sunt unite în fapt, trecutul le separă.

În societăţile democratice, aceste două idei simt, dimpotrivă, întotdeauna vizibil unite. Cum dorinţa de bunăstare este generală, cum averile sunt modeste şi trecătoare, cum fiecare are nevoie să-şi mărească resursele sau să pregătească altele noi pentru copiii săi, toţi văd foarte limpede că ceea ce îi duce la muncă este, dacă nu în întregime, cel puţin în parte, câştigul. Chiar cei care lucrează în primul rând pentru glorie se obişnuiesc cu acest gând, că nu lucrează numai pentru glorie, şi descoperă că dorinţa de viaţă se amestecă cu dorinţa de a face ca viaţa lor să devină celebră.

Din moment ce, pe de o parte, munca este pentru toţi cetăţenii o necesitate respectabilă a condiţiei umane iar, pe de alta, munca este întotdeauna vizibilă, în întregime sau în parte, datorită mărimii salariului, spaţiul imens care separa diferitele profesiuni în societăţile aristocratice dispare. Dacă nu sunt toate asemănătoare, ele au cel puţin o trăsătură comună.

Nu există o profesiune unde să nu munceşti pentru bani. Salariul, comun tuturor profesiunilor, le înrudeşte pe toate.

Aceasta ne explică opiniile pe care le au americanii cu privire la diferitele profesiuni.

Servitorii americani nu se simt desconsideraţi pentru că muncesc; în jurul lor toată lumea munceşte. Nu se simt înjosiţi la ideea că primesc un salariu; şi preşedintele Statelor Unite munceşte pentru un salariu. El este plătit pentru a comanda, iar ei pentru a sluji.

În Statele Unite, profesiunile sunt mai mult sau mai

puţin grele, mai mult sau mai puţin lucrative, dar ele nu sunt niciodată înalte sau joase. Orice profesie cinstită este respectabilă.

Capitolul XIX

CE ANUME ÎI FACE PE APROAPE TOŢI AMERICANII SĂ ÎNCLINE SPRE PROFESIUNILE INDUSTRIALE

Nu ştiu dacă, din toate activităţile utile, agricultura nu este cea care se perfecţionează cel mai încet la naţiunile democratice. Ba chiar adesea ai zice că stă pe loc, deoarece multe altele par că aleargă.

Dimpotrivă, aproape toate gusturile şi obiceiurile care apar din egalitate îi îndreaptă în mod firesc pe oameni spre comerţ şi industrie.

Îmi închipui un om activ, luminat, liber, sigur pe el, plin de dorinţe. Este prea sărac pentru a putea trăi în trândăvie; este destul de bogat pentru a se simţi dincolo de teama imediată faţă de neajunsuri şi doreşte să îşi îmbunătăţească soarta. Acest om şi-a imaginat gustul plăcerilor materiale; mulţi alţii se lasă, sub ochii lui, în voia acestui gust; el însuşi a început să i se dedice şi arde de dorinţa de a-şi spori mijloacele pentru a şi-l satisface şi mai mult. În vremea aceasta, viaţa trece, timpul ne grăbeşte din urmă. Ce va face el?

Cultivarea pământului aduce străduniilor sale rezultate aproape sigure, dar încete. Nu te îmbogăţeşti decât încetul cu încetul şi cu osteneală. Agricultura nu e bună decât pentru bogaţi care au deja un surplus mare, sau pentru săracii care nu cer decât să trăiască. Alegerea lui e făcută: îşi va vinde pământul, îşi va părăsi locuinţa şi se va dedica unei profesiuni cu riscuri, dar lucrativă.

Or, societăţile democratice sunt pline de oameni de acest fel; şi, pe măsură ce egalitatea de condiţii devine mai mare, numărul lor creşte.

Democraţia nu sporeşte deci numai numărul

muncitorilor; ea îi face pe oameni să aleagă o muncă sau o alta; şi, dezgustându-i de agricultură, îi îndreaptă spre comerţ şi industrie[8].

Acest spirit se vede şi la cei mai bogaţi cetăţeni.

În ţările democratice, un om, oricât ar fi el de avut, este aproape întotdeauna nemulţumit de averea lui pentru că se consideră mai puţin bogat decât tatăl său şi pentru că se teme ca fiii săi să nu ajungă mai puţin bogaţi decât el. Majoritatea bogaţilor din democraţii visează neîncetat la mijloacele de a dobândi noi bogăţii şi îşi îndreaptă firesc privirile spre comerţ şi industrie care li se par mijloacele cele mai rapide şi mai puternice pentru a le dobândi. În acest sens, împărtăşesc instinctele săracului fără a avea însă nevoile lui său, mai curând, sunt împinşi de cea mai puternică dintre toate nevoile, aceea de a nu decădea.

În aristocraţii, bogaţii sunt în acelaşi timp şi guvernanţi. Atenţia pe care o acordă tot timpul treburilor publice importante îi abate de la micile griji ale comerţului şi industriei. Dacă voinţa unuia dintre ei se îndreaptă totuşi din întâmplare spre negoţ „voinţa tagmei îi barează imediat drumul; căci degeaba te ridici împotriva autorităţii numărului, nu scapi niciodată total de jugul său şi, chiar în sânul corpurilor aristocratice care refuză cu cea mai mare încăpăţânare să recunoască drepturile majorităţii naţionale, se formează o majoritate specială care guvernează. (a)

În ţările democratice, unde banul nu îl duce la putere

8 S-a remarcat în mai multe rânduri că industriaşii şi comercianţii erau cuprinşi de gustul nemăsurat pentru plăcerile materiale, şi din această pricină a fost acuzat comerţul şi industria; cred că s-a luat efectul drept cauză.

Nu comerţul şi industria dau oamenilor gustul pentru plăcerile materiale, ci mai curând acest gust este cel care îi împinge pe oameni spre profesiunile industriale şi comerciale, unde ei speră să şi-l satisfacă mai bine şi mai repede.

pe cel care îl posedă, ci adesea îl îndepărtează de ea, cei bogaţi nu ştiu ce să facă cu timpul liber. Neastâmpărul şi grandoarea dorinţelor, amploarea resurselor, gustul pentru ceea ce iese din comun pe care îl resimt aproape toţi cei care se ridică deasupra mulţimii, indiferent de modul prin care au ajuns într-o asemenea poziţie, îi împing la acţiune. Numai drumul comerţului le este deschis. În democraţii, nimic nu este mai important şi mai strălucitor decât comerţul; el atrage toate privirile mulţimii şi face să lucreze imaginaţia oamenilor; către el se îndreaptă toate ambiţiile ferme. Nimic nu îi poate împiedica pe bogaţi să i se consacre, nici propriile prejudecăţi, nici cele ale altora. Bogaţii din democraţii nu alcătuiesc niciodată un singur tot care să aibă moravurile sale şi disciplina sa; ideile particulare ale clasei lor nu îi opresc, iar ideile generale ale ţării îi instigă. Marile averi care se văd în sânul unui popor democratic având, de altfel, aproape întotdeauna o origine comercială, au nevoie de mai multe generaţii până ce proprietarii lor să fi pierdut complet chemarea pentru negoţ.

Înghesuiţi în spaţiul strâmt al politicii, oamenii bogaţi din democraţii se precipită din toate părţile spre comerţ; acolo se pot ei desfăşura folosindu-şi avantajele naturale; şi, într-un fel, puţina atenţie pe care ar fi acordat-o industriei, dacă s-ar fi născut în sânul unei aristocraţii, trebuie cântărită cu măsura îndrăznelii şi amplorii întreprinderilor lor industriale.

Aceeaşi remarcă poate fi cu atât mai mult aplicată tuturor oamenilor din democraţii, fie că sunt bogaţi sau săraci.

Cei care trăiesc în mijlocul instabilităţii democratice au mereu în faţa ochilor imaginea hazardului şi ajung să iubească toate activităţile unde acesta joacă un rol.

Sunt deci toţi atraşi de comerţ nu numai din pricina

câştigului pe care acesta îl permite, dar şi din dragoste pentru emoţiile pe care le oferă.

Statele Unite ale Americii au scăpat numai de o jumătate de secol de dependenţa colonială în care le ţinea Anglia; numărul marilor averi este acolo foarte mic iar capitalurile încă rare. Cu toate acestea, nu există pe lume un popor care să fi făcut progrese atât de rapide în comerţ şi industrie ca americanii. Ei sunt astăzi a doua naţiune maritimă a lumii; şi deşi manufacturile lor au de luptat împotriva obstacolelor naturale aproape de neînvins, ele se dezvoltă cu fiecare zi.

În Statele Unite, cele mai mari întreprinderi industriale apar fără greutate deoarece întreaga populaţie se ocupă de industrie şi cel mai sărac, ca şi cel mai bogat cetăţean îşi unesc fără reţinere eforturile în acelaşi scop. Rămâi deci uluit văzând în fiecare zi uriaşele lucrări pe care le execută fără greutate o naţiune care nu are deloc, ca să spunem aşa, oameni bogaţi. Americanii au sosit abia ieri pe pământul pe care îl locuiesc şi au şi răsturnat întreaga ordine a naturii în folosul lor. Au unit fluviile Hudson şi Mississippi şi au făcut ca Oceanul Atlantic să comunice cu Golful Mexic pe o lungime de mai bine de cinci sute de leghe pe continentul ce separă cele două mări. Cele mai lungi căi ferate care au fost făcute până în zilele noastre se află în America.

Dar ceea ce mă impresionează cel mai mult în Statele Unite nu sunt dimensiunile câtorva întreprinderi industriale, ci mulţimea de întreprinderi mici.

Aproape toţi agricultorii din Statele Unite mai au şi un mic comerţ pe lângă agricultură; majoritatea au făcut din agricultură un comerţ.

Este rar ca un cultivator american să se stabilească pentru totdeauna pe bucata sa de pământ. În noile provincii, mai ales în cele din Vest, o bucată de pământ

este defrişată pentru a fi revândută şi nu pentru a strânge de pe ea recolta; se construieşte o fermă în ideea că, starea ţinutului schimbându-se curând în urma creşterii numărului de locuitori, se va putea obţine pe ea un preţ bun.

În fiecare an, coboară din nord către sud un roi de locuitori care se stabileşte în ţinuturile unde cresc bumbacul şi trestia de zahăr. Aceşti oameni cultivă pământul cu scopul de a se îmbogăţi în câţiva ani din produsele lui şi văd de pe acum momentul când se vor putea întoarce la locurile natale pentru a se bucura de belşugul astfel câştigat. Americanii introduc deci în agricultură spiritul comercial şi pasiunile lor pentru industrie se arată acolo ca şi în alte domenii.

Americanii fac progrese uriaşe în industrie pentru că toţi deodată se ocupă de ea; şi tocmai din această pricină au de suferit crize industriale cu totul neaşteptate şi extrem de puternice.

Cum toţi fac comerţ, acesta suferă influenţe atât de numeroase şi atât de complicate încât este imposibil să prevezi dinainte încurcăturile ce se pot naşte. Cum fiecare dintre ei se ocupă mai mult sau mai puţin de industrie, la cel mai mic şoc pe care îl suportă asemenea afaceri, toate averile particulare sunt zguduite în acelaşi timp, iar statul se clatină.

Părerea mea este că revenirea crizelor industriale este o boală endemică a naţiunilor democratice din zilele noastre. Putem să o facem mai puţin periculoasă, dar nu să o vindecăm, deoarece ea nu ţine de vreun accident, ci de însuşi temperamentul acestor popoare.

Capitolul XX

CUM AR PUTEA ARISTOCRAŢIA SĂ APARĂ DIN INDUSTRIE

Am arătat cum democraţia a înlesnit dezvoltarea

industriei şi a sporit peste măsură numărul industriaşilor; vom vedea acum pe ce drum ocolit ar putea industria, la rândul ei, să îi ducă pe oameni la aristocraţie.

Toată lumea a fost de acord că atunci când un muncitor se ocupa în fiecare zi de acelaşi amănunt se ajungea mai uşor, mai repede şi cu mai multă economie la obţinerea rezultatului general.

S-a căzut de acord şi asupra faptului că produsele unei industrii erau mai ieftine cu cât aceasta era mai mare, avea capitaluri mari şi un credit mai mare.

Aceste adevăruri fuseseră de multă vreme presupuse, dar ele au fost demonstrate în zilele noastre. Ele sunt deja aplicate în mai multe industrii de mare importanţă, iar cele mici le adoptă una după alta.

Nu văd nimic altceva în lumea politică ce ar trebui să preocupe mai mult legislatorul decât aceste două noi axiome ale ştiinţei industriale.

Când un meşteşugar se ocupă neîncetat de fabricarea unui singur obiect, el ajunge să facă această muncă cu o dexteritate deosebită. Dar, în acelaşi timp, pierde capacitatea generală de a-şi folosi spiritul în direcţia muncii. Devine cu fiecare zi mai îndemânatic şi mai harnic şi putem spune că în el, pe măsură ce se perfecţionează muncitorul, se degradează omul.

La ce ne putem aştepta de la un om care a folosit douăzeci de ani din viaţă ca să fabrice gămălii de ace? Şi de ce anume poate fi preocupată la el acea puternică inteligenţă, care a răsturnat adesea lumea, dacă nu de cel mai bun mijloc de a face gămălii de ace?

Când un muncitor şi-a petrecut astfel o bună parte din existenţă, gândirea lui s-a oprit pentru totdeauna la obiectul zilnic al trudei sale; trupul lui a căpătat anumite obiceiuri precise de care nu mai poate scăpa. Într-un cuvânt, el nu îşi mai aparţine lui însuşi, ci profesiunii pe

care şi-a ales-o. În zadar legile şi obiceiurile au avut grijă să înlăture toate barierele din jurul acestui om şi să-i deschidă, în toate direcţiile, nenumărate şi diferite căi spre avere; o teorie industrială mai puternică decât moravurile şi legile l-a legat de o meserie şi adesea de un loc pe care nu îl mai poate părăsi. Ea i-a dat în societate o anumită poziţie de unde nu mai poate ieşi. În mijlocul mişcării generale, ea l-a făcut nemişcat.

Pe măsură ce principiul diviziunii muncii are o aplicaţie mai completă, muncitorul devine mai slab, mai mărginit şi mai dependent. Meşteşugul face progrese, meşteşugarul retrogradează. Pe de altă parte, pe măsură ce se descoperă, tot mai evident, că produsele unei industrii sunt cu atât mai perfecte şi cu atât mai ieftine cu cât manufactura este mai mare şi capitalul mai însemnat, oameni foarte bogaţi şi cu multă experienţă îşi fac apariţia pentru a exploata industriile lăsate până atunci în seama unor meşteşugari ignoranţi sau strâmtoraţi. Eforturile mari de care e nevoie şi rezultatele uriaşe ce pot fi obţinute îi atrag.

Aşadar, în vreme ce ştiinţa industrială coboară necontenit clasa muncitorilor, tot ea o ridică pe cea a stăpânilor.

În timp ce muncitorul îşi constrânge din ce în ce mai mult inteligenţa pentru a studia un singur detaliu, stăpânul îşi plimbă privirile în fiecare zi asupra unui ansamblu mult mai mare, iar spiritul său se amplifică pe măsură ce spiritul celuilalt se restrânge. Curând, cel de al doilea nu va mai avea nevoie decât de forţă fizică fără inteligenţă; primul are nevoie de ştiinţă şi chiar de geniu pentru a reuşi. Unul seamănă din ce în ce mai mult cu administratorul unui uriaş imperiu, iar celălalt cu un animal.

Între stăpân şi muncitor nu mai există nicio

asemănare şi deosebirea dintre ei creşte cu fiecare zi. Sunt ca două verigi extreme ale unui lung lanţ. Fiecare ocupă un loc care e făcut doar pentru el şi de unde nu mai iese. Unul se află faţă de celălalt într-o dependenţă continuă, strânsă şi necesară şi pare născut pentru a asculta aşa cum celălalt e născut pentru a ordona.

Ce înseamnă aceasta dacă nu aristocraţie?

Condiţiile egalizându-se tot mai mult în sânul naţiunii, nevoia de obiecte manufacturate se generalizează şi creşte, iar preţurile mici care pun aceste obiecte la îndemâna averilor modeste devine un element şi mai important de succes.

Se întâmplă deci în fiecare zi ca oameni mai bogaţi şi mai ingenioşi să consacre industriei bogăţiile şi cunoaşterea lor şi să caute, deschizând ateliere mari şi divizând cu stricteţe munca, să satisfacă noile dorinţe care se manifestă pretutindeni.

Aşadar, pe măsură ce totalitatea naţiunii se îndreaptă spre democraţie, clasa care se ocupă de industrie devine mai aristocratică. Oamenii sunt tot mai asemănători într-o democraţie şi din ce în ce mai deosebiţi în clasa industrială, iar inegalitatea creşte în mica societate pe măsură ce descreşte în cealaltă.

Şi astfel, când ajungem la sursă, ni se pare că vedem aristocraţia apărând printr-un efort firesc din chiar sânul democraţiei.

Numai că această aristocraţie nu seamănă defel cu cele care au precedat-o.

Vom remarca mai întâi că, îndreptându-se numai către industrie şi către câteva profesiuni industriale, ea este o excepţie, un hibrid, în ansamblul stării sociale.

Micile societăţi aristocratice care alcătuiesc anumite industrii în mijlocul imensei democraţii din zilele noastre cuprind, ca şi marile societăţi aristocratice din vremurile

trecute, câţiva oameni foarte avuţi şi o mulţime de oameni foarte nevoiaşi.

Aceşti săraci au puţine mijloace de a-şi depăşi condiţia şi de a deveni bogaţi, dar bogaţii devin fără încetare săraci sau îşi părăsesc negoţul după ce şi-au realizat profiturile. Aşadar, elementele care alcătuiesc clasa săracilor sunt aproape fixe; dar elementele care formează clasa bogaţilor nu sunt. La drept vorbind, deşi există bogaţi, nu există o clasă a bogaţilor; pentru că aceşti bogaţi nu au nici spirit, nici obiecte comune, nici tradiţii şi nici speranţe comune. Există deci membri, dar nu există un corp care să-i reunească.

Nu numai că bogaţii nu sunt strâns uniţi între ei, dar putem spune că nu există o legătură veritabilă nici între sărac şi bogat.

Nu sunt fixaţi pe vecie unul lângă celălalt; în fiece clipă, interesul îi apropie şi îi desparte. Muncitorul depinde în general de stăpâni, însă nu de un anume stăpân. Aceşti doi oameni se văd la fabrică, dar în altă parte nu se recunosc; şi, cu toate că au un element comun, rămân foarte îndepărtaţi datorită celorlalte elemente. Patronul unei manufacturi nu cere muncitorului decât munca sa, iar muncitorul nu aşteaptă de la el decât salariul. Unul nu se obligă să protejeze, nici celălalt să apere şi nu sunt legaţi, în mod permanent, nici de obişnuinţă, nici de datorie.

Aristocraţia care înfiinţează negoţul nu se stabileşte aproape niciodată în mijlocul populaţiei industriale pe care o conduce; scopul ei nu este de a o dirija, ci de a se servi de ea.

O aristocraţie astfel constituită nu poate avea o mare influenţă asupra celor pe care îi foloseşte; şi chiar dacă o face pentru o clipă, aceştia îi scapă curând. Ea nu ştie să vrea şi nu poate acţiona.

Aristocraţia teritorială din vremurile trecute era obligată prin lege, sau se credea obligată de obiceiuri, să vină în ajutorul celor care o slujeau şi să le aline nefericirile. Dar aristocraţia manufacturieră din zilele noastre, după ce a sărăcit şi îndobitocit oamenii pe care îi foloseşte, îi lasă, în timpurile de criză, în seama milei publice pentru a fi hrăniţi. Este un rezultat firesc al celor ce precedă. Între muncitor şi stăpân, raporturile sunt frecvente dar nu există o adevărată asociere.

Cred că, dacă ne gândim bine, aristocraţia manufacturieră pe care o vedem ridicându-se sub ochii noştri este una dintre cele mai dure care au apărut pe pământ; dar, în acelaşi timp, este una dintre cele mai restrânse şi dintre cele mai puţin periculoase.

Oricum, prietenii democraţiei trebuie să îşi îndrepte cu nelinişte şi neîncetat privirile în această direcţie; pentru că, dacă vreodată inegalitatea permanentă de condiţii şi aristocraţia vor pătrunde din nou în lume, putem prezice de pe acum că ele vor intra prin această poartă.

PARTEA A TREIA

INFLUENŢA DEMOCRAŢIEI ASUPRA MORAVURILOR PROPRIU-ZISE

Capitolul I

CUM DEVIN MORAVURILE MAI TEMPERATE PE MĂSURĂ CE CONDIŢIILE DEVIN MAI EGALE

De mai multe secole vedem cum condiţiile devin egale şi descoperim totodată că moravurile se temperează. Apar oare aceste două lucruri pur şi simplu în acelaşi timp sau există între ele o legătură necunoscută, astfel încât una să nu poată înainta fără a o pune în mişcare şi pe cealaltă?

Există mai multe cauze care pot face ca moravurile unui popor să devină mai puţin grosolane; dar, dintre toate aceste cauze, cea mai puternică mi se pare a fi egalitatea

de condiţii. Egalitatea de condiţii şi temperarea moravurilor sunt deci, pentru mine, nu numai evenimentele ce se petrec în acelaşi timp, ci şi fapte legate între ele.

Când fabuliştii vor să ne trezească interesul pentru viaţa animalelor, le înzestrează cu idei şi pasiuni omeneşti. Tot aşa fac şi poeţii când vorbesc despre spiriduşi şi îngeri. Nu există nefericiri atât de mari şi fericiri atât de perfecte care să ne poată capta spiritul şi mişca inima, dacă nu ni se prezintă propria noastră imagine sub alte trăsături.

Faptul se aplică foarte bine subiectului care ne preocupă în momentul de faţă.

Când toţi oamenii sunt rânduiţi într-un mod definitiv, după profesie, avere şi naştere, în sânul unei societăţi aristocratice, membrii fiecărei clase, considerându-se drept copiii unei singure familii, resimt unii faţă de alţii o simpatie continuă şi vie care nu se întâlneşte niciodată, tot atât de intensă, printre cetăţenii dintr-o democraţie.

Dar nu acelaşi lucru se petrece cu clasele diferite, în raporturile lor reciproce.

La un popor aristocratic, fiecare castă îşi are părerile, sentimentele, drepturile, moravurile, traiul ei deosebit. Astfel, oamenii care o alcătuiesc nu au nicio asemănare cu ceilalţi; nu au acelaşi fel de a gândi şi nici de a simţi şi cu greu admit că fac parte din acelaşi regn uman.

Nu pot deci înţelege bine ce anume resimt ceilalţi şi nici să îi aprecieze prin comparaţie cu ei înşişi.

Uneori însă, îi vedem cum se întrajutorează cu ardoare; faptul nu dezminte ceea ce precedă.

Aceste instituţii aristocratice, care făcuseră ca fiinţele din aceeaşi specie să fie atât de deosebite între ele, le-au unit totuşi cu o legătură politică foarte strânsă.

Deşi pe şerb nu îl interesa, fireşte, soarta nobililor, el se considera dator să se devoteze aceluia care îi era

stăpân; şi deşi nobilul considera că este altfel alcătuit decât şerbul, el aprecia că datoria şi onoarea lui îl obligau să-i apere pe cei care trăiau pe domeniile sale cu riscul propriei sale vieţi.

Este evident că aceste obligaţii reciproce nu apăreau din dreptul natural, ci din dreptul politic şi că societatea obţinea mai mult decât ar fi putut să obţină numai spiritul de întrajutorare. Nu omului se considerau ei obligaţi a da sprijin, ci vasalului sau seniorului. Instituţiile feudale îi făceau foarte sensibili nu la nefericirile speciei umane, ci la necazurile anumitor oameni. Ele dădeau moravurilor mai degrabă generozitate decât temperanţă şi, deşi inspirau un devotament profund, nu făceau să apară simpatii adevărate: fiindcă simpatia reală există numai între oameni asemănători, iar în vremurile aristocratice, nu îţi vezi semenii decât în membrii castei tale.

Când cronicarii din Evul Mediu, care aparţineau toţi, prin naştere sau obiceiuri, aristocraţiei, vorbesc de sfârşitul tragic al unui nobil, o fac cu o durere nesfârşită; dar povestesc dintr-o suflare şi fără nicio tulburare masacrele şi torturile îndurate de oamenii din popor.

Nu pentru că aceşti scriitori ar fi avut o ură generală sau un dispreţ sistematic faţă de popor. Războiul între diferitele clase ale statului nu era încă declarat. Ei îşi ascultau mai curând instinctul decât pasiunea; cum nu îşi făceau o idee clară despre suferinţele săracului, soarta acestuia nu-i interesa prea mult.

De cum se rupea legătura feudală, acelaşi lucru se petrecea cu oamenii din popor. Aceleaşi vremuri care au văzut atâta devotament eroic din partea vasalilor faţă de seniorii lor au fost martore ale unor cumplite cruzimi la care se dedau, din când în când, clasele de jos împotriva celor de sus.

Nu trebuie să credem că această insensibilitate

reciprocă ţinea, la început, numai de ordine şi de cultură; căci o regăsim, în secolele următoare, secole care, deşi au devenit organizate şi luminate, au rămas totuşi aristocratice.

În anul 1675, clasele de jos din Bretania s-au răsculat din pricina unui nou impozit. Aceste mişcări violente au fost reprimate cu o atro citate fără seamăn. Iată ce povesteşte fiicei sale Doamna de Sevigné, martoră a acestor grozăvii:

Les Rochers, 30 octombrie 1675

„Dumnezeule, copila mea, cât este de plăcută scrisoarea ta din Aix! Citeşte-ţi măcar scrisorile înainte de a le trimite. Lasă-te prinsă de farmecul lor şi consolează-te cu această bucurie de efortul de a scrie atât de mult. Ai sărutat deci întreaga Provenţă? Nu ai fi avut nicio mulţumire dacă ai fi sărutat Bretania afară doar dacă îţi place mirosul de vin. Vrei să ştii noutăţi din Rennes? S-a pus un impozit de o sută de mii de scuzi şi dacă nu scoţi suma în următoarele douăzeci şi patru de ore, ea va fi dublată şi cerută cu ajutorul soldaţilor. O stradă întreagă a fost izgonită şi surghiunită, iar celorlalţi li s-a interzis să-i adăpostească pe cei prigoniţi sub pedeapsa cu moartea; aşa că îi vedeai pe toţi aceşti nefericiţi, lehuze, bătrâni, copii, rătăcind disperaţi la ieşirea din oraş, fără a şti încotro să meargă, fără să aibă ce mânca şi nici pe ce să doarmă. Alaltăieri, l-au bătut pe slujitorul care începuse zavera şi furtul de hârtie ştampilată; a fost rupt în patru bucăţi, care au fost apoi expuse în cele patru colţuri ale oraşului. Şaizeci de burghezi au fost prinşi iar mâine vor fi spânzuraţi. Această provincie este un bun exemplu pentru celelalte, mai ales pentru respectul ce trebuie arătat guvernatorilor şi guvernatoarelor şi pentru a nu se mai arunca cu pietre în grădina lor.[9]

9 Pentru a gusta poanta acestei glume, să ne amintim că doamna de

Doamna de Tarente se plimba ieri, pe o vreme încântătoare, prin pădurea ei. Nu mai e vorba nici de cameră, nici de gustare. Intră pe la barieră şi pleacă tot pe acolo…”

Într-o altă scrisoare, adaugă:

„Îmi vorbeşti pe un ton de glumă despre nefericirile noastre; nu mai suntem chiar atât de stâlciţi în bătaie; unul în opt zile, ca să nu uităm de existenţa justiţiei. E adevărat că spânzurătoarea mi se pare acum o treabă simplă. De când mă aflu în ţinutul acesta, am o cu totul altă părere despre justiţie. Ocnaşii voştri îmi par a fi o societate de oameni cinstiţi care s-au retras din lume pentru a duce o viaţă liniştită”.

Am greşi dacă am crede că doamna de Sevigné, care scria aceste rânduri, ar fi fost o fiinţă egoistă şi barbară; îşi iubea cu pasiune copiii şi era foarte sensibilă la durerile prietenilor săi; şi, citind-o, remarcăm chiar că îi trata cu bunătate şi indulgenţă pe vasali şi pe servitori.

Dar doamna de Sevigné nu pricepea clar ce înseamnă să suferi când nu erai nobil.

În zilele noastre, omul cel mai dur, scriind persoanei celei mai insensibile, nu ar îndrăzni să folosească cu sânge rece glume atât de sinistre ca cele pe care le-am reprodus şi, chiar dacă moravurile sale i-ar permite să o facă, moravurile generale ale naţiunii i-ar interzice-o.

De unde ne vine acest lucru? Avem oare mai multă sensibilitate decât strămoşii noştri? Nu ştiu; dar, fără nicio îndoială, sensibilitatea noastră este preocupată de mai multe subiecte.

Când rangurile unui popor sunt aproape egale, iar toţi oamenii au mai mult sau mai puţin acelaşi fel de a gândi şi de a simţi, fiecare dintre ei îşi dă seama într-o clipă de senzaţiile celorlalţi; aruncă o privire rapidă asupra

---

Grignan era guvernatoarea Provenţei.

lui însuşi şi îi este de ajuns. Nu există o nefericire pe care să nu şi-o închipuie fără greutate şi a cărei profunzime să nu îi fie dezvăluită de un instinct ascuns. În zadar va fi vorba de străini sau de duşmani; imaginaţia îl va pune imediat în locul lor. Ea amestecă ceva personal în mila pe care el o resimte şi îl face să sufere în vreme ce trupul aproapelui său este sfâşiat.

În vremurile democratice, oamenii se sacrifică arareori pentru ceilalţi; dar arată o compasiune generală pentru toţi membrii speciei umane. Nu îi vezi aplicând pedepse inutile iar când pot, fără să îşi facă prea mult rău lor înşişi, să uşureze suferinţele celuilalt, o fac cu plăcere; nu simt dezinteresaţi, dar simt blânzi.

Deşi americanii au transformat, ca să spunem aşa, egoismul într-o teorie socială şi filosofică, se dovedesc a fi foarte receptivi la milă.

Nu există o ţară unde dreptul penal să fie aplicat cu mai multă îngăduinţă decât în Statele Unite. În vreme ce englezii par a voi să păstreze cu străşnicie în legislaţia lor penală urmele sângeroase ale Evului Mediu, americanii au făcut aproape să dispară din codul lor pedeapsa cu moartea.

America de Nord este, după părerea mea, singura ţară de pe pământ unde, de cincizeci de ani încoace, nu s-a luat viaţa unui singur cetăţean pentru delicte politice.

Ceea ce ajunge să demonstreze că această blândeţe deosebită a americanilor provine în special din starea lor socială este felul în care se poartă cu sclavii lor.

Poate că, la urma urmelor, nu există în Lumea Nouă o colonie europeană unde condiţia fizică a negrilor să fie mai uşoară decât în Statele Unite. Cu toate acestea, sclavii îndură acolo suferinţe îngrozitoare şi riscă mereu să fie supuşi unor pedepse extrem de neomenoase.

Este uşor să observăm că soarta acestor nefericiţi

inspiră puţină milă stăpânilor lor, care văd în sclavie nu numai un fapt de pe urma căruia trag foloase, dar şi un rău care nu-i priveşte deloc. Aşadar, acelaşi om care este plin de omenie faţă de semenii săi când ei sunt totodată şi egalii săi, devine insensibil la durerile acestora de cum încetează egalitatea. Prin urmare, blândeţea sa trebuie atribuită egalităţii şi nu atât civilizaţiei şi culturii.

Ceea ce am spus mai sus despre indivizi se aplică, până la un anumit punct, şi popoarelor.

Când fiecare naţiune are opiniile, credinţele, legile, obiceiurile sale deosebite, ea consideră că alcătuieşte în întregime o singură omenire şi nu se simte impresionată decât de propriile ei dureri. Dacă se întâmplă să izbucnească un război între două popoare cu o atare predispoziţie, acesta se va face cu multă cruzime.

În timpul perioadei de cea mai mare civilizaţie, romanii îi înjunghiau pe generalii duşmani după ce îi târâseră în urma unui car, iar pe prizonieri îi dădeau pradă fiarelor pentru desfătarea poporului. Cicero, care scoate suspine adânci la ideea că un cetăţean e pus pe cruce, nu critică deloc aceste nedreptăţi atroce ale victoriei. Este evident că, pentru el, un străin nu face parte din aceeaşi specie umană cu un roman.

Dimpotrivă, pe măsură ce se aseamănă mai mult între ele, popoarele se arată a fi reciproc mai pline de milă faţă de nefericirile lor, iar dreptul oamenilor devine mai îngăduitor.

Capitolul II

CUM FACE DEMOCRAŢIA CA RAPORTURILE OBIŞNUITE DINTRE AMERICANI SĂ DEVINĂ MAI SIMPLE ŞI MAI UŞOARE

Democraţia nu creează legături puternice între oameni, dar face ca raporturile lor obişnuite să devină mai simple.

Doi englezi se întâlnesc din întâmplare la antipozi; sunt înconjuraţi de străini a căror limbă şi moravuri abia le cunosc.

Aceşti doi oameni se măsoară mai întâi cu multă curiozitate şi cu un fel de nelinişte ascunsă; apoi se îndepărtează sau, dacă îşi adresează cuvântul, au grijă să nu vorbească decât cu un aer reţinut şi distrat şi să îşi spună lucruri fără importanţă.

Cu toate acestea, între ei nu există nicio duşmănie; nu s-au văzut niciodată şi se consideră reciproc foarte respectabili. De ce se străduiesc atât pentru a se evita?

Ca să înţelegem, trebuie să ne întoarcem la Anglia.

Când numai originea, independent de bogăţie, este cea care îi clasifică pe oamenii, fiecare ştie cu precizie ce loc ocupă pe scara socială; nu caută să urce şi nu îi e teamă că va coborî. Într-o societate astfel organizată, oamenii din diferite clase comunică puţin între ei; dar când întâmplarea îi pune în legătură, ei se închid în ei înşişi imediat, fără să spere nici să se teamă că se vor contopi. Raporturile lor nu sunt bazate pe egalitate; dar nu sunt constrânşi.

Când aristocraţiei ereditare îi urmează aristocraţia banului, lucrurile se schimbă.

Privilegiile unora sunt încă foarte mari, dar posibilitatea de a le obţine e la îndemâna tuturor; de unde urmează că cei care le posedă sunt preocupaţi permanent de teama de a le pierde sau de a le vedea împărţite; iar cei care nu le au încă vor cu tot dinadinsul să le aibă sau, dacă nu le pot obţine, să pară că le au; ceea ce nu este deloc imposibil. Cum valoarea socială a oamenilor nu mai este fixată într-un mod vizibil şi permanent de către legăturile de sânge, iar ea se schimbă la infinit în funcţie de bogăţie, rangurile continuă să existe, dar nu-i mai vezi limpede şi de la prima privire pe cei care le ocupă.

Între toţi cetăţenii se instalează imediat un fel de război surd; unii se străduiesc, cu mii de maşinaţii, să pătrundă, în realitate sau măcar în aparenţă, printre cei care sunt deasupra lor; ceilalţi luptă fără încetare pentru a respinge pe cei care le uzurpă drepturile sau, mai bine zis, acelaşi om le face pe amândouă şi, în vreme ce caută să se introducă în sfera superioară, luptă fără odihnă împotriva violenţei care vine de jos.

Aceasta este, în zilele noastre, situaţia din Anglia şi cred că de această stare trebuie să legăm ceea ce precedă.

Orgoliul aristocratic fiind încă foarte mare la englezi, iar graniţele aristocraţiei devenind imprecise, fiecare se teme necontenit ca familiaritatea sa să nu surprindă. Neputând să aprecieze de la prima ochire care este situaţia socială a celor întâlniţi, evită cu prudenţă de a avea legături cu ei. Se tem că, făcând vagi servicii, vor da naştere, fără să vrea, unei prietenii nepotrivite; se tem de amabilităţi şi evită recunoştinţa insistentă a unui necunoscut cu aceeaşi grijă cu care îi evită ura.

Multă lume explică prin cauze pur fizice această ciudată nesociabilitate şi această atitudine rezervată şi taciturnă a englezilor. Sunt de acord că sângele joacă într-adevăr un oarecare rol; dar părerea mea este că starea socială are mult mai multă importanţă. Exemplul americanilor o dovedeşte.

În America, unde privilegiile de naştere nu au existat niciodată şi unde bogăţia nu dă niciun drept deosebit celui care o posedă, necunoscuţii se întrunesc în mod firesc în locuri anume şi nu consideră că ar avea niciun avantaj şi niciun risc dacă îşi împărtăşesc liber gândurile. Dacă se întâlnesc din întâmplare, nu se arată încântaţi dar nici nu se ocolesc; contactul lor este deci firesc, simplu şi deschis; vezi că niciunul nu speră ceva sau se teme de ceva din partea celorlalţi şi că nu se străduiesc nici să arate, nici să

ascundă locul pe care îl ocupă. Dacă adesea atitudinea lor este rece şi gravă, ea nu este însă niciodată trufaşă sau reţinută şi dacă nu îşi adresează cuvântul e din pricină că nu au chef să o facă şi nu pentru că ar crede că e mai bine să tacă.

Într-o ţară străină, doi americani devin imediat prieteni, numai pentru că sunt americani. Nu există vreo prejudecată care să îi îndepărteze iar comunitatea de patrie îi atrage. Pentru doi englezi, sângele nu este suficient; ca să se apropie, au nevoie de acelaşi rang.

Americanii remarcă, tot atât de bine ca şi noi, această atitudine necioplită pe care o au englezii între ei şi se miră, tot atât de mult ca şi noi. Cu toate acestea, americanii se simt legaţi de Anglia prin origine, religie, limbă şi, în parte, prin moravuri; ei nu se deosebesc de englezi decât prin starea socială. Ne putem deci îngădui să spunem că rezerva englezilor provine din structura ţării mai mult decât din cea a cetăţenilor.

Capitolul III

DE CE AMERICANII SUNT ATÂT DE PUŢIN SUSCEPTIBILI ÎN ŢARA LOR ŞI SE DOVEDESC A FI ATÂT DE SUSCEPTIBILI ÎN ŢARA NOASTRĂ

Americanii au un temperament vindicativ ca toate popoarele serioase şi chibzuite. Nu uită aproape niciodată o jignire; dar nu este uşor să îi jigneşti, iar resentimentul lor este tot atât de greu de aprins pe cât este de stins.

În societăţile aristocratice, unde un număr mic de indivizi conduc toate treburile, raporturile exterioare ale oamenilor sunt supuse unor convenţii aproape fixe. Fiecare crede astfel că ştie, cu precizie, în ce fel este bine să îţi dovedeşti respectul sau să îţi arăţi bunăvoinţa, iar eticheta este o ştiinţă a cărei necunoaştere nici nu poate fi imaginată.

Aceste obiceiuri ale clasei de sus folosesc apoi drept

model pentru toate celelalte şi, mai mult, fiecare dintre ele îşi face un cod special pe care toţi membrii ei sunt obligaţi să îl respecte [şi există, în sfârşit, un anumit ceremonial special, folosit numai între oamenii ce aparţin unor clase diferite].

Regulile de politeţe formează astfel o legislaţie complicată, pe care este greu să o cunoşti în întregime, dar de la care nu este permis să te abaţi fără riscuri; astfel încât, oamenii riscă în fiecare zi să provoace sau să primească jigniri profunde.

Dar, pe măsură ce rangurile dispar, pe măsură ce oameni diferiţi prin educaţia sau originea lor se amestecă şi se contopesc în aceleaşi locuri, este aproape imposibil să te mai pui de acord asupra regulilor bunelor maniere. Legea nefiind precisă, nerespectarea ei nu mai constituie un păcat chiar pentru cei care o cunosc; se consideră mai important fondul acţiunii decât forma ei şi oamenii sunt totodată mai puţin politicoşi şi mai puţin supărăcioşi.

Există o seamă de reguli de politeţe la care americanul nu ţine; consideră că nu i se datorează sau presupune că celălalt nu le cunoaşte. Nu îşi dă seama că au fost trecute cu vederea sau le scuză; manierele sale devin mai puţin curtenitoare, moravurile mai simple şi mai bărbăteşti.

Această indulgenţă reciprocă de care dau dovadă americanii şi această încredere virilă pe care şi-o arată rezultă şi ele dintr-o cauză mai generală şi mai profundă.

Am arătat-o deja în capitolul precedent.

În Statele Unite, rangurile nu diferă decât foarte puţin în societatea civilă şi nu diferă deloc în lumea politică; un american nu se crede deci obligat să arate o grijă specială faţă de niciunul din semenii săi şi nici nu îi trece prin minte să o ceară pentru sine. Cum el nu vede că este interesul său să caute cu ardoare tovărăşia unora

dintre concetăţenii săi, îşi închipuie cu greu că prezenţa sa este respinsă; nedispreţuind pe nimeni din pricina condiţiei, nu îşi imaginează că este dispreţuit din această cauză şi până ce nu vede limpede insulta, nu crede că cineva vrea să-l ofenseze.

Starea socială [egalitate] îi face de la sine pe americani să nu se jignească cu uşurinţă în lucrurile mărunte. Şi, pe de altă parte, libertatea democratică de care se bucură face, în cele din urmă, ca această indulgenţă să intre în moravurile naţionale.

Instituţiile politice din Statele Unite pun tot timpul în contact cetăţeni din toate clasele şi îi obligă să întreprindă împreună acţiuni mari. Oameni astfel preocupaţi nu mai au vreme să se gândească la detaliile etichetei şi, de altfel, interesul lor de a trăi în înţelegere este prea mare pentru a se opri la astfel de lucruri. Se obişnuiesc cu uşurinţă să aprecieze sentimentele şi ideile celor pe care îi întâlnesc şi nu manierele lor, şi nu se lasă tulburaţi de fleacuri.

Am remarcat de multe ori că în Statele Unite nu este uşor a da de înţeles unui om că prezenţa sa nu e binevenită. Ca să ajungi la acest lucru, căile ocolite nu sunt întotdeauna suficiente.

Îl contrazic pe un american la tot pasul pentru a-i da a înţelege că vorbele sale mă plictisesc şi îl văd făcând mereu alte eforturi pentru a mă convinge; mă închid într-o tăcere încăpăţânată iar el îşi închipuie că reflectez profund la adevărurile pe care mi le prezintă; şi când în fine mă sustrag brusc stăruinţei sale, el îşi imaginează că o treabă urgentă mă cheamă în altă parte. Acest om nu va înţelege că mă plictiseşte dacă nu i-o spun, şi nu voi putea să scap de el decât devenind duşmanul său de moarte.

Ceea ce surprinde la prima vedere este faptul că acelaşi om, strămutat în Europa, devine acolo un om greu de abordat şi pedant, mergând până acolo încât trebuie să

fac aproape tot atâtea eforturi să nu îl jignesc pe cât făcusem ca să nu îi plac. Aceste două efecte atât de diferite sunt produse de aceeaşi cauză.

Instituţiile democratice dau în general oamenilor o idee măreaţă despre patria lor şi despre ei înşişi.

Americanul iese din ţara sa cu inima plină de mândrie. Soseşte în Europa şi îşi dă seama că aici oamenii nu sunt atât de preocupaţi pe cât îşi închipuia el de Statele Unite şi de marele popor care trăieşte acolo. Acest lucru începe să îl tulbure.

I s-a spus că în emisfera noastră condiţiile nu sunt deloc egale. îşi dă seama, într-adevăr, că, la naţiunile europene, amintirea rangurilor nu a dispărut cu totul; că bogăţia şi originea păstrează aici privilegii confuze pe care îi este tot atât de greu să nu le recunoască, cât şi să le definească. Acest spectacol îl surprinde şi îl nelinişteşte deoarece pentru el este în întregime nou; nimic din ceea ce a văzut în ţara sa nu îl ajută să înţeleagă. Ignoră deci total locul ce s-ar cuveni să îl ocupe în această ierarhie pe jumătate distrusă, printre aceste clase, destul de distincte pentru a se urî şi dispreţui şi destul de apropiate pentru ca el să le confunde lesne. Se teme să se pună prea sus şi mai ales de a fi clasat prea jos; acest dublu risc e un permanent obstacol pentru spiritul său şi îi stânjeneşte continuu atât acţiunile, cât şi vorbele.

Tradiţia l-a învăţat că în Europa ceremonialul se schimbă la infinit, în funcţie de condiţii; această amintire a unui alt timp sfârşeşte prin a-l tulbura, iar el se teme că nu va obţine respectul care i se datorează cu atât mai mult cu cât nu ştie exact din ce este acesta alcătuit. Merge deci mereu ca un om înconjurat de capcane; societatea nu reprezintă pentru el o destindere, ci o muncă serioasă. îţi cântăreşte fiecare atitudine, îţi interoghează privirea şi îţi analizează cu grijă toate vorbele, de teamă să nu

disimuleze vreo aluzie ascunsă care să îl rănească. Nu ştiu dacă a existat vreodată un nobil de ţară mai grijuliu decât el la capitolul bunelor maniere; el însuşi se străduieşte să se supună celor mai neînsemnate legi ale etichetei şi nu suportă ca vreuna să fie uitată faţă de el; este plin de scrupule şi totodată de exigenţe; doreşte să facă tot ce trebuie, dar se teme să nu facă prea mult şi cum nu cunoaşte bine limitele nici uneia, nici alteia se menţine într-o rezervă stânjenită şi trufaşă.

Dar nu e totul şi iată o altă meandră a inimii omeneşti.

Un american vorbeşte mereu despre admirabila egalitate care domneşte în Statele Unite; se mândreşte în public cu ţara sa; dar, în ascuns, este îndurerat pentru sine şi năzuieşte să arate că, în ceea ce îl priveşte, face excepţie de la ordinea generală pe care o preconizează.

Nu întâlneşti un american care să nu dorească să descindă, cât de puţin, din primii fondatori ai coloniilor, iar în ceea ce priveşte vlăstarele marilor familii din Anglia, mi s-a părut că întreaga Americă este plină de ele.

Când un american bogat soseşte în Europa, prima sa grijă este de a se înconjura cu tot fastul luxului; şi îi este atât de teamă să nu fie luat drept un simplu cetăţean dintr-o democraţie, încât se transformă în nenumărate feluri pentru a-ţi prezenta în fiecare zi o altă imagine a bogăţiei sale. De obicei locuieşte în cartierul cel mai de vază din oraş; are nenumăraţi servitori care îl înconjoară în permanenţă. [Deşi remarcă că este prost slujit şi se înfurie adesea împotriva acestor oameni care devin prea familiari cu stăpânii lor.]

Am auzit un american care se plângea că nu întâlnea, în principalele saloane din Paris, decât o societate amestecată. Gustul care domneşte acolo nu i se părea destul de pur şi lăsa să se înţeleagă cu abilitate că, după

părerea lui, manierele erau lipsite de distincţie. Nu căpătase obiceiul de a vedea spiritul ascunzându-se sub forme vulgare.

Contraste de acelaşi fel nu trebuie să ne surprindă. [O aceeaşi cauză le dă naştere.]

Dacă amintirea vechilor diferenţe aristocratice nu ar fi complet dispărută în Statele Unite, americanii s-ar arăta, în ţara lor, mai puţin simpli şi mai puţin toleranţi, mai puţin stricţi şi mai puţin imitatori decât sunt în ţara noastră.

Capitolul IV

CONCLUZII ALE CELOR TREI CAPITOLE PRECEDENTE

Când oamenii resimt o milă naturală faţă de necazurile celorlalţi, când raporturi fireşti şi frecvente îi apropie încontinuu fără ca vreo susceptibilitate să îi despartă, este lesne de înţeles că la nevoie îşi vor da sprijin unii altora. Când un american cere ajutor semenilor săi, este foarte rar ca aceştia să i-l refuze şi am remarcat adesea că i-l dau spontan şi cu mare tragere de inimă.

Se întâmplă vreun accident neprevăzut pe drumul mare, toată lumea aleargă în jurul celui care i-a căzut victimă; o nenorocire neaşteptată loveşte vreo familie, pungile a mii de necunoscuţi se deschid imediat; daruri modeste, dar foarte numeroase, vin în ajutorul celui lovit de soartă.

Se întâmplă frecvent, la popoarele cele mai civilizate ale globului, ca un nenorocit să se găsească tot atât de izolat în mijlocul mulţimii ca şi un sălbatic în pădurea sa; acest fapt aproape că nu se vede în Statele Unite. Americanii, care sunt întotdeauna reci în felul lor de a fi şi adesea chiar grosolani, nu se arată aproape niciodată insensibili şi, dacă nu se grăbesc să-şi ofere serviciile, nu refuză niciodată să îţi facă vreunul.

Toate acestea nu vin împotriva a ceea ce am spus mai sus în legătură cu individualismul. Văd chiar că lucrurile merg împreună în loc să se respingă.

Egalitatea de condiţii îi face pe oameni să îşi simtă independenţa şi le arată totodată slăbiciunea lor; ei sunt liberi, dar expuşi unor nenumărate accidente şi experienţa îi învaţă repede că, deşi nu au de obicei nevoie de ajutorul altuia, vine aproape întotdeauna un moment când nu ar putea să se lipsească de el.

Vedem încontinuu în Europa că oamenii aparţinând aceleiaşi profesii se ajută de la sine între ei; toţi sunt expuşi aceloraşi rele; acest lucru este suficient pentru ca ei să caute să se păzească reciproc de ele, oricât de duri şi de egoişti ar fi. Dacă unul dintre ei se află în pericol iar ceilalţi, cu un mic sacrificiu neînsemnat sau cu un elan brusc, pot să-l scape, ei nu pregetă să o facă. Nu pentru că soarta lui i-ar interesa cu deosebire; fiindcă, dacă din întâmplare, strădaniile pe care le fac pentru a-l ajuta ar fi inutile, îl uită imediat şi se întorc la preocupările lor; dar între ei s-a încheiat un fel de acord tacit şi aproape involuntar, potrivit căruia fiecare datorează celorlalţi un sprijin de scurtă durată pe care, la rândul său, ar putea să-l ceară şi el.

Extindeţi la un popor ceea ce spun numai despre o clasă şi îmi veţi înţelege ideea.

Există, într-adevăr, între toţi cetăţenii unei democraţii, o convenţie analoagă aceleia despre care vorbesc; toţi se simt supuşi aceleiaşi slăbiciuni şi aceloraşi pericole, iar interesul lor, ca şi simpatia lor, se transformă într-o lege, aceea de a-şi da, la nevoie, un sprijin reciproc.

Cu cât condiţiile devin mai asemănătoare, cu atât este mai vădită această atitudine reciprocă a oamenilor de a se întrajutora.

În democraţii nu se fac mari binefaceri, dar se fac

mereu mici servicii. Este rar să întâlneşti acolo un om generos, dar toţi sunt serviabili.

Capitolul V

CUM MODIFICĂ DEMOCRAŢIA RAPORTURILE DINTRE SERVITOR ŞI STĂPÂN

Un american care călătorise vreme îndelungată în Europa îmi spunea într-o zi:

„Englezii se poartă cu servitorii lor cu o semeţie şi o autoritate care ne uimesc; dar, pe de altă parte, francezii folosesc uneori faţă de aceştia o familiaritate sau o politeţe pe care noi nu o putem concepe. S-ar spune că le e teamă să comande. Atitudinea superiorului şi cea a inferiorului este rău înţeleasă".

Această remarcă este justă şi am făcut-o eu însumi de nenumărate ori.

Am considerat întotdeauna Anglia ca fiind ţara unde, în vremea noastră, legăturile cu servitorii sunt cele mai stricte iar Franţa, ţara unde acestea simt cele mai slabe. Nicăieri nu mi s-a părut stăpânul a fi atât de sus şi nici atât de jos ca în aceste două ţări.

Americanii se plasează între aceste două extremităţi.

Iată faptul superficial şi aparent. Trebuie urcat mult în timp pentru a-i descoperi cauzele.

Până acum, nu s-au văzut încă societăţi unde condiţiile să fie atât de egale încât să nu întâlneşti nici bogaţi, nici săraci; şi, prin urmare, nici stăpâni, nici servitori.

Democraţia nu împiedică existenţa acestor două clase; numai că ea le schimbă spiritul şi le modifică raporturile.

[Este uşor de văzut că toate clasele din care este alcătuită o societate sunt atât de firesc legate între ele încât trebuie ca toate să se mişte în acelaşi timp sau să rămână nemişcate. Este de ajuns să opreşti una dintre ele,

pentru ca toate celelalte să se oprească de la sine.

Deci, din moment ce întâlnesc o castă de stăpâni veşnici alcătuită din aceleaşi familii, înţeleg lesne că există o castă de servitori formaţi în acelaşi fel şi prevăd că această perpetuare va produce de amândouă părţile efecte asemănătoare.]

La popoarele aristocratice, servitorii formează o clasă specială care nu se schimbă mai mult decât cea a stăpânilor. Nu întârzie să apară o ordine fixă; în prima, ca şi în cea de a doua, observăm curând apariţia unei ierarhii, a unor clasificări numeroase, a unor ranguri bine stabilite iar generaţiile se succed fără ca poziţiile să se schimbe. Sunt două societăţi suprapuse, totdeauna distincte, dar guvernate de principii analoage.

Această structură aristocratică are o influenţă marcată asupra ideilor şi moravurilor servitorilor, cât şi asupra acelora ale stăpânilor şi, deşi efectele sunt diferite, este uşor să constatăm o singură cauză.

Atât unii cât şi ceilalţi formează mici popoare în mijlocul poporului mare; şi se sfârşeşte prin apariţia, în mijlocul acestora, a unor noţiuni permanente în materie de ceea ce este corect şi de ceea ce este incorect. Diferitele acte ale vieţii omeneşti sunt văzute într-o lumină specială care nu se schimbă. În societatea servitorilor, ca şi în cea a stăpânilor, oamenii exercită o mare influenţă unii asupra altora. Se supun unor reguli fixe şi, în lipsa unei legi, au o opinie publică care îi conduce; la ei domnesc nişte obiceiuri reglementate, o disciplină.

Aceşti oameni, a căror menire este aceea de a asculta, nu înţeleg, fără îndoială, gloria, virtutea, cinstea, onoarea în acelaşi fel ca stăpânii lor. Dar şi-au făcut o glorie, virtuţi şi o cinste de servitori şi şi-au format, ca să spunem aşa, un fel de onoare servilă.[10]

10 Dacă examinăm mai îndeaproape şi mai amănunţit părerile

Pentru că o clasă este inferioară, nu trebuie să credem că toţi cei care fac parte din ea au o inimă josnică. Ar fi o mare greşeală. Oricât de inferioară ar fi o clasă, cel care ocupă acolo primul loc şi căruia nu i-a venit în minte ideea de a ieşi din ea, se găseşte într-o situaţie aristocratică care îi insuflă sentimente alese, un orgoliu trufaş şi un respect pentru el însuşi, care îl fac bun pentru virtuţile înalte şi pentru acţiunile puţin obişnuite.

La popoarele aristocratice, nu era rar să găseşti în serviciul celor mari suflete nobile şi robuste care deţineau funcţia de servitori fără să o simtă şi care se supuneau voinţei stăpânului fără să se teamă de mânia sa.

Dar aproape niciodată lucrurile nu se petreceau aşa în rândurile inferioare ale clasei servitorilor. Putem înţelege că cel care ocupă ultimul loc al unei ierarhii de valeţi se află foarte jos.

Francezii creaseră un cuvânt special pentru ultimul dintre servitorii unei aristocraţii. Ei îl numeau lacheu.

Cuvântul lacheu se folosea ca termen limită, când toate celelalte fuseseră epuizate, pentru a reprezenta josnicia omenească; sub vechea monarhie, când voiai să zugrăveşti vreodată o fiinţă abjectă şi decăzută, spuneai despre ea că are *suflet de lacheu*. Denumirea era suficientă. Sensul era complet şi limpede.

Inegalitatea permanentă de condiţii nu numai că dă servitorilor anumite virtuţi şi anumite vicii deosebite; ea îi pune faţă de stăpânii lor într-o situaţie specială.

La popoarele aristocratice, săracul este obişnuit, încă din copilărie, cu ideea de a fi comandat. Oriunde şi-ar întoarce privirea, vede imediat chipul ierarhiei şi imaginea

---

principale care îi conduc pe aceşti oameni, analogia este şi mai frapantă şi suntem surprinşi să găsim printre ei, ca şi printre membrii cei mai trufaşi ai unei ierarhii feudale, orgoliul unei ascendenţe, respectul pentru strămoşi şi urmaşi, dispreţul faţă de inferior, teama de relaţii cu ceilalţi, gustul pentru etichetă şi pentru tradiţiile vechi.

supunerii.

[Dacă acest om, astfel pregătit, se pune în slujba unuia dintre semenii lui, el nu va întârzia să strămute în această stare particulară noţiunile generale pe care i le sugerează privelişte societăţii.]

În ţările unde domneşte inegalitatea permanentă de condiţii, stăpânul obţine deci cu uşurinţă de la servitorii săi o ascultare promptă, totală, respectuoasă şi simplă pentru că aceştia cinstesc în el nu numai pe stăpân, ci clasa stăpânilor. El apasă pe voinţa lor cu toată greutatea aristocraţiei.

El le comandă faptele; şi, până la un anumit punct, le dirijează gândurile. În aristocraţii, stăpânul exercită adesea, chiar fără să-şi dea seama, o dominaţie extraordinară asupra opiniilor, deprinderilor, moravurilor celor care îi dau ascultare iar influenţa sa se întinde şi mai departe decât autoritatea sa.

În societăţile aristocratice, nu numai că există familii ereditare de valeţi aşa cum există familii ereditare de stăpâni; dar aceleaşi familii de valeţi se stabilesc, vreme de mai multe generaţii, lângă aceleaşi familii de stăpâni (sunt ca două linii paralele care nu se unesc niciodată dar nici nu se despart); ceea ce modifică în chip surprinzător raporturile reciproce dintre cele două ordine de persoane.

Aşadar, deşi în aristocraţii, între stăpân şi servitor nu există nicio asemănare firească; deşi averea, educaţia, opiniile, drepturile îi aşază, dimpotrivă, la o distanţă imensă pe scara umană, timpul sfârşeşte totuşi să-i lege între ei. Un îndelungat şir de amintiri comune îi uneşte şi, oricât de diferiţi ar fi, ei se asimilează; în vreme ce în democraţii, unde toţi sunt în mod firesc aproape asemănători, rămân întotdeauna străini unii faţă de ceilalţi. [Câteva diferenţe neînsemnate de condiţii îi separă pe oameni, mari diferenţe permanente îi leagă.]

La popoarele aristocratice, stăpânul ajunge să-i privească pe servitorii săi ca pe o parte inferioară şi secundară a propriei lui fiinţe, şi se interesează adesea de soarta lor printr-un ultim efort al egoismului.

La rândul lor, servitorii nu sunt departe de a se considera în acelaşi fel şi se identifică uneori cu persoana stăpânului astfel încât devin, în cele din urmă, un accesoriu al acestuia, atât în propriii lor ochi cât şi în ai lui.

În aristocraţii, servitorul ocupă o poziţie subordonată din care nu poate ieşi; lângă el, se află un alt om care ocupă un rang superior pe care nu îl poate pierde. De o parte, umilinţa, sărăcia, supunerea veşnică; de cealaltă, gloria, bogăţia, porunca veşnică. Aceste condiţii sunt mereu deosebite şi mereu apropiate, iar legătura care le uneşte este tot atât de durabilă ca şi ele.

Ajuns la acest punct limită, servitorul sfârşeşte prin a se dezinteresa de sine; el se detaşează de sine; într-un fel se părăseşte sau, mai degrabă, se strămută în întregime în stăpânul său. Acolo îşi creează o personalitate imaginară. Se împodobeşte cu plăcere cu bogăţiile celor care îi poruncesc; se mândreşte cu gloria lor, se înalţă cu nobleţea lor şi se hrăneşte neîncetat cu o măreţie de împrumut pe care o preţuieşte adesea mai mult decât cei care o deţin din plin şi de drept.

În această împletire ciudată a celor două existenţe există ceva înduioşător şi totodată ridicol.

Aceste pasiuni de stăpâni strămutate în sufletul valeţilor iau acolo dimensiunile naturale ale locului pe care îl ocupă; devin mai mici şi mai joase. Ceea ce era orgoliu la primul devine vanitate copilărească şi aroganţă supărătoare la ceilalţi. Servitorii unui aristocrat se arată de obicei foarte stricţi în privinţa respectului datorat acestuia şi ţin mai mult la cel mai mic privilegiu decât el

însuşi.

Şi la noi mai întâlnim uneori câte un vechi servitor al aristocraţiei; el supravieţuieşte speciei sale şi va dispărea curând odată cu ea.

În Statele Unite, nu am văzut pe nimeni care să îi semene. Nu numai că americanii nu cunosc omul despre care e vorba, dar cu greu îi poţi face să înţeleagă că el există. Pentru ei e tot atât de greu să îl închipuie pe cât ne este nouă de greu să ne imaginăm ce însemna un sclav la romani sau un şerb în Evul Mediu. Toţi aceşti oameni simt, într-adevăr, deşi la grade diferite, produsele unei aceleiaşi cauze. Se îndepărtează împreună, departe de privirile noastre, şi fug cu fiecare zi în negura trecutului odată cu starea socială care le-a dat naştere.

Egalitatea de condiţii face din servitor şi din stăpân fiinţe noi şi stabileşte între ei raporturi noi.

Când condiţiile sunt aproape egale, oamenii îşi schimbă necontenit locul; mai există o clasă de valeţi şi o clasă de stăpâni; dar ele nu mai sunt alcătuite din aceiaşi indivizi şi mai ales din aceleaşi familii; şi nu mai există continuitate nici în poruncă, nici în supunere.

Cum servitorii nu mai formează o stare socială aparte, ei nu mai au obiceiuri, prejudecăţi sau moravuri proprii; nu mai au un anumit fel de a fi şi niciun mod special de a simţi; nu au nici viciile, nici virtuţile stării lor, dar împărtăşesc luminile, ideile, sentimentele, virtuţile şi viciile contemporanilor lor; şi sunt cinstiţi sau şarlatani la fel ca şi stăpânii lor.

Condiţiile sunt tot atât de egale la servitori ca şi la stăpâni.

Cum în clasa servitorilor nu există ranguri precise şi nicio ierarhie permanentă, nu trebuie să ne aşteptăm să întâlnim josnicia şi măreţia care apar în aristocraţiile de valeţi, la fel ca în toate celelalte.

Nu am văzut vreodată în Statele Unite nimic care să îmi amintească ideea de servitor de elită, a cărui amintire a fost păstrată în Europa; dar nici nu am găsit ideea de lacheu. Urma unuia, ca şi a celuilalt s-a pierdut acolo.

În democraţii, servitorii nu sunt numai egali între ei; putem spune că ei simt, într-un anume fel, egalii stăpânilor lor.

Acest fapt are nevoie de o explicaţie pentru a fi bine înţeles.

Servitorul poate deveni oricând stăpân şi aspiră să devină; servitorul nu este deci diferit de stăpân.

De ce are atunci primul dreptul de a comanda şi ce îl obligă pe al doilea să asculte? Acordul de moment şi liber al voinţelor lor. Fireşte, niciunul nu este inferior celuilalt, ei devin astfel, pentru un timp, numai datorită contractului. În limitele acestui contract, unul este servitor, iar celălalt stăpân; în afara lui, ei sunt doi cetăţeni, doi oameni.

Ceea ce îl rog eu pe cititor să examineze cu atenţie e faptul că nu este vorba numai de o idee pe care servitorii şi-o formează singuri despre starea lor. Stăpânii privesc pe servitori în acelaşi fel şi limitele precise ale poruncii şi ale supunerii sunt bine fixate în mintea atât a unuia, cât şi a celuilalt.

Când majoritatea cetăţenilor a ajuns de multă vreme la o condiţie aproape asemănătoare şi când egalitatea este un fapt vechi şi admis, opinia publică, pe care excepţiile nu o influenţează niciodată, conferă valorii omului, la un mod general, anumite limite deasupra sau dedesubtul cărora este greu ca un individ să rămână multă vreme.

În zadar pun, în mod accidental, bogăţia şi sărăcia, porunca şi supunerea mari distanţe între doi oameni, opinia publică, care se bazează pe ordinea obişnuită a lucrurilor, îi aduce la nivelul comun şi creează între ei un

fel de egalitate imaginară, în pofida inegalităţii reale dintre condiţiile lor.

Această opinie atotputernică sfârşeşte prin a pătrunde chiar în sufletul acelora pe care interesul i-ar putea înarma împotriva ei; ea le modifică judecata şi le subjugă totodată şi voinţa.

În adâncul sufletului lor, stăpânul şi servitorul nu mai văd între ei o deosebire profundă şi nici nu speră, nici nu se tem că o vor întâlni vreodată. Nu încearcă deci nici dispreţ şi nici mânie şi nu se consideră nici umili, nici mândri când se privesc.

Stăpânul consideră că singura origine a puterii sale se află în contract, iar servitorul află în acesta singura cauză a supunerii sale. Nu se ceartă între ei din pricina poziţiei reciproce pe care o ocupă; dar fiecare o vede lesne pe a sa şi o respectă. [Nu vedem născându-se între aceşti doi oameni sentimente fierbinţi sau profunde, dar cum au o nevoie echilibrată unul de celălalt, se privesc cu un soi de bunăvoinţă plină de încredere.]

În armata noastră, soldatul este recrutat, mai mult sau mai puţin, din aceleaşi clase ca şi ofiţerii şi poate ajunge la aceleaşi trepte ierarhice ca şi aceştia; în afara ierarhiei, se consideră perfect egal cu şefii săi şi chiar şi este; dar sub drapel el ascultă fără crâcnire şi supunerea sa, deşi voluntară şi bine precizată, nu este mai puţin promptă, clară şi imediată.

Aceasta ne dă o idee despre ceea ce se petrece în societăţile democratice între servitor şi stăpân.

Ar fi absurd să credem că între aceşti doi oameni ar putea să apară unul din acele sentimente fierbinţi şi profunde care se iscă uneori la servitorii aristocratici sau să ne aşteptăm la exemple minunate de devotament.

În aristocraţii, servitorul şi stăpânul nu se zăresc decât din când în când şi adesea nu îşi vorbesc decât prin

intermediari. Cu toate acestea, în general, ţin cu putere unul la celălalt.

La popoarele democratice, servitorul şi stăpânul sunt foarte aproape; trupurile lor se ating necontenit, dar sufletele nu li se amestecă; au îndeletniciri comune, dar nu au aproape niciodată interese comune.

La aceste popoare, servitorul se consideră întotdeauna a fi în trecere prin locuinţa stăpânului său. Nu i-a cunoscut strămoşii şi nu îi va vedea urmaşii; nu are nimic durabil de aşteptat de la el. De ce şi-ar amesteca el existenţa cu a acestuia şi de unde să-i vină acea deosebită uitare de sine? Poziţia reciprocă este schimbată; raporturile trebuie să fie şi ele.

Aş dori să mă sprijin în tot ceea ce precedă pe exemplul americanilor; dar trebuie mai întâi să fac cu grijă o deosebire între persoane şi locuri.

În sudul Uniunii, există sclavia. Tot ce am spus mai înainte nu se poate deci aplica acolo.

În nord, majoritatea servitorilor sunt sclavi eliberaţi sau fii de sclavi eliberaţi. Aceşti oameni ocupă în respectul public o poziţie contestată: legea îi apropie de nivelul stăpânului; moravurile îi îndepărtează cu încăpăţânare. Ei înşişi nu îşi văd limpede locul şi sunt aproape întotdeauna insolenţi sau slugarnici.

Dar, tot în aceste provincii din nord, în special în Noua Anglie, se întâlneşte un număr destul de mare de albi care consimt, în schimbul unui salariu, să se supună pentru un timp oarecare voinţei semenilor lor. Mi s-a spus că aceşti servitori se achită în general de îndatoririle lor cu exactitate şi inteligenţă şi că, fără să se considere inferiori de la natură celui care le porunceşte, se supun fără greutate pentru a-i da ascultare.

Mi s-a părut că aceştia strămutau în condiţia de servitor câteva din obiceiurile virile cărora le dau naştere

independenţa şi egalitatea. Alegându-şi o situaţie dură, ei nu caută să se sustragă de la ea prin metode ocolite şi se respectă pe ei înşişi suficient pentru a da ascultarea pe care au promis-o în mod liber stăpânilor lor.

La rândul lor, stăpânii nu cer de la servitori decât îndeplinirea fidelă şi riguroasă a contractului; nu le cer respect; nu le cer dragoste, nici devotament; le este de ajuns să îi vadă serioşi şi cinstiţi.

Nu este deci corect să spunem că, în democraţie, raporturile dintre servitor şi stăpân sunt lipsite de reguli; ele simt ordonate într-un fel diferit; regula este diferită, dar ea există.

Nu este cazul să cercetez aici dacă această stare nouă pe care am descris-o mai sus este inferioară celei care a precedat-o sau dacă este numai o altă stare. Pentru mine este suficient că ea este ordonată şi bine precizată; deoarece ceea ce contează cel mai mult nu este să găseşti la oameni o anumită ordine, ci ordinea.

Dar ce să spun despre acele epoci triste şi turbulente în timpul cărora egalitatea dispare în vâltoarea agitaţiilor unei revoluţii, în vreme ce democraţia, după ce s-a instalat în starea socială, luptă încă din greu împotriva prejudecăţilor şi moravurilor?

Deja legea şi, în parte, opinia proclamă că nu există o inferioritate naturală şi permanentă între servitor şi stăpân. Dar această credinţă nouă n-a pătruns încă până în adâncul spiritului acestuia din urmă sau, mai curând, inima lui o respinge. În adâncul sufletului său, stăpânul încă mai consideră că face parte dintr-o specie deosebită şi superioară; dar nu îndrăzneşte să o spună şi se lasă tremurând atras spre nivelul comun. Poruncile sale devin totodată timide şi dure; deja nu mai resimte pentru servitori sentimentele protectoare şi binevoitoare cărora le dă întotdeauna naştere o putere îndelungă şi necontestată

şi se miră că schimbându-se el însuşi se schimbă şi servitorul său; vrea ca acesta, nefăcând, ca să spunem aşa, decât să treacă prin condiţia de servitor, să capete deprinderi precise şi permanente; să se arate satisfăcut şi mândru de poziţia sa supusă din care, mai curând sau mai târziu, trebuie să iasă; să se devoteze unui om care nu îl poate nici proteja, nici distruge şi, în fine, să se lege cu o legătură veşnică de nişte fiinţe care îi seamănă şi care nu dăinuie mai mult decât el.

La popoarele aristocratice, se întâmplă adesea ca starea de servitor să nu înjosească sufletele celor care o acceptă deoarece ei nu cunosc şi nu îşi imaginează altceva şi pentru că extraordinara inegalitate care apare între ei şi stăpân li se pare a fi efectul necesar şi inevitabil al unei legi ascunse a Providenţei.

În democraţie, starea de servitor nu are nimic degradant, deoarece este liber aleasă, adoptată pentru o bucată de vreme şi pentru că opinia publică nu o stigmatizează, iar ea nu creează nicio inegalitate permanentă între servitor şi stăpân.

Dar, în timpul trecerii de la o condiţie socială la alta, intervine aproape întotdeauna un moment când spiritul oamenilor şovăie între noţiunea aristocratică de supunere şi noţiunea democratică de ascultare.

Supunerea îşi pierde atunci onorabilitatea în ochii celui care ascultă; el nu o mai consideră ca o obligaţie oarecum divină şi nu o vede încă sub aspectul ei pur uman; pentru el, ea nu este nici sfântă, nici justă şi i se supune ca unui lucru degradant şi util.

În acest moment, imaginea confuză şi incompletă a egalităţii se arată spiritului servitorilor; mai întâi, nu îşi dau seama dacă această egalitate la care au dreptul se regăseşte în însăşi starea de servitor sau în afara ei şi se revoltă în adâncul inimii împotriva inferiorităţii căreia i s-

au supus singuri şi din care au avantaje. Consimt să servească şi le e ruşine să asculte; le plac avantajele condiţiei de servitor, dar nu şi stăpânul său, ca să spunem mai bine, nu sunt siguri dacă nu cumva ar trebui ca ei să fie stăpânii şi sunt gata să îl considere pe cel care le porunceşte drept un uzurpator abuziv ai dreptului lor.

Şi atunci vedem în locuinţa fiecărui cetăţean ceva analog cu tristul spectacol pe care îl prezintă societatea. Acolo se duce necontenit un război surd şi intim între puteri mereu bănuitoare şi rivale; stăpânul se arată răuvoitor şi blând; servitorul răuvoitor şi nesupus; unul vrea să se sustragă necontenit, prin reduceri necinstite, obligaţiei de a proteja şi retribui, celălalt, obligaţiei de a asculta. Între ei flutură frânele administraţiei domestice pe care fiecare se străduie să le apuce. Liniile care despart autoritatea de tiranie, libertatea de ceea ce îţi este îngăduit să faci, dreptul de fapt, le par a fi încâlcite şi amestecate şi nimeni nu ştie cu precizie nici ce este, nici ce poate, nici ce datorează.

O asemenea stare nu este democratică, ci revoluţionară.

Capitolul VI

CUM AU INSTITUŢIILE ŞI MORAVURILE DEMOCRATICE TENDINŢA SĂ RIDICE PREŢUL ŞI SĂ REDUCĂ DURATA CONTRACTELOR DE ARENDARE

Ceea ce am spus despre servitori şi stăpâni se aplică, până la un anumit punct, proprietarilor şi arendaşilor. Subiectul merită, totuşi, să fie luat în cercetare separat.

În America nu există, ca să spunem aşa, arendaşi; orice om este posesorul ogorului pe care îl cultivă.

Trebuie să recunoaştem că legile democratice au tendinţa puternică de a duce la creşterea numărului de proprietari şi la scăderea numărului de arendaşi. Cu toate acestea, ceea ce se petrece în Statele Unite trebuie

atribuit mai puţin instituţiilor ţării cât ţării înseşi, în America, pământul costă puţin şi oricine devine lesne proprietar. Pământul dă puţin şi produsele sale ar putea fi cu greu împărţite între un proprietar şi un arendaş.

Ca şi în alte lucruri, America este unică şi în această privinţă; şi ar fi o greşeală să o luăm drept exemplu.

Părerea mea este că vom mai găsi proprietari şi arendaşi atât în ţările democratice, cât şi în aristocraţii; dar între proprietari şi arendaşi nu vor mai fi acelaşi soi de legături.

În aristocraţii, arenda nu se achită numai în bani dar şi în respect, în afecţiune şi în servicii. În ţările democratice, arenda nu se plăteşte decât în bani. Când averile se împart şi îşi schimbă proprietarul şi când dispare relaţia permanentă dintre familii şi pământ, numai întâmplarea mai creează o legătură între proprietar şi arendaş. Ei se întâlnesc o clipă pentru a dezbate condiţiile contractului iar apoi se pierd din vedere. Sunt doi străini pe care îi apropie interesul şi care discută minuţios între ei o afacere al cărei singur obiect este banul.

Pe măsură ce bunurile se împart iar bogăţia se împrăştie ici şi colo pe întreaga suprafaţă a ţării, statul devine plin de oameni a căror veche avuţie este în declin, şi de noi îmbogăţiţi ale căror nevoi cresc mai repede decât resursele lor. Pentru toţi aceştia, cel mai mic beneficiu are importanţă şi niciunul dintre ei nu se simte dispus să lase să îi scape vreunul din avantajele sale, nici să piardă o parte cât de mică din venitul său.

Rangurile contopindu-se şi averile foarte mari ca şi cele foarte mici devenind mai rare, distanţa dintre condiţia socială a proprietarului şi cea a arendaşului devine mereu tot mai mică; prin forţa lucrurilor, unul nu mai are o superioritate incontestabilă asupra celuilalt. Or, între doi oameni egali şi fără avere, care poate fi obiectul

contractului de închiriere dacă nu banul?

Un om care are în posesie un canton întreg şi sute de hectare arendate înţelege că e vorba să câştige totodată şi inima a mai multor mii de oameni; faptul i se pare că merită strădania. Pentru a ajunge la un asemenea scop înalt, el face cu uşurinţă sacrificii.

Cel care are o sută de pogoane nu îşi mai face asemenea griji; puţin îi pasă dacă va câştiga bunăvoinţa arendaşului său.

O aristocraţie nu moare aşa cum moare un om, într-o zi. Principiul ei se distruge încet în adâncul sufletelor, înainte ca să dispară din regulile ei. Cu mult înainte ca lupta împotriva ei să izbucnească, vedem cum se desface încetul cu încetul legătura care unise până atunci clasele de sus cu cele de jos. De o parte, apar indiferenţa şi dispreţul, de cealaltă, apar invidia şi ura. Legăturile dintre sărac şi bogat devin mai rare şi mai aspre; valoarea arendei se ridică. Nu este încă vorba de rezultatul revoluţiei democratice, dar este prevestirea ei certă. Căci o aristocraţie care a lăsat să-i scape definitiv din mâini inima oamenilor este ca un copac căruia i s-au uscat rădăcinile şi pe care vânturile îl răstoarnă cu atât mai uşor cu cât este mai înalt.

De cincizeci de ani, valoarea arendelor a crescut uluitor nu numai în Franţa dar şi în cea mai mare parte a Europei. Progresul deosebit făcut de agricultură şi industrie în timpul acestei perioade nu este suficient, după părerea mea, pentru a explica acest fenomen. Trebuie să recurgem la o altă cauză mai puternică şi mai ascunsă. Cred că această cauză trebuie căutată în instituţiile democratice adoptate de mai multe popoare europene şi în pasiunile democratice care le agită mai mult sau mai puţin pe celelalte.

Am auzit adesea pe marii proprietari englezi

lăudându-se că scot, în zilele noastre, mult mai mulţi bani de pe domeniile lor decât strămoşii lor.

Poate au dreptate să se bucure; dar, fără nicio îndoială, nu ştiu de ce anume se bucură. Ei cred că realizează un profit net şi de fapt nu fac decât un schimb. îşi dau influenţa în schimbul unor bani sunători; iar ceea ce câştigă în bani, vor pierde curând în putere.

Mai există un semn după care putem recunoaşte cu uşurinţă că se înfăptuieşte sau se pregăteşte o mare revoluţie democratică.

În Evul Mediu, aproape toate pământurile erau închiriate pe vecie sau, cel puţin, pe un termen foarte lung. Când studiem economia casnică din acele vremuri, constatăm că se încheiau contracte de arendare pe nouăzeci şi nouă de ani mult mai des decât se încheie astăzi contractele pe doisprezece ani.

Pe atunci se credea că familiile sunt nemuritoare; condiţiile păreau fixate pentru totdeauna iar societatea întreagă părea atât de imobilă încât nimeni nu îşi putea închipui că ceva se va mişca vreodată în sânul ei.

În vremurile de egalitate, spiritul omenesc ia o altă direcţie. El îşi închipuie lesne că nimic nu durează. Este stăpânit de ideea de instabilitate.

Cu această stare de spirit, proprietarul şi arendaşul resimt un fel de groază instinctivă faţă de angajamentele pe termen lung; le e teamă că, într-o bună zi, se vor trezi limitaţi de către convenţia de care beneficiază astăzi. Se aşteaptă, în mod nelămurit, la o schimbare bruscă şi neprevăzută a condiţiei lor. Se tem de ei înşişi; se tem că, dacă le vine cheful să schimbe ceva, se vor amărî pentru că nu vor putea părăsi ceea ce făcea obiectul nesaţului lor, şi au dreptate să le fie teamă; căci, în vremurile democratice, lucrul cel mai schimbător, în mijlocul tuturor celorlalte, este inima omului.

Majoritatea observaţiilor pe care le-am făcut mai sus, vorbind despre servitori şi stăpâni, se pot aplica şi la patroni şi muncitori.

Pe măsură ce rangurile ierarhiei sociale sunt mai puţin respectate, în vreme ce cei mari coboară iar cei mici se ridică iar sărăcia ca şi bogăţia încetează a mai fi ereditare, vedem cum descreşte distanţa reală şi distanţa de opinie care îl separă pe muncitor de patron.

Muncitorul are o idee mai înaltă despre drepturile sale, despre viitorul său, despre el însuşi; este plin de o nouă ambiţie, de noi dorinţe iar noi nevoi îl asaltează. În fiecare clipă, aruncă priviri pofticioase asupra profiturilor celui care l-a angajat; pentru a ajunge să participe la acestea, se străduieşte să pună un preţ mai ridicat pe munca sa şi, în general, sfârşeşte prin a reuşi.

[Aşadar, egalitatea de condiţii tinde la mărirea treptată a salariilor şi, la rândul ei, mărirea salariilor duce la creşterea continuă a egalităţii de condiţii. Creşterea lentă şi progresivă a salariilor mi se pare deci a fi una din legile generale care guvernează societăţile democratice. Dar, în zilele noastre, se iveşte o mare şi nefericită excepţie.

Am arătat în prima parte a acestei lucrări cum *câteva* dintre principiile aristocraţiei, după ce au fost izgonite din societatea politică, s-au refugiat în lumea industrială. Acest fapt modifică profund adevărul general pe care l-am enunţat mai sus, dar numai în *câteva* locuri.] în ţările democratice, ca şi în alte părţi, majoritatea industriilor sunt conduse fără multă cheltuială de nişte oameni pe care bogăţia şi cultura nu îi aşază deasupra nivelului comun al salariaţilor lor. Aceşti întreprinzători din industrii sunt foarte numeroşi; interesele lor diferă; [numărul lor variază şi se reînnoieşte continuu] nu se pot deci înţelege cu uşurinţă între ei şi nu îşi pot combina eforturile.

Pe de altă parte, muncitorii au aproape toţi câteva resurse sigure care le permit să îşi refuze serviciile când nu li se mai acordă ceea ce consideră ei ca fiind justa retribuire a muncii.

În lupta continuă pe care aceste două clase o duc pentru salarii, forţele sunt deci împărţite iar succesele alternează.

Putem chiar crede că, pe termen lung, interesul muncitorilor va precumpăni; deoarece salariile ridicate pe care le-au obţinut deja îi fac tot mai puţin dependenţi de patronii lor şi, pe măsură ce sunt mai independenţi, pot cu uşurinţă obţine creşterea salariilor.

Voi lua ca exemplu activitatea care este încă, în vremea noastră, cea mai frecventă la noi, ca şi la aproape toate popoarele din lume: cultura pământului.

În Franţa, majoritatea celor care îşi închiriază serviciile pentru a cultiva pământul posedă ei înşişi câteva parcele care, la nevoie, le permit să vieţuiască fără a mai munci pentru altul. Când aceştia vin să îşi ofere braţele marelui proprietar sau arendaşului din vecinătate şi li se refuză un anumit salariu, ei se retrag pe micul lor domeniu şi aşteaptă să se ivească o altă ocazie.

După mine, putem spune că, în ansamblu, ridicarea lentă şi progresivă a salariilor este una din legile generale care guvernează societăţile democratice. Pe măsură ce condiţiile devin mai egale, salariile cresc şi, pe măsură ce salariile sunt mai mari, condiţiile devin mai egale.

Dar, în zilele noastre, ne lovim de o mare şi nefericită excepţie.

Am arătat în capitolul precedent cum aristocraţia, izgonită din societatea politică, se retrăsese, în anumite părţi ale lumii muncii unde îşi stabilise dominaţia, sub o altă formă.

Acest lucru influenţează puternic nivelul salariilor.

Cum trebuie să fii deja bogat pentru a întreprinde marile acţiuni de care vorbeam, numărul celor care o fac este foarte mic. Fiind puţini la număr, pot să se unească între ei cu uşurinţă şi să fixeze preţul pe care îl vor pentru muncă.

Muncitorii lor sunt, dimpotrivă, în număr foarte mare şi acesta creşte fără încetare; căci, din timp în timp, se ivesc vremuri de mare prosperitate în timpul cărora salariile cresc peste măsură şi atrag oamenii din împrejurimi în manufacturi. Or, o dată ce oamenii au intrat în această meserie, ei nu mai pot să iasă, aşa cum am văzut, deoarece capătă curând obiceiuri fizice şi sufleteşti care îi fac nepotriviţi cu orice altă muncă. Aceşti oameni au, în general, puţine cunoştinţe, puţină competenţă şi puţine resurse; sunt deci aproape la bunul plac al patronului lor. Când concurenţa sau alte împrejurări accidentale duc la diminuarea câştigului acestuia, el poate reduce salariile după bunul lui plac şi poate lua cu uşurinţă de la angajaţi ceea ce lui i-a luat întâmplarea.

Să presupunem că toţi refuză, de comun acord, munca: patronul, care este un om bogat, poate aştepta fără grijă, fără să se ruineze, ca nevoia să îi aducă înapoi; numai că ei trebuie să muncească în fiecare zi ca să nu moară; căci nu au nicio altă avere decât braţele lor. Constrângerea i-a sărăcit de multă vreme şi sunt mai uşor de constrâns pe măsură ce devin mai săraci. E un cerc vicios din care nu vor putea nicicum ieşi.

[Aşadar, în vreme ce în restul societăţii rangurile se amestecă în fiecare zi şi condiţiile se apropie, o distanţă imensă şi din ce în ce mai mare îl desparte aici pe servitor de stăpân. Poziţia lor, viitorul lor, gusturile lor, moravurile se deosebesc profund. Nimic din soarta lor nu se aseamănă. Între aceşti doi oameni contactul este numai material, sufletele lor nu se cunosc. În aceste activităţi,

patronul se află faţă de muncitorii săi într-o poziţie analoagă cu cea ocupată odinioară de marele proprietar funciar faţă de clasa agricolă. Cu această diferenţă totuşi: aristocraţia întemeiată pe negoţ nu stabileşte nicio legătură solidă de amintiri, de afecţiune şi de interes cu populaţia care o înconjoară; ea nu se stabileşte aproape niciodată permanent în mijlocul acesteia iar scopul ei nu este acela de a o conduce, ci de a se sluji de ea.]

Nu trebuie deci să ne mirăm dacă salariile, după ce au crescut uneori brusc, scad aici permanent, în vreme ce în alte profesiuni preţul muncii, care nu creşte decât treptat, sporeşte totuşi neîncetat.

Această stare de dependenţă şi de mizerie în care se găseşte o parte a populaţiei industriale în vremea noastră este un fapt excepţional şi în contradicţie cu tot ceea ce îl înconjoară; dar, chiar din acest motiv, nu există un altul mai grav şi care să merite atenţia deosebită a legislatorului, deoarece, este greu să ţii o clasă în nemişcare când întreaga societate se mişcă şi să îi faci pe unii să îşi îndure în linişte nevoile şi dorinţele când majoritatea îşi găseşte fără încetare noi căi spre avere.

Am examinat mai sus cum, la popoarele democratice şi în special la americani, egalitatea de condiţii modifică raporturile dintre cetăţeni.

Doresc să merg şi mai departe şi să intru în sânul familiei. Scopul meu nu este de a căuta acolo noi adevăruri, ci de a arăta cum fapte deja cunoscute se leagă de subiectul meu.

Toată lumea a remarcat că, în zilele noastre, s-au stabilit raporturi noi între diferiţii membri ai familiei, că distanţa care îl separa odinioară pe tată de fiu s-a micşorat şi că autoritatea paternă a fost dacă nu distrusă, cel puţin alterată.

Ceva analog, dar mult mai frapant, se vede în Statele

Unite.

Familia, luând acest cuvânt în sensul roman şi aristocratic, nu mai există în America. Se mai găsesc câteva urme doar în primii ani de la naşterea copilului. Tatăl exercită atunci, fără a întâmpina împotrivire, dictatura în familie, pe care slăbiciunea fiilor o face necesară iar interesul lor, ca şi superioritatea sa incontestabilă, o justifică.

Dar din momentul în care tânărul american se apropie de vârsta bărbăţiei, legăturile de supunere filială slăbesc pe zi ce trece. Stăpân pe gândurile sale, el este curând apoi stăpân şi pe comportarea sa. La drept vorbind, în America nu există adolescenţă. De cum iese din prima vârstă, omul începe să se arate şi să-şi croiască singur drumul.

Ar fi o eroare să credem că toate acestea se întâmplă datorită unei lupte intestine, în urma căreia fiul ar obţine, printr-un fel de violenţă morală, libertatea pe care tatăl i-o refuză. Aceleaşi obiceiuri, aceleaşi principii îl împing pe unul să obţină independenţa, iar pe celălalt să considere folosirea ei un drept incontestabil.

Nu se remarcă deci la primul vreuna din acele pasiuni încărcate de ură şi necontrolate care îi agită pe oameni multă vreme încă după ce s-au sustras unei puteri stabilite. Al doilea nu încearcă defel acele regrete pline de amărăciune şi mânie care supravieţuiesc de obicei puterii înlăturate; tatăl a zărit de mult limitele unde autoritatea sa trebuia să se încheie; iar, când timpul l-a apropiat de aceste limite, el abdică fără greutate. Fiul a prevăzut dinainte epoca precisă când propria sa voinţă îi va deveni regulă şi pune mâna pe libertate fără grabă şi fără eforturi, ca pe un bun care i se datorează şi pe care nimeni nu caută să i-l răpească.[11]

11 Totuşi, americanii nu şi-au imaginat încă, aşa cum am făcut-o noi în

Poate că nu este inutil să arăt cum aceste schimbări petrecute în familie simt strâns legate de revoluţia socială şi politică ce se înfăptuieşte sub ochii noştri.

Există anumite principii sociale mari pe care un popor le face să pătrundă pretutindeni sau nu le lasă să dăinuie nicăieri.

În ţările organizate aristocratic şi ierarhic, puterea nu se adresează niciodată direct ansamblului celor pe care îi guvernează. Cum oamenii sunt legaţi unii de alţii, puterea se limitează la a-i conduce pe cei care se află în primele rânduri ale societăţii. Restul îi urmează. Faptul se aplică familiei aşa cum se aplică tuturor asociaţiilor care au un conducător. La popoarele aristocratice, societatea nu cunoaşte, la drept vorbind, decât pe tată. Ea nu îşi ţine fiii decât prin mâinile tatălui; ea îl conduce pe tată, iar acesta h conduce la rândul lui. Tatăl nu are deci acolo numai un drept natural. I se dă un drept politic pentru a comanda. Este autorul şi sprijinul familiei; el reprezintă totodată şi autoritatea.

Franţa, să ia tatălui unul din principalele elemente ale puterii şi să-l deposedeze de libertatea de a dispune după moarte de bunurile sale. în Statele Unite, dreptul de a face un testament este nelimitat.

în aceasta, ca aproape în toate celelalte, este uşor de observat că, dacă legislaţia politică a americanilor este mult mai democratică decât a noastră, legislaţia noastră civilă este infinit mai democratică decât a lor. Lucrul se înţelege fără greutate. Legislaţia noastră civilă a avut ca autor un om care vedea că interesul lui era să mulţumească pasiunile democratice ale contemporanilor săi în tot ceea ce nu era direct şi imediat ostil puterii sale. El permitea cu uşurinţă ca nişte principii populare să guverneze bunurile şi familiile, cu condiţia de a nu fi introduse în conducerea statului. Când torentul democratic se va revărsa peste legile civile, el speră să rămână liniştit la adăpostul legilor sale politice. Această concepţie este totodată plină de dibăcie şi de egoism; dar un asemenea compromis nu poate fi durabil. Deoarece, cu vremea, societatea politică nu poate să nu devină expresia şi imaginea societăţii civile; şi putem spune, în acest sens, că la un popor nimic nu este mai politic decât legislaţia civilă.

În democraţii, unde braţul guvernului ia fiecare individ din mulţime pentru a-l supune legilor comune, nu mai e nevoie de un atare intermediar; pentru lege, tatăl nu mai e decât un cetăţean mai în vârstă şi mai bogat decât fiii săi.

Când majoritatea condiţiilor sunt foarte inegale şi când inegalitatea de condiţii este permanentă, ideea de superior creşte în imaginaţia oamenilor; chiar dacă legea nu i-ar acorda prerogative, obiceiurile şi opinia i le conferă. Când, dimpotrivă, oamenii se deosebesc puţin între ei şi nu rămân mereu diferiţi, noţiunea generală de superior devine mai slabă şi mai puţin clară; în zadar se străduieşte voinţa legislatorului să îl aşeze pe cel care se supune mult sub cel care comandă, moravurile îi apropie pe aceşti doi oameni şi îi atrag neîncetat spre acelaşi nivel.

Deci, chiar dacă nu văd în legislaţia unui popor aristocratic privilegii speciale acordate şefului familiei, tot voi fi sigur că puterea sa este foarte respectată acolo şi mult mai întinsă decât într-o democraţie deoarece ştiu că, oricare ar fi legile în aristocraţii, superiorul va fi întotdeauna mai sus, iar inferiorul mai jos decât la popoarele democratice.

Când oamenii trăiesc cu amintirea a ceea ce a fost, mai mult decât cu grija pentru ceea ce este şi când le pasă mai mult de ceea ce au gândit strămoşii lor decât de ceea ce gândesc ei înşişi, tatăl reprezintă legătura naturală şi necesară între trecut şi prezent, veriga unde aceste două înlănţuiri se termină şi se întâlnesc. În aristocraţii deci, tatăl nu este numai şeful politic al familiei; el este şi instrumentul tradiţiei, interpretul obiceiurilor, arbitrul moravurilor. Este ascultat cu deferenţă; i se adresează cuvântul cu respect, iar dragostea pentru el este întotdeauna temperată de teamă.

Starea socială devenind democratică iar oamenii

adoptând drept principiu general că este bine şi îndreptăţit să judece singuri toate lucrurile luând vechile convingeri drept informaţii şi nu drept regulă, puterea de opinie exercitată de tată asupra fiilor se micşorează, la fel ca şi puterea sa legală.

Diviziunea patrimoniilor pe care o aduce cu sine democraţia contribuie poate mai mult decât toate celelalte la schimbarea raporturilor dintre tată şi copii.

Când tatăl de familie are puţine bunuri, el şi fiul său trăiesc împreună în acelaşi loc şi se ocupă împreună de aceleaşi munci. Obişnuinţa şi nevoile îi apropie şi îi obligă să comunice tot timpul între ei; nu întârzie să se stabilească între ei un fel de intimitate familiară care face ca autoritatea să devină mai puţin absolută şi care nu se mai potriveşte cu formele exterioare de respect.

Or, la popoarele democratice, clasa care posedă aceste mici averi este tocmai cea care dă forţă ideilor şi direcţie moravurilor. Ea face ca pretutindeni să predomine opiniile şi voinţa sa şi chiar cei care sunt cei mai dispuşi să reziste poruncilor ei sfârşesc prin a se lăsa cuceriţi de exemplele ei. Am văzut duşmani înflăcăraţi ai democraţiei cărora copiii li se adresau cu tu.

Aşadar, odată cu pierderea puterii de către aristocraţie vedem cum dispare ceea ce era auster, convenţional şi legal în puterea paternă şi cum se instalează un soi de egalitate în nucleul familial.

Nu îmi dau seama dacă, în cele din urmă, societatea pierde din pricina acestei schimbări; dar am toate motivele să cred că individul este cel care câştigă. Cred că, pe măsură ce moravurile şi legile devin mai democratice, raporturile dintre tată şi fiu devin mai apropiate şi mai tolerante; regula şi autoritatea nu se mai întâlnesc atât de des; încrederea şi afecţiunea sunt adesea mai mari şi se pare că legătura naturală se întăreşte în vreme ce legătura

socială slăbeşte.

În familia democratică, tatăl nu exercită altă putere decât cea care se acordă afecţiunii şi experienţei unui bătrân. Poruncile sale nu vor fi probabil luate în seamă; dar sfaturile sale simt, în general, pline de forţă. Dacă nu este înconjurat de un respect evident, fiii i se adresează în schimb cu toată încrederea. Nu mai există o formulă specială pentru a i te adresa; dar vorbesc cu el mereu şi este consultat tot timpul. Stăpânul şi magistratul au dispărut; rămâne tatăl.

Pentru a aprecia deosebirea dintre aceste două stări sociale din acest punct de vedere, este suficient să parcurgem corespondenţa familială lăsată de aristocraţii. Stilul este întotdeauna corect, ceremonios, rigid şi atât de rece încât căldura firească a inimii abia se face simţită printre cuvinte.

Dimpotrivă, la popoarele democratice, în toate cuvintele pe care un fiu le adresează tatălui său domneşte ceva liber, familiar şi totodată duios care ne arată de la prima ochire că în familie s-au stabilit raporturi noi.

[Aici, de altfel, ca şi în alte domenii, revoluţia democratică este însoţită şi urmată o bucată de vreme de mari excese.

Când barierele care separau pe diferiţii membri ai unei familii sunt înlăturate înainte ca noile limite să fie fixate şi bine cunoscute, se întâmplă adesea ca tatăl şi copiii să cadă într-un fel de egalitate nefirească şi de familiaritate grosolană. Tatăl nu mai este atunci un prieten plin de afecţiune, *dar* grav şi uşor auster, ci devine im vesel tovarăş de plăceri şi uneori chiar un camarad abject de desfrâu. Nu se străduieşte să ridice raţiunea fiilor săi până la nivelul raţiunii sale. Pentru a le fi mai plăcut, îşi coboară maturitatea până la nivelul pasiunilor juvenile.

Acest lucru se numeşte anarhie şi corupţie şi nu

democraţie.]

O revoluţie analoagă modifică raporturile dintre copii.

În familia aristocratică, ca şi în societatea aristocratică, toate locurile sunt stabilite. Nu numai tatăl ocupă un rang aparte şi se bucură de privilegii uriaşe; nici copiii nu sunt egali între ei; vârsta şi sexul stabilesc fiecăruia, în mod irevocabil, rangul şi îi asigură anumite prerogative. Democraţia răstoarnă sau înlătură cea mai mare parte din aceste bariere.

În familia aristocratică, fiul cel mai mare, moştenind cea mai mare parte a bunurilor şi aproape toate drepturile, devine şeful şi, până la un anume punct, stăpânul fraţilor săi. Pentru el, măreţia şi puterea, pentru ei, mediocritatea şi dependenţa. Cu toate acestea, am greşi dacă am crede că, la popoarele aristocratice, privilegiile nu i-ar aduce fiului cel mare decât avantaje iar în jurul său nu ar trezi decât invidie şi ură.

Fiul cel mare se străduieşte de obicei să procure fraţilor bogăţie şi putere deoarece strălucirea generală a familiei se răsfrânge asupra celui care o reprezintă; iar cei mai mici caută să îi uşureze celui mare toate acţiunile sale pentru că măreţia şi forţa şefului de familie îl pun tot mai mult în situaţia de a ridica pe toţi descendenţii acesteia.

Diferiţii membri ai familiei aristocratice simt, aşadar, strâns legaţi între ei; interesele lor concordă, spiritele lor sunt în armonie; dar rar se întâmplă ca inimile lor să se înţeleagă.

Democraţia îi uneşte şi ea pe fraţi; numai că o face în alt fel.

Potrivit legilor democratice, copiii sunt perfect egali între ei, deci independenţi; nimic nu îi apropie în mod obligatoriu, dar nimic nu îi îndepărtează; şi cum au o origine comună, cum cresc sub acelaşi acoperiş, cum simt

îngrijiţi în acelaşi fel şi cum nicio prerogativă specială nu îi deosebeşte sau îi separă, vedem cum apare la ei cu uşurinţă dulcea şi entuziasta intimitate a copilăriei. Legătura astfel formată la începutul vieţii nu este ruptă de diferite împrejurări deoarece legăturile fraterne îi apropie cu fiecare zi fără a-i stânjeni.

Deci, democraţia nu leagă pe fraţi între ei prin interese, ci prin comunitatea de amintiri şi prin armonia liberă de opinii şi gusturi. Ea le împarte moştenirea, dar permite sufletelor să se unească.

Binefacerea acestor moravuri democratice este atât de mare încât până şi partizanii aristocraţiei s-au lăsat atraşi de ea şi, după ce au gustat-o o vreme, nu mai sunt ispitiţi să se întoarcă la formele respectuoase şi reci ale familiei aristocratice. Ei ar păstra cu plăcere obiceiurile familiale ale democraţiei cu condiţia să poată respinge starea ei socială şi legile ei. Dar toate aceste lucruri merg împreună şi nu putem să ne bucurăm de unele fără a le suporta pe celelalte.

Ceea ce am spus mai sus despre dragostea filială şi afecţiunea fraternă trebuie să se extindă la toate pasiunile care îşi au spontan originea în natură.

Când un anumit fel de a gândi sau de a simţi este produsul unei stări anume a omenirii, în momentul în care această stare se schimbă nu mai rămâne nimic după ea. Numai aşa poate legea să unească strâns doi cetăţeni între ei; odată legea abolită, ei se despart [şi redevin străini]. Nimic nu era mai puternic în lumea feudală decât legătura care îl unea pe vasal de senior. Acum, aceşti doi oameni nu se mai cunosc. Teama, recunoştinţa şi dragostea care îi uneau odinioară au dispărut. Nu le mai regăsim nici măcar urmele.

Dar nu tot aşa se întâmplă cu sentimentele fireşti ale speciei umane. Este rar ca legea, străduindu-se să le

supună într-un anume fel, să nu le aţâţe; vrând să adauge, să nu le ia ceva şi, lăsate libere, ele să nu fie mai puternice.

Democraţia, care distruge sau diminuează aproape toate vechile convenţii sociale şi care împiedică pe oameni să se oprească uşor la altele noi, face ca majoritatea sentimentelor apărute din aceste convenţii să dispară total. Dar, ea nu face decât să le modifice pe celelalte şi adesea le dă o forţă şi o încărcătură emoţională pe care nu o aveau.

Cred că nu este posibil să cuprind într-o singură frază întreg sensul acestui capitol şi al multor altora care îl precedă. Democraţia slăbeşte legăturile sociale, dar întăreşte legăturile naturale. Ea le apropie pe rude, separând totodată pe cetăţeni.

[Pentru mine, acesta este unul din avantajele cele mai incontestabile ale instituţiilor democratice. Când oamenii sunt de la sine străini (foarte îndepărtaţi), nu este rău să-i atragi pe unii către ceilalţi şi să-i uneşti într-un mod artificial. Dar când sunt în mod natural apropiaţi şi se înţeleg, ştiinţa legiuitorului adaugă arareori ceva la uniunea lor şi o poate vătăma.]

Capitolul IX

EDUCAŢIA TINERELOR FETE ÎN STATELE UNITE

Nu a existat vreodată o societate liberă fără moravuri şi, aşa cum am spus-o în prima parte a acestei lucrări, femeia este cea care creează moravurile. Tot ceea ce poate influenţa condiţia femeii, deprinderile şi opiniile ei are deci, după părerea mea, un mare interes politic.

La aproape toate popoarele protestante, tinerele fete sunt mult mai stăpâne pe acţiunile lor decât la cele catolice.

Această independenţă este şi mai mare în ţările protestante care, precum Anglia, au păstrat sau au căpătat

dreptul de a se guverna singure. Libertatea pătrunde atunci în familie datorită deprinderilor politice şi credinţelor religioase.

În Statele Unite, doctrinele protestante se combină cu o structură foarte liberă şi cu o stare socială foarte democratică; şi nicăieri nu este tânăra fată mai repede şi mai total lăsată în voia ei.

Cu mult înainte ca tânăra americancă să fi ajuns nubilă, ea începe să se elibereze, puţin câte puţin, de tutela maternă; nu a ieşit complet din copilărie şi deja gândeşte singură, vorbeşte degajat şi acţionează singură; i se pune necontenit în faţă marele tablou al lumii; departe de a fi ascuns de privirile ei, acesta îi este dezvăluit tot mai mult şi este învăţată să îl examineze cu un ochi sigur şi calm. Aşadar, viciile şi pericolele societăţii îi simt curând revelate; ea le vede limpede, le judecă fără iluzii şi le înfruntă fără teamă; deoarece este plină de încredere în forţele sale, iar încrederea ei pare a fi împărtăşită de toţi cei care o înconjoară.

Nu trebuie deci să ne aşteptăm să găsim aproape niciodată la tânăra americancă acea candoare virginală printre dorinţe ce abia răsar, şi nici acea graţie naivă şi pură care însoţeşte, în general, trecerea de la copilărie la tinereţe a unei tinere europence. Este rar ca o americancă, oricare ar fi vârsta ei, să manifeste o timiditate şi o ignoranţă puerile. Ca şi tânăra europeancă, ea vrea să placă dar ştie precis la ce se poate aştepta. Dacă nu se dedă răului, cel puţin îl cunoaşte; mai degrabă are moravuri pure decât un spirit cast.

Am fost adesea surprins şi aproape speriat văzând deosebita îndemânare şi îndrăzneală calmă cu care aceste tinere din America ştiu să îşi dirijeze gândurile şi vorbele printre primejdiile unei conversaţii animate; un filosof s-ar fi împiedicat de nenumărate ori pe drumul îngust pe care

ele îl parcurgeau fără incidente şi fără greutate.

Este într-adevăr uşor să recunoşti că, în deplina independenţă din prima sa tinereţe, americanca nu încetează niciodată să fie complet stăpână pe sine; se bucură de toate plăcerile permise fără a se lăsa în voia nici uneia dintre ele, iar raţiunea sa nu slăbeşte frâul, deşi adesea pare că îl lasă liber.

În Franţa, unde încă mai amestecăm, într-un fel atât de ciudat, în opiniile şi în gusturile noastre rămăşiţe din toate epocile, ni se întâmplă adesea să dăm femeilor o educaţie timidă, retrasă şi aproape monahală, ca în vremea aristocraţiei, şi să le părăsim apoi brusc, fără îndrumare şi fără sprijin, în vâltoarea agitaţiilor inerente unei societăţi democratice.

Americanii sunt mult mai bine de acord cu ei înşişi.

Ei au văzut că, într-o democraţie, independenţa fiecăruia nu poate să nu fie mare, tineretul grăbit, gusturile abia înfrânate, obiceiurile schimbătoare, opinia publică adesea nesigură sau neputincioasă, autoritatea paternă slabă şi puterea soţului contestată.

În această stare de lucruri, ei au apreciat că erau puţine şanse de a putea ţine în frâu la femeie pasiunile cele mai tiranice ale inimii omeneşti şi că era mai sigur s-o înveţi arta de a le combate ea singură. Cum nu puteau împiedica ca virtutea ei să se găsească adesea în pericol, au dorit ca ea să ştie să şi-o apere şi s-au bizuit mai mult pe liberul efort al voinţei ei decât pe nişte bariere zdruncinate sau distruse, în loc să o menţină într-o stare de neîncredere faţă de ea însăşi, ei caută deci necontenit să o facă să aibă cât mai multă încredere în forţele proprii. Neavând posibilitatea, nici dorinţa de a menţine tânăra fată într-o veşnică şi totală ignoranţă, s-au grăbit s-o facă să cunoască toate lucrurile. Departe de a-i ascunde depravarea din lume, au vrut ca ea să o vadă mai întâi,

pentru a învăţa singură să o ocolească şi au preferat să îi apere cinstea decât să îi respecte prea mult inocenţa.

Cu toate că americanii simt un popor foarte religios, ei nu au făcut apel numai la religie pentru a apăra virtutea femeii; au căutat să îi înarmeze raţiunea. Pentru aceasta, ca în multe alte împrejurări, au urmat aceeaşi metodă. Au făcut mai întâi uriaşe eforturi pentru a obţine ca independenţa individuală să se reglementeze singură şi numai ajunşi la capătul forţelor omeneşti au apelat la ajutorul religiei [sprijinindu-se pe forţa ei].

Îmi dau seama că o atare educaţie nu este lipsită de primejdii; şi ştiu totodată că ea tinde să dezvolte judecata în detrimentul imaginaţiei şi să ducă la apariţia unor femei cinstite şi reci în locul soţiilor duioase şi a plăcutelor tovarăşe ale bărbatului. Dacă societatea este astfel mai liniştită şi mai bine ordonată, viaţa privată este în schimb, adesea, mai lipsită de farmec. Dar acestea sunt nişte rele secundare de care un interes mai important nu trebuie să ţină seama. Ajunşi la punctul unde ne aflăm, nu ne mai este îngăduit să alegem; ne trebuie o educaţie democratică pentru a feri femeia de primejdiile cu care o înconjoară instituţiile şi moravurile democraţiei.

[Fragment de manuscris, care ar fi trebuit să lege acest capitol de următorul.

[început de frază lipsă (Ed. Nolla)] familia ei? Ea adresează fiecăruia un cuvânt, un surâs, o privire. Tineri, care au întâlnit-o la o adunare publică, intră în vorbă cu ea; continuându-şi drumul, ea discută cu aceştia cu simplitate. Din felul ei nestingherit de a se mişca, deducem lesne că nimic din acţiunile sale nu trebuie să îi surprindă pe cei care o văd şi nici să o tulbure pe ea însăşi. Libertatea şi totodată cumpătarea discretă a cuvintelor sale dovedesc că, în pofida vârstei fragede, tânăra a încetat să mai zărească lumea prin vălul virginal al primei

inocenţe şi că, dacă nu a învăţat din propria ei experienţă să cunoască răutatea omenească, exemplul celorlalţi i-a fost cel puţin de ajuns pentru a învăţa. Să nu aveţi teamă că în toiul unei discuţii aprinse se va lăsa dusă dincolo de limitele bunei-cuviinţe; este tot atât de stăpână pe gândurile ei ca şi pe întregul său comportament şi ştie să rămână fără efort în spaţiul strâmt care separă pălăvrăgeala inocentă de agitaţiile unei conversaţii. Filosofii se ceartă de şase mii de ani pentru a determina punctul precis unde se termină virtutea şi unde începe viciul, dar iată că o tânără pare a-l fi găsit de la prima ochire. O vedem neîncetat apropiindu-se cu siguranţă de aceste limite de temut fără să le încalce aproape niciodată.

Să vă mai spun şi alte lucruri? Doriţi să o cunoaşteţi şi mai bine? Urmaţi-o în cercurile strălucitoare unde se va duce în seara aceasta, probabil singură. Acolo o veţi putea vedea folosindu-şi pe deplin im dependenţa, în toată strălucirea triumfului. Acolo se bucură pe deplin de calităţile ei şi am putea spune că aproape abuzează fără remuşcări de întreita dominaţie pe care o dau spiritul, tinereţea şi frumuseţea, îi atrage pe toţi, îi însufleţeşte pe toţi. Îi spui că este frumoasă, nu caută să ascundă că îi place să primească omagiile aduse de admiraţie.

Unii se apropie de ea pentru a o asculta, alţii o atrag într-un colţ pentru a gusta singuri plăcerea de a o auzi. Vorbeşte despre literatură, politică, modă, morală, dragoste, religie, arte frumoase, după cum e împrejurarea sau dorinţa ei. Câte o dată pare îmbătată de propriile sale cuvinte.

Dar unde o fi oare tatăl? închis într-un colţ prăfuit al locuinţei, calculează… [spaţiu alb (Ed. Nolla)]

Iar mama? Maică-sa îşi consacră fiecare clipă grijilor unei familii încă tinere; poate chiar în acea clipă, dă sânul celui de al doisprezecelea copil pe care i l-a trimis

Providenţa. Atât unul cât şi celălalt nu se neliniştesc de faptele fiicei lor. Să nu trageţi concluzia că ar fi indiferenţi faţă de soarta ei; au însă mai multă încredere în raţiunea ei precoce decât în propria lor supraveghere.

Este drept că în America independenţa femeii începe să se piardă.]

Capitolul X

CUM SUB ÎNFĂŢIŞAREA SOŢIEI SE REGĂSEŞTE TÂNĂRA FATĂ

În America, independenţa femeii se pierde definitiv în legătura căsătoriei. Dacă tânăra fată este acolo mai puţin constrânsă decât în oricare altă parte, soţia se supune unor obligaţii mai stricte. Una face din casa părintească un loc de libertate şi de plăcere, cealaltă trăieşte în locuinţa soţului ca într-o mănăstire.

Aceste două stări atât de diferite nu sunt poate atât de opuse pe cât se crede şi este firesc ca americancele să treacă printr-una pentru a ajunge la cealaltă.

Popoarele religioase şi naţiunile industriale îşi formează o idee deosebit de gravă despre căsătorie. Unii consideră viaţa rânduită a unei femei ca cea mai bună garanţie şi semnul cel mai sigur al purităţii moravurilor ei. Alţii văd în această viaţă rânduită chezăşia sigură a ordinii şi prosperităţii casei.

Americanii sunt totodată o naţiune puritană şi un popor de comercianţi; credinţele lor religioase ca şi deprinderile lor de întreprinzători îi fac să ceară femeii o abnegaţie totală şi un sacrificiu permanent al plăcerilor ei în folosul diferitelor treburi, lucru care i se cere arareori în Europa. Aşadar, în Statele Unite domneşte o opinie publică dură care închide cu grijă femeia în micul cerc al intereselor şi îndatoririlor domestice şi care îi interzice să iasă din ele.

La intrarea ei în lume, tânăra americancă găseşte

aceste noţiuni bine stabilite; vede regulile care decurg din ele; se convinge repede că nu se poate sustrage niciun moment obiceiurilor contemporanilor săi fără a-şi pune imediat în primejdie liniştea, onoarea şi chiar existenţa socială şi găseşte în raţiunea sa solidă şi în deprinderile virile date de educaţie energia pentru a li se supune.

Putem spune că în folosirea independenţei şi-a găsit curajul pentru a suporta sacrificiul fără murmur şi fără luptă când a venit vremea să şi-l impună.

De altfel, americanca nu cade niciodată în legăturile de căsătorie ca într-o capcană întinsă naivităţii şi ignoranţei ei. I s-a arătat de la început ce se aştepta de la ea şi singură şi neforţată de nimeni şi-a pus capul în jug. Suportă curajoasă noua sa condiţie deoarece ea a ales-o.

Cum în America disciplina paternă este foarte slabă iar legătura conjugală este foarte strictă, tânăra fată nu o acceptă pe aceasta din urmă decât cu prudenţă şi teamă. Nu se văd căsătorii precoce. Americancele se mărită deci numai când mintea le este formată şi coaptă; în vreme ce în alte părţi majoritatea femeilor încep să îşi formeze şi să îşi maturizeze mintea numai prin căsătorie.

De altfel, îmi este greu să cred că această schimbare profundă care se face în toate deprinderile femeilor din Statele Unite de îndată ce s-au căsătorit trebuie atribuită numai constrângerii exercitate de opinia publică. Adesea, îşi impun singure această schimbare numai prin efortul voinţei lor.

Când a venit vremea să îşi aleagă un soţ, raţiunea rece şi austeră, luminată şi întărită de vederea nestingherită a lumii, arată americancei că un spirit viu şi independent în căsătorie este un subiect de tulburare veşnică şi nu un avantaj; că distracţiile tinerei fete nu vor putea deveni destinderea soţiei şi că pentru femeie sursa de fericire se află în locuinţa conjugală. Văzând dinainte şi

cu claritate singurul drum care poate conduce la fericirea casnică, ea se îndreaptă pe acest drum de la primii paşi şi îl urmează până la capăt fără a căuta să se întoarcă înapoi.

Această puternică voinţă de care dau dovadă tinerele soţii din America, ce se supun dintr-odată şi fără a se plânge îndatoririlor austere ale noii lor stări, se regăseşte de altfel în toate marile încercări ale vieţii lor.

Nu există în lume o ţară unde averile individuale să fie mai nesigure decât în Statele Unite. Se întâmplă adesea ca acelaşi om, în cursul existenţei sale, să urce şi să coboare toate treptele care duc de la bogăţie la sărăcie.

Femeile din America suportă aceste revoluţii [bruşte] cu o linişte şi o energie pline de curaj. S-ar spune că dorinţele lor se restrâng odată cu averea, tot atât de uşor pe cât cresc odată cu ea.

Majoritatea aventurierilor care populează în fiecare an pustietăţile din vest aparţin, aşa cum am spus-o în prima mea lucrare, vechii rase anglo-americane din nord. Mulţi dintre aceşti oameni care aleargă cu atâta îndrăzneală spre bogăţie se bucurau deja de prosperitate în ţara lor. îşi aduc tovarăşele şi le pun să împartă cu ei primejdiile şi neajunsurile fără număr care anunţă întotdeauna începutul unor asemenea acţiuni. Am întâlnit adesea până şi în adâncul pustietăţii, tinere femei care, după ce fuseseră înconjurate de toate rafinamentele maiilor oraşe din Noua Anglie, trecuseră, aproape fără tranziţie, din bogata locuinţă a părinţilor lor într-o colibă prin care bătea vântul în mijlocul unei păduri. Încordarea, singurătatea, plictiseala nu le sfărâmaseră curajul. Chipurile lor păreau urâţite şi îmbătrânite, dar privirile le erau hotărâte. Păreau a fi totodată triste şi decise. (B)

Sunt convins că aceste tinere americance adunaseră din vremea primei lor educaţii această forţă interioară, pe care o foloseau acum.

Iată deci că, în Statele Unite, sub înfăţişarea soţiei se regăseşte tânăra fată; rolul s-a schimbat, deprinderile sunt altele, spiritul este acelaşi.

Capitolul XI

CUM CONTRIBUIE EGALITATEA DE CONDIŢII LA MENŢINEREA BUNELOR MORAVURI ÎN AMERICA (C)

Există filosofi şi istorici care au spus, sau au lăsat să se înţeleagă, că femeile erau mai mult sau mai puţin severe în privinţa moravurilor în funcţie de faptul dacă locuiau mai aproape sau mai departe de ecuator. Acest lucru înseamnă a găsi o soluţie simplistă unei probleme şi, conform unei asemenea gândiri, nu ai avea nevoie decât de o sferă şi de un compas pentru a rezolva într-o clipă cele mai dificile probleme ale omenirii de azi.

Nu cred că această doctrină materialistă s-ar sprijini pe fapte.

Aceleaşi popoare s-au dovedit a fi, la momente diferite ale istoriei, caste sau depravate. Ordinea sau dezordinea moravurilor lor ţineau deci de nişte cauze ce se schimbau şi nu numai de natura ţării care, ea, nu se schimba defel.

Nu pot nega că, într-o anumită climă, pasiunile care se nasc din atracţia reciprocă dintre sexe sunt deosebit de aprinse; dar părerea mea este că această înflăcărare naturală poate fi întotdeauna aţâţată sau potolită de starea socială şi instituţiile politice.

Deşi călătorii care au vizitat America de Nord se deosebesc între ei în mai multe privinţe, toţi sunt de acord într-o singură chestiune: acolo moravurile simt mult mai severe decât oriunde.

Este evident că, din acest punct de vedere, americanii sunt cu mult superiori strămoşilor lor, englezii. O privire superficială asupra celor două popoare este suficientă pentru a o demonstra.

În Anglia, ca în toate celelalte ţări din Europa, răutatea publică este îndreptată necontenit spre slăbiciunea femeilor. îi auzim adesea pe filosofi şi pe oamenii de stat plângându-se din pricina moravurilor care nu sunt suficient de reglementate iar literatura te face permanent să bănuieşti acest lucru.

În America, toate cărţile, inclusiv romanele, presupun că femeile sunt caste şi nimeni nu povesteşte în ele aventuri galante.

Această mare reglementare a moravurilor americane ţine, fără îndoială, în parte de ţară, de neam, de religie. Dar toate aceste cauze care se regăsesc şi aiurea nu oferă o explicaţie suficientă. Pentru aceasta, trebuie să găsim un motiv deosebit.

Acest motiv pare a fi egalitatea şi instituţiile care decurg din ea.

Egalitatea de condiţii nu produce singură o reglementare a moravurilor; dar nu ne putem îndoi că ea o facilitează şi o măreşte.

La popoarele aristocratice, originea şi averea fac adesea ca bărbatul şi femeia să fie fiinţe atât de diferite încât nu vor putea niciodată să se unească. Pasiunile îi apropie dar starea socială şi ideile pe care aceasta le inspiră îi împiedică să fie împreună într-un mod permanent şi evident. De aici decurg cu necesitate un mare număr de legături trecătoare şi secrete. Natura se despăgubeşte astfel pe ascuns de constrângerea impusă de legi.

Acest lucru nu se mai vede aidoma când egalitatea de condiţii a dus la înlăturarea tuturor barierelor imaginare sau reale care despărţeau pe bărbat de femeie. Nu mai există atunci vreo tânără care să nu creadă că va putea deveni soţia bărbatului care o preferă; lucru care împiedică foarte mult dezordinea moravurilor înainte de căsătorie. Deoarece, oricare ar fi credulitatea pasiunii, o

femeie nu poate fi convinsă că este iubită când, complet liber de a se căsători cu ea, bărbatul nu o face.

Aceeaşi cauză acţionează, deşi într-un mod indirect, în căsătorie.

Nimic nu serveşte la legitimarea dragostei nelegitime, pentru cei care se iubesc sau pentru mulţimea care asistă la aceasta, decât căsătoriile forţate sau făcute la întâmplare.[12]

Într-o ţară unde femeia îşi exercită întotdeauna alegerea în mod liber şi unde educaţia a pus-o în situaţia de a face o alegere bună, opinia publică este inflexibilă faţă de greşelile ei.

Severitatea americanilor vine, în parte, de aici. Ei consideră căsătoria un contract, adesea oneros, ale cărui clauze trebuie îndeplinite cu stricteţe, deoarece acestea au putut fi cunoscute de la bun început şi pentru că a existat libertatea de a nu le fi acceptat.

Acelaşi lucru care face ca fidelitatea să fie mai necesară o face şi mai uşoară.

---

12 Ne putem lesne convinge de acest adevăr cercetând diferitele literaturi din Europa.

Când un european doreşte să descrie în romanele sale vreo mare catastrofă, dintre cele care se constată atât de des pe la noi în cadrul unei căsătorii, el are grijă să aţâţe dinainte mila cititorului arătându-i fiinţe care nu se potrivesc împreună sau care sunt constrânse să fie împreună. Deşi o îndelungată toleranţă a dus, de multă vreme, la slăbirea moravurilor noastre, el ar reuşi cu greu să ne trezească interesul faţă de nefericirile personajelor sale, dacă nu ar începe prin a le scuza greşelile. Acest artificiu nu dă niciodată greş. Spectacolul zilnic la care suntem martori ne pregăteşte dinainte pentru indulgenţă.

Scriitorii americani nu pot să prezinte cititorilor lor atari scuze verosimile; îi împiedică obiceiurile şi legile lor şi, pierzând orice nădejde de a face ca dezordinea să fie plăcută, ei nu o mai zugrăvesc. Trebuie să atribuim, în parte, acestei cauze numărul mic de romane publicate în Statele Unite.

În ţările aristocratice, căsătoria are mai curând scopul de a uni bunuri decât persoane; se întâmplă chiar uneori ca soţul să fie încă la şcoală iar soţia la doică. Nu este deci de mirare că legăturile conjugale care unesc averile celor doi soţi le lasă inimile să rătăcească la întâmplare. Acest lucru decurge în mod firesc din spiritul contractului.

Când, dimpotrivă, fiecare îşi alege singur perechea, fără ca ceva din exterior să îl stingherească, sau măcar să-l îndrume, de obicei numai asemănarea de gusturi şi de idei este cea care apropie pe bărbat de femeie; şi tot această asemănare îl reţine şi îl menţine pe unul alături de celălalt.

Strămoşii noştri aveau o părere ciudată în materie de căsătorie.

Cum îşi dăduseră seama că numărul mic de căsătorii datorate preferinţelor, care se încheiau pe vremea lor, avuseseră aproape întotdeauna un sfârşit tragic, au conchis cu hotărâre că în acest domeniu era foarte periculos să îţi consulţi inima. Întâmplarea li se părea mai inteligentă decât alegerea.

Totuşi, nu era greu de văzut că exemplele pe care ei le aveau în faţa ochilor nu dovedeau nimic.

Voi face mai întâi observaţia că, dacă popoarele democratice acordă femeilor dreptul de a-şi alege liber soţul, ele au grijă de a da dinainte spiritului lor cunoaşterea, iar voinţei lor, forţa, necesare pentru a face o atare alegere; în vreme ce tinerele care, la popoarele aristocratice, scapă pe ascuns autorităţii paterne pentru a se arunca singure în braţele unui bărbat pe care nu au avut nici timpul să-l cunoască, nici competenţa de a-l aprecia sunt lipsite de toate aceste garanţii. Nu ne miră faptul că îşi folosesc rău liberul arbitru, când îl folosesc prima dată; nici că fac greşeli dureroase când, fără a fi primit educaţia democratică, vor să urmeze, căsătorindu-

se, obiceiurile democraţiei.

Dar mai sunt şi alte lucruri.

Când o femeie şi un bărbat vor să se apropie, trecând peste inegalităţile stării sociale aristocratice, ei au uriaşe obstacole de depăşit. După ce au rupt sau desfăcut legăturile supunerii filiale, ei trebuie să scape, printr-un ultim efort, de dominaţia obiceiului şi de tirania opiniei; şi când au ajuns, în sfârşit, la capătul acestei grele încercări, se simt ca nişte străini printre prietenii şi rudele lor; prejudecata pe care au depăşit-o îi separă de aceştia. Situaţia le înfrânge repede curajul şi le acreşte inima.

Dacă se întâmplă ca nişte soţi, uniţi în acest fel, să se simtă întâi nefericiţi, apoi vinovaţi, nu trebuie să atribuim această stare de lucruri faptului că au făcut o alegere liberă, ci mai degrabă faptului că trăiesc într-o societate care nu admite o asemenea alegere.

Nu trebuie să uităm, de altfel, că efortul care îl scoate brutal pe un om dintr-o greşeală obişnuită îl scoate aproape întotdeauna din minţi; deoarece, pentru a îndrăzni să declare război, chiar dacă acesta e îndreptăţit, ideilor timpului şi ale ţării sale, trebuie să ai în suflet o anume predispoziţie violentă şi aventuroasă şi oameni cu acest fel de caracter ajung rar la fericire şi virtute, oricare ar fi direcţia pe care o iau ei. Şi, ca să o spunem în treacăt, este ceea ce explică de ce în revoluţiile cele mai necesare şi mai sfinte se întâlnesc atât de puţini revoluţionari moderaţi şi cinstiţi.

Faptul că, în vremuri de aristocraţie, un om poate crede că într-o căsătorie nu are a consulta altceva decât propria părere şi înclinaţia sa şi că moravurile dezordonate şi nefericirea se introduc apoi repede în căminul său, nu trebuie să ne mire. Dar când acest fel de a acţiona se află în ordinea firească şi obişnuită a lucrurilor; când starea socială o îngăduie; când autoritatea părintească este de

acord şi când opinia publică o aprobă, nu trebuie să avem nicio îndoială că pacea dinlăuntrul familiilor devine şi mai mare iar fidelitatea conjugală este şi mai bine păstrată.

Aproape toţi oamenii din democraţie parcurg o carieră politică sau exercită o profesie iar, pe de altă parte, mediocritatea avuţiilor o obligă pe femeie să se închidă tot timpul în locuinţa sa pentru a conduce ea însăşi şi îndeaproape detaliile gospodăririi căminului.

Toate aceste munci distincte şi obligatorii sunt tot atâtea bariere naturale care, separând sexele, fac ca solicitările unuia să devină mai rare şi mai puţin înfocate iar rezistenţa celuilalt mai puţin dificilă.

Nu pentru că egalitatea de condiţii ar putea vreodată să îl facă pe om mai cast; dar ea dă moravurilor dezordonate un caracter mai puţin primejdios. Cum nimeni nu mai are nici timpul, nici ocazia de a ataca virtuţile care vor să se apere, vedem atunci apărând, în acelaşi timp, un număr mare de curtezane şi o mulţime de femei cinstite.

O atare stare de lucruri produce jalnice nefericiri individuale deşi corpul social este sănătos şi puternic; ea nu distruge legăturile din familie şi nu slăbeşte moravurile naţionale. Ceea ce pune în pericol o societate nu este marea depravare a unora ci slăbiciunea tuturor. Pentru un legislator, prostituţia este mai puţin gravă decât libertinajul.

Această viaţă tumultuoasă şi continuu agitată pe care egalitatea o dă oamenilor nu îi abate numai de la dragoste, luându-le timpul dedicat acesteia; pe o cale mai ascunsă, dar mai sigură, ea îi şi îndepărtează de ea.

Toţi oamenii care trăiesc în vremurile democratice deprind, mai mult sau mai puţin, obiceiurile intelectuale ale claselor industriale şi comerciante; spiritul lor capătă un aspect serios, calculat şi pozitiv; se întoarce lesne de la ideal pentru a se îndrepta spre un scop vizibil şi apropiat

care se arată a fi obiectul natural şi necesar al dorinţelor lor. Egalitatea nu distruge, aşadar, imaginaţia; dar ea o limitează şi nu îi permite să zboare decât la nivelul solului.

Nimeni nu este mai puţin visător decât cetăţeanul dintr-o democraţie şi nu întâlnim vreunul care să dorească să se lase în voia contemplărilor liniştite şi solitare ce precedă de obicei şi provoacă de obicei marile agitaţii ale inimii.

Este adevărat că el se străduieşte din răsputeri să îşi procure acest soi de afecţiune profundă, măsurată şi calmă care dă farmec şi siguranţă vieţii; dar nu aleargă uşor după emoţii violente şi capricioase care s-o tulbure şi s-o scurteze.

Îmi dau seama că tot ceea ce precedă nu se aplică în întregime decât Americii şi nu poate fi aplicat, acum, într-un mod general, la Europa.

De o jumătate de secol de când legile şi deprinderile împing cu o energie fără seamăn mai multe popoare europene spre democraţie, numai la aceste naţiuni se poate constata că raporturile dintre bărbat şi femeie au devenit mai ordonate şi mai caste. Contrarul se poate zări în câteva părţi. Câteva clase sunt mai ordonate; moralitatea generală apare mai slăbită. Nu mă tem să fac această remarcă întrucât nu mă simt mai înclinat să-mi laud contemporanii decât să-i critic.

Acest spectacol trebuie să ne întristeze dar nu să ne mire.

Influenţa benefică pe care o poate exercita o stare socială democratică asupra deprinderilor reglementate este unul dintre acele fapte care nu se pot descoperi decât cu timpul. Dacă egalitatea de condiţii este favorabilă bunelor moravuri, munca socială, care face ca aceste condiţii să fie egale, este dezastruoasă pentru ele.

De cincizeci de ani, de când Franţa se transformă,

am avut arareori libertate dar întotdeauna dezordine. În această confuzie generală de idei şi în această zdruncinare generală de opinii, în acest amestec incoerent de corect şi incorect, de adevăr şi fals, de drept şi de fapt, virtutea publică a devenit îndoielnică iar moralitatea indivizilor şovăielnică.

Dar toate revoluţiile, oricare ar fi obiectul şi agenţii lor, au produs la început efecte asemănătoare. Şi chiar acelea care au început prin a slăbi moravurile au sfârşit prin a le face să devină mai stricte.

Dezordinea, ai cărei martori suntem adesea, nu mi se pare a fi un fapt durabil. Semne interesante anunţă de pe acum acest lucru.

Nu există nimic mai profund corupt decât o aristocraţie care îşi păstrează bogăţiile pierzându-şi puterea şi care, redusă la plăceri vulgare, mai are încă uriaşe posibilităţi. Pasiunile energice şi gândirea înaltă care o însufleţiseră odinioară dispar atunci, şi nu mai întâlneşti decât o mulţime de mici vicii insidioase care se lipesc de ea ca viermii de un cadavru.

Nimeni nu contestă faptul că aristocraţia franceză din secolul trecut nu a fost extrem de depravată; în vreme ce, în celelalte clase, vechile deprinderi şi credinţe menţineau încă respectul pentru moravuri.

Nici nu va fi greu să fim de acord că, în vremea noastră, o anume severitate de principii se zăreşte printre rămăşiţele acestei aristocraţii, în vreme ce dezordinea moravurilor pare a se întinde la straturile mijlocii şi inferioare ale societăţii. Astfel că aceleaşi familii care se dovedeau a fi, acum cincizeci de ani, cele mai dezordonate se dovedesc a fi astăzi un model, iar democraţia pare a nu fi îndreptat către morală decât clasele aristocratice.

[Există unii care văd în acest fapt o cauză de temeri pentru viitor.

Eu descopăr în el un motiv de speranţă.]

Revoluţia, împărţind averea nobililor, forţându-i să se ocupe asiduu de treburile şi de familiile lor, închizându-i la un loc cu copiii sub acelaşi acoperiş, făcându-i, în sfârşit, să aibă gânduri mai grave şi mai cumpănite, le-a inspirat, fără ca ei să-şi dea seama, respect pentru credinţele religioase, dragoste de ordine, de plăceri calme, de bucurii familiale şi de bunăstare; în vreme ce restul poporului, care avea în mod firesc aceleaşi gusturi, era împins către dezordine [morală] de însăşi strădania făcută pentru a răsturna legile şi obiceiurile politice.

Vechea aristocraţie franceză a suferit consecinţele Revoluţiei, dar nu a resimţit pasiunile revoluţionare şi nici nu a împărtăşit elanul adesea anarhic care a produs-o; este uşor să ne imaginăm că aristocraţia suferă în moravurile sale influenţa salutară a revoluţiei chiar înaintea acelora care au făcut-o.

Ne putem deci îngădui să spunem, deşi la prima vedere lucrul pare surprinzător, că, în zilele noastre, felul de moralitate pe care este normal să îl aşteptăm de la democraţie se vede cel mai bine la clasele cele mai antidemocratice ale naţiunii.

Nu pot să nu cred că, atunci când vom fi obţinut toate rezultatele revoluţiei democratice, după ce vom fi ieşit din vârtejul pe care ea l-a iscat, ceea ce nu este astăzi adevărat decât pentru unii va deveni încetul cu încetul pentru toţi.

Capitolul XII

CUM ÎNŢELEG AMERICANII EGALITATEA DINTRE BĂRBAT ŞI FEMEIE

Am arătat cum democraţia distruge sau modifică diferitele inegalităţi cărora societatea le dă naştere; dar se opreşte oare la aceasta şi nu reuşeşte ea oare, în cele din urmă, să acţioneze asupra acestei mari inegalităţi dintre

bărbat şi femeie care a părut, până în zilele noastre, a avea baze veşnice în natură? *J*

Părerea mea este că mişcarea socială care îi apropie de acelaşi nivel pe tată de fiu, pe servitor de stăpân şi, în general, pe inferior de superior ridică femeia şi trebuie, din ce în ce mai mult, să facă din ea egala bărbatului.

Dar aici simt eu, mai mult ca oricând, nevoia de a mă face bine înţeles; deoarece nu există un subiect asupra căruia imaginaţia grosolană şi dezordonată a timpului nostru să nu îşi fi dat mai mult frâu liber.

Există în Europa oameni care, confundând atributele diferite ale sexelor, au pretenţia să facă din bărbat şi femeie nu numai fiinţe egale dar şi asemănătoare, Dau, atât unuia cât şi celuilalt, aceleaşi atribuţii, le impun aceleaşi îndatoriri şi le acordă aceleaşi drepturi; îi amestecă în toate lucrurile, muncă, plăceri, afaceri. Putem cu uşurinţă imagina că străduindu-se astfel să pună semnul egalităţii între cele două sexe, le degradează pe amândouji; şi că din acest amestec grosolan al celor două opere ale naturii nu va putea niciodată să iasă decât bărbaţi şi femei necinstite.

Nu tot astfel au înţeles americanii felul de egalitate democratică ce se poate stabili între femeie şi bărbat. Ei s-au gândit că, deoarece natura stabilise o atât de mare varietate între structura fizică şi morală a bărbatului şi a femeii, scopul ei clar arătat era de a da capacităţilor lor diferite o folosire diferită; şi au apreciat că progresul nu constă în a determina două fiinţe care nu se aseamănă să facă aproape aceleaşi lucruri, ci în a obţine ca fiecare din ele să îşi îndeplinească cât mai bine sarcina sa. Americanii au aplicat celor două sexe marele principiu de economie politică care domină industria în vremea noastră: ce au împărţit cu grijă funcţiile bărbatului şi ale femeii pentru ca marea lucrare socială să fie făcută cât mai bine.

America este ţara unde s-a avut o grijă permanentă de a se stabili celor două sexe linii de acţiune net separate şi unde s-a dorit ca amândouă să meargă cu acelaşi pas, dar pe drumuri permanent diferite. Nu o să vedeţi americance care să conducă treburile din afara familiei, să se ocupe de prăvălie, să pătrundă, în fine, în sfera politică; dar nici nu vezi în America femei obligate să facă muncile grele ale aratului, sau vreo altă muncă ingrată care să necesite forţă fizică. Nu există familii atât de sărace încât să facă excepţie de la această regulă.

Dacă americanca nu poate scăpa din cercul calm al treburilor domestice, ea nu este, pe de altă parte, niciodată constrânsă să iasă din el.

De aici vine faptul că americancele care adesea dau dovadă de minte bărbătească şi de o energie virilă, păstrează, în general, un aspect foarte delicat şi rămân întotdeauna feminine prin purtări, deşi uneori se arată a fi bărbaţi prin spirit şi inimă.

Însă americanii nu şi-au închipuit niciodată că urmarea principiilor democratice ar fi anularea autorităţii soţului şi introducerea în familie a unei autorităţi confuze. Ei s-au gândit că orice asociere, pentru a fi eficace, trebuie să aibă un şef şi că şeful firesc al asociaţiei conjugale este bărbatul. Ei nu îi iau acestuia dreptul de a-şi dirija soaţa; cred că, în mica societate formată de soţ şi soţie, la fel ca în marea societate politică, scopul democraţiei este de a rândui şi de a legitima puterile necesare şi nu acela de a distruge orice putere. [Americanii, mai mult decât oricare alt popor, l-au apropiat pe bărbat de femeie dar numai în ordinea morală.]

Această părere nu aparţine în mod particular unui sex fiind combătută de celălalt.

Nu am observat ca americancele să considere autoritatea conjugală ca o uzurpare a drepturilor lor, nici

ca ele să creadă că supunerea lor ar însemna o înjosire. Mi s-a părut, dimpotrivă, a vedea că ele aveau un fel de mândrie când renunţau de bunăvoie la propria voinţă şi că îşi făceau un punct de glorie din a se supune singure, şi nu de a se sustrage acestui jug. Cel puţin acesta este sentimentul exprimat de cele mai virtuoase; celelalte nu spun nimic şi nu auzi în Statele Unite vreo soţie adulteră care să ceară zgomotos drepturile femeii, călcând în picioare cele mai sfinte îndatoriri ale ei.

S-a remarcat adesea în Europa că în complimentele pe care bărbaţii le împart fără măsură femeilor se ascunde un anume dispreţ; deşi europeanul devine adesea sclavul femeii, se observă că el nu vede niciodată cu sinceritate în ea pe egala lui.

În Statele Unite, femeile nu sunt defel lăudate; dar în fiecare zi li se arată stima.

Americanii dovedesc permanent o deplină încredere în raţiunea perechii lor şi un respect profund pentru libertatea ei. Ei consideră că mintea femeii este tot atât de capabilă ca şi cea a unui bărbat pentru a descoperi întregul adevăr iar inima sa suficient de fermă pentru a-l urma; şi nu au căutat niciodată să pună virtutea femeii mai mult decât cea a bărbatului la adăpost de prejudecăţi, de ignoranţă sau de frică.

Se pare că în Europa, unde oamenii se supun lesne autorităţii despotice a femeilor, li se refuză acestora câteva dintre cele mai mari calităţi ale speciei umane [supunându-se totuşi lor] şi că simt considerate fiinţe seducătoare [inferioare] şi imperfecte; şi, lucru de care nu putem să nu ne mirăm îndeajuns e faptul că înseşi femeile ajung să se vadă astfel şi că nu sunt departe de a considera un privilegiu aptitudinea de a se arăta frivole, slabe, temătoarg. Americancele nu cer defel atari drepturi.

S-ar spune că, pe de altă parte, în materie de

moravuri am acordat bărbatului o imunitate ciudată; în aşa fel încât parcă ar exista o virtute pentru folosul său şi o alta pentru cel al soaţei sale; şi că, potrivit opiniei publice, aceeaşi poate fi considerată faptă fie o crimă, fie o simplă greşeală.

Americanii nu cunosc această împărţire nedreaptă a îndatoririlor şi drepturilor. La ei, [puritatea moravurilor în căsătorie şi respectul fidelităţii conjugale sunt impuse în egală măsură bărbatului ca şi femeii, iar] seducătorul este tot atât de lipsit de onoare ca şi victima lui.

Este adevărat că americanii arată rar femeilor acea curtoazie plină de ardoare cu care ne place să le înconjurăm în Europa; dar dovedesc întotdeauna, prin purtarea lor, că le consideră virtuoase şi delicate; şi au un respect atât de mare pentru libertatea lor morală încât, în prezenţa lor, fiecare îşi supraveghează cu grijă vorbele de teamă ca ele să nu fie obligate să audă un limbaj care să le ofenseze. În America, o tânără fată poate face singură şi fără teamă o călătorie lungă.

Legislatorii din Statele Unite, care au atenuat aproape toate dispoziţiile Codului penal, pedepsesc violul cu moartea; şi nu există altă crimă pe care opinia publică să o urmărească cu o patimă mai nemiloasă. Iată cum se explică acest lucru: americanii nu concep că există ceva mai preţios decât onoarea femeii şi nimic mai de respectat decât independenţa sa şi consideră că nu există o pedeapsă prea severă pentru acela care i le răpeşte în pofida voinţei ei.

În Franţa, unde acelaşi delict este sancţionat cu pedepse mult mai blânde, este adesea greu să găseşti un juriu care să îl condamne. Înseamnă aceasta dispreţ pentru pudoare, sau dispreţ pentru femeie? îmi vine să cred că este vorba atât de una cât şi de cealaltă.

Aşadar, americanii nu cred că bărbatul şi femeia au

datoria şi dreptul de a face aceleaşi lucruri, dar au un egal respect pentru rolul fiecăruia dintre ei şi îi consideră fiinţe a căror valoare este egală deşi vocaţia lor este deosebită. Nu acordă curajului femeii aceeaşi formă şi nici aceeaşi utilitate pe care o acordă curajului bărbatuludar nu se îndoiesc niciodată de curajul ei; şi dacă apreciază că bărbatul şi soţia sa nu trebuie întotdeauna să îşi folosească inteligenţa şi judecata în acelaşi fel, consideră, cel puţin, că judecata unuia este tot atât de sigură ca şi a celuilalt iar inteligenţa tot atât de limpede.

Americanii, care au permis să se menţină în societate inferioritatea femeii, au ridicat-o deci, cu toată puterea lor, în lumea intelectuală şi morală, la nivelul bărbatului; şi, cu aceasta, mi se pare că ei au înţeles admirabil adevărata noţiune de progres democratic. [Nu au imaginat pentru femeie o importanţă asemenea importanţei bărbatului, dar au imaginat-o tot atât de importantă ca şi bărbatul şi au făcut-o egala lor chiar dacă îşi păstrau dreptul inevitabil de a-i porunci.] în ceea ce mă priveşte, nu voi pregeta să afirm: deşi în Statele Unite femeia nu iese din cercul familial şi deşi ea este acolo, în anumite privinţe, foarte dependentă, poziţia ei nu mi s-a părut nicăieri mai înaltă; şi dacă acum când mă apropii de sfârşitul acestei cărţi în care am arătat atâtea lucruri importante făcute de americani, aş fi întrebat cărui fapt cred că trebuie atribuită în primul rând prosperitatea deosebită şi forţa crescândă a acestui popor, aş răspunde că se datorează superiorităţii femeilor lui.

Capitolul XIII

CUM ÎMPARTE EGALITATEA ÎN MOD FIRESC PE AMERICANI ÎNTR-O MULŢIME DE MICI SOCIETĂŢI PARTICULARE

Am putea crede că ultima consecinţă şi rezultatul necesar al instituţiilor democratice este de a-i contopi pe

cetăţeni atât în viaţa privată cât şi în cea publică şi de a-i obliga pe toţi să ducă o existenţă comună.

Aceasta înseamnă că am înţeles egalitatea căreia îi dă naştere democraţia într-o formă foarte rudimentară şi tiranică.

Nu există stare socială şi nici legi care să poată să-i facă pe oameni atât de asemănători încât educaţia, averea şi gusturile să nu creeze între ei o diferenţă şi, dacă nişte oameni diferiţi pot avea uneori interes să facă împreună aceleaşi lucruri, trebuie să credem că nu vor avea niciodată vreo satisfacţie în a le face. Ei vor scăpa deci mereu, orice am face, din mâinile legislatorului; şi sustrăgându-se din cercul unde acesta încearcă să-i închidă, vor stabili, alături de marea societate politică, mici societăţi particulare a căror asemănare de condiţii, de deprinderi şi de moravuri va constitui legătura.

În Statele Unite, cetăţenii nu au nicio superioritate unii faţă de alţii; nu îşi datorează reciproc nici ascultare, nici respect; administrează împreună justiţia şi guvernează statul şi, în general, se întrunesc toţi pentru a discuta treburile care au o influenţă asupra sorţii comune; dar nu am auzit niciodată ca cineva să le impună să se distreze toţi în acelaşi fel, nici să se amuze împreună în aceleaşi locuri.

Americanii, care se amestecă atât de uşor în incinta adunărilor politice şi a tribunalelor, se împart, dimpotrivă, cu grijă, în mici asociaţii foarte distincte, pentru a gusta separat bucuriile vieţii private. Fiecare dintre ei recunoaşte imediat că toţi concetăţenii săi sunt egalii lui, dar dintre aceştia el nu acceptă decât un număr mic printre prietenii şi oaspeţii lui.

Acest fapt mi se pare foarte firesc. Pe măsură ce cercul societăţii publice se măreşte, trebuie să ne aşteptăm ca sfera relaţiilor particulare să se restrângă: în

loc să ne închipuim că cetăţenii societăţilor noi vor sfârşi prin a trăi în comun, am ferma impresie că ei vor ajunge să nu mai formeze decât asociaţii foarte mici.

La popoarele aristocratice, diferitele clase sunt ca nişte incinte uriaşe de unde nu se poate ieşi şi unde nu se poate intra. Clasele nu comunică defel între ele; dar, în interiorul fiecăreia, oamenii se frecventează tot timpul. Chiar dacă ei nu se agreează de la sine, codul general al unei aceleiaşi condiţii îi apropie.

Dar când nici legea, nici obiceiul nu îşi asumă sarcina de a stabili relaţii frecvente şi obişnuite între anumiţi oameni, asemănarea întâmplătoare de opinii şi înclinaţii este cea care decide; lucru care face ca societăţile particulare să se schimbe la nesfârşit.

În democraţii, unde cetăţenii nu se deosebesc mult între ei şi se găsesc în mod firesc atât de aproape încât în fiecare clipă li se poate întâmpla să se topească într-o masă comună, se creează o mulţime de clasificări artificiale şi arbitrare cu ajutorul cărora fiecare caută să se desprindă, de teama de a nu fi luat, în pofida lui, de valul mulţimii.

Întotdeauna va fi aşa: deoarece putem schimba instituţiile umane dar nu pe om; oricare ar fi efortul general al unei societăţi pentru a-i face pe cetăţeni egali şi asemănători, orgoliul fiecărui individ va căuta mereu să scape de nivelare şi va voi să formeze undeva o inegalitate care să fie în beneficiul său.

În aristocraţii, oamenii sunt separaţi unii de alţii cu bariere înalte şi imobile; în democraţii, sunt divizaţi de o mulţime de fire mici şi aproape invizibile care simt rupte în orice clipă şi al căror loc este neîncetat schimbat.

Aşadar, oricare ar fi progresele egalităţii, se va forma întotdeauna la popoarele democratice un mare număr de mici asociaţii private în sânul marii societăţi politice. Dar

niciuna dintre ele nu se va asemăna, prin purtări, cu clasa superioară care conduce în aristocraţii.

Capitolul XIV

CÂTEVA REMARCE ASUPRA FELULUI DE A SE PURTA AL AMERICANILOR

La o primă vedere, nimic nu pare mai puţin important decât forma exterioară a acţiunilor umane şi nu există nimic căruia oamenii să nu îi acorde mai multă importanţă; ei se obişnuiesc cu toate, cu excepţia faptului de a trăi într-o societate unde să nu fie purtările lor alese. Influenţa pe care o exercită starea socială şi politică asupra purtărilor merită să fie examinată cu toată seriozitatea.

Purtările vin, în general, din însuşi adâncul moravurilor; şi, mai mult, ele sunt uneori rezultatul unei convenţii arbitrare între anumiţi oameni. Ele sunt totodată fireşti şi dobândite.

Când nişte oameni îşi dau seama că ei sunt primii în societate, fără obiecţii şi fără greutate; că au tot timpul sub ochii lor mari subiecte de care se ocupă lăsând celorlalţi detaliile şi că trăiesc într-o bogăţie pe care nu au câştigat-o şi pe care nu se tem că o vor pierde, ne închipuim că ei resimt un fel de dispreţ trufaş pentru măruntele preocupări materiale ale vieţii şi că au în minte o distincţie firească dovedită prin vorbe şi purtări.

În ţările democratice, purtările au în general puţină distincţie deoarece viaţa privată este acolo foarte măruntă. Sunt adesea simple deoarece mintea nu are decât puţine ocazii să se ridice dincolo de preocupările intereselor familiale.

Adevărata demnitate a purtărilor constă în a fi întotdeauna la locul tău, nici mai sus, nici mai jos; lucru care poate fi făcut de ţăran ca şi de prinţ. În democraţii, toate locurile par nesigure; de unde se întâmplă ca purtările, care aici sunt adesea trufaşe, să fie arareori

demne. Mai mult, nu sunt niciodată nici bine stabilite, nici foarte complicate.

Oamenii care trăiesc în democraţii sunt prea mobili pentru ca o parte dintre ei să reuşească a stabili un cod al bunelor maniere şi să-l poată impune. Fiecare acţionează acolo după cum îl taie capul şi întotdeauna domneşte o anume incoerenţă în purtări, deoarece ele urmează sentimente şi idei proprii fiecăruia şi nu un model ideal dat dinainte pentru a fi imitat de către toţi.

Cu toate acestea, faptul este mult mai vizibil în momentul în care aristocraţia cade decât când este de multă vreme distrusă.

Instituţiile politice noi şi noile moravuri adună în aceleaşi locuri şi obligă adesea să trăiască împreună oameni pe care educaţia şi deprinderile îi fac să se deosebească profund între ei; ceea ce duce permanent la o mare împestriţare. Încă îşi mai amintesc că a existat un cod precis de politeţe; dar nimeni nu mai ştie nici ceea ce conţine, nici unde se află. Oamenii au pierdut legea generală a bunelor maniere şi nu s-au hotărât încă să se lipsească de ea; dar fiecare se străduieşte să formeze, cu rămăşiţele vechilor deprinderi, o anumită regulă arbitrară şi schimbătoare; astfel încât purtările lui nu au nici stabilitatea şi nici distincţia care se văd adesea la popoarele aristocratice, nici felul simplu şi liber pe care îl remarcăm uneori în democraţie; el este în acelaşi timp plin de sfială şi plin de îndrăzneală.

Nu mi se pare a fi o stare normală.

Când egalitatea este totală şi durează de multă vreme, toţi oamenii, având mai mult sau mai puţin aceleaşi idei şi făcând aproape aceleaşi lucruri, nu au nevoie să se pună de acord, nici să se copieze pentru a vorbi şi a acţiona în acelaşi fel; remarcăm continuu o mulţime de mici diferenţe în purtările lor; nu vedem mari deosebiri.

Nu se aseamănă niciodată perfect, deoarece nu au acelaşi model; nu sunt niciodată foarte deosebiţi, deoarece au aceeaşi situaţie. La prima vedere, ai spune că purtările tuturor americanilor simt exact aceleaşi. Numai examinându-le îndeaproape, constatăm particularităţile prin care ei se deosebesc.

Englezii au făcut mult haz pe seama purtărilor americane; şi, fapt remarcabil, majoritatea celor care ne-au făcut un tablou atât de amuzant aparţinea claselor mijlocii din Anglia cărora acest tablou se aplică foarte bine, astfel că aceşti nemiloşi detractori sunt de obicei exemplul a ceea ce critică ei în Statele Unite; nu îşi dau seama că îşi bat joc de ei înşişi, spre marea distracţie a aristocraţiei din ţara lor.

Nimic nu dăunează mai mult democraţiei decât forma exterioară a moravurilor sale. Multă lume s-ar împăca cu viciile ei, dar nu îi poate suferi purtările.

Nu pot totuşi admite că nu există nimic de laudă în comportamentul popoarelor democratice.

La naţiunile aristocratice, toţi cei care se apropie de clasa de sus se străduiesc în general să îi semene, ceea ce duce la imitaţii extrem de ridicole şi foarte plicticoase. Dacă popoarele democratice nu găsesc modelul purtărilor alese, ele scapă măcar de corvoada de a vedea tot timpul nişte copii proaste.

În democraţii, purtările nu sunt niciodată atât de rafinate ca la popoarele aristocratice; dar nici nu se vădesc vreodată a fi atât de grosolane. Nu auzi acolo nici înjurăturile mojicimii, nici expresiile nobile şi alese ale marilor seniori. Există adesea o mediocritate în moravuri, dar nu există nici brutalitate, nici josnicie.

[Dacă oamenii care trăiesc în cadrul acestor popoare nu se oferă niciodată să îţi facă mici servicii, e drept, ei te ajută cu dragă inimă la nevoie; purtările sunt mai puţin

alese decât în aristocraţii dar mai inimoase.]

Am spus că în democraţii nu se poate forma un cod precis în materie de bune maniere. Faptul are un inconvenient şi avantaje. În aristocraţii, regulile bunei-cuviinţe impun fiecăruia aceeaşi atitudine; datorită lor, toţi membrii aceleiaşi clase sunt asemănători, în pofida înclinaţiilor lor speciale; ele împodobesc firescul şi îl ascund. La popoarele democratice, purtările nu sunt nici atât de complicate, nici atât de bine stabilite; dar sunt adesea mai sincere. Ele formează un fel de văl uşor şi rău ţesut prin care se văd lesne sentimentele adevărate şi ideile fiecărui om. Forma şi fondul acţiunilor omeneşti se întâlnesc acolo adesea într-o legătură intimă şi dacă marele tablou al omenirii este mai puţin împodobit, el este însă mai adevărat. Aşa că, într-un sens, putem spune că rezultatul democraţiei nu este acela de a da oamenilor anumite purtări, ci de a-i împiedica să nu le aibă.

Putem regăsi uneori într-o democraţie sentimente, pasiuni, virtuţi şi vicii din aristocraţie, dar nu şi purtările acesteia. Purtările aristocraţiei se pierd şi dispar definitiv când revoluţia democratică s-a încheiat.

Se pare că nu există nimic mai durabil decât purtările unei clase aristocratice; deoarece ea le păstrează încă o bună bucată de vreme după ce şi-a pierdut bunurile şi puterea; nici atât de fragil, căci abia au dispărut şi nu le mai regăseşti urma şi e greu să spui ce anume erau din clipa în care nu mai există. O schimbare a stării sociale produce acest miracol; câteva generaţii îl desăvârşesc.

Când aristocraţia este distrusă, trăsăturile sale principale rămân gravate în istorie, dar formele delicate şi graţioase ale moravurilor ei dispar din memoria oamenilor aproape imediat după cădere. De cum nu le mai au în faţa ochilor, nu le mai pot concepe. Le scapă fără ca ei să vadă sau să simtă faptul. Căci, pentru a avea acest fel de

plăcere rafinată pe care o procură manierele alese şi distinse, trebuie ca deprinderea şi educaţia să fi pregătit inima, şi tot folosindu-l, gustul se pierde uşor.

Aşadar, nu numai că popoarele democratice nu pot avea purtările aristocraţiei, dar ele nici nu le pot concepe şi nici nu le doresc; ele nu le pot defel imagina şi, pentru ele, acestea sunt ca şi cum nu ar fi existat niciodată.

[Am greşi dacă am crede că modelul purtărilor aristocratice se poate păstra măcar la câţiva membri ai vechii aristocraţii. Membrii unei aristocraţii înlăturate de la putere pot păstra prejudecăţile strămoşilor lor, dar nu şi purtările acestora.]

Nu trebuie să dăm multă importanţă acestei pierderi; dar putem să o regretăm.

Ştiu că s-a întâmplat de nenumărate ori ca aceiaşi oameni să aibă purtări foarte distinse şi sentimente foarte vulgare; viaţa intimă de la curte ne-a făcut să vedem cu prisosinţă că cei ce păreau distinşi în purtări ascundeau adesea inimi foarte josnice. Dar, dacă purtările aristocraţiei nu creau virtutea, ele împodobeau uneori această virtute. Nu era un spectacol oarecare spectacolul unei clase numeroase şi puternice unde toate actele exterioare ale vieţii păreau că dezvăluie în fiecare clipă înălţimea naturală a sentimentelor şi gândurilor, delicateţea şi constanţa gusturilor, buna-cuviinţă a moravurilor.

Purtările aristocraţiei dădeau frumoase iluzii despre natura umană; şi, deşi tabloul era adesea mincinos, încercai, privindu-l, o plăcere nobilă.

Capitolul XV

DESPRE GRAVITATEA AMERICANILOR ŞI DE CE ACEASTA NU ÎI ÎMPIEDICĂ SĂ FACĂ UNEORI LUCRURI NESĂBUITE

Oamenii care trăiesc în ţările democratice nu

apreciază defel acele distracţii simple, agitate şi grosolane la care se dedă poporul în aristocraţii; le găsesc puerile sau insipide. Nu arată nici mai multă plăcere pentru distracţiile intelectuale şi rafinate ale claselor aristocratice; lor le trebuie ceva productiv şi substanţial în plăceri, căutând în petreceri mai ales desfătarea.

În societăţile aristocratice, poporul se lasă cu uşurinţă în voia elanurilor unei veselii agitate şi zgomotoase care îl smulge brusc din contemplarea nefericirii sale; locuitorilor dintr-o democraţie nu le place să se simtă scoşi atât de violent dintr-ale lor şi se abandonează întotdeauna cu regret acestor porniri frivole, preferând odihna gravă şi tăcută care seamănă cu treburile şi nu îi lasă să le uite uşor. [în acest sens, putem spune că jocul este o distracţie cu totul democratică;]

Cutare american, în loc să se ducă în momentele sale de recreere să danseze vesel în piaţa publică, aşa cum oamenii din profesia sa continuă să o facă în mai toată Europa, se retrage singur în locuinţa lui ca să bea. Omul acesta se bucură în acelaşi timp de două lucruri plăcute: se gândeşte la negoţul său şi se îmbată decent în familie.

Credeam că englezii sunt naţiunea cea mai serioasă de pe pământ, dar i-am văzut pe americani şi mi-am schimbat părerea.

Nu vreau să spun că temperamentul nu joacă un rol important în caracterul locuitorilor din Statele Unite. Cred însă că rolul instituţiilor politice este şi mai mare.

Părerea mea este că gravitatea americanilor se naşte în parte din orgoliul lor. În ţările democratice, până şi săracul are o părere foarte înaltă despre valoarea sa personală. Se priveşte cu plăcere şi crede cu uşurinţă că şi ceilalţi îl privesc. În această stare de spirit, veghează cu grijă asupra cuvintelor şi faptelor sale şi nu se dezvăluie de teamă să nu arate ceea ce îi lipseşte. îşi închipuie că

pentru a părea demn, trebuie să rămână grav.

Dar văd o altă cauză şi mai profundă, şi mai puternică, ce produce instinctiv la americani această gravitate care mă miră.

În despotism, popoarele se lasă din când în când în voia unor izbucniri de veselie nebună; dar, în general, ele sunt posomorâte şi închise, pentru că le este frică.

În monarhiile absolute, pe care obiceiul şi moravurile le temperează, oamenii vădesc adesea o bună dispoziţie constantă şi veselă deoarece, având o oarecare libertate şi o suficient de mare siguranţă, sunt la adăpost de grijile cele mai importante ale vieţii; dar toate popoarele libere sunt grave, pentru că mintea lor este de obicei absorbită de vreun proiect primejdios sau greu.

Faptul se petrece mai ales la popoarele libere, constituite în democraţii. Întâlneşti în toate clasele un număr infinit de oameni care se preocupă necontenit de treburile serioase ale guvernării, iar cei care nu se gândesc să dirijeze averea publică sunt cu totul preocupaţi de cum să-şi sporească averea proprie. La un atare popor, gravitatea nu mai este o caracteristică a câtorva oameni, ci devine o deprindere naţională.

Se vorbeşte de micile democraţii din Antichitate, unde cetăţenii se duceau în piaţa publică cu coroane de trandafiri şi îşi petreceau aproape tot timpul în dansuri şi spectacole. Nu cred în asemenea republici, după cum nu cred nici în republica lui Platon; sau, dacă lucrurile se petreceau aşa cum ni se povesteşte, nu mă sfiesc să afirm că aceste aşa-zise democraţii erau alcătuite din elemente foarte diferite de ale noastre şi că nu aveau în comun cu acestea decât numele.

De altfel, nu trebuie să credem că, în mijlocul tuturor acestor munci grele, oamenii care trăiesc în democraţii se consideră de plâns; dimpotrivă, se observă contrarul. Nu

există oameni care să ţină atât de mult la condiţia lor ca aceştia. Dacă i-ai scăpa de grijile care îi muncesc, ar considera viaţa fără farmec şi se dovedesc a fi mai legaţi de grijile lor decât erau popoarele aristocratice de plăcerile lor.

[Deşi americanii sunt mai serioşi decât englezii, întâlneşti la ei mai puţini oameni melancolici. Într-un popor ai cărui cetăţeni lucrează cu toţii, există uneori mari nelinişti, nefericiri şi dureri puternice, dar niciodată melancolie.]

Mă întreb însă de ce aceste popoare democratice care sunt atât de grave se poartă uneori într-un mod atât de nesăbuit.

Americanii, care au aproape întotdeauna o atitudine gravă şi un aer rece, se lasă atraşi adesea, mult dincolo de limitele raţiunii, de câte o pasiune bruscă sau o părere nechibzuită şi li se întâmplă să facă cu toată seriozitatea nebunii ciudate.

Acest contrast nu trebuie să ne surprindă.

Există un fel de ignoranţă care apare din publicitatea dusă la extrem. În statele despotice, oamenii nu ştiu cum să acţioneze pentru că nu li se spune nimic; la naţiunile democratice, ei acţionează adesea la întâmplare pentru că s-a dorit să li se spună totul. Primii nu ştiu, ceilalţi uită. Pentru aceştia din urmă, trăsăturile principale ale fiecărui tablou dispar într-o mulţime de amănunte.

Ne mirăm de toate vorbele imprudente pe care şi le permite câteodată un om public în statele libere şi mai ales în statele democratice fără să se compromită; în vreme ce, în monarhiile absolute, câteva cuvinte scăpate din întâmplare sunt suficiente pentru a-l pierde cu totul.

Faptul se explică prin ceea ce precedă. Când vorbeşti în mijlocul unei mulţimi imense, multe cuvinte nu sunt auzite sau se şterg imediat din amintirea celor care le

ascultă; dar în liniştea unei mulţimi mute şi nemişcate, cea mai mică şoaptă izbeşte urechea.

În democraţii, oamenii nu simt niciodată stabili; nenumărate întâmplări îi fac să îşi schimbe necontenit locul şi în viaţa lor domneşte întotdeauna ceva neprevăzut şi, ca să zicem aşa, improvizat. De aceea sunt adesea obligaţi să facă ceea ce nu au învăţat bine, să vorbească despre ceea ce nu înţeleg defel şi să facă munci pentru care nu au fost pregătiţi printr-o lungă ucenicie.

În aristocraţii, fiecare are un singur scop pe care îl urmează tot timpul; dar, la popoarele democratice, existenţa omului este mai complicată; este rar ca aceeaşi minte să nu îmbrăţişeze mai multe subiecte în acelaşi timp şi adesea subiecte foarte depărtate unele de altele. Cum nu le poate cunoaşte bine pe toate, se mulţumeşte lesne cu noţiuni incomplete.

Când locuitorul dintr-o democraţie nu este hărţuit de nevoile sale, el este măcar hărţuit de dorinţele sale; deoarece din toate bunurile care îl înconjoară, el nu vede niciunul care să nu fie pe de-a-ntregul la îndemâna sa. Face deci toate lucrurile în grabă, se mulţumeşte cu ceva incert şi nu se opreşte niciodată mai mult de o clipă pentru a-şi examina fiecare dintre acţiuni…

Curiozitatea sa este lacomă şi totodată se mulţumeşte cu puţin; deoarece ţine mai degrabă să ştie repede multe lucruri, decât să ştie bine.

Nu are timp deloc şi pierde repede gustul de a aprofunda.

Aşadar, popoarele democratice sunt grave pentru că starea lor socială şi politică le face să se ocupe necontenit de lucruri serioase; şi acţionează nesăbuit deoarece nu acordă decât puţin timp şi atenţie fiecăruia din aceste lucruri.

Această deprindere a lipsei de atenţie trebuie

considerată ca cel mai mare viciu al minţii democratice.

Capitolul XVI

DE CE VANITATEA NAŢIONALĂ A AMERICANILOR ESTE MAI NELINIŞTITĂ ŞI MAI BĂTĂIOASĂ DECÂT CEA A ENGLEZILOR

Toate popoarele libere sunt mândre de ele; dar orgoliul naţional nu se manifestă la fel la toată lumea. (D)

În raporturile lor cu străinii, americanii par nervoşi la cea mai mică critică şi lacomi de laude. Cel mai mic elogiu le este plăcut, iar cel mai mare îi satisface cu greu; te hărţuie neîncetat pentru a obţine de la tine o laudă; şi dacă rezişti insistenţelor lor, se laudă singuri. Ai zice că, îndoindu-se de meritele lor, vor să aibă permanent tabloul în faţa ochilor. Vanitatea lor nu este numai avidă, ea este neliniştită şi invidioasă. Nu dă nimic şi cere fără încetare. Este cerşetoare şi totodată certăreaţă.

Spun unui american că ţara unde trăieşte este frumoasă. Răspunde: „Este adevărat, nu mai există alta la fel pe lume!” Admir libertatea de care se bucură locuitorii şi îmi răspunde: „Un dar preţios, libertatea! dar puţine sunt popoarele demne să se bucure de ea”. Remarc puritatea moravurilor care domneşte în Statele Unite: „Înţeleg, spune el, că un străin care a fost frapat de corupţia ce se vede la toate celelalte naţiuni este mirat de această privelişte”. îl părăsesc, lăsându-l în voia gândurilor lui; dar el vine după mine şi nu mă lasă până ce nu reuşeşte să mă facă să repet ceea ce îi spusesem mai înainte. Nu ne putem imagina un patriotism mai plicticos şi mai palavragiu. Plictiseşte chiar pe cei care îl apreciază.

Nu tot aşa stau lucrurile cu englezii. Englezul se bucură în linişte de avantajele reale sau imaginare pe care le are ţara sa în închipuirea lui. Dacă nu acordă ceva celorlalte naţiuni, nu cere în schimb nimic pentru a sa. Critica străinilor nu îl mişcă iar laudele lor nu îl încântă.

Faţă de lumea întreagă se află într-o rezervă plină de dispreţ şi de ignoranţă. Orgoliul său nu are nevoie să fie alimentat; trăieşte din propria-i substanţă.

Ca două popoare, ieşite de puţin din aceeaşi tulpină, să se dovedească a fi atât de opuse unul faţă de celălalt, în felul de a simţi şi de a vorbi, iată un lucru cu totul neobişnuit.

În ţările aristocratice, cei mari posedă imense privilegii pe care li se sprijină orgoliul, fără să caute a se hrăni din mărunte avantaje legate de aceste privilegii. Ei consideră oarecum aceste privilegii primite moştenire ca şi cum ar face parte din ei înşişi sau, cel puţin, ca pe un drept natural şi direct legat de persoana lor. îşi privesc deci cu linişte superioritatea; nu le trece măcar prin minte să laude nişte prerogative pe care oricine le vede şi nimeni nu le neagă. Nu se miră suficient de ele pentru a vorbi despre ele. Rămân neclintiţi în importanţa lor solitară, siguri că toată lumea îi vede fără ca ei să caute să se arate şi că nimeni nu va încerca să îi scoată de acolo.

Când o aristocraţie conduce treburile publice, orgoliul său naţional ia de la sine acea formă rezervată, indiferentă şi trufaşă iar toate celelalte clase ale naţiunii o imită.

Când, dimpotrivă, condiţiile nu diferă mult, cele mai mici avantaje capătă importanţă. Cum fiecare vede în jurul său un milion de oameni care au avantaje asemănătoare sau analoage, orgoliul devine exigent şi invidios; se leagă de mărunţişuri şi le apără cu încăpăţânare.

În democraţii, condiţiile fiind foarte mobile, oamenii au dobândit aproape întotdeauna de puţină vreme avantajele pe care le au; ceea ce face ca ei să resimtă o plăcere nesfârşită în a le expune privirilor, pentru a arăta celorlalţi şi a-şi dovedi lor înşile că le au; şi cum se poate oricând întâmpla ca aceste avantaje să le scape, sunt

necontenit în stare de alarmă şi se străduiesc să arate că le mai au încă. Oamenii care trăiesc în democraţii îşi iubesc ţara aşa cum se iubesc pe ei înşişi şi strămută deprinderile date de vanitatea personală, în vanitatea lor naţională.

Vanitatea agitată şi lacomă a popoarelor democratice ţine atât de mult de egalitatea de condiţii şi de fragilitatea acestora, încât membrii celei mai trufaşe nobilimi dovedesc a avea aceeaşi pasiune în parcelele mici ale existenţei lor unde există ceva instabil şi neclar.

O clasă aristocratică se deosebeşte întotdeauna profund de celelalte clase ale naţiunii prin amploarea şi veşnicia prerogativelor; dar se întâmplă câteodată ca mai mulţi dintre membrii săi să nu se deosebească între ei decât prin mici avantaje vremelnice pe care le pot pierde şi dobândi oricând.

S-au văzut membri ai unei aristocraţii puternice, reuniţi într-o capitală sau la o curte, apărându-şi cu îndârjire privilegiile superficiale care depindeau de capriciul modei sau de voinţa stăpânului. Dovedeau atunci a avea unii faţă de alţii aceleaşi invidii copilăreşti care îi aprind şi pe oamenii din democraţii, aceeaşi însufleţire pentru a apuca cele mai mărunte avantaje, refuzate de către egalii lor, şi aceeaşi nevoie de a expune tuturor privirilor avantajele de care se bucurau.

Dacă aceşti curteni şi-ar fi dat vreodată seama că aveau un orgoliu naţional, nu mă îndoiesc că ar fi arătat a avea un orgoliu aidoma celui al popoarelor democratice.

Capitolul XVII

DE CE ÎN STATELE UNITE ASPECTUL SOCIETĂŢII ESTE AGITAT ŞI TOTODATĂ MONOTON

Se pare că nu există nimic mai potrivit ca să-ţi trezească şi să-ţi alimenteze curiozitatea decât aspectul Statelor Unite. Averile, ideile, legile se schimbă acolo

necontenit. Ai zice că până şi nemişcata natură este în mişcare, într-atât se transformă în fiecare zi sub mâna omului.

Cu timpul, totuşi, priveliştea acestei societăţi atât de agitate pare monotonă şi, după ce a contemplat o vreme acest tablou în continuă mişcare, spectatorul se plictiseşte.

La popoarele aristocratice, fiecare om este mai mult sau mai puţin fixat în sfera sa; dar oamenii sunt extraordinar de diferiţi; ei au pasiuni, idei, deprinderi şi gusturi profund deosebite. Nimic nu se mişcă acolo, totul se deosebeşte.

În democraţii, dimpotrivă, toţi oamenii simt asemănători şi fac lucruri mai mult sau mai puţin asemănătoare. Sunt supuşi, este adevărat, unor schimbări mari şi continue; dar, cum aceleaşi succese şi aceleaşi insuccese revin continuu, numai numele actorilor fiind diferit, piesa este aceeaşi. Aspectul societăţii americane este agitat pentru că oamenii şi lucrurile se schimbă neîncetat; şi este monoton pentru că toate schimbările sunt asemănătoare.

Oamenii care trăiesc în vremurile democratice au multe pasiuni; dar cea mai mare parte a pasiunilor lor sfârşeşte în dragoste pentru bogăţie sau apare din aceasta. Faptul nu vine din aceea că sufletele lor sunt mai mici, ci din importanţa banului, care este într-adevăr mare.

Când concetăţenii sunt toţi independenţi şi indiferenţi, numai plătind poţi obţine ajutorul fiecăruia dintre ei; ceea ce multiplică la infinit folosirea bogăţiei şi îi creşte importanţa.

Dispărând prestigiul legat de lucrurile vechi, originea, starea, profesia nu îi mai deosebesc pe oameni sau îi deosebesc foarte puţin; nu mai rămâne decât banul care creează diferenţe foarte evidente între ei şi care poate face ca unii să fie consideraţi fără pereche.

Deosebirea care apare din bogăţie creşte odată cu dispariţia sau împuţinarea celorlalte.

La popoarele aristocratice, banul nu duce decât la câteva puncte de pe uriaşa circumferinţă a dorinţelor; în democraţii, se pare că el duce la toate.

Deci, la baza acţiunilor americanilor, regăsim în general dragostea de bogăţie, ca fapt principal sau accesoriu; ceea ce dă tuturor pasiunilor lor aparenţă asemănătoare şi face ca tabloul să devină curând obositor.

Revenirea aceasta veşnică a aceleiaşi pasiuni este monotonă; procedeele speciale pe care această pasiune le foloseşte pentru a se împlini sunt şi ele monotone.

Într-o democraţie constituită şi calmă, ca aceea din Statele Unite, unde nu te poţi îmbogăţi nici prin război, nici prin slujbe publice şi nici prin confiscări politice, dragostea pentru bogăţie îndreaptă oamenii, în principal, spre industrie. Or, industria, care aduce adesea atât de mari dezordini şi dezastre, nu poate totuşi prospera decât cu ajutorul unor deprinderi foarte regulate şi al unei lungi succesiuni de acte mărunte şi foarte uniforme. Deprinderile sunt cu atât mai regulate şi actele mai uniforme cu cât pasiunea este mai puternică. Putem spune că însăşi violenţa dorinţelor îi face pe americani atât de metodici. Ea le tulbură sufletul dar le ordonează viaţa.

Ceea ce spun despre America se aplică de altfel la aproape toţi oamenii din zilele noastre. Varietatea dispare în mijlocul speciei umane; acelaşi mod de a acţiona, de a gândi, de a simţi se regăseşte în toate colţurile lumii. Acest lucru nu vine numai din faptul că toate popoarele se cunosc mai bine şi se copiază mai fidel, dar şi din aceea că, în fiecare ţară, oamenii, îndepărtându-se tot mai mult de ideile şi sentimentele proprii unei caste, unei profesii, unei familii ajung simultan la ceea ce ţine mai mult de structura omului, care este pretutindeni aceeaşi. Devin astfel

asemănători, deşi nu s-au imitat. Sunt ca nişte călători răspândiţi într-o pădure mare ale cărei poteci ajung toate la acelaşi punct. Dacă toţi zăresc în acelaşi timp punctul central şi îşi îndreaptă paşii către el, se apropie pe nesimţite unii de alţii, fără să se caute, fără să se zărească şi fără să se cunoască, şi vor fi în cele din urmă surprinşi văzându-se adunaţi în acelaşi loc. Toate popoarele care iau drept obiect al studiilor şi imitaţiei lor nu pe cutare om, ci omul, vor sfârşi prin a se întâlni în aceleaşi moravuri, precum călătorii în punctul central.

Capitolul XVIII

DESPRE ONOARE ÎN STATELE UNITE ŞI ÎN SOCIETĂŢILE DEMOCRATICE[13]

Se pare că oamenii se folosesc de două metode foarte diferite când apreciază public faptele semenilor lor; când le judecă după noţiunile simple de corect şi incorect, răspândite pe tot pământul; când le apreciază numai cu ajutorul unor noţiuni foarte speciale care nu aparţin decât unei ţări şi unei epoci. Se întâmplă adesea ca aceste două reguli să fie diferite; uneori, ele se contrazic, dar nu se contopesc niciodată complet şi nici nu se distrug.

Onoarea, în vremea când avea cea mai mare forţă, conducea voinţa mai mult decât credinţa iar oamenii, chiar când se supuneau fără şovăire şi fără murmur poruncilor sale, mai resimţeau încă, datorită unui soi de instinct

13 Cuvântul onoare nu are întotdeauna acelaşi sens în franceză. a El înseamnă mai întâi stima, gloria, consideraţia obţinută din partea semenilor; în acest sens se spune a câştiga stima cuiva.

b Onoare mai înseamnă ansamblul de reguli datorită căruia se obţine această consideraţie. Spunem, aşadar, că un om s-a conformat întotdeauna cu stricteţe legilor onoarei sau că şi-a încălcat onoarea. în capitolul de faţă, am luat mereu cuvântul onoare în acest din urmă sens.

[Cititorul va considera, poate, că această notă este inutilă, dar când ai o limbă săracă, nu trebuie să fii zgârcit cu definiţiile.]

nelămurit dar puternic, că există o lege mai generală, mai veche şi mai sfântă pe care o încalcă uneori, deşi nu încetaseră să o cunoască. Există fapte care au fost considerate cinstite şi totodată dezonorante. Refuzul unui duel s-a aflat adesea în acest caz.

Cred că putem explica aceste fenomene altfel decât prin capriciul unor indivizi şi al unor popoare, aşa cum s-a făcut până acum. [Fantezia oamenilor nu joacă decât un rol secundar.]

Specia umană are nevoi permanente şi generale care au dat naştere legilor morale, de nerespectarea cărora toţi oamenii au legat în mod firesc, pretutindeni şi oricând, ideea de dezaprobare şi de ruşine. Ei au numit *a face rău* faptul de a nu respecta legea, iar *a face bine*, faptul de a i se supune.

În sânul uriaşei asociaţii omeneşti se mai formează asociaţii mai restrânse numite popoare şi, în cadrul acestora din urmă, altele şi mai mici, numite clase sau caste.

Fiecare din aceste asociaţii alcătuieşte un fel de ramură deosebită a speciei umane; şi deşi nu se deosebeşte în mod esenţial de mulţimea oamenilor, ea este oarecum separată şi are nevoi care îi simt proprii. Acestea sunt nevoi speciale care modifică într-un anume mod şi în anumite ţări felul de a privi acţiunile umane şi aprecierea care li se dă.

Interesul general şi permanent al neamului omenesc este ca oamenii să nu se ucidă între ei; dar se poate întâmpla ca interesul particular şi de moment al unui popor sau al unei caste să ducă, în anumite cazuri, la a scuza sau chiar la a cinsti omorul.

Onoarea nu este altceva decât acea regulă specială bazată pe o stare specială datorită căreia un popor sau o clasă distribuie dezaprobarea sau lauda.

Nimic nu este mai neproductiv pentru spiritul omenesc decât o idee abstractă. Mă grăbesc să ajung la fapte. Un exemplu îmi va pune în lumină gândul.

Voi alege specia de onoare cea mai extraordinară din câte au apărut în lume şi cea pe care o cunoaştem cel mai bine: onoarea aristocratică apărută în societatea feudală. O voi explica cu ajutorul a ceea ce precedă şi voi explica prin ea ceea ce precedă.

Nu e cazul să cercetez aici când şi cum a apărut aristocraţia în Evul Mediu, de ce s-a despărţit atât de profund de restul naţiunii, ce anume a pus bazele puterii ei şi a întărit-o. O găsesc în plină forţă şi caut să înţeleg de ce aprecia majoritatea acţiunilor umane dintr-un punct de vedere atât de deosebit.

Ceea ce mă frapează mai întâi este faptul că, în lumea feudală, acţiunile nu erau întotdeauna lăudate sau dezaprobate în funcţie de valoarea lor intrinsecă şi se întâmpla uneori să fie apreciate numai în funcţie de autorul sau de obiectul lor; lucru ce provoacă repulsie conştiinţei generale a speciei umane. Anumite acte erau deci fără importanţă venind din partea unui om de rând, dar dezonorau un nobil; altele îşi schimbau semnificaţia după cum persoana care le suporta aparţinea aristocraţiei sau trăia în afara ei.

Când au apărut aceste diferite opinii, nobilimea forma o categorie aparte în mijlocul poporului, pe care îl domina de la înălţimea inaccesibilă unde se retrăsese. Pentru a menţine această poziţie deosebită care îi dădea forţa, ea nu avea nevoie numai de privilegii politice; avea nevoie de virtuţi şi vicii pe care să le folosească numai ea.

Cutare virtute sau cutare viciu ar aparţine mai curând nobilimii decât oamenilor de rând; cutare faptă era lipsită de importanţă dacă avea un ţăran drept subiect, sau condamnabilă dacă era vorba de un nobil: iată ce era

adesea arbitrar; dar faptul că actele unui om erau apreciate ca onorabile sau ruşinoase în funcţie de situaţia sa socială era exact ceea ce rezulta din însăşi structura unei societăţi aristocratice. Acest lucru s-a constatat, într-adevăr, în toate ţările care au avut o aristocraţie. Atâta vreme cât mai rămâne un singur vestigiu, aceste ciudăţenii mai pot fi regăsite: a seduce o fată de culoare, abia dacă strică reputaţia unui american; a se căsători cu ea, îl dezonorează.

În anumite cazuri, onoarea feudală prescria răzbunarea şi înfiera iertarea injuriilor; în altele, poruncea cu insistenţă oamenilor de a se înfrâna, ordona uitarea de sine; nu făcea o lege din omenie şi blândeţe; dar lăuda generozitatea; aprecia largheţea mai mult decât binefacerea, permitea îmbogăţirea la jocul de noroc, în război, dar nu prin muncă; prefera mari crime unor câştiguri mici. Cupiditatea o revolta mai puţin decât avariţia, violenţa îi plăcea adesea, în vreme ce şiretenia şi trădarea i se păreau întotdeauna de dispreţuit.

Aceste noţiuni ciudate nu apăruseră numai din capriciul celor care le concepuseră.

O clasă care a ajuns să se pună în fruntea şi deasupra tuturor celorlalte şi care face eforturi constante pentru a se menţine la acest rang suprem trebuie să cinstească în mod deosebit virtuţile care au măreţie şi strălucire şi care se pot lesne combina cu orgoliul şi dragostea de putere. Ea nu se teme a strica ordinea naturală a conştiinţei pentru a aşeza aceste virtuţi înaintea tuturor celorlalte. Înţelegem chiar că ea aşază fără greutate anumite vicii neruşinate şi fals glorioase deasupra virtuţilor calme şi modeste. Într-un fel, este constrânsă să o facă din pricina situaţiei sale.

Înaintea tuturor virtuţilor şi în locul unui mare număr dintre ele, nobilii din Evul Mediu aşezau curajul militar [considerând frica ca fiind cea mai ruşinoasă şi cea mai

jalnică dintre slăbiciuni].

Iată o opinie ciudată care apărea în mod obligatoriu din specificul unei stări sociale.

Aristocraţia feudală a apărut din război şi pentru război; îşi aflase puterea în arme şi o menţinea cu ajutorul armelor; nimic nu îi era deci mai necesar decât curajul militar; şi era firesc ca ea să îl exalte mai mult decât orice. Tot ceea ce îl manifesta în exterior, chiar dacă era în detrimentul raţiunii şi al omeniei, era deci aprobat şi adesea ordonat de ea. Fantezia oamenilor nu se regăsea decât în amănunte.

Ca un om să considere drept o injurie uriaşă faptul de a fi primit o palmă şi să fie obligat să îl omoare în luptă pe cel care îl lovise, iată arbitrarul; dar ca un nobil să nu poată primi cu calm o injurie şi să se simtă dezonorat dacă s-a lăsat lovit fără să lupte, aceasta reieşea din înseşi principiile şi necesităţile unei aristocraţii militare.

Eram deci îndreptăţiţi să spunem, până la un anume punct, că onoarea avea aspecte capricioase; dar capriciile onoarei erau întotdeauna închise în anumite limite necesare. Această regulă specială, numită de strămoşii noştri onoare, mi se pare a fi foarte departe de o lege arbitrară încât mă apuc imediat să leg prescripţiile ei cele mai incoerente şi mai ciudate de un mic număr de necesităţi fixe şi invariabile ale societăţii feudale.

Dacă aş urma onoarea feudală în domeniul politicii, nu aş întâmpina mai multe greutăţi pentru a-i explica demersul.

Starea socială şi instituţiile politice ale Evului Mediu erau astfel făcute încât puterea naţională nu-i guverna niciodată direct pe cetăţeni. Această putere aproape că nu exista pentru ei; fiecare cunoştea un singur om căruia era obligat să îi dea ascultare. Prin aceasta, el era legat, fără s-o ştie, de toţi ceilalţi. În societăţile feudale, întreaga

ordine politică se desfăşura deci pe sentimentul de fidelitate faţă de persoana seniorului. Dacă aceasta era distrusă, se cădea imediat în anarhie.

Fidelitatea faţă de conducătorul politic era de altfel un sentiment a cărui greutate era evidentă permanent pentru toţi membrii aristocraţiei, deoarece fiecare dintre ei era totodată senior şi vasal şi trebuia să comande şi să se supună în aceeaşi măsură.

A rămâne fidel seniorului său, a se sacrifica pentru el la nevoie, a împărţi cu el soarta sa, rea sau bună, a-l ajuta în acţiunile sale oricare ar fi fost ele, acestea au fost primele prescripţii ale onoarei feudale în materie de politică. Trădarea vasalului a fost condamnată de către opinie cu o severitate extraordinară. Pentru ea a fost creat un nume deosebit de infamant; a fost numită *felonie*.

Însă, nu găsim în Evul Mediu decât puţine urme ale acelei pasiuni care a animat viaţa societăţilor antice. Vreau să vorbesc despre patriotism. Însuşi numele de patriotism nu este vechi în limba noastră.[1415]

Instituţiile feudale ascundeau privirilor patria; ele făceau ca dragostea pentru ea să fie mai puţin necesară. Făceau ca naţiunea să fie uitată şi oamenii să se pasioneze pentru un singur om. De aceea nu vedem ca onoarea feudală să fi făcut vreodată o lege severă din a rămâne credincios ţării.

Nu pentru că dragostea de patrie nu ar fi existat în inima strămoşilor noştri; dar acolo ea nu alcătuia decât un fel de instinct slab şi nelămurit care a devenit mai clar şi mai puternic pe măsură ce s-au distrus clasele şi s-a

---

14* félonie, de la félon, provenit din fello, -onis (lat. târzie), apărut la rândul lui din termenul franc fillo, de la filljo, cel care biciuieşte un sclav. (N.t.)

15 Cuvântul patrie nu se întâlneşte la autorii francezi decât începând cu secolul al XVI-lea.

centralizat puterea.

Faptul se vede bine din judecăţile contrarii pe care le au popoarele europene faţă de diferitele fapte din istoria lor, în funcţie de generaţia care le judecă. Ceea ce l-a dezonorat în primul rând pe conetabilul de Bourbon în ochii contemporanilor lui a fost faptul că a întors armele împotriva regelui său; ceea ce îl dezonorează cel mai mult în ochii noştri este faptul că el pornise război împotriva ţării sale. îl înfierăm tot atât de mult ca şi strămoşii noştri, dar pentru alte motive.

Am ales onoarea feudală pentru a-mi lămuri ideea, deoarece aceasta are trăsături mai accentuate şi mai evidente decât oricare alta; aş fi putut să iau alt exemplu dar aş fi ajuns la acelaşi rezultat pe o altă cale.

Deşi cunoaştem mai puţin bine pe romani decât pe strămoşii noştri, ştim cu toate acestea că la ei existau, în materie de glorie şi dezonoare, opinii speciale care nu decurgeau numai din noţiunile generale de bine şi de rău. Multe dintre acţiunile umane erau privite de către ei într-o lumină diferită, după cum era vorba de un cetăţean sau de un străin, de un om liber sau de un sclav; anumite vicii erau slăvite, anumite virtuţi fuseseră ridicate deasupra celorlalte.

„Or, în vremea aceea", spune Plutarh în viaţa lui Coriolan, „vitejia era cinstită şi apreciată la Roma, mai mult decât celelalte virtuţi. Dovadă, faptul că era numită *virtus* –, cu însuşi numele virtuţii, atribuind numele genului comun unei specii particulare. În asemenea măsură, încât virtute în latină era ca şi cum ai fi spus vitejie". Cine nu recunoaşte în aceasta nevoia specială a unei asociaţii speciale care se formase pentru a cuceri lumea?

Fiecărei naţiuni i se pot face observaţii analoage; deoarece, aşa cum am spus mai înainte, de fiecare dată când oamenii se adună în societăţi speciale se stabileşte de

îndată printre ei o onoare, adică un ansamblu de opinii, care le este propriu, despre ceea ce trebuie lăudat sau dezaprobat; iar aceste reguli speciale îşi au întotdeauna rădăcinile în deprinderile şi interesele speciale ale asociaţiei.

Într-o anumită măsură, aceasta se aplică şi societăţilor democratice, ca şi celorlalte. Vom dovedi-o cu exemplul americanilor.[16]

Printre opiniile americanilor se mai întâlnesc risipite câteva noţiuni luate de la vechea onoare aristocratică din Europa; aceste opinii tradiţionale nu sunt numeroase; nu au rădăcini profunde şi forţa lor e mică. E o religie căreia i s-au mai lăsat câteva temple, dar în care nimeni nu mai crede.

Din mijlocul acestor noţiuni pe jumătate dispărute ale unei onoare exotice, apar câteva opinii noi care constituie ceea ce am putea numi, în zilele noastre, onoarea americană.

Am arătat cum americanii erau împinşi necontenit spre comerţ şi industrie. Originea lor, starea lor socială, instituţiile politice, chiar locul unde trăiesc îi atrage cu tenacitate în această direcţie. Până acum, alcătuiesc o asociaţie aproape exclusiv industrială şi comercială, aşezată într-o ţară nouă şi imensă şi au ca principal obiectiv exploatarea ei. Aceasta este trăsătura caracteristică care, în zilele noastre, deosebeşte cel mai mult poporul american de toate celelalte.

Toate virtuţile calme care tind să dea un aspect ordonat corpului social şi să favorizeze negoţul trebuie deci onorate cu precădere de către acest popor, şi nu le poţi neglija fără să fii acoperit de dispreţul public.

16 Vorbesc aici despre americanii care locuiesc în ţinuturile unde nu există sclavia. Sunt singurii care pot prezenta imaginea completă a unei societăţi democratice.

Toate virtuţile agitate care au, adesea, strălucire, dar şi mai des aduc tulburare în societate, ocupă, dimpotrivă, în opinia acestui popor un rang inferior. Le poţi neglija fără a pierde stima concetăţenilor şi poate rişti să pierzi această stimă dacă le-ai avea.

Şi viciile sunt clasate la americani tot atât de arbitrar.

Există anumite înclinaţii condamnabile în viziunea raţiunii generale şi a conştiinţei universale a speciei umane care se întâmplă să fie în acord cu nevoile speciale şi de moment ale asociaţiei americane; şi ea nu le condamnă decât foarte slab, ba chiar uneori le laudă. Voi cita în special dragostea de bogăţie şi înclinaţiile secundare care se leagă de ea. Pentru a defrişa, însămânţa şi transforma acest vast continent nelocuit care este domeniul său, americanului îi trebuie sprijinul zilnic al unei pasiuni puternice; această pasiune nu poate fi decât dragostea pentru bogăţii; pasiunea pentru bogăţii nu este deci înfierată în America şi, cu condiţia ca ea să nu depăşească limitele pe care i le-a pus ordinea publică, este onorată. Americanul numeşte nobilă şi demnă de stimă ambiţia pe care strămoşii noştri din Evul Mediu o chemau cupiditate servilă; după cum dă numele de furie oarbă şi barbară înflăcărării pentru cuceriri şi tendinţei către război care îi aruncă neîncetat în noi lupte.

În Statele Unite, averile se distrug şi apar fără greutate. Ţara nu are limite şi este plină de resurse inepuizabile. Poporul are toate nevoile şi toate poftele unei fiinţe care creşte şi care, oricâte eforturi ar face, este mereu înconjurată de mai multe bunuri decât poate avea. Ceea ce reprezintă un motiv de temere la un atare popor nu este ruina câtorva indivizi, curând refăcută, ci inactivitatea şi moliciunea tuturor, îndrăzneala în întreprinderile industriale este prima cauză a progreselor

sale rapide, a forţei sale, a măreţiei sale. Industria este pentru el ca o uriaşă loterie la care un număr mic de oameni pierde în fiecare zi, dar la care statul câştigă mereu; un atare popor trebuie deci să vadă cu simpatie şi să onoreze îndrăzneala în materie de industrie. Or, fiecare acţiune îndrăzneaţă compromite averea celui care se angajează în această acţiune şi averea tuturor celor care au încredere în el. Americanii, care fac din temeritatea în comerţ un fel de virtute, nu pot, în niciun caz, să îi înfiereze pe temerari.

De aici vine faptul că, în Statele Unite, oamenii au o indulgenţă atât de specială pentru comerciantul care dă faliment; onoarea acestuia nu suferă din pricina unui atare accident. În această privinţă, americanii se deosebesc nu numai de popoarele europene, dar şi de toate naţiunile comerciale din zilele noastre; de aceea nu se aseamănă prin poziţia şi nevoile lor cu niciuna dintre ele.

În America, toate viciile care sunt de natură să altereze puritatea moravurilor şi să distrugă uniunea conjugală sunt tratate cu o severitate necunoscută în restul lumii. La o primă vedere, faptul contrastează în mod ciudat cu toleranţa care se vădeşte în alte chestiuni. Suntem surprinşi să regăsim la acelaşi popor o morală atât de îngăduitoare şi atât de austeră.

Aceste lucruri nu sunt atât de incoerente pe cât s-ar crede. În Statele Unite, opinia publică nu reprimă decât foarte slab dragostea de bogăţii, folositoare măreţiei industriale şi prosperităţii naţiunii; şi condamnă cu deosebire relele moravuri care distrag spiritul uman de la căutarea bunăstării şi tulbură ordinea interioară a familiei, atât de necesară succesului în afaceri. Pentru a fi stimaţi de semenii lor, americanii sunt deci constrânşi să se supună unor deprinderi precise. Numai în acest sens putem spune că îşi fac un punct de onoare din a fi căşti.

Onoarea americană este de acord cu vechea onoare din Europa asupra unui punct: ea aşază curajul în fruntea virtuţilor şi face ca el să fie pentru om cea mai mare din necesităţile morale; dar ea nu înţelege curajul în acelaşi fel.

În Statele Unite, valoarea războinicului este puţin apreciată, curajul care este cel mai bine cunoscut şi care este cel mai mult apreciat este al aceluia care înfruntă furia oceanului pentru a ajunge cât mai curând în port, care îndură fără a se plânge calamităţile pustietăţii şi singurătatea, cea mai dură dintre toate nefericirile; curajul care te face aproape insensibil la distrugerea bruscă a unei averi dobândită cu greu şi care îţi inspiră imediat noi strădanii pentru a construi o nouă avere. Curajul de acest fel este cu precădere necesar la menţinerea şi la prosperitatea asociaţiei americane şi este cu deosebire onorat şi glorificat de către ea. Dezonoarea ar fi să arăţi că nu ai curaj.

Am mai găsit o ultimă trăsătură care va desăvârşi punerea în relief a ideii din acest capitol.

Într-o societate democratică, ca cea din Statele Unite, unde averile sunt mici şi nesigure, toată lumea munceşte iar munca duce la orice. Acest fapt a răsturnat punctul de onoare şi l-a îndreptat împotriva trândăviei.

Am întâlnit uneori în America oameni bogaţi, tineri, duşmani prin temperament ai oricărui efort mai dur şi care erau obligaţi să îşi aleagă o profesie. Firea şi averea lor le permiteau să rămână inactivi; opinia publică le-o interzicea cu străşnicie şi trebuiau să i se supună. Am văzut adesea, dimpotrivă, la naţiunile europene, unde aristocraţia mai luptă încă împotriva curentului care o duce cu el, am văzut, spuneam, oameni, aţâţaţi necontenit de nevoile şi dorinţele lor, care rămâneau în trândăvie pentru a nu pierde stima egalilor lor, îndurând mai lesne plictiseala şi

lipsurile decât munca.

Cine nu vede în aceste două obligaţii atât de opuse două reguli diferite, emanând atât una cât şi cealaltă din onoare?

Ceea ce au numit strămoşii noştri prin excelenţă onoare nu era, pe drept cuvânt, decât una din formele sale. Au dat un nume generic la ceva care nu era decât o specie. [Dacă onoarea aristocratică din Evul Mediu a avut trăsături mai marcate şi un aspect mai extraordinar decât tot ceea ce a precedat-o şi a urmat-o, lucrul se datorează numai faptului că ea apăruse în starea socială cea mai de excepţie ce a existat vreodată şi cea mai îndepărtată de condiţia firească şi obişnuită a omenirii. Într-adevăr, niciodată în lumea noastră occidentală nu fuseseră oamenii separaţi de atâtea bariere artificiale şi nu simţiseră nevoi mai speciale.] Onoarea se regăseşte deci în vremurile democratice, ca şi în vremurile aristocraţiei. Dar nu va fi greu să arătăm că în vremurile democratice ea are un alt aspect.

Nu numai prescripţiile sale sunt diferite, dar vom vedea că ele sunt mult mai puţin numeroase şi mai puţin clare şi că legile sale simt urmate cu mai puţină rigoare.

O castă se află întotdeauna într-o situaţie mult mai specială decât un popor. Nu există nimic mai remarcabil în lume decât o mică societate compusă întotdeauna din aceleaşi familii ca, de exemplu, aristocraţia din Evul Mediu, şi al cărui scop este de a concentra şi reţine în sânul ei, exclusiv şi prin moştenire, cunoaşterea, bogăţia şi puterea.

Or, cu cât poziţia unei societăţi este mai deosebită, cu atât nevoile ei speciale sunt mai numeroase şi noţiunile ei despre propria onoare, care corespund nevoilor ei, sporesc.

Prescripţiile onoarei vor fi deci întotdeauna mai puţin

numeroase la un popor care nu mai e împărţit în caste decât la un altul. Dacă cumva se formează naţiuni unde este greu să găseşti clase, onoarea se va limita la un număr mic de precepte şi aceste precepte se vor îndepărta din ce în ce mai puţin de legile morale adoptate de către majoritatea omenirii.

Astfel, prescripţiile onoarei vor fi mai puţin ciudate şi mai puţin numeroase la o naţiune democratică decât într-o aristocraţie.

Ele vor fi şi mai neclare; fapt care decurge cu necesitate din ceea ce precedă.

Trăsăturile caracteristice ale onoarei fiind în număr mai mic şi mai puţin particulare, este probabil adesea greu să le deosebeşti.

Dar mai sunt şi alte motive.

La naţiunile aristocratice din Evul Mediu, generaţiile se succedau zadarnic una celeilalte; fiecare familie era acolo ca un om nemuritor şi veşnic nemişcat; ideile nu se schimbau mai mult decât condiţiile.

Fiecare om avea deci întotdeauna în faţa ochilor aceleaşi obiecte, pe care le concepea din acelaşi punct de vedere; ochiul său pătrundea încetul cu încetul în cele mai mici amănunte şi percepţia sa nu putea să nu devină cu timpul clară şi distinctă. Aşadar, nu numai că oamenii din vremurile feudale aveau opinii foarte deosebite, care constituiau onoarea lor, dar fiecare din aceste opinii era reprezentată, în spiritul lor, într-o formă netă şi precisă.

Niciodată lucrurile nu vor putea fi la fel într-o ţară ca America unde toţi cetăţenii sunt în mişcare; unde societatea, modificându-se ea însăşi necontenit, îşi schimbă opiniile odată cu nevoile sale. Într-o atare ţară, regula onoarei este numai întrevăzută şi ai rar răgazul de a o privi fix.

Chiar dacă societatea ar fi nemişcată, şi tot ar fi greu

să decizi asupra sensului care trebuie dat cuvântului onoare.

În Evul Mediu, fiecare clasă având onoarea ei, aceeaşi opinie nu era admisă în acelaşi timp de un număr mare de oameni, ceea ce permitea să îi dai o formă bine stabilită şi precisă; cu atât mai mult cu cât toţi cei care o admiteau, având toţi o poziţie identică şi extrem de specială, aveau o predispoziţie firească pentru a se înţelege asupra prescripţiilor unei legi care nu era făcută decât pentru ei.

Onoarea devenea astfel un cod complet şi amănunţit unde totul era prevăzut şi ordonat dinainte şi care stabilea acţiunilor umane o regulă fixă şi mereu vizibilă. La o naţiune democratică, cum e poporul american, unde rangurile sunt amestecate şi unde întreaga societate nu formează decât o singură masă, ale cărei elemente simt toate analoage fără a fi în întregime asemănătoare, nu poţi niciodată să te pui dinainte de acord şi cu exactitate asupra a ceea ce este permis şi ceea ce este interzis de către onoare.

Există, în sânul acestui popor, anumite nevoi naţionale care duc la apariţia unor opinii comune în materie de onoare; dar atari opinii nu se arată niciodată în acelaşi timp, în acelaşi fel şi cu o egală forţă spiritului tuturor cetăţenilor; legea onoarei există, dar de cele mai multe ori nu are interpreţi.

Confuzia este şi mai mare într-o ţară democratică ca a noastră, unde diferitele clase care alcătuiau vechea societate, amestecându-se fără însă a se contopi, aduc, în fiecare zi, de la unele la altele, noţiuni diverse şi adesea contrarii despre onoarea lor; unde fiecare om, după capriciul său, abandonează o parte din opiniile strămoşilor săi şi reţine o alta; aşa încât, între atâtea măsuri arbitrare, nu se poate niciodată stabili o regulă comună. Este

aproape imposibil să spui dinainte ce anume fapte vor fi onorate sau înfierate. Sunt timpuri nefericite, dar ele nu durează mult.

La naţiunile democratice, onoarea, fiind rău definită, este cu necesitate mai puţin puternică; deoarece este greu să aplici cu certitudine şi fermitate o lege care este insuficient cunoscută. Opinia publică, care este interpretul natural şi suveran al legii onoarei, nevăzând clar în ce parte este bine să se încline dezaprobarea sau lauda, nu îşi pronunţă decizia decât cu şovăire. I se întâmplă uneori să se contrazică; adesea, rămâne imobilă şi lasă lucrurile să meargă de la sine.

Slăbiciunea relativă a onoarei în democraţii mai ţine şi de alte multe cauze.

În ţările aristocratice, aceeaşi onoare nu este niciodată admisă decât de un anumit număr de oameni, adesea restrâns şi întotdeauna separat de restul semenilor lor. În spiritul acestora, onoarea se amestecă deci lesne şi se contopeşte cu ideea pe care o au despre tot ceea ce îi deosebeşte. Le apare ca fiind trăsătura distinctivă a fizionomiei lor; îi aplică diferite reguli cu toată ardoarea interesului personal şi pun, dacă mă pot exprima astfel, înflăcărare în supunerea faţă de ea.

Acest adevăr se manifestă foarte clar când citim cărţile de drept cutumiar ale Evului Mediu la capitolul duelurilor judiciare. Vedem acolo că nobilii erau obligaţi să se slujească, în certurile lor, de lance sau de spadă în vreme ce mojicii foloseau între ei bastonul, „dat fiind, adaugă legea cutumelor, *că mojicii nu au onoare*”. Aceasta nu voia să spună, aşa cum ne imaginăm noi acum, că acei oameni erau nişte oameni de nimic; însemna numai că faptele lor nu erau judecate după aceleaşi reguli ca cele ale aristocraţiei.

Ceea ce surprinde, la o primă vedere, este faptul că,

atunci când onoarea domneşte cu această forţă deplină, prescripţiile ei sunt în general foarte ciudate, astfel încât, pe măsură ce onoarea pare a se îndepărta mai tare de raţiune, ţi se pare că i te supui mai bine; de unde s-a tras uneori concluzia că onoarea era puternică din chiar pricina absurdităţii ei.

Aceste două lucruri au, într-adevăr, aceeaşi origine; dar ele nu decurg unul din celălalt.

Onoarea este bizară în funcţie de ce reprezintă ea ca nevoi mai deosebite, resimţite de un număr foarte mic de oameni; şi numai pentru că reprezintă nevoi de acest fel este ea puternică. Onoarea nu este deci puternică pentru că e bizară; ci este bizară şi puternică din aceeaşi pricină.

Voi mai face o altă observaţie.

La popoarele aristocratice, toate rangurile se deosebesc, dar toate rangurile sunt fixe; fiecare ocupă în sfera sa un loc din care nu poate ieşi şi unde trăieşte în mijlocul altor oameni legaţi de el în acelaşi chip. La aceste naţiuni, nimeni nu poate deci să spere sau să se teamă că nu va fi văzut; nu întâlneşti vreun om atât de jos plasat încât să nu îşi aibă scena lui şi care să poată scăpa de dezaprobare sau de laudă datorită lipsei sale de importanţă.

Dimpotrivă, în statele democratice, unde toţi cetăţenii sunt contopiţi într-o singură mulţime şi se agită necontenit, opinia publică nu are influenţă; obiectul ei dispare în fiecare clipă şi îi scapă. Onoarea va avea deci tot mai puţină autoritate şi tot mai puţină importanţă; deoarece onoarea nu acţionează decât pentru public, deosebindu-se prin acest lucru de virtute, care nu are nevoie de nimeni şi se mulţumeşte cu propria ei mărturie.

Dacă cititorul a priceput bine tot ce precedă, el a înţeles că există între inegalitatea de condiţii şi ceea ce am numit onoare un raport strâns şi necesar care, dacă nu mă

înşel, nu fusese încă bine arătat. Trebuie deci să mai fac un ultim efort pentru a-l pune mai bine în evidenţă.

O naţiune are un loc aparte în cadrul general uman. Independent de anumite nevoi generale inerente speciei umane, ea are interesele şi nevoile ei specifice. Se stabilesc curând în sânul ei, în materie de dezaprobare şi laudă, anumite opinii care îi sunt proprii şi pe care cetăţenii săi le numesc onoare.

În sânul acestei naţiuni se stabileşte o castă care, separându-se la rândul ei de toate celelalte clase, începe să aibă nevoi speciale iar acestea, la rândul lor, duc la apariţia unor opinii speciale. Onoarea acestei caste, compusă bizar din noţiunile specifice ale naţiunii şi din noţiunile şi mai specifice ale castei, se va îndepărta, pe cât putem să ne închipuim de mult, de opiniile simple şi generale ale oamenilor. Am ajuns la punctul extrem, acum să coborâm.

Rangurile se amestecă, privilegiile sunt abolite. Oamenii care formează naţiunea redevin asemănători şi egali, iar interesele şi nevoile lor se contopesc şi vedem cum dispar, rând pe rând, toate noţiunile speciale pe care fiecare castă le numea onoare; onoarea nu mai decurge decât din nevoile speciale ale naţiunii; ea reprezintă individualitatea ei în raport cu celelalte popoare.

Dacă, în sfârşit, am putea presupune că toate popoarele lumii se contopesc şi că ajung la acel punct unde au aceleaşi interese, aceleaşi nevoi şi nu se mai deosebesc între ele prin nicio trăsătură caracteristică, vom înceta total să mai atribuim vreo valoare convenţională faptelor omeneşti; toţi le vor privi prin aceeaşi prismă; nevoile generale ale omenirii, pe care conştiinţa le revelă fiecărui om, vor constitui măsura comună. Atunci, nu vom mai întâlni în această lume decât noţiunile simple şi generale de bine şi de rău, de care se vor lega, printr-o legătură

firească şi necesară, ideea de laudă sau cea de dezaprobare.

Aşadar, pentru a cuprinde într-o singură formulă ideea mea, ceea ce a creat onoarea sunt deosebirile şi inegalităţile dintre oameni; ea slăbeşte pe măsură ce aceste deosebiri se şterg şi dispare împreună cu ele.

Capitolul XIX

DE CE GĂSIM ÎN STATELE UNITE ATÂŢIA AMBIŢIOŞI ŞI ATÂT DE PUŢINE AMBIŢII MARI

Primul lucru care te frapează în Statele Unite este mulţimea nesfârşită a celor care caută să iasă din condiţia lor iniţială; iar al doilea, este numărul mic de ambiţii mari care se remarcă în mijlocul acestei mişcări generale a ambiţiei. Nu există un american care să nu fie mistuit de dorinţa de a se ridica; dar aproape nu vezi vreunul care să pară a nutri speranţe uriaşe sau să tindă a se ridica foarte sus. Toţi doresc să achiziţioneze necontenit bunuri, reputaţie, putere; puţini concep aceste lucruri în mare. Şi acest lucru surprinde, la prima vedere, deoarece nu zăreşti nimic, nici în moravuri, nici în legile din America, care să limiteze dorinţele şi să le împiedice să îşi ia avânt în toate direcţiile.

Este greu să atribui egalităţii de condiţii această ciudată stare de lucruri; căci, în momentul în care egalitatea s-a stabilit printre noi, ea a făcut să apară imediat ambiţii aproape fără limite. Cred, totuşi, că trebuie să căutăm cauza a ceea ce precedă în special în starea socială şi în moravurile democratice ale americanilor.

Orice revoluţie sporeşte ambiţia oamenilor. Lucru cu deosebire adevărat pentru revoluţia care răstoarnă o aristocraţie.

[Trebuie să facem o deosebire clară între revoluţia care sfârşeşte prin a crea o stare socială democratică şi starea socială democratică ca atare.

Când o aristocraţie puternică dispare brusc în tumultul valurilor populare ridicate împotriva ei, nu oamenii sunt cei care îşi schimbă locul; legile, ideile, moravurile se reînnoiesc, lumea întreagă îşi schimbă înfăţişarea. Ordinea veche pe care se sprijinea omenirea se prăbuşeşte, în sfârşit, şi o ordine nouă se înfăţişează. Autorii şi martorii acestor minuni se simt ca transportaţi, contemplându-le; măreţia lucrurilor care se înfăptuiesc sub ochii lor şi prin mâinile lor le înalţă sufletul şi îl umple de gânduri ample şi dorinţe imense.

Ambiţia capătă atunci un caracter îndrăzneţ şi grandios. Ea se arată uneori dezinteresată, adesea sublimă. Fapt ce nu ţine de starea socială a poporului, ci de revoluţia specială pe care o suferă.]

Vechile bariere care separau mulţimea de faimă şi putere fiind înlăturate brusc, se creează o mişcare de ascensiune impetuoasă şi generală către aceste lucruri măreţe îndelung jinduite şi care, în sfârşit, pot fi obţinute. În această primă exaltare a triumfului, nimic nu pare nimănui imposibil. Nu numai dorinţele nu au limite, dar nici puterea de a le satisface nu prea are vreuna. În mijlocul acestor reînnoiri generale şi bruşte a obiceiurilor şi legilor, în această imensă contopire a tuturor oamenilor şi tuturor regulilor, cetăţenii se ridică şi cad cu o rapiditate nemaiîntâlnită iar puterea trece atât de repede dintr-o mână în alta încât nimeni nu trebuie să piardă nădejdea că o va prinde şi el.

De altfel, trebuie să ne amintim că oamenii care distrug o aristocraţie au trăit sub legile ei; au văzut splendorile ei şi s-au lăsat pătrunşi, fără să ştie, de sentimentele şi ideile pe care ea le crease. În momentul când se destramă o aristocraţie, spiritul ei mai pluteşte încă deasupra mulţimii şi tendinţele îi sunt păstrate multă vreme după ce a fost învinsă.

Atâta vreme cât durează revoluţia democratică, ambiţiile se dovedesc deci a fi întotdeauna foarte mari; va mai fi aşa încă o vreme după ce ea s-a încheiat.

Amintirea evenimentelor extraordinare ai căror martori au fost nu se şterge într-o zi din memoria oamenilor. Pasiunile pe care le-a inspirat revoluţia nu dispar odată cu ea. Sentimentul de instabilitate continuă în mijlocul ordinii. Ideea de uşurinţă a succesului supravieţuieşte ciudatelor schimbări care i-au dat naştere. Dorinţele rămân extrem de mari în vreme ce mijloacele de a le satisface scad continuu. Gustul pentru averi mari dăinuie, deşi marile averi devin rare şi vezi aprinzându-se, de pretutindeni, ambiţii disproporţionate şi nefericite care macină în secret şi fără rod inima celor care le nutresc.

Cu toate acestea, încetul cu încetul, ultimele urme ale luptei se şterg; rămăşiţele aristocraţiei sfârşesc prin a dispărea. Marile evenimente care i-au însoţit căderea simt uitate şi odihna urmează războiului, domnia regulii renaşte în mijlocul unei lumi noi; dorinţele devin pe potriva mijloacelor; nevoile, ideile şi sentimentele se înlănţuie; oamenii sfârşesc prin a ajunge la acelaşi nivel: societatea democratică este, în sfârşit, întemeiată.

Dacă însă considerăm un popor democratic ajuns la această stare permanentă şi normală, vom vedea un spectacol cu totul diferit de cel pe care l-am privit mai sus, şi vom putea aprecia fără greutate că, dacă ambiţia devine mare când condiţiile devin egale, ea pierde această trăsătură când ele au devenit egale.

Cum marile averi sunt împărţite iar ştiinţa s-a răspândit, nimeni nu mai este pe de-a-ntregul lipsit de cunoştinţe şi de bunuri; privilegiile şi nepriceperea claselor fiind înlăturate iar oamenii rupând pentru totdeauna legăturile care îi ţineau imobili, în faţa fiecăruia dintre ei se iveşte ideea de progres; pofta de a se ridica se

naşte în acelaşi timp în toate inimile; fiecare om vrea să iasă din starea sa. Ambiţia este sentimentul universal.

Dar, dacă egalitatea de condiţii dă tuturor cetăţenilor nişte resurse, tot ea împiedică ca vreunul dintre ei să aibă resurse foarte mari; ceea ce închide cu necesitate dorinţele în limite destul de înguste. La popoarele democratice, ambiţia este deci vie şi permanentă, dar ea nu poate, în general, să ţintească foarte sus; şi fiecare îşi petrece în general viaţa jinduind cu ardoare după mici obiecte care sunt la îndemâna sa.

Ceea ce îi abate pe oamenii din democraţii de la marea ambiţie nu este micimea averii lor, ci efortul brutal pe care îl fac în fiecare zi pentru a o îmbunătăţi. Ei îşi constrâng sufletul să-şi utilizeze toate forţele pentru a face lucruri mediocre; fapt care le limitează curând privirea şi le restrânge forţa. Ar putea însă ajunge la măreţie chiar şi dacă ar fi mult mai săraci.

Numărul mic de cetăţeni bogaţi care se află într-o democraţie nu face excepţie de la această regulă. Un om care s-a ridicat treptat la bogăţie şi putere capătă, în cursul acestei îndelungate munci, deprinderi de prudenţă şi de reţinere de care nu se mai poate dezbăra apoi. Nu îţi măreşti treptat sufletul, aşa cum îţi măreşti casa.

O remarcă analoagă se poate aplica şi fiilor acestui om. Aceştia s-au născut, e adevărat, într-o poziţie privilegiată, dar părinţii lor au fost umili; ei au crescut în mijlocul unor sentimente şi idei cărora le este greu să se sustragă mai târziu; şi avem toate motivele să credem că vor moşteni instinctele tatălui odată cu bunurile lui.

Dimpotrivă, se poate întâmpla ca vlăstarul cel mai sărac dintr-o aristocraţie puternică să dovedească a avea o uriaşă ambiţie deoarece opiniile tradiţionale ale neamului său şi spiritul general al castei sale îl susţin încă o vreme deasupra averii sale.

Ceea ce îi împiedică pe oamenii din vremurile democratice să nu se lase uşor în voia ambiţiei pentru lucruri mari este timpul pe care îl prevăd a fi necesar pentru realizarea acestor lucruri înainte de a fi în stare să se apuce de ele. „Mare avantaj este calitatea, a spus Pascal, care îl pune pe un om, de la vârsta de optsprezece sau douăzeci de ani, într-o situaţie la care un altul nu ar putea ajunge decât la cincizeci de ani; sunt treizeci de ani câştigaţi fără efort”. Aceşti treizeci de ani lipsesc de obicei ambiţiilor din democraţii. Egalitatea, care dă oricui posibilitatea de a ajunge la orice, îi împiedică să crească repede.

Într-o societate democratică, ca şi în alte părţi, nu există decât un anumit număr de averi mari ce pot fi făcute; iar căile care duc la ele fiind deschise fără deosebire fiecărui cetăţean, este normal ca progresul tuturor să se încetinească. Cum candidaţii par a fi mai mult sau mai puţin egali şi cum este greu să alegi pe cineva dintre ei fără a încălca principiul de egalitate, care este legea supremă a societăţilor democratice, prima idee care îţi vine este să îi faci pe toţi să meargă cu acelaşi pas şi să îi supui pe toţi aceloraşi încercări.

Aşadar, pe măsură ce oamenii devin mai asemănători şi pe măsură ce principiul de egalitate pătrunde mai liniştit şi mai profund în instituţii şi moravuri, regulile de înaintare devin mai neînduplecate, înaintarea mai înceată; dificultatea de a ajunge repede la un anume grad de mărime sporeşte.

Din ură faţă de privilegii şi din pricina dificultăţii de a face o alegere, se ajunge la a constrânge pe toţi oamenii, oricare ar fi situaţia lor, să treacă printr-o singură filieră şi la a-i supune pe toţi, fără excepţie, unei mulţimi de mici exerciţii preliminare, în timpul cărora tinereţea lor se pierde, iar imaginaţia li se stinge; în asemenea măsură

încât îşi pierd nădejdea de a putea vreodată beneficia din plin de bunurile care le sunt oferite; iar când ajung, în sfârşit, să poată face lucruri extraordinare, au pierdut gustul pentru ele.

În China, unde egalitatea de condiţii este foarte mare şi foarte veche, un om nu trece de la o funcţie publică la o alta decât după ce a fost supus unui examen. Această probă se regăseşte la fiecare pas din cariera sa, iar ideea a intrat atât de bine în moravuri încât îmi amintesc că am citit un roman chinez în care eroul, după multe peripeţii, ajunge, în fine, să mişte inima iubitei sale, trecând cu bine un examen. Marile ambiţii respiră greu într-o atare atmosferă.

Ceea ce spun despre politică se aplică la toate lucrurile; egalitatea produce pretutindeni aceleaşi efecte; acolo unde legea nu îşi ia sarcina de a regla şi întârzia mişcarea oamenilor, concurenţa ajunge s-o facă.

Într-o societate democratică solidă, ascensiunile mari şi rapide sunt, prin urmare, rare; ele formează excepţiile regulii generale. Caracterul lor specific este cel care te face să le uiţi numărul redus.

Oamenii din democraţii sfârşesc prin a întrezări toate aceste lucruri; îşi dau seama cu timpul că legislatorul deschide în faţa lor un câmp fără margini unde toţi pot face cu uşurinţă câţiva paşi dar pe care nimeni nu se poate lăuda că l-a parcurs repede. Între ei şi vastul şi cel din urmă obiect al dorinţelor lor, văd o mulţime de mici bariere intermediare pe care trebuie să le depăşească încet; această privelişte le oboseşte dinainte ambiţia şi o descurajează. Renunţă deci la aceste îndepărtate şi îndoielnice speranţe pentru a căuta aproape de ei desfătări mai puţin înalte şi mai uşoare. Nu legea le limitează orizontul, ci îl restrâng ei înşişi.

Am spus că marile ambiţii sunt mai rare în vremurile

democratice decât în timpul aristocraţiei; mai adaug că, atunci când apar, în pofida acestor obstacole naturale, ele au o altă înfăţişare.

În aristocraţii, domeniul ambiţiei este adesea foarte întins; dar limitele ei sunt fixe. În ţările democratice, ea se agită de obicei într-un câmp restrâns; dar dacă iese cumva din el, ai zice că nimic nu o mai poate îngrădi. Cum oamenii simt acolo mai slabi, mai izolaţi şi mai agitaţi; cum antecedentele au acolo o dominaţie restrânsă iar legile nu durează mult, rezistenţa la noutăţi este slabă iar corpul social nu pare a fi niciodată foarte puternic şi nici foarte ferm pe poziţia lui. Aşa încât, atunci când ambiţioşii au prins în sfârşit puterea în mâini, ei cred că pot îndrăzni orice; iar când aceasta le scapă, vor imediat să răstoarne statul pentru a o recăpăta.

Aceasta dă marii ambiţii politice un caracter violent şi revoluţionar, pe care este rar să îl vezi, la aceeaşi intensitate, în societăţile aristocratice.

O mulţime de mici ambiţii foarte cuminţi din mijlocul cărora se înalţă din loc în loc câteva mari dorinţe rău stabilite: iată tabloul pe care îl prezintă în general naţiunile democratice. O ambiţie echilibrată, moderată şi mare nu poate fi întâlnită.

Am arătat, de altfel, cu ce forţă ascunsă făcea egalitatea să predomine în inima omenească pasiunea pentru desfătările materiale şi dragostea exclusivă pentru prezent; aceste diferite tendinţe se amestecă cu sentimentul ambiţiei şi îl colorează, ca să spunem aşa, cu propriile lor culori.

Cred că ambiţioşii din democraţii se preocupă mai puţin decât toţi ceilalţi de interesele şi de judecata viitorului; numai momentul prezent îi interesează şi îi absoarbe. Sfârşesc repede multe acţiuni în loc să ridice câteva monumente foarte trainice; le place succesul mai

mult decât gloria. Ceea ce cer mai cu seamă de la oameni este supunerea.

Ceea ce vor înainte de toate, este dominaţia. Moravurile lor au rămas aproape mereu mai puţin înalte decât condiţia lor; ceea ce face ca, foarte adesea, să strămute într-o bogăţie extraordinară gusturi foarte vulgare, părând că nu s-au ridicat la puterea supremă decât pentru a-şi procura mai uşor plăceri mici şi grosolane.

Cred că în zilele noastre este necesar să curăţăm, să reglementăm şi să echilibrăm sentimentul ambiţiei, dar ar fi foarte primejdios să vrem a-l sărăci şi a-l restrânge peste măsură. Trebuie să încercăm să îi punem de la bun început nişte limite îndepărtate pe care nu îi vom permite niciodată să le treacă; dar trebuie să ne păzim de a-i stânjeni dezvoltarea, în interiorul limitelor permise.

Mărturisesc că mă tem mai puţin, pentru societăţile democratice, de îndrăzneala dorinţelor decât de mediocritatea lor; ceea ce mi se pare cel mai de temut este faptul ca, în toiul micilor ocupaţii continue ale vieţii particulare, ambiţia să nu îşi piardă elanul şi măreţia; ca pasiunile omeneşti să nu ajungă molcome şi să nu se degradeze totodată, aşa încât aspectul corpului social să devină tot mai liniştit şi tot mai puţin înalt.

Cred deci că şefii acestor societăţi noi ar greşi dacă ar dori să-i adoarmă pe cetăţeni într-o fericire prea uniformă şi prea calmă şi că este bine să le dea uneori de făcut treburi dificile şi periculoase cu scopul de a le ridica ambiţia şi de a le oferi un loc de desfăşurare.

Moraliştii se plâng fără încetare că viciul preferat al epocii noastre este orgoliul.

Faptul este adevărat într-un anume sens: într-adevăr, nu există nimeni care să nu creadă că valorează mai mult decât vecinul său şi care să consimtă să se supună

superiorului său; dar, în alt sens, este fals; deoarece acest om care nu poate suferi nici subordonarea, nici egalitatea se dispreţuieşte totuşi în aşa măsură încât nu se crede făcut decât pentru a gusta plăcerile vulgare. Se opreşte fără greutate la dorinţe mediocre, fără a îndrăzni să atace acţiunile înalte; abia dacă le imaginează.

Departe deci de a crede că trebuie să recomandăm contemporanilor noştri umilinţa, aş dori însă să ne străduim să le dăm o idee mai amplă despre ei înşişi şi despre specia lor; umilinţa nu le este benefică; după câte cred eu, ceea ce le lipseşte cel mai mult este orgoliul. Şi aş ceda cu dragă inimă câteva din micile noastre virtuţi pentru acest viciu.

[într-o cămaşă, împreună cu manuscrisul acestui capitol:

Paragraf final pe care nu ştiu dacă am făcut bine suprimându-l. Trebuie copiat şi citit.

Nu trebuie să se renunţe la combinarea acestuia cu versiunea originală.

Văzând mişcarea generală a ambiţiei, care chinuieşte în zilele noastre pe toţi oamenii, şi pasiunile nesăbuite care îi agită adesea, multă lume presupune că principala treabă a legislatorului din timpurile democratice este de a potoli ambiţia şi de a restrânge dorinţele indivizilor. Faptul nu mi se pare adevărat decât într-o anumită măsură.

Este într-adevăr foarte important să punem ambiţiei, în aceste timpuri, limite fixe şi evidente.

Cred că la naţiunile democratice, mai mult decât la celelalte, este important să îngrădeşti cu grijă puterile, oricât de mari ar fi ele, în limite cunoscute şi de netrecut în faţa cărora imaginaţia tulburată să se oprească de la bun început. Consider că strădania noastră trebuie să fie mai mare decât în alte părţi încât structura ţării să apară puternică şi nemişcată [inatacabilă] şi că acolo unde legea

nu reuşeşte, opinia publică să fie atât de puternică încât să pună în faţa pasiunilor dezlănţuite o barieră imobilă.

Aşadar, înţeleg că la popoarele democratice este cu deosebire necesar de a stabili nişte limite marilor ambiţii, dar cred, pe de altă parte, că ar fi periculos să le stânjeneşti prea mult avântul în limitele permise.

Voi mărturisi fără înconjur că mă tem mai puţin, pentru generaţiile viitoare, de îndrăzneală decât de mediocritatea dorinţelor. Ceea ce este, după părerea mea, în primul rând de temut, în vremurile care vor veni, e ca ambiţia în vârtejul micilor ocupaţii continue şi tumultuoase ale vieţii, să nu îşi piardă elanul şi măreţia, ca pasiunile omeneşti să nu sece şi să nu se micşoreze şi ca aspectul omenirii să nu devină cu fiecare zi mai calm, dar şi mai puţin elevat.

Deci, dacă legislatorii din Lumea Nouă vor ca oamenii să se menţină la punctul la care au ajuns strămoşii noştri şi să îl depăşească, trebuie ca ei să se păzească de a descuraja peste măsură sentimentul de ambiţie.

În loc să îi pună pe cetăţeni să contemple fără măsură interesele lor particulare cu scopul ca aceştia să lase mai lesne şefilor lor conducerea statului, este mai important să îi zgâlţâie pentru a-i face să se ocupe de treburile publice şi să înlocuiască, dacă e posibil, dragostea de faimă şi gustul pentru marile treburi cu pasiunea pentru bunăstare.

Mai cred că, în societăţile democratice, trebuie să ai grijă să nu îngrădeşti prea strict, cu reguli obişnuite, virtuţile rare şi că este bine să pregăteşti dinainte locuri vaste unde, mulţumită unor mari talente şi unor mari strădanii, să putem spera că vom ajunge repede şi că vom acţiona în deplină independenţă.

Fapt ce se îndeplineşte firesc cu ajutorul libertăţii şi nimic nu îi dovedeşte mai bine necesitatea decât egalitatea

de condiţii.

Instituţiile libere obligă necontenit pe oameni să uite de micile treburi individuale pentru a se preocupa de marile interese ale popoarelor, ele ridică ambiţia şi îi oferă un loc de desfăşurare.

Un prinţ absolut care se stabileşte în mijlocul unui popor unde condiţiile sunt egale este întotdeauna obligat, pentru a-şi face iertată puterea, să îşi pună singur limite în alegerea reprezentanţilor săi, să supună evoluţia unor reguli fixe şi invariabile, să aibă un respect scrupulos pentru egalitatea în drepturi, deoarece nu există în lume o putere capabilă să convingă un popor democratic să suporte deopotrivă tirania şi privilegiul.

O naţiune care se conduce singură nu se lasă niciodată oprită de atari piedici, iar voinţa ei atotputernică creează necontenit, în pofida obiceiurilor şi a legilor, mari averi rapid constituite care dau ambiţiilor speranţe uriaşe.

Să caute deci legislatorii din zilele noastre să purifice şi să regleze ambiţia, dar să se păzească de a dori s-o micşoreze prea mult.

Ambiţia nu trebuie să fie domolită, ci trebuie să i se dea un scop cinstit, înţelept şi mare.

Capitolul XX

DESPRE ACTIVITATEA ÎN DOMENIUL LOCURILOR DE MUNCĂ LA ANUMITE NAŢIUNI DEMOCRATICE

[Am spus cum, pe măsură ce condiţiile devin egale, se răspândeşte sentimentul de ambiţie.

Fapt ce se vede la toate popoarele a căror stare socială devine democratică, dar nu la toate ambiţia se slujeşte de aceleaşi mijloace pentru a fi mulţumită.]

În Statele Unite, de îndată ce un cetăţean are puţină cunoaştere şi câteva mijloace, el caută să se îmbogăţească în comerţ şi în industrie, sau îşi cumpără o bucată de pământ acoperită de păduri şi devine pionier. Tot ceea ce

cere el de la stat este să nu vină să îi tulbure munca şi să îi asigure câştigul.

La majoritatea popoarelor europene, când un om începe să îşi cunoască forţele şi să îşi extindă dorinţele, prima idee care îi vine în minte este să obţină o slujbă la stat. Asupra acestor rezultate diferite, provenite din aceeaşi cauză, merită să ne oprim o clipă pentru a le examina.

Când funcţiile publice sunt în număr mic, rău retribuite, instabile şi când, pe de altă parte, profesiile industriale sunt numeroase şi productive, noile şi nerăbdătoarele dorinţe cărora le dă naştere necontenit egalitatea se îndreaptă de pretutindeni spre industrie şi nu spre administraţie.

Dar dacă, în vreme ce condiţiile devin egale, cunoaşterea rămâne mai puţin completă sau spiritele temătoare, sau comerţul şi industria, stânjenite în dezvoltarea lor, nu oferă decât mijloace dificile şi încete de a face avere, cetăţenii, nemaisperând să îşi îmbunătăţească singuri soarta, aleargă febril spre şeful statului cerându-i ajutor. A-şi găsi bunăstarea pe seama vistieriei publice li se pare a fi, dacă nu singura cale pe care o au, cel puţin calea cea mai uşoară şi cea mai bună pentru toţi de a ieşi dintr-o situaţie care nu îi mai mulţumea; căutarea de locuri de muncă devine activitatea cea mai susţinută.

Aşa şi trebuie să fie, mai ales în marile monarhii centralizate, unde numărul de funcţii retribuite este uriaş iar existenţa funcţionarilor suficient de sigură, astfel încât nimeni nu deznădăjduieşte să obţină o slujbă şi să se bucure în linişte de ea ca de o proprietate.

Nu voi spune că această dorinţă universală şi nemăsurată de funcţii publice este un mare rău social; că el distruge în fiecare cetăţean spiritul de independenţă şi

răspândeşte în întreg corpul naţiunii o predispoziţie venală şi servilă; că înăbuşă virtuţile virile; nici nu voi remarca că o activitate de acest fel nu creează decât o îndeletnicire neproductivă şi că nu face decât să agite ţara fără a-i fi de folos; toate acestea se înţeleg cu uşurinţă.

Dar vreau să fac observaţia că guvernul care este favorabil unei asemenea tendinţe îşi riscă liniştea şi îşi pune viaţa în mare primejdie.

Ştiu că, în vremuri ca ale noastre, când vedem cum se stinge treptat dragostea şi respectul legate altă dată de putere, poate părea necesar guvernanţilor să înlănţuie mai strâns fiecare om, datorită interesului său, şi că li se pare uşor să se slujească de chiar aceste pasiuni pentru a-l menţine în limitele ordinii şi în tăcere; dar lucrul nu va putea dura multă vreme şi ceea ce poate părea, într-o anume perioadă, o cauză de forţă devine cu siguranţă, cu vremea, un motiv puternic de tulburare şi de slăbiciune.

La popoarele democratice, ca şi la toate celelalte, numărul de slujbe publice sfârşeşte prin a avea o limită; dar, tot la aceste popoare, numărul ambiţioşilor nu cunoaşte limite; el creşte necontenit, datorită unei mişcări treptate şi puternice, pe măsură ce condiţiile devin egale; el nu cunoaşte limite decât atunci când nu mai există oameni.

În concluzie, când ambiţia nu mai are altă soluţie decât să se adreseze administraţiei, guvernul sfârşeşte în mod necesar prin a se izbi de o opoziţie permanentă; deoarece sarcina sa este de a satisface, cu mijloace limitate, dorinţe care se înmulţesc peste limită. Trebuie să ne convingem că, dintre toate popoarele lumii, cel mai greu de supus şi de condus este un popor de solicitanţi. Oricâte eforturi ar face conducătorii lui, ei nu vor putea niciodată să îl mulţumească şi trebuie întotdeauna să ne temem că, în cele din urmă, acesta va răsturna structura

ţării şi va schimba faţa statului numai pentru a ocupa nişte locuri de muncă.

Mai marii timpului nostru, care se străduie să atragă numai spre ei şi să îndeplinească toate dorinţele noi pe care le suscită egalitatea, vor sfârşi deci, dacă nu mă înşel, prin a se căi de a se fi angajat într-o asemenea acţiune. Vor descoperi într-o bună zi că şi-au riscat puterea făcând-o atât de necesară şi că ar fi fost mai cinstit şi mai sigur să fi învăţat pe fiecare dintre supuşii lor arta de a fi mulţumit cu ceea ce poate obţine singur.

Capitolul XXI

DE CE MARILE REVOLUŢII VOR DEVENI RARE

Un popor, care a trăit timp de secole într-un regim de caste şi de clase, nu ajunge la o stare democratică decât după un lung şir de transformări mai mult sau mai puţin dureroase, cu ajutorul unor eforturi violente şi după nenumărate încercări în timpul cărora bunurile, opiniile şi puterea îşi schimbă rapid locul.

Chiar când această revoluţie s-a încheiat, mai vedem încă multă vreme dăinuind deprinderile revoluţionare create de ea, fiind încă urmată de profunde agitaţii.

Cum toate acestea se petrec în momentul în care condiţiile devin egale, s-a tras concluzia că există un raport ascuns şi o legătură secretă între egalitate şi revoluţii astfel încât nu pot apărea decât împreună.

Asupra acestui punct, raţionamentul pare a fi de acord cu experienţa.

La un popor unde rangurile sunt aproape egale, nicio legătură vizibilă nu îi uneşte pe oameni şi nu îi ţine legaţi de locul lor. Nici unul dintre ei nu are dreptul permanent, nici puterea de a comanda iar nimeni nu este în situaţia de a se supune; dar fiecare, înzestrat fiind cu o oarecare cunoaştere şi un oarecare venit, îşi poate alege calea şi merge pe un drum diferit de cel al semenilor lui.

Aceleaşi cauze care îi fac pe cetăţeni independenţi unii faţă de alţii îi împing neîncetat spre noi şi neliniştite dorinţe, aţâţându-i necontenit.

Mi se pare deci firesc să credem că, într-o societate democratică, ideile, lucrurile şi oamenii trebuie să îşi schimbe veşnic forma şi locul şi că vremurile democratice vor fi timpuri de transformări rapide şi continue.

Chiar aşa se petrece în realitate? Egalitatea de condiţii îi duce oare pe oameni, în mod obişnuit şi permanent, la revoluţii? Conţine ea vreun principiu perturbator care împiedică societatea să devină stabilă şi îi predispune pe cetăţeni să îşi reînnoiască continuu legile, doctrinele şi moravurile? Nu pot să cred acest lucru. Subiectul este important, aşa că rog cititorul să mă urmărească cu atenţie.

Aproape toate revoluţiile care au schimbat fizionomia popoarelor au fost făcute pentru a consacra sau pentru a distruge inegalitatea. Înlăturaţi cauzele secundare care au produs marile agitaţii ale oamenilor şi veţi ajunge aproape întotdeauna la inegalitate. Fie că săracii au vrut să răpească bunurile bogaţilor, fie că bogaţii au încercat să îi supună pe săraci. Dacă puteţi întemeia o formă de societate în care fiecare să aibă ceva de păstrat şi puţin de luat, veţi fi făcut foarte mult pentru liniştea lumii.

Ştiu că, la un mare popor democratic, se întâlnesc întotdeauna cetăţeni foarte săraci şi cetăţeni foarte bogaţi; dar săracii, în loc să formeze imensa majoritate a naţiunii, cum se întâmplă întotdeauna în societăţile aristocratice, sunt puţin numeroşi, iar legea nu i-a legat pe unii de ceilalţi prin legături de sărăcie iremediabilă şi ereditară.

La rândul lor, bogaţii sunt risipiţi şi neputincioşi; nu mai au privilegii care atrag privirile; chiar bogăţia lor, nemaifiind legată de pământ şi reprezentată de el, nu poate fi surprinsă şi este ca invizibilă. Aşa cum nu există

neamuri de săraci, tot aşa nu mai există neamuri de bogaţi; aceştia ies zilnic din rândurile mulţimii şi se întorc acolo necontenit. Ei nu formează deci o clasă aparte pe care să o putem lesne defini şi analiza; şi, ţinând, de altfel prin mii de fire ascunse, de masa concetăţenilor lor, poporul nu poate să lovească în ei fără să se lovească şi pe sine. Între aceste două extremităţi ale societăţilor democratice, se află o mulţime foarte mare de oameni aproape identici care, fără a fi exact nici bogaţi, nici săraci, au destule bunuri pentru a dori ordinea, dar nu au suficiente pentru a provoca invidia.

Aceştia sunt în mod firesc duşmanii mişcărilor violente; imobilitatea lor ţine în repaus tot ceea ce se află deasupra şi dedesubtul lor şi asigură corpului social echilibrul necesar.

Nu pentru că aceştia ar fi mulţumiţi de averea lor actuală şi nici pentru că ar resimţi o groază firească pentru o revoluţie a căror pradă ar împărţi-o, fără a-i suporta însă nenorocirile; dimpotrivă, doresc cu o intensitate fără pereche să se îmbogăţească; ceea ce îi pune în încurcătură este faptul că nu ştiu de unde să ia. Aceeaşi stare socială care le inspiră permanent dorinţe închide aceste dorinţe în nişte limite necesare. Ea dă oamenilor mai multă libertate de a schimba şi mai puţin interes faţă de schimbare.

Nu numai că oamenii din democraţii nu doresc în mod firesc revoluţiile, dar se şi tem de ele.

Nu există o revoluţie care să nu ameninţe mai mult sau mai puţin proprietatea dobândită. Majoritatea celor care locuiesc în ţările democratice sunt proprietari; nu au numai proprietăţi; ei trăiesc într-o situaţie în care oamenii preţuiesc cel mai mult proprietatea.

Dacă examinăm cu atenţie fiecare dintre clasele care alcătuiesc societatea, este uşor de văzut că nu există niciuna la care pasiunile cărora le dă naştere proprietatea

să fie mai aprige şi mai tenace decât la clasele mijlocii.

Adesea săracilor le pasă prea puţin de ceea ce au, deoarece suferă mult mai mult din pricina a ceea ce le lipseşte şi nu se bucură de puţinul pe care îl posedă. Bogaţii au multe alte pasiuni de satisfăcut decât pasiunea pentru bogăţie şi, de altfel, îndelunga şi neplăcuta folosire a unei mari averi sfârşeşte uneori prin a-i face oarecum insensibili la plăcerile oferite de aceasta.

Dar oamenii care trăiesc într-o bunăstare deopotrivă îndepărtată de bogăţie, ca şi de sărăcie îşi preţuiesc enorm bunurile. Cum se află încă aproape vecini cu sărăcia, îi văd îndeaproape asprimea şi se tem de ea; între ea şi aceşti oameni nu există altceva decât un mic patrimoniu în care ei îşi fixează imediat temerile şi speranţele. În fiecare clipă, se interesează tot mai mult de el datorită grijilor constante pricinuite lor de acesta şi se simt tot mai legaţi de el datorită strădaniilor zilnice pe care le fac pentru a-l spori. Ideea de a ceda din patrimoniu cea mai mică parte le este insuportabilă şi consideră pierderea lui totală drept cea mai mare nenorocire. Or, egalitatea de condiţii duce la sporirea neîncetată a numărului acestor mici proprietari activi şi neliniştiţi.

Aşadar, în societăţile democratice, majoritatea cetăţenilor nu vede clar ce ar putea câştiga dintr-o revoluţie, dar simte mereu şi în mii de feluri ce ar putea pierde din pricina ei.

Am arătat, în altă parte a acestei lucrări, cum egalitatea de condiţii îi împingea în mod firesc pe oameni spre carierele industriale şi comerciale şi cum ducea la creşterea şi diversificarea proprietăţii funciare; în fine, am arătat cum ea îi inspira fiecărui om o dorinţă puternică şi constantă de a-şi spori bunăstarea. Nimic nu e mai potrivnic pasiunilor revoluţionare decât aceste lucruri.

Se poate întâmpla ca, prin rezultatul său final, o

revoluţie să folosească industriei şi comerţului; dar primul său rezultat va fi aproape întotdeauna acela de a-i ruina pe industriaşi şi pe comercianţi, deoarece ea nu poate face altfel decât să schimbe mai întâi starea generală a consumului şi să răstoarne pe moment proporţia care exista între producţie şi necesităţi.

Nu cunosc de altfel nimic mai potrivnic moravurilor revoluţionare decât deprinderile comerciale. Comerţul este prin natura lui duşmanul tuturor pasiunilor violente. îi place măsura, se complace în compromisuri, fuge cu grijă de mânie. Este răbdător, diplomat, insinuant şi nu recurge la măsuri extreme decât când se află în cea mai mare nevoie. Comerţul îi face pe oameni să nu mai depindă unii de alţii; le dă o altă idee despre valoarea lor proprie; îi face să dorească să aibă propriile lor afaceri şi îi învaţă cum să reuşească; îi predispune deci la libertate, dar îi îndepărtează de revoluţii.

Cei care au a se teme, într-o revoluţie, mai mult decât toţi ceilalţi sunt posesorii de bunuri mobiliare; deoarece, pe de o parte, proprietatea lor este adesea uşor de confiscat iar, pe de alta, ea poate oricând dispărea complet; lucru de care au mai puţin a se teme proprietarii funciari care, pierzând venitul de pe pământurile lor, speră măcar să păstreze, dincolo de transformării, pământul. Vedem, aşadar, că unii sunt şi mai înspăimântaţi decât ceilalţi de apariţia mişcărilor revoluţionare.

Popoarele sunt deci mai puţin dispuse la revoluţii pe măsură ce bunurile mobiliare se multiplică şi se diversifică iar numărul celor care le posedă devine mai mare.

Oricare ar fi de altfel profesia pe care o îmbrăţişează oamenii şi genul de bunuri de care se bucură, o trăsătură le este tuturor comună.

Nimeni nu este pe deplin mulţumit de averea sa prezentă şi toţi se străduiesc continuu, prin mii de mijloace

diferite, să o sporească. Examinaţi pe fiecare dintre ei într-o perioadă oarecare din viaţa sa şi veţi vedea că este preocupat de câteva planuri noi al căror scop este de a-i spori bunăstarea; nu îi vorbiţi despre interesele şi drepturile neamului omenesc; această mică întreprindere familială îi absoarbe deocamdată toate gândurile şi îl face să dorească să lase agitaţiile publice pe altă dată.

Faptul nu numai că îi împiedică să facă revoluţii, dar îi abate de la a le dori. Pasiunile politice violente influenţează doar în mică măsură nişte oameni care şi-au pus tot sufletul în urmărirea bunăstării. Înfocarea cu care realizează treburile mici îi potoleşte în privinţa celor mari.

Este adevărat că, din când în când, se ridică, în societăţile democratice, cetăţeni întreprinzători şi ambiţioşi ale căror uriaşe dorinţe nu pot fi satisfăcute dacă urmează calea obişnuită. Aceştia iubesc revoluţiile şi le cheamă; dar cu mare greutate reuşesc să le facă să se nască, dacă evenimente extraordinare nu le vin în ajutor.

Nu se poate lupta cu succes împotriva spiritului vremii şi al ţării sale; iar un om, oricâtă forţă ar avea, îi face cu greu pe contemporanii săi să împărtăşească sentimente şi idei pe care totalitatea dorinţelor lor le respinge. Nu trebuie deci să credem că, atunci când egalitatea de condiţii, devenită un fapt vechi şi incontestabil, a imprimat moravurilor caracterul său, oamenii se lasă aruncaţi cu uşurinţă în primejdii, urmând un conducător imprudent sau un inovator îndrăzneţ.

Ei nu-i opun făţiş rezistenţă cu ajutorul vreunor combinaţii subtile sau prin vreun plan premeditat de rezistenţă. Nu îl combat cu energie, uneori chiar îl aprobă, dar nu îl urmează. Avântului său, ei îi opun pe ascuns inerţia lor; tendinţelor sale revoluţionare, interesele lor conservatoare; pasiunilor sale aventuroase, gusturile lor sedentare; extravaganţelor geniului său, bunul lor simţ;

poeziei sale, proza lor. El îi ridică o clipă cu mii de strădanii şi îi scapă în momentul următor când, ca traşi de propria lor greutate, recad. Se istoveşte vrând să însufleţească această mulţime indiferentă şi pasivă şi se vede, în cele din urmă, redus la neputinţă, nu pentru că ar fi învins, ci pentru că este singur.

Nu spun că oamenii care trăiesc în societăţile democratice sunt de la natură imobili; dimpotrivă, cred că într-o atare societate domneşte o mişcare perpetuă şi că nimeni nu cunoaşte odihna; dar cred că oamenii se agită în anumite limite pe care nu le depăşesc niciodată. Schimbă, deformează sau reînnoiesc zilnic lucrurile secundare; au însă o mare grijă să nu se atingă de cele principale. Le place schimbarea, dar se tem de revoluţii.

Deşi americanii modifică sau abrogă necontenit unele din legile lor, sunt foarte departe de a dovedi că au pasiuni revoluţionare. Este lesne de văzut, după graba cu care se opresc şi se calmează când agitaţia publică începe să devină ameninţătoare şi în momentul când pasiunile par a fi la apogeu, că se tem de revoluţie ca de cea mai mare dintre nenorociri şi că fiecare dintre ei este hotărât în sufletul său să facă mari sacrificii pentru a o evita. Nu există în lume o ţară unde sentimentul de proprietate să fie mai activ şi mai neliniştit decât în Statele Unite şi unde majoritatea să dovedească a avea mai puţine înclinaţii pentru doctrinele care ameninţă constituirea averilor.

Am remarcat adesea că teoriile care sunt revoluţionare prin natura lor, adică prin faptul că nu se pot realiza decât printr-o schimbare completă şi câteodată bruscă a stării de proprietate şi a persoanelor, sunt mult mai puţin preţuite în Statele Unite decât în marile monarhii ale Europei. Câţiva oameni le proclamă sus şi tare, marea majoritate însă le respinge cu un soi de oroare instinctivă.

Nu preget să spun că cea mai mare parte a maximelor numite îndeobşte democratice în Franţa sunt proscrise de către democraţia din Statele Unite. Faptul se înţelege cu uşurinţă. În America, există idei şi pasiuni democratice; în Europa, mai avem încă pasiuni şi idei revoluţionare.

Dacă America va fi supusă vreodată unor mari revoluţii, acestea vor izbucni datorită prezenţei negrilor pe pământul Statelor Unite; cu alte cuvinte, nu egalitatea de condiţii e cea care le va da naştere, ci, dimpotrivă, inegalitatea lor.

Când condiţiile sunt egale, fiecare se izolează în mod firesc în sine însuşi şi uită mulţimea. Dacă legislatorii popoarelor democratice nu ar căuta să corecteze această tendinţă nefericită sau să o susţină, în ideea că ea îi abate pe cetăţeni de la pasiunile politice şi astfel îi îndepărtează de la revoluţii, s-ar putea să sfârşească ei înşişi prin a produce răul pe care vor să îl evite şi va veni o clipă când pasiunile dezordonate ale câtorva oameni, ajutate de egoismul lipsit de inteligenţă şi de bicisnicia celor mulţi, să ajungă să constrângă corpul social să suporte transformări ciudate.

În societăţile democratice, numai minorităţile restrânse doresc revoluţiile; însă minorităţile pot uneori să le şi facă.

Nu vreau să spun că naţiunile democratice sunt la adăpost de revoluţii, spun doar că starea socială a acestor naţiuni nu le împinge spre revoluţii şi că mai degrabă le îndepărtează de ele. Popoarele democratice, lăsate în seama lor, nu se angajează cu uşurinţă în aventuri mari; nu sunt antrenate către revoluţii decât fără voia lor; uneori le suportă, dar nu ele le fac. Şi adaug că, atunci când li s-a permis să capete cunoaştere şi experienţă, ele nu le îngăduie să apară.

Ştiu bine că în acest domeniu chiar instituţiile publice pot face multe lucruri; ele favorizează sau constrâng tendinţele care apar din starea socială. Nu susţin deci, repet, că un popor ar fi la adăpost de revoluţii numai din pricină că, la el, condiţiile sunt egale; dar cred că, oricare ar fi instituţiile unui atare popor, marile revoluţii vor fi întotdeauna acolo mult mai puţin violente şi mai rare decât ne putem închipui; şi nu îmi e greu să-mi imaginez o stare politică care, combinându-se cu egalitatea, ar face ca societatea să devină mai stabilă decât a fost ea vreodată în Occidentul nostru.

Ceea ce am spus până acum despre fapte se aplică în parte şi ideilor.

Două lucruri te miră în Statele Unite: marea mobilitate a celor mai multe dintre acţiunile umane şi imobilitatea surprinzătoare a anumitor principii. Oamenii se mişcă fără încetare, spiritul uman pare aproape nemişcat.

Când o opinie a ajuns pe pământul american şi a prins rădăcini, se poate spune că nicio putere de pe pământ nu este în stare s-o scoată de acolo. În Statele Unite, doctrinele generale în materie de religie, de filosofie, de morală şi chiar de politică nu se schimbă sau, cel puţin, nu se modifică decât în urma unei acţiuni ascunse şi adesea nesesizabile; chiar cele mai grosolane prejudecăţi nu se şterg decât cu o încetineală de neconceput în mijlocul acestor contacte dintre lucruri şi oameni, repetate la infinit.

Mi se spune că e în natura şi în deprinderile democraţiei să schimbe oricând sentimentele şi ideile. Faptul poate fi adevărat pentru micile naţiuni democratice, cum erau cele din Antichitate [sau din Evul Mediu], pe care le adunai în întregime într-o piaţă publică şi pe care le agitai apoi după voia unui orator. Nu am văzut nimic

asemănător în rândul marelui popor democratic care ocupă celelalte ţărmuri ale oceanului nostru. Ceea ce m-a surprins în Statele Unite este greutatea cu care deschizi ochii unei majorităţi faţă de o idee pe care a conceput-o şi să o desprinzi de un om pe care l-a adoptat. Nici scrierile, nici discursurile nu pot reuşi vreodată; numai experienţa îi dă de capăt; uneori chiar trebuie ca ea să se repete.

Faptul surprinde la o primă vedere; o cercetare mai atentă îl explică.

Nu cred că este chiar atât de uşor pe cât ne închipuim a dezrădăcina prejudecăţile unui popor democratic; a-i schimba credinţele; a pune noi principii religioase, filosofice, politice şi morale în locul celor odată stabilite; într-un cuvânt, a face revoluţii mari şi dese în domeniul inteligenţei. Nu pentru că spiritul uman ar fi trândav; el se agită necontenit; dar el caută mai curând să schimbe la infinit consecinţele principiilor cunoscute şi să descopere noi consecinţe, decât să caute noi principii. Se învârte cu agilitate în jurul său în loc să se avânte, cu un efort rapid şi direct, înainte; îţi extinde, încetul cu încetul, sfera, cu mişcări mici, continue şi precipitate; nu o deplasează niciodată brusc.

Oameni egali în drepturi, egali ca educaţie, ca avere şi, ca să spunem totul cu un singur cuvânt, cu o situaţie asemănătoare au în mod firesc nevoi, deprinderi şi gusturi prea puţin diferite. Cum văd fiecare obiect sub acelaşi aspect, spiritul lor este înclinat de la sine spre idei analoage şi deşi fiecare dintre ei se poate îndepărta de contemporanii săi făurindu-şi nişte credinţe proprii, toţi sfârşesc prin a se regăsi, fără să ştie şi fără s-o dorească, într-un anumit număr de opinii comune.

[Anarhia intelectuală din societăţile democratice este mai mult aparentă decât reală. Oamenii se deosebesc la nesfârşit în probleme de amănunt, dar sunt de acord în

privinţa marilor principii.]

Cu cât examinez mai atent efectele egalităţii asupra inteligenţei, cu atât mă conving că anarhia intelectuală ai cărei martori suntem nu este, aşa cum presupun mulţi, starea naturală a popoarelor democratice. Cred că trebuie să o considerăm mai degrabă drept un accident particular al tinereţii lor, ea nemanifestându-se decât în această perioadă de trecere când oamenii au sfărâmat deja vechile legături care îi uneau unii de alţii şi se deosebesc încă profund prin origine, educaţie şi moravuri; astfel încât, păstrând idei, tendinţe şi gusturi foarte diferite, nimic nu îi împiedică să le producă. Principalele opinii ale oamenilor devin asemănătoare pe măsură ce condiţiile se aseamănă. Aceasta mi se pare a fi lucrul general şi permanent; restul este întâmplător sau trecător.

Cred că se va întâmpla rar ca, în sânul unei societăţi democratice, un om să conceapă, brusc, un sistem de idei foarte îndepărtat de cel adoptat de contemporanii săi; şi dacă ar apărea un asemenea inovator, îmi închipui că la început îi va fi foarte greu să se facă ascultat şi încă şi mai greu să se facă crezut.

Când condiţiile sunt aproape asemănătoare, un om nu se lasă uşor convins de către un altul. Cum toţi se văd îndeaproape, cum au învăţat împreună aceleaşi lucruri şi duc acelaşi fel de viaţă, nu sunt în mod firesc dispuşi să îl ia pe unul dintre ei drept conducător şi să îl urmeze orbeşte; niciodată nu îl crezi pe cuvânt pe cel asemenea cu tine sau pe egalul tău.

Nu numai încrederea în inteligenţa anumitor indivizi slăbeşte la naţiunile democratice, aşa cum am mai spus-o şi în altă parte, dar chiar şi ideea generală despre superioritatea intelectuală pe care un om oarecare o poate dobândi asupra celorlalţi nu întârzie să se întunece.

Pe măsură ce oamenii se aseamănă mai mult,

principiul egalităţii dintre inteligenţe se insinuează încet-încet în credinţele lor şi îi este mai greu unui inovator, oricare ar fi el, să capete şi să exercite o mare putere asupra spiritului unui popor. În atari societăţi, revoluţii bruşte intelectuale sunt, aşadar, rare; deoarece, dacă ne aruncăm ochii pe istoria lumii, ne dăm seama că ceea ce a produs marile şi rapidele mutaţii în opiniile omeneşti este mai puţin forţa unui raţionament decât autoritatea unui nume.

Remarcaţi de altfel că, deoarece oamenii care trăiesc în societăţile democratice nu sunt uniţi între ei de nicio legătură, trebuie să-l convingi pe fiecare în parte. În vreme ce, în societăţile aristocratice este suficient să poţi acţiona asupra spiritului câtorva; toţi ceilalţi îi urmează. Dacă Luther ar fi trăit în vremuri de egalitate şi dacă nu ar fi avut drept auditoriu decât seniori şi prinţi ar fi întâmpinat mai multe greutăţi pentru a schimba faţa Europei.

Nu pentru că oamenii din democraţii ar fi în mod firesc complet convinşi de exactitatea opiniilor lor şi foarte fermi în credinţele lor; au adesea îndoieli pe care, în concepţia lor, nimeni nu le poate rezolva. Se întâmplă uneori ca în acele vremuri spiritul uman să dorească să-şi schimbe locul; dar cum nimic nu îl împinge cu putere şi nici nu-l dirijează, oscilează singur, dar nu se mişcă.[17]

Când ai căpătat încrederea unui popor democratic, este un lucru foarte mare dacă îi obţii şi atenţia. Este

17 Dacă vreau să aflu care este starea societăţii cea mai favorabilă marilor revoluţii ale inteligenţei, îmi dau seama că ea se află undeva între egalitatea completă a tuturor cetăţenilor şi separaţia absolută a claselor.

în regimul castelor, generaţiile se succed fără ca oamenii să îşi schimbe locul; unii nu mai aşteaptă nimic mai mult, iar ceilalţi nu mai speră nimic mai bun. Imaginaţia adoarme în mijlocul acestei linişti şi nemişcări generale iar însăşi ideea de mişcare nu mai apare spiritului uman.

extrem de greu să te faci ascultat de oameni care trăiesc în democraţie atunci când nu le vorbeşti despre ei înşişi. Ei nu ascultă lucrurile care li se spun, deoarece sunt foarte preocupaţi de lucrurile pe care le fac.

Se întâlnesc, într-adevăr, puţini trândavi la naţiunile democratice. Viaţa se petrece în vârtejul mişcării şi al zgomotului iar oamenii sunt atât de preocupaţi să acţioneze încât le rămâne puţin timp pentru a gândi. Ceea ce doresc mai ales să remarc este faptul că nu numai că sunt ocupaţi, dar şi că ocupaţiile lor îi pasionează. Sunt continuu în acţiune şi fiecare din propriile acţiuni le absoarbe sufletul; focul pe care îl pun în activitate îi împiedică să se aprindă pentru idei.

Cred că este foarte greu să aţâţi entuziasmul unui popor democratic pentru o oarecare teorie care nu are o legătură evidentă, directă şi imediată cu activitatea practică, zilnică, a vieţii sale. Un atare popor nu abandonează lesne vechile credinţe. Deoarece entuziasmul este cel care împinge spiritul omenesc dincolo de căile bătute şi care face marile revoluţii intelectuale, precum şi marile revoluţii politice.

Aşadar, popoarele democratice nu au nici răgazul şi nici gustul să meargă în căutarea unor opinii noi. Chiar

---

Când clasele au fost abolite şi când condiţiile au devenit aproape egale, toţi oamenii se agită necontenit, dar fiecare dintre ei este izolat, independent şi slab. Această din urmă stare se deosebeşte uriaş de prima; totuşi, i se aseamănă în- tr-un punct. Marile revoluţii ale spiritului uman sunt acolo extrem de rare.

Dar, între aceste două extremităţi ale istoriei popoarelor, se întâlneşte o perioadă intermediară, epocă glorioasă şi tulburată, în care condiţiile nu sunt destul de stabile pentru ca inteligenţa să somnoleze, dar nici suficient de inegale pentru ca oamenii să exercite reciproc o putere foarte mare asupra spiritelor lor iar unii dintre ei să poată modifica credinţele tuturor. Atunci apar puternicii reformatori, iar ideile noi schimbă deodată faţa lumii.

dacă ar ajunge să se îndoiască de cele pe care le au, le păstrează cu toate acestea, deoarece le-ar trebui prea multă vreme şi cercetare atentă pentru a le schimba; le păstrează nu ca pe nişte opinii sigure, ci ca pe nişte opinii stabilite.

Mai sunt şi alte motive, şi mai puternice, care se opun ca o mare schimbare să se producă uşor în doctrinele unui popor democratic. Am arătat deja acest fapt la începutul volumului.

Dacă, la un atare popor, influenţele individuale sunt slabe şi aproape nule, puterea exercitată de către mulţime asupra spiritului fiecărui individ este foarte mare. Am arătat în altă parte motivele acestui fenomen. Ceea ce vreau să spun în acest moment este că am greşi dacă am crede că faptul depinde numai de forma de guvernământ şi că majoritatea trebuie să îşi piardă dominaţia intelectuală odată cu puterea politică.

În aristocraţii, oamenii au adesea o măreţie şi o forţă care le sunt proprii. Când se găsesc în contradicţie cu cea mai mare parte a semenilor lor, ei se retrag în ei înşişi, se susţin şi se consolează. Nu acelaşi lucru se întâmplă la popoarele democratice. La acestea, bunăvoinţa publică pare a fi tot atât de necesară ca şi aerul pe care îl respiră şi a fi în dezacord cu masele înseamnă, ca să spunem aşa, a nu mai trăi. Acestea nu au nevoie de a folosi legile pentru a-i supune pe cei care nu gândesc ca ele. Le este de ajuns să îi dezaprobe. Sentimentul de izolare şi de neputinţă îi copleşeşte imediat şi îi duce la disperare.

Ori de câte ori condiţiile sunt egale, opinia generală apasă cu mare putere asupra spiritului fiecărui individ; ea îl învăluie, îl dirijează şi îl oprimă; faptul ţine de însăşi structura societăţii mult mai mult decât de legile ei politice. Pe măsură ce toţi oamenii se aseamănă mai mult, fiecare se simte din ce în ce mai slab în faţa tuturor

celorlalţi. Nedescoperind nimic care să îl ridice mult deasupra lor şi care să îl deosebească, îşi pierde încrederea în sine de îndată ce este contrazis; nu numai că se îndoieşte de forţele sale, dar ajunge să se îndoiască şi de dreptatea sa şi este gata să recunoască că greşeşte când cei mai mulţi o afirmă. Majoritatea nu are nevoie să îl constrângă; ea îl convinge.

Oricum am organiza puterile unei societăţi democratice şi oricum le-am echilibra, va fi întotdeauna foarte greu să credem ceea ce respinge mulţimea şi să afirmăm ceea ce ea condamnă.

Faptul încurajează de minune stabilitatea credinţelor.

Când o opinie s-a instaurat la un popor democratic şi s-a stabilit în spiritul celor mulţi, ea se menţine prin ea însăşi şi se perpetuează fără efort deoarece nimeni nu o atacă. Cei care au respins-o la început ca fiind falsă sfârşesc prin a o primi ca fiind generală, iar cei care continuă să o combată în adâncul inimii lor, nu lasă să se vadă nimic; au mare grijă să nu se angajeze într-o luptă primejdioasă şi inutilă.

Când majoritatea unui popor democratic îşi schimbă opinia, este adevărat că ea poate duce, după voia ei, la revoluţii ciudate şi bruşte în lumea inteligenţei; dar este foarte greu ca opinia majorităţii să se schimbe şi aproape tot atât de greu să se constate că ea s-a schimbat.

Se întâmplă uneori ca timpul, evenimentele sau efortul individual şi solitar al inteligenţelor să ajungă să zdruncine sau să distrugă încetul cu încetul o credinţă fără ca în afară să apară ceva. Această credinţă nu este combătută pe faţă. Nu se reuneşte nimeni pentru a lupta împotriva ei. Adepţii ei o părăsesc unul câte unul în linişte; dar e zilnic părăsită de câţiva până când, în cele din urmă, ea nu mai este împărtăşită decât de un mic număr de oameni.

În această stare ea mai domneşte încă.

Cum duşmanii ei continuă să tacă sau îşi comunică gândurile numai pe furiş, rămân chiar ei multă vreme fără a putea fi siguri că s-a înfăptuit o mare revoluţie şi rămân nemişcaţi în această îndoială. Observă şi tac. Majoritatea nu mai crede; dar dă încă impresia că mai crede şi această inutilă fantomă a unei opinii publice e de ajuns pentru a-i îngheţa pe inovatori şi a le impune tăcerea şi respectul.

Trăim într-o epocă care a văzut operându-se în spiritul oamenilor cele mai rapide schimbări. Cu toate acestea, s-ar putea întâmpla ca, în curând, principalele opinii ale oamenilor să fie mai stabile decât au fost în secolele precedente ale istoriei noastre; aceste vremuri nu au venit încă, dar probabil se apropie.

Pe măsură ce cercetez mai îndeaproape nevoile şi instinctele naturale ale popoarelor democratice, mă conving că, dacă vreodată egalitatea se va stabili într-un mod general şi permanent în lume, marile revoluţii intelectuale şi politice vor deveni mai greu de realizat şi mai rare decât putem crede.

Deoarece oamenii din democraţii par întotdeauna neliniştiţi, nesiguri, nerăbdători, gata să îşi schimbe voinţa şi locul, ne imaginăm că îşi vor aboli dintr-odată legile, că vor adopta credinţe noi şi că vor avea moravuri noi. Nu ne gândim deloc că, dacă egalitatea îi duce pe oameni la schimbare, ea le inspiră interese şi gusturi care au nevoie de stabilitate pentru a fi satisfăcute; ea îi împinge şi totodată îi opreşte, îi aţâţă şi îi leagă de pământ; le înflăcărează dorinţele şi le limitează forţele.

Este un fapt care nu se vede de la început; pasiunile care, într-o democraţie, îi îndepărtează pe cetăţeni unii de alţii se arată singure. Dar nu de la prima vedere zărim forţa ascunsă care le reţine şi le uneşte.

Să îndrăznesc să o spun în mijlocul ruinelor care mă

înconjoară? Ceea ce mă îngrijorează cel mai mult pentru generaţiile viitoare nu sunt revoluţiile.

Dacă cetăţenii continuă să se închidă tot mai mult în cercul micilor interese casnice şi să se agite acolo fără odihnă, ne putem teme că ei vor deveni aproape inaccesibili emoţiilor publice mari şi puternice care tulbură popoarele, dar care le dezvoltă şi le reînnoiesc. Când văd cum proprietatea devine atât de mobilă, iar dragostea de proprietate atât de neliniştită şi vie, nu mă pot împiedica a mă teme că oamenii vor ajunge să privească orice teorie nouă ca pe o primejdie, orice inovaţie ca pe o supărătoare tulburare, orice progres social ca pe un prim pas către o revoluţie şi că vor refuza total să se mişte de teamă să nu fie duşi de curent. Mărturisesc că tremur la gândul că se vor lăsa în cele din urmă atât de prinşi de o dragoste josnică pentru desfătările prezente, încât interesul pentru propriul lor viitor şi pentru cel al descendenţilor lor va dispărea şi că vor prefera să urmeze agale cursul destinului lor decât să facă la nevoie un efort brusc şi energic pentru a-l îndrepta.

Credem că societăţile noi îşi vor schimba înfăţişarea continuu, dar mie mi-e frică că ele vor ajunge să fie prea fixate în aceleaşi instituţii, aceleaşi prejudecăţi, aceleaşi moravuri; astfel încât neamul omenesc se va opri şi se va limita; spiritul se va apleca la nesfârşit asupra lui însuşi fără să producă idei noi; iar omul se va usca în mici mişcări solitare şi sterile şi, deşi se va mişca necontenit, omenirea nu va mai înainta.

[La sfârşitul manuscrisului acestui capitol: Acest paragraf întrerupea cursul natural al ideilor. Să fie pus în subsol.]

Am arătat cum egalitatea de condiţii, făcându-i pe oameni asemănători, îi face să fie preocupaţi reciproc de nefericirile lor şi le ameliorează moravurile.

Aceste deprinderi ale vieţii private se regăsesc în viaţa publică şi împiedică ca pasiunileţurile] politice să fie prea crude şi prea nemiloase.

Nu trebuie să confundăm aici revoluţiile care se fac pentru a stabili egalitatea cu acelea care au loc după ce egalitatea a fost instaurată şi să ne păzim să aplicăm celor din urmă caracterul primelor.

Revoluţiile care se fac pentru a stabili egalitatea simt aproape întotdeauna crude deoarece lupta are loc între oameni care simt deja suficient de egali pentru a se putea lupta între ei şi care sunt încă destul de diferiţi pentru a se lovi fără milă.

Această duritate de sentimente nu mai există în momentul în care cetăţenii au devenit egali şi asemănători, iar la un popor democratic blândeţea generală şi permanentă a moravurilor impune celei mai aprinse un politice o anume reţinere. Oamenii îndură acolo fără un murmur ca o revoluţie să meargă până la nedreptate, dar nu până la cruzime. Confiscarea bunurilor le provoacă repulsie, vederea sângelui omenesc îi dezgustă; sunt de acord să existe oprimare, dar nu vor să existe omor.

Această ameliorare a pasiunilor politice este evidentă în Statele Unite. America este, după părerea mea, singura ţară din lume unde de cincizeci de ani nimeni nu a fost condamnat la moarte pentru un delict politic. Cu toate acestea au existat câteva delicte politice mari, dar nu a existat eşafodul. Este adevărat că s-a văzut în mai multe rânduri în Statele Unite şi mai ales în ultima vreme, populaţia dedându-se la nişte excese îngrozitoare împotriva negrilor şi în legătură cu sclavia. Dar chiar aceasta dovedeşte ceea ce afirm eu. Pasiunile politice ale americanilor nu devin barbare decât acolo unde mai există o instituţie aristocratică.

Capitolul XXII

DE CE DORESC POPOARELE DEMOCRATICE ÎN MOD FIRESC PACEA, IAR ARMATELE DEMOCRATICE ÎN MOD FIRESC RĂZBOIUL

Aceleaşi interese, aceleaşi temeri, aceleaşi pasiuni care îndepărtează popoarele democratice de revoluţii le îndepărtează şi de război; spiritul militar şi spiritul revoluţionar slăbesc în acelaşi timp şi din pricina aceloraşi cauze.

Numărul tot mai mare de proprietari, prieteni ai păcii, dezvoltarea bogăţiei mobiliare, pe care războiul o înghite atât de repede, acea blândeţe a moravurilor, acea toleranţă a inimii, acea predispoziţie la milă pe care o dă egalitatea, acea răceală a raţiunii care te face mai puţin sensibil la emoţiile poetice şi violente care apar din mijlocul armelor, toate aceste cauze se unesc pentru a potoli spiritul militar.

Cred că putem admite ca regulă generală şi permanentă că, la popoarele civilizate, pasiunile războinice vor deveni tot mai rare şi mai puţin aprinse, pe măsură ce condiţiile vor fi mai egale.

Războiul este cu toate acestea un accident căruia îi sunt supuse toate popoarele, popoarele democratice ca şi celelalte. Oricare ar fi înclinaţia pe care acestea o au pentru pace, trebuie ca ele să fie gata să respingă războiul său, cu alte cuvinte, să aibă o armată.

Soarta, care a făcut lucruri atât de deosebite în beneficiul locuitorilor din Statele Unite, i-a aşezat în mijlocul unei pustietăţi unde nu au, ca să spunem aşa, vecini. Câteva mii de soldaţi le sunt de ajuns, dar situaţia este specifică americanilor şi nu democraţiei.

Egalitatea de condiţii, şi moravurile ca şi instituţiile care derivă din ele nu sustrag un popor democratic de la obligaţia de a întreţine o armată, iar armata lui exercită întotdeauna o mare influenţă asupra sorţii sale. Este deci

foarte important de a afla care sunt tendinţele naturale ale celor care o alcătuiesc.

La popoarele aristocratice, mai ales la acelea unde originea reglementează ea singură rangul, inegalitatea se regăseşte în armată ca şi în naţiune; ofiţerul este nobilul – soldatul, şerbul. Unul este în mod necesar chemat să comande, celălalt să se supună. În armata aristocratică, ambiţia soldatului are nişte limite foarte înguste.

Nici cea a ofiţerilor nu este nelimitată.

Un corp aristocratic nu face numai parte dintr-o ierarhie; el are întotdeauna o ierarhie în sânul său; membrii care o alcătuiesc sunt aşezaţi unii deasupra celorlalţi, într-un anume mod care nu se schimbă defel. Cutare este chemat în mod firesc prin originea sa să comande un regiment, iar un altul o companie; ajunşi la capătul din urmă al speranţelor lor, se opresc singuri şi se consideră satisfăcuţi de soarta lor.

În primul rând, în aristocraţii există o cauză foarte importantă care slăbeşte dorinţa de avansare a ofiţerului.

La popoarele aristocratice, ofiţerul, independent de rangul său în armată, ocupă şi un rang ridicat în societate; primul nu este pentru el decât un accesoriu al celui de al doilea; îmbrăţişând cariera armelor, nobilul ascultă mai puţin de ambiţie cât de un fel de datorie pe care originea sa i-o impune. El intră în armată pentru a-şi folosi în mod onorabil anii plăcuţi ai tinereţii şi pentru a aduce în căminul său şi printre semenii lui câteva amintiri onorabile din viaţa militară; dar principalul său scop nu este de a dobândi bunuri, consideraţie şi putere în armată; deoarece are aceste avantaje prin însăşi poziţia sa şi se bucură de ele fără a ieşi din casa lui.

În armata democratică, toţi soldaţii pot deveni ofiţeri ceea ce generalizează dorinţa de avansare şi face ca ambiţia militară să nu mai aibă aproape limite.

La rândul său, ofiţerul nu vede nimic care să îl oprească în mod firesc şi obligatoriu la un anumit grad mai mult decât la un altul, şi fiecare grad are un preţ imens pentru el, deoarece rangul său în societate depinde aproape întotdeauna de rangul său în armată.

Se întâmplă adesea la popoarele democratice ca ofiţerul să nu aibă alt bun decât solda şi să nu poată aştepta altă consideraţie decât onorurile militare. De fiecare dată când îşi schimbă funcţia, el îşi schimbă şi soarta şi devine într-un anume fel un alt om. Ceea ce era un accesoriu al existenţei în armata aristocratică a devenit astfel principalul, totul, existenţa însăşi, în armata democratică.

Sub vechea monarhie franceză, nu se dădea ofiţerilor decât titlul lor de nobleţe. În zilele noastre, nu li se dă decât titlul militar. Această mică schimbare a formelor limbajului este suficientă pentru a arăta că s-a făcut o mare revoluţie în structura societăţii şi în cea a armatei.

În armata democratică, dorinţa de a avansa este aproape generală; ea este vie, tenace, continuă; este alimentată de toate celelalte dorinţe şi nu se stinge decât odată cu viaţa. Or, este uşor de văzut că, din toate armatele din lume, cea unde avansarea trebuie să fie cea mai lentă în timp de pace este armata democratică. Numărul gradelor fiind de la sine limitat, numărul concurenţilor aproape nesfârşit, iar legea inflexibilă a egalităţii apăsând asupra tuturor, nimeni nu poate face progrese rapide şi mulţi nu pot să îşi schimbe locul. Aşadar, nevoia de avansare este mai mare, iar uşurinţa de a avansa mai mică decât în alte părţi.

Toţi ambiţioşii care există într-o armată democratică doresc deci războiul cu ardoare deoarece războiul lasă locuri goale şi permite în cele din urmă a se încălca acel drept de vechime, singurul privilegiu firesc pentru o

democraţie.

Ajungem astfel la acest rezultat ciudat că, dintre toate armatele, cea care doreşte cu cea mai mare ardoare războiul este armata democratică şi că, dintre toate popoarele, cel care iubeşte cel mai mult pacea este un popor democratic; iar ceea ce face ca lucrul să fie ieşit din comun este faptul că egalitatea produce în acelaşi timp aceste efecte contrarii.

Cetăţenii fiind egali, ei îşi concep în fiecare zi dorinţele şi descoperă posibilitatea de a-şi schimba condiţia şi de a-şi spori bunăstarea; faptul îi predispune să iubească pacea care face ca activităţile să prospere permiţând fiecăruia să îşi ducă în linişte până la capăt micile sale acţiuni; iar, pe de altă parte, chiar această egalitate, mărind valoarea onorurilor militare pentru cei care urmează cariera armelor şi făcând ca onorurile să fie accesibile tuturor, îi face pe soldaţi să viseze la câmpurile de bătălie. De amândouă părţile, neliniştea inimilor este aceeaşi, dorinţa de a avea este tot atât de lacomă, ambiţia egală; singurul care diferă este mijlocul de a o satisface.

Aceste predispoziţii opuse, ale naţiunii şi ale armatei, pun în mare pericol societăţile democratice.

Când spiritul militar abandonează un popor, cariera militară încetează imediat a mai fi onorată iar militarii de carieră ajung în ultimele rânduri ale funcţionarilor publici. Sunt puţin preţuiţi şi nimeni nu h mai înţelege. Se întâmplă atunci contrarul a ceea ce se constată în vremurile aristocratice. Nu mai intră în armată cetăţenii importanţi, ci cei mai puţin însemnaţi. Nimeni nu se mai lasă în voia ambiţiei militare decât când nicio alta nu mai e îngăduită. Se formează un cerc vicios din care se iese cu greutate. Elita naţiunii evită cariera militară care nu mai este preţuită pentru că elita naţiunii nu o mai îmbrăţişează.

Nu trebuie deci să ne mirăm dacă armatele democratice se arată adesea neliniştite, cârtitoare şi nemulţumite de soarta lor, deşi instrucţia este de obicei mult mai blândă iar disciplina mai puţin rigidă decât la toate celelalte. Soldatul se simte într-o poziţie inferioară, iar orgoliul său rănit sfârşeşte prin a-i da gust pentru război, care îi devine necesar, sau dragoste pentru revoluţii, în timpul cărora speră să cucerească, cu arma în mână, influenţa politică şi consideraţia personală care îi sunt contestate.

Alcătuirea armatei democratice face ca acest ultim pericol să fie extrem de riscant.

În societatea democratică, aproape toţi cetăţenii au proprietăţi de păstrat; dar armata democratică este condusă, în general, de proletari. Cea mai mare parte dintre ei nu are mare lucru de pierdut în tulburările civile. Majoritatea naţiunii se teme fireşte mult mai mult de revoluţii decât în vremurile aristocraţiei; dar conducătorii armatei se tem mult mai puţin de ele.

Mai mult, aşa cum am spus mai sus, cum la popoarele democratice cetăţenii cei mai bogaţi, cei mai instruiţi, cei mai capabili nu urmează defel cariera militară, se întâmplă ca armata, în ansamblul ei, să ajungă să formeze o mică naţiune aparte, unde inteligenţa este mai puţin suplă iar deprinderile mai grosolane decât în naţiunea mare. Or, această mică naţiune neşlefuită are armele şi numai ea ştie să le folosească.

Ceea ce sporeşte efectiv pericolul pe care spiritul militar şi turbulent al armatei îl pune în faţa popoarelor democratice este atitudinea pacifistă a cetăţenilor; nu există nimic mai periculos decât o armată în mijlocul unei naţiuni care nu este războinică; dragostea excesivă a tuturor cetăţenilor pentru linişte face ca această linişte să fie, în fiecare clipă, la bunul plac al soldaţilor.

Putem deci spune, la modul general, că, dacă popoarele democratice sunt în mod firesc predispuse către pace datorită intereselor şi înclinaţilor lor, ele simt fără încetare atrase spre război şi revoluţii din pricina armatelor lor.

Revoluţiile militare, de care nu ai aproape niciodată a te teme în aristocraţii, sunt întotdeauna alarmante la naţiunile democratice. Aceste primejdii trebuie considerate a fi printre cele mai de temut dintre toate pe care le oferă viitorul; trebuie ca atenţia oamenilor de stat [a bunilor cetăţeni] să se străduiască fără odihnă pentru a găsi un leac.

Când o naţiune se simte muncită din lăuntru de ambiţia neliniştită a armatei sale, primul gând care apare este acela de a da acestei ambiţii supărătoare un scop: războiul.

Nu vreau să vorbesc de rău războiul; războiul măreşte aproape întotdeauna gândirea unui popor şi îi ridică inima. Există cazuri când numai el poate opri dezvoltarea excesivă a anumitor tendinţe apărute în mod firesc din egalitate şi când trebuie considerat ca necesar pentru anumite boli incurabile care pot ataca societăţile democratice.

Războiul are mari avantaje; dar nu trebuie să ne facem iluzia că el diminuează primejdia pe care am semnalat-o mai sus. El nu face decât s-o întrerupă şi, după ce războiul s-a terminat, primejdia revine, şi mai îngrozitoare; deoarece armata suportă mult mai greu pacea după ce a gustat războiul. Războiul nu ar fi un remediu decât pentru un popor [democratic] care ar dori mereu gloria.

[Napoleon a lăsat adesea să se înţeleagă că el s-ar fi oprit bucuros în mijlocul triumfurilor sale dacă pasiunile soldaţilor săi nu l-ar fi constrâns, ca să spunem aşa, să se

arunce mereu în noi acţiuni.]

Prevăd că toţi prinţii războinici care se vor ridica din mijlocul marilor naţiuni democratice vor găsi că le este mai uşor să învingă cu armata lor decât s-o facă să trăiască în pace după victorie. Sunt două lucruri pe care un popor democratic le va face întotdeauna cu mare greutate: să înceapă războiul şi să-l încheie.

De altfel, dacă războiul are avantajele sale specifice pentru popoarele democratice, pe de altă parte el le expune la nişte primejdii de care nu au a se teme, la acelaşi nivel, aristocraţiile. Nu voi cita decât două.

Dacă războiul dă satisfacţie armatei, el deranjează şi uneori aduce la deznădejde acea mulţime nesfârşită de cetăţeni ale cărei mici pasiuni au zilnic nevoie de pace pentru a fi împlinite. El poate deci să ducă la apariţia, sub o altă formă, a dezordinii pe care trebuie să o preîntâmpine.

Nu există un război îndelungat care să nu pună în mare primejdie libertatea unei ţări democratice. Nu pentru că ar trebui să ne temem de a-i vedea pe generalii învingători luând cu forţa puterea suverană, după fiecare victorie, aşa cum au făcut Silla şi Cezar. Primejdia e de o altă natură. Războiul nu duce întotdeauna popoarele democratice la o guvernare militară; dar el nu poate împiedica, la aceste popoare, ca atribuţiile guvernului civil să crească enorm; el centralizează aproape obligatoriu în mâinile acestuia conducerea tuturor oamenilor şi folosirea tuturor lucrurilor. Dacă nu duce imediat la despotism prin violenţă, el duce încet la acesta prin deprinderi.

Toţi cei care caută să distrugă libertatea în sânul unei naţiuni democratice trebuie să ştie că cea mai sigură şi mai scurtă cale de a ajunge la acest scop este războiul. Este prima axiomă a ştiinţei.

Când ambiţia ofiţerilor şi a soldaţilor începe a deveni

de temut, un remediu pare a se oferi de la sine: sporirea numărului locurilor de oferit, mărind armata. Lucrul domoleşte răul prezent, dar pune cu atât mai mult în pericol viitorul.

A mări efectivele unei armate poate produce un efect durabil într-o societate aristocratică deoarece, în aceste societăţi, ambiţia militară este limitată la o singură categorie de oameni şi se opreşte, pentru fiecare om, la o anumită limită; astfel încât poţi ajunge să îi mulţumeşti pe aproape toţi cei care au această ambiţie.

Dar la un popor democratic nu obţii niciun rezultat prin creşterea efectivelor armatei deoarece numărul de ambiţioşi creşte acolo întotdeauna exact în acelaşi raport cu armata. Cei cărora le-aţi îndeplinit dorinţele creând noi locuri în armată sunt imediat înlocuiţi de o nouă mulţime pe care nu o puteţi mulţumi şi chiar primii reîncep curând a se plânge; deoarece aceeaşi agitaţie a spiritului care domneşte printre cetăţenii dintr-o democraţie se manifestă şi în armată; ceea ce se doreşte în armată nu este obţinerea unui anumit grad, ci avansarea continuă. Dacă dorinţele nu sunt prea mari, ele renasc însă fără încetare. Un popor democratic care îşi măreşte efectivele armatei nu face, aşadar, decât să potolească pentru moment ambiţia militarilor de carieră; dar ea revine curând şi mai teribilă, deoarece cei care o încearcă sunt mai numeroşi.

Părerea mea este că un spirit neliniştit şi nesupus este un rău inerent structurii armatelor democratice şi că trebuie să renunţăm la a-l vindeca. Nu trebuie ca legislatorii din democraţii să aibă iluzia că vor găsi o organizaţie militară care să aibă singură forţa de a calma şi de a controla militarii de carieră; ei vor obosi din pricina strădaniilor zadarnice înainte de a ajunge la un rezultat.

Nu în armată vom întâlni remediul pentru defectele armatei, ci în ţară.

Popoarele democratice se tem în mod firesc de tulburare şi de despotism. Trebuie numai să facem din aceste instincte înclinaţii bine gândite, inteligente şi stabile. Când cetăţenii au învăţat, în sfârşit, cum să folosească în mod liniştit şi util libertatea şi i-au simţit binefacerile; când au deprins o dragoste virilă pentru ordine şi se supun de bunăvoie regulii, chiar aceşti cetăţeni, îmbrăţişând cariera armelor, aduc în armată, fără s-o ştie şi aproape fără voia lor, aceste deprinderi şi moravuri. Spiritul general al naţiunii, pătrunzând în spiritul particular al armatei, temperează opiniile şi dorinţele pe care starea militară le face să apară sau, prin forţa atotputernică a opiniei publice, le împiedică să se manifeste. Aveţi cetăţeni luminaţi, ordonaţi, fermi şi liberi şi veţi avea soldaţi disciplinaţi şi ascultători.

Orice lege care, reprimând spiritul turbulent al armatei, ar încerca să diminueze, în cadrul naţiunii, spiritul de libertate civilă şi să facă să dispară ideea de drept şi ideea de drepturi va merge deci împotriva scopului ei. Ea va favoriza instaurarea tiraniei militare în loc s-o prejudicieze.

La urma urmelor şi împotriva a tot ce am face, o armată mare va constitui întotdeauna o mare primejdie într-un popor democratic; iar mijlocul cel mai eficace de a micşora această primejdie este de a reduce armata; dar nu tuturor popoarelor democratice le este dat să poată folosi un asemenea remediu.

Capitolul XXIII

CARE ESTE CLASA CEA MAI RĂZBOINICĂ ŞI CEA MAI REVOLUŢIONARĂ ÎN ARMATA DEMOCRATICĂ

Ţine de esenţa unei armate democratice de a fi foarte numeroasă, raportată la poporul din care apare; voi spune mai departe raţiunile.

Pe de altă parte, oamenii care trăiesc în vremurile

democratice nu aleg defel cariera militară.

Popoarele democratice sunt deci curând constrânse să renunţe la recrutarea voluntară şi să recurgă la înrolarea obligatorie. Necesitatea le obligă să adopte acest din urmă mijloc şi putem prezice cu uşurinţă că el va fi adoptat în toată lumea.

Serviciul militar fiind obligatoriu, responsabilitatea se împarte fără deosebire şi în mod egal între toţi cetăţenii. Aceasta reiese cu şi mai multă necesitate din condiţia acestor popoare şi din ideile lor. Guvernul poate să facă aproape tot ce vrea, cu condiţia să se adreseze tuturor în acelaşi timp; ceea ce duce de obicei la împotrivire faţă de guvern nu este sarcina impusă, ci inegalitatea distribuirii ei.

Or, serviciul militar fiind acelaşi pentru toţi cetăţenii, rezultă cu evidenţă că fiecare dintre ei nu rămâne sub drapel decât un număr mic de ani.

Aşadar, e în natura lucrurilor ca soldatul să nu facă decât să treacă prin armată, în vreme ce la majoritatea naţiunilor aristocratice starea militară fie reprezintă pentru soldat o meserie, fie îi este impusă pentru toată viaţa.

Faptul are mari consecinţe. Dintre soldaţii care alcătuiesc o armată democratică, unii continuă viaţa militară; dar cei mai mulţi, luaţi sub drapel fără voia lor şi gata mereu să se întoarcă la căminul lor, nu se consideră intraţi serios în viaţa militară şi nu se gândesc decât cum să scape. Aceştia nu capătă nevoile şi nu împărtăşesc niciodată, decât pe jumătate, pasiunile cărora le dă naştere această carieră. Ei se supun îndatoririlor militare dar sufletul le rămâne legat de interesele şi dorinţele de care este plin în viaţa civilă. Nu capătă deci spiritul armatei; mai degrabă aduc în sânul armatei spiritul societăţii şi îl păstrează în cadrul ei. La popoarele

democratice, cei care rămân în continuare cetăţeni sunt simplii soldaţi; asupra lor deprinderile naţionale au mai multă forţă şi opinia publică mai multă putere. Numai prin soldaţi putem spera să facem să pătrundă într-o armată democratică dragostea de libertate şi respectul drepturilor pe care am ştiut să-l insuflăm poporului. Contrarul se întâmplă la naţiunile aristocratice unde soldaţii sfârşesc prin a nu mai avea nimic comun cu concetăţenii lor şi prin a trăi în mijlocul lor ca nişte străini, iar adesea ca nişte duşmani.

În armata aristocratică, elementul conservator este ofiţerul deoarece numai ofiţerul a păstrat legături strânse cu societatea civilă şi nu e părăsit niciodată de voinţa de a veni, mai curând sau mai târziu, să îşi reia locul; în armata democratică, este soldatul şi pentru motive foarte asemănătoare.

Dimpotrivă, se întâmplă adesea ca, în aceste armate democratice, ofiţerul să capete gusturi şi dorinţe complet diferite de cele ale naţiunii. Fapt ce poate fi înţeles.

La popoarele democratice, omul care devine ofiţer rupe toate legăturile care îl legau de viaţa civilă; el iese din ea pentru totdeauna şi nu mai are niciun interes să se întoarcă la ea. Adevărata sa patrie este armata, deoarece el nu este nimic decât prin rangul pe care îl are aici; urmează deci soarta armatei, se înalţă sau coboară odată cu ea, şi numai către ea îşi îndreaptă de aici înainte speranţele. Ofiţerul, având nevoi foarte deosebite de cele ale ţării, poate uneori să dorească fierbinte războiul sau să pregătească o revoluţie chiar în momentul când naţiunea aspiră cel mai mult la stabilitate şi la pace.

Totuşi, există motive care îi temperează dispoziţia războinică şi agitată. Dacă la popoarele democratice ambiţia este generală şi permanentă, am văzut că ea este arareori mare. Omul care, ieşit din clasele mijlocii ale

naţiunii, a ajuns, parcurgând rangurile inferioare ale armatei, până la gradul de ofiţer, a făcut deja un pas imens. El s-a stabilit într-o sferă superioară celei pe care o ocupa în societatea civilă şi a dobândit drepturi pe care majoritatea naţiunilor democratice le va considera întotdeauna ca inalienabile.[18] Se opreşte mulţumit, după acest mare efort, şi se gândeşte să se bucure de cucerirea sa. Teama de a pune în primejdie ceea ce are domoleşte în inima sa dorinţa de a dobândi ceea ce nu are. După ce a trecut de primul şi cel mai mare obstacol care îi oprea înaintarea, el se resemnează cu mai multă răbdare la înaintarea sa lentă. Această domolire a ambiţiei creşte pe măsură ce, ridicându-se în grad, găseşte că are mai mult de pierdut în aventuri. Dacă nu mă înşel, partea cea mai puţin războinică, ca şi cea mai puţin revoluţionară a unei armate democratice o va constitui întotdeauna vârful.

Ceea ce am spus mai sus despre ofiţer şi despre soldat nu se aplică unei clase numeroase care, în toate armatele, ocupă locul intermediar dintre aceştia; vreau să vorbesc despre subofiţeri.

Această clasă de subofiţeri care nu apăruse încă în istorie înainte de secolul nostru este chemată, după părerea mea, să joace de aici înainte un rol.

La fel ca ofiţerul, subofiţerul a rupt în mintea sa toate legăturile care îl uneau cu societatea civilă; la fel ca el, a făcut din starea militară meseria sa şi, poate mai mult ca el, şi-a îndreptat în această direcţie toate dorinţele; dar nu a ajuns, ca ofiţerul, la un punct înalt şi solid unde să îi fie îngăduit să se oprească şi să respire în voie, aşteptând să urce mai sus.

---

18 Poziţia ofiţerului este, într-adevăr, mult mai sigură la popoarele democratice decât la celelalte. Cu cât valorează mai puţin ofiţerul prin el însuşi, cu atât gradul are mai multă valoare şi cu atât legislatorul găseşte că este corect şi necesar să îl asigure de folosirea lui.

Prin însăşi natura funcţiilor sale care nu se pot schimba, subofiţerul este condamnat să ducă o existenţă obscură, meschină, anevoioasă şi precară. Din starea militară nu vede încă decât primejdiile. Nu cunoaşte decât privaţiunile şi supunerea, şi mai greu de suportat decât primejdiile. Suferă cu atât mai mult din pricina nefericirilor sale prezente cu cât ştie că structura societăţii şi cea a armatei îi permit să se elibereze; într-adevăr, de la o zi la alta, el poate deveni ofiţer. Atunci comandă, are onoruri, independenţă, drepturi, plăceri; nu numai că acest obiect al speranţelor sale i se pare uriaş, dar, înainte de a-l avea, nu este niciodată sigur că va ajunge la el. Gradul său nu are nimic irevocabil; este lăsat mereu în seama bunului plac al şefilor săi; cerinţele disciplinei necesită cu stricteţe ca lucrurile să se petreacă aşa. O greşeală uşoară, un capriciu pot întotdeauna să-l facă să piardă, într-o clipă, rodul mai multor ani de muncă şi strădanii. Până a ajunge la gradul pe care îl râvneşte, nu a făcut deci nimic. Numai atunci i se pare că a intrat în carieră. La un om aţâţat mereu de tinereţea sa, de nevoi, de pasiuni, de spiritul timpului său, de speranţele şi temerile sale, nu se poate să nu se aprindă o ambiţie disperată.

Subofiţerul doreşte deci războiul, îl vrea mereu şi cu orice preţ şi, dacă i se refuză războiul, doreşte revoluţia care întrerupe autoritatea regulilor şi datorită căreia speră, profitând de confuzie şi de pasiunile politice, să-şi izgonească ofiţerul şi să îi ia locul; nu este imposibil ca el să le dea naştere deoarece exercită o mare influenţă asupra soldaţilor datorită originii lor comune şi deprinderilor, deşi se deosebeşte mult de ei prin pasiuni şi dorinţe.

Am greşi dacă am crede că aceste tendinţe felurite ale ofiţerului, subofiţerului şi soldatului ţin de un timp şi de o ţară. Ele vor apărea în toate epocile şi la toate naţiunile

democratice.

În orice armată democratică, subofiţerul va fi întotdeauna cel care va reprezenta cel mai puţin spiritul paşnic şi organizat al ţării, iar soldatul cel care îl va reprezenta cel mai bine. Soldatul va aduce în cariera militară forţa sau slăbiciunea moravurilor naţionale; prin el se va vedea imaginea fidelă a naţiunii. Dacă naţiunea este ignorantă şi slabă, el se va lăsa atras în dezordine de către şefii săi, fără să-şi dea seama şi fără voia lui. Dacă ea este luminată şi energică, el va fi cel care îi va aduce la ordine.

Capitolul XXIV

CE ANUME FACE CA ARMATELE DEMOCRATICE SĂ FIE MAI SLABE DECÂT CELELALTE ARMATE CÂND INTRĂ ÎN RĂZBOI ŞI MAI DE TEMUT CÂND ACESTA SE PRELUNGEŞTE

Orice armată care începe un război după o pace lungă riscă să fie învinsă; orice armată care a dus războaie vreme îndelungată are mari şanse să fie învingătoare: acest adevăr se aplică cu precădere armatelor democratice.

În aristocraţii, starea militară, fiind o carieră privilegiată, este onorată chiar şi în timp de pace. Oamenii care au mari talente, o cunoaştere amplă şi o ambiţie mare îmbrăţişează această carieră; armata se află, în toate privinţele, la nivelul naţiunii; adesea chiar o depăşeşte.

Am văzut cum, dimpotrivă, la popoarele democratice, elita naţiunii se îndepărtează puţin câte puţin de cariera militară pentru a căuta, pe alte căi, consideraţia, puterea şi mai ales bogăţia. După o pace lungă, şi în vremurile democratice pacea este lungă, armata este întotdeauna inferioară ţării. În această stare o găseşte războiul; şi până ce războiul o s-o schimbe, există pericol atât pentru ţară, cât şi pentru armată.

Am arătat cum, în armata democratică şi în timpuri

de pace, dreptul de vechime era legea supremă şi inflexibilă a avansării. Acest lucru nu decurge numai, aşa cum am spus-o, din structura armatei, ci din însăşi structura poporului, şi aşa va fi întotdeauna.

Mai mult, cum la aceste popoare, ofiţerul nu înseamnă ceva în ţara lui decât datorită poziţiei sale militare şi cum de aici are întreaga consideraţie şi întreaga bunăstare, el nu se retrage sau nu este exclus din armată decât la limita extremă a vieţii.

Din aceste două cauze rezultă că, după un lung repaus, când un popor democratic pune în sfârşit mâna pe arme, toţi şefii armatei sale sunt bătrâni. Nu vorbesc numai de generali, dar şi de ofiţerii subalterni, dintre care cei mai mulţi au rămas pe loc sau nu au putut înainta decât cu paşi mici. Dacă examinăm o armată democratică după o pace îndelungată, vedem cu mirare că toţi soldaţii sunt aproape copii iar toţi şefii se apropie de sfârşitul vieţii, aşa încât primilor le lipseşte experienţa iar celorlalţi vigoarea.

Faptul este o sursă puternică de nenorociri; deoarece prima condiţie pentru a conduce bine un război este de a fi tânăr; nu aş fi îndrăznit să o spun dacă cel mai mare căpitan al timpurilor moderne nu ar fi spus-o.

Aceste două cauze nu acţionează în acelaşi fel asupra armatei aristocratice.

Cum acolo se avansează mult mai mult datorită dreptului de naştere decât dreptului de vechime, se găseşte întotdeauna în toate gradele un anumit număr de tineri care aduc războiului întreaga lor energie, atât a trupului, cât şi a sufletului.

Mai mult, cum, la un popor aristocratic, oamenii care caută onorurile militare au o poziţie sigură în societatea civilă, ei aşteaptă arareori ca apropierea bătrâneţii să îi găsească în armată. După ce şi-au consacrat carierei armelor anii cei mai viguroşi ai tinereţii, se retrag singuri

ca să îşi folosească în căminele lor ceea ce le-a mai rămas din maturitate.

O pace lungă nu numai că umple armatele democratice de ofiţeri bătrâni, dar ea dă tuturor ofiţerilor deprinderi trupeşti şi spirituale care nu îi fac apţi pentru război. Cel care a trăit o vreme îndelungată într-o atmosferă plăcută şi călduţă de moravuri democratice se supune la început cu greu treburilor aspre şi îndatoririlor austere impuse de război. Dacă nu îşi pierde cu totul gustul pentru arme, el capătă cel puţin un mod de viaţă care îl împiedică să învingă.

La popoarele aristocratice, moliciunea vieţii civile exercită mai puţină influenţă asupra moravurilor militare deoarece, la aceste popoare, aristocraţia este cea care conduce armata. Or, o aristocraţie, oricât de absorbită ar fi ea de plăceri, are întotdeauna multe alte pasiuni decât pe aceea a bunăstării şi îşi sacrifică cu uşurinţă bunăstarea pentru o clipă ca să îşi satisfacă mai bine aceste pasiuni.

Am arătat cum, în armata democratică, avansarea se face foarte încet. Ofiţerii suportă la început această stare de lucruri cu nerăbdare; se agită, se neliniştesc şi se descurajează; dar, cu vremea, cei mai mulţi dintre ei se resemnează. Cei care au mai multă ambiţie şi resurse ies din armată; ceilalţi, adaptându-şi gusturile şi dorinţele la mediocritatea sorţii lor, sfârşesc prin a considera starea militară sub un aspect civil. Ceea ce apreciază ei cel mai mult este bunăstarea şi stabilitatea care o însoţesc; pe asigurarea acestei mici averi, ei îşi întemeiază întreaga imagine a viitorului lor şi nu doresc decât să se poată bucura de ea în tihnă.

Aşadar, o pace lungă nu numai că umple armatele democratice cu ofiţeri bătrâni, dar ea dă adesea instincte de bătrâni chiar şi celor care sunt încă în puterea vârstei.

Am mai arătat cum, în timp de pace, la naţiunile

democratice, cariera militară nu era la loc de cinste şi nu era suficient urmată.

Pierderea stimei publice apasă greu asupra spiritului armatei. Sufletele sunt ca înfrânte din această pricină; şi când, în sfârşit, vine războiul, ele nu pot să-şi recâştige într-o clipă elasticitatea.

O atare cauză de slăbiciune morală nu se întâlneşte defel în armata aristocratică. Ofiţerii acesteia nu se consideră niciodată micşoraţi în propriii lor ochi şi nici în cei ai semenilor lor deoarece, independent de importanţa lor militară, ei sunt importanţi prin ei înşişi.

Chiar dacă influenţa păcii ar fi resimţită în acelaşi fel de cele două armate, rezultatele tot vor fi diferite.

Când ofiţerii unei armate aristocratice şi-au pierdut spiritul războinic şi dorinţa de a se ridica prin armată, tot le mai rămâne un anumit respect pentru onoarea clasei lor, precum şi un vechi obicei de a fi primii şi de a da exemplu. Dar când ofiţerii unei armate democratice nu mai au dragoste pentru război şi nici ambiţie militară, nu mai rămâne nimic.

Părerea mea este deci că un popor democratic care începe un război după o pace lungă riscă mai mult decât un altul să fie învins; dar nu trebuie să se lase uşor abătut de împotrivirile sorţii, deoarece şansele armatei sale sporesc cu însăşi durata războiului.

Când războiul, prelungindu-se, i-a smuls în cele din urmă pe toţi cetăţenii de la treburile lor liniştite şi a făcut ca micile lor activităţi să nu izbutească, se întâmplă ca aceleaşi pasiuni care îi făceau să acorde atâta preţuire păcii să-i îndrepte către arme. Războiul, după ce a distrus toate activităţile, devine marea şi unica activitate şi numai către el se îndreaptă atunci, de pretutindeni, dorinţele vii şi ambiţioase cărora le-a dat naştere egalitatea. Iată de ce aceste naţiuni democratice pe care le aduci cu atâta

greutate pe câmpul de bătălie fac uneori acolo lucruri minunate când ai ajuns, în sfârşit, să le pui armele în mâini.

Pe măsură ce războiul atrage spre armată din ce în ce mai mult toate privirile şi pe măsură ce îl vezi creând în puţină vreme mari reputaţii şi mari averi, elita naţiunii îmbrăţişează cariera armelor; toate spiritele întreprinzătoare, prin natura lor mândre şi războinice, pe care le produce nu numai aristocraţia dar chiar ţara întreagă, sunt atrase în această direcţie.

Numărul aspiranţilor la onorurile militare fiind uriaş, iar războiul împingând cu asprime pe fiecare la locul său, se ajunge întotdeauna la apariţia marilor generali. Un război lung produce asupra unei armate democratice ceea ce o revoluţie produce asupra poporului. El desfiinţează regulile şi duce la apariţia oamenilor extraordinari. Ofiţerii, al căror suflet şi trup au îmbătrânit în timp de pace, sunt îndepărtaţi, se retrag sau mor. În locul lor se îngrămădeşte o mulţime de oameni tineri pe care războiul i-a călit deja şi cărora le-a însufleţit şi mărit dorinţele. Aceştia doresc să crească cu orice preţ şi doresc să crească necontenit; după ei sosesc alţii care au aceleaşi pasiuni şi aceleaşi dorinţe; şi după aceştia alţii, şi încă alţii, fără altă limită decât aceea a armatei. Egalitatea îngăduie tuturor ambiţia, iar moartea îşi ia sarcina de a da şanse tuturor ambiţiilor. Moartea deschide necontenit rândurile, goleşte locurile, închide şi deschide cariere.

De altfel, între moravurile militare şi moravurile democratice există o legătură ascunsă pe care războiul o pune în evidenţă.

Oamenii din democraţii au în mod firesc dorinţa pasionată de a dobândi repede bunurile pe care le râvnesc şi de a se bucura de ele în tihnă. Cei mai mulţi dintre ei adoră aventura şi se tem mai puţin de moarte decât de

suferinţă. În acest spirit îşi dirijează comerţul şi industria; şi acest spirit, strămutat de ei pe câmpul de luptă, îi face să-şi expună uşor vieţile pentru a-şi asigura, într-o clipă, recompensa victoriei. Nu există onoruri care să mulţumească mai mult imaginaţia unui popor democratic decât onoarea militară, onoare strălucitoare şi imediată, care se obţine fără muncă, doar cu riscul vieţii.

Aşadar, în vreme ce interesul şi gusturile îndepărtează de război pe cetăţenii dintr-o democraţie, deprinderile sufletului îi pregătesc să-l ducă până la capăt cu bine; devin lesne soldaţi buni de îndată ce au putut fi smulşi de la treburile şi de la bunăstarea lor.

Dacă pacea este cu deosebire nefastă armatelor democratice, războiul le asigură, aşadar, avantaje pe care celelalte armate nu le au niciodată; şi aceste avantaje, deşi puţin evidente la început, nu pot, în cele din urmă, să nu le aducă victoria.

Un popor aristocratic care luptă împotriva unei naţiuni democratice şi care nu reuşeşte să o distrugă de la primele bătălii riscă mai întotdeauna să fie învins. (E)

Capitolul XXV

DESPRE DISCIPLINĂ ÎN ARMATELE DEMOCRATICE

E o părere foarte răspândită, mai ales la popoarele aristocratice, că marea egalitate socială care domneşte în democraţii face, cu timpul, ca soldatul să devină independent faţă de ofiţer şi distruge astfel spiritul de disciplină.

Este o greşeală. Există, într-adevăr, două feluri de disciplină, care nu trebuie confundate.

Când ofiţerul este nobil, iar soldatul şerb; unul este bogat, celălalt sărac; când primul este instruit şi puternic, iar al doilea ignorant şi slab, este uşor de a stabili între aceşti doi oameni cea mai strânsă legătură de supunere. Soldatul este supus disciplinei militare, ca să spunem aşa,

înainte de a intra în armată sau, mai degrabă, disciplina militară nu este decât o perfecţionare a supunerii sociale. În armata democratică, soldatul ajunge destul de uşor să devină insensibil la orice lucru, cu excepţia ordinului şefilor săi. El acţionează fără să gândească, triumfă fără ardoare şi moare fără să se plângă. În această stare, el nu mai este un om, ci un animal periculos, dresat pentru război.

Trebuie ca popoarele democratice să se convingă că nu vor putea obţine niciodată de la soldaţii lor acea supunere oarbă, totală, resemnată şi mereu egală pe care le-o impun fără greutate popoarele aristocratice. Starea societăţii nu îi pregăteşte pentru aşa ceva; ei ar risca să îşi piardă avantajele naturale dorind să capete în mod artificial altele. La popoarele democratice, disciplina militară nu trebuie să încerce să le distrugă avântul liber al sufletelor; ea nu poate aspira decât să îl dirijeze; supunerea pe care o creează ea este mai puţin strictă, dar mai avântată şi mai inteligentă. Sursa ei se află în voinţa celui care se supune; ea nu se sprijină numai pe instinctul lui, dar şi pe raţiunea sa; aşa că se restrânge adesea în măsura în care pericolul o face necesară. Disciplina unei armate aristocratice slăbeşte uşor în război deoarece această disciplină se bazează pe deprinderi, iar războiul tulbură aceste deprinderi. Dimpotrivă, disciplina unei armate democratice se întăreşte în faţa duşmanului deoarece atunci fiecare soldat vede foarte clar că trebuie să tacă şi să asculte pentru a putea învinge.

Popoarele care au făcut lucrurile cele mai importante cu ajutorul războiului nu au cunoscut altă disciplină decât aceea despre care vorbesc. La cei vechi, nu se primeau în armată decât oamenii liberi şi cetăţenii, care se deosebeau puţin unii de ceilalţi şi erau obişnuiţi să se comporte între ei ca între egali. În acest sens, putem spune că armatele

din Antichitate erau democratice, deşi ele ieşeau din sânul aristocraţiei; în aceste» armate, între ofiţer şi soldat domnea un fel de fraternitate familiară. Ne convingem citind *Viaţa marilor căpitani* a lui Plutarh. În ea, soldaţii se adresează necontenit şi foarte liber generalilor iar aceştia îi ascultă cu bumăvoinţă şi le răspund. îi conduc prin vorbe şi exemple mai mult decât prin constrângere şi pedepse. Ai spune că sunt şi tovarăşi şi şefi.

Nu ştiu dacă soldaţii greci şi romani au perfecţionat vreodată micile detalii ale disciplinei militare aşa cum au făcut-o ruşii; dar aceasta nu l-a împiedicat pe Alexandru să cucerească Asia, iar Roma să cucerească lumea.

Capitolul XXVI

CÂTEVA CONSIDERAŢII DESPRE RĂZBOI ÎN SOCIETĂŢILE DEMOCRATICE

Când principiul egalităţii se dezvoltă nu numai la o naţiune, ci, în acelaşi timp, la mai multe popoare vecine, aşa cum se vede în zilele noastre în Europa, oamenii care trăiesc în aceste ţări diferite, în pofida deosebirilor de limbă, obiceiuri şi legi, se aseamănă totuşi prin faptul că se tem tot atât de mult de război iar pentru pace au aceeaşi dragoste.[19] în zadar îi înarmează ambiţia sau mânia pe prinţi, un fel de apatie şi de bunăvoinţă generală îi potoleşte în pofida lor şi face ca sabia să le cadă din mâini; războaiele devin mai rare.

Pe măsură ce egalitatea, dezvoltându-se în acelaşi timp în mai multe ţări, îi împinge simultan pe oamenii care le locuiesc spre industrie şi comerţ, nu numai gusturile lor încep să se asemene, dar şi interesele lor se amestecă şi se

19 Teama pe care o au popoarele europene faţă de război nu ţine numai de progresul pe care l-a făcut la ele egalitatea; cred că nu e nevoie să îl fac pe cititor atent la acest lucru. Independent de această cauză permanentă, mai există multe cauze accidentale care sunt foarte puternice. Voi cita, înaintea tuturor, dezgustul enorm lăsat de războaiele Revoluţiei şi ale Imperiului.

împletesc în aşa fel încât nicio naţiune nu poate face altora rău fără ca ea să resimtă acelaşi rău şi toate ajung să privească războiul ca pe o calamitate aproape tot atât de mare pentru învingător cât şi pentru învins.

Aşadar, pe de o parte, este greu în vremurile democratice să determini popoarele să se lupte între ele; dar, pe de alta, este aproape imposibil ca două popoare să poarte război numai între ele. Interesele lor sunt atât de împletite, opiniile şi cerinţele lor atât de asemănătoare, încât nimeni nu ar putea sta liniştit când ceilalţi se agită. Războaiele devin astfel mai rare; dar când apar, se desfăşoară pe un câmp mult mai vast.

Popoarele democratice care se învecinează nu devin doar asemănătoare în câteva privinţe, aşa cum am spus mai sus; ele ajung să se asemene în aproape toate privinţele.[20]

Or, această asemănare a popoarelor are, în ceea ce priveşte războiul, consecinţe foarte importante.

Când mă întreb de ce confederaţia helvetică din secolul al XV-lea făcea să tremure cele mai mari şi mai puternice naţiuni ale Europei în vreme ce, în zilele noastre, puterea ei se află într-un raport precis cu populaţia ei, îmi dau seama că elveţienii au devenit aidoma celorlalţi oameni care îi înconjoară iar aceştia asemenea elveţienilor; astfel încât, diferenţa dintre ei constând doar în număr, victoria aparţine în mod necesar numai batalioanelor celor mai mari. Unul din rezultatele revoluţiei democratice care se înfăptuieşte în Europa este deci de a face ca pe toate câmpurile de luptă să domine forţa numerică şi să constrângă toate naţiunile mici să se

20 Acest lucru decurge nu numai din faptul că popoarele au aceeaşi stare socială, ci şi din faptul că această stare socială este astfel constituită încât îi determină în mod firesc pe oameni să se imite şi să se contopească.

asocieze celor mari sau cel puţin să adopte politica acestora.

Cauza determinantă a victoriei fiind numărul, rezultă de aici că fiecare popor trebuie să îşi îndrepte toate eforturile pentru a aduce cât mai mulţi oameni posibil pe câmpul de luptă.

Când în armată se putea înrola o categorie specială de trupe superioară tuturor celorlalte, cum era infanteria elveţiană sau cavaleria franceză din secolul al XVI-lea, nu se considera că ar fi fost nevoie să se mobilizeze o armată numeroasă; dar lucrurile nu mai stau astfel când toţi soldaţii sunt la fel.

Aceeaşi cauză care duce la apariţia acestei noi cerinţe dă şi mijloacele de a o satisface. Deoarece, aşa cum am spus, când toţi oamenii sunt asemănători, toţi sunt slabi. Puterea socială are fireşte mult mai multă vigoare la popoarele democratice decât oriunde. Aceste popoare, resimţind dorinţa de a chema toată populaţia virilă sub arme, au deci şi capacitatea de a o reuni; ceea ce face ca, în vremurile de egalitate, armatele să pară a spori în număr pe măsură ce dispare spiritul militar.

În aceleaşi vremuri, modul de a purta război se schimbă şi el din aceleaşi cauze.

Machiavelli spune în cartea sa *Principele* „că este mai greu să subjugi un popor care are drept şefi un prinţ şi nişte baroni decât o naţiune care este condusă de un prinţ şi de nişte sclavi”. Ca să nu jignim pe nimeni, să înlocuim pe sclavi cu funcţionarii publici şi vom obţine un mare adevăr ce se poate aplica foarte bine la subiectul nostru.

Îi este foarte greu unui mare popor aristocratic să-şi cucerească vecinii şi să fie cucerit de către ei. El nu îi poate cuceri deoarece nu poate niciodată aduna şi ţine multă vreme împreună toate forţele sale; şi nu poate fi cucerit deoarece duşmanul găseşte peste tot mici nuclee

de rezistenţă care îl opresc. Voi compara războiul într-o ţară aristocratică cu războiul într-o ţară muntoasă: învinşii găsesc întotdeauna ocazia de a se grupa pe poziţii noi şi de a rezista acolo.

Contrarul se constată cu exactitate la naţiunile democratice.

Acestea aduc cu uşurinţă toate forţele lor disponibile pe câmpul de luptă şi, când naţiunea este bogată şi numeroasă, ea devine lesne cuceritoare; dar o dată ce a fost învinsă şi s-a pătruns pe teritoriul ei, îi rămân puţine resurse, iar dacă pierde capitala, naţiunea este pierdută. Faptul se explică foarte bine: fiecare cetăţean fiind foarte izolat şi foarte slab, nimeni nu se poate apăra singur şi nici nu poate oferi altora un punct de sprijin. Într-o ţară democratică, numai statul este puternic; forţa militară a statului fiind redusă datorită distrugerii armatei sale iar puterea civilă paralizată prin luarea capitalei, restul nu mai formează decât o mulţime fără ordine şi fără forţă care nu poate lupta împotriva puterii organizate care o atacă; ştiu că se poate reduce pericolul creând anumite libertăţi şi, în consecinţă, rezistenţe locale, în provincii, dar acest remediu va fi întotdeauna insuficient.

Nu numai că populaţia nu va mai putea atunci continua războiul, dar ne putem teme că ea nu va mai dori să încerce să-l continue.

Conform drepturilor omului, adoptate de naţiunile civilizate, războaiele nu au drept scop însuşirea bunurilor particularilor, ci numai pe acela de a pune mâna pe puterea politică. Proprietatea privată nu este distrusă decât din întâmplare şi pentru a se atinge obiectivul amintit.

Când o naţiune aristocratică este invadată după înfrângerea armatei sale, nobilii, deşi sunt în acelaşi timp şi cei bogaţi, preferă să continue să se apere individual

decât să se supună; deoarece, dacă învingătorul ar rămâne stăpânul ţării, el le-ar lua puterea politică, la care ţin şi mai mult decât la bunurile lor; preferă, aşadar, lupta în locul cuceririi care este pentru ei cea mai mare nenorocire şi antrenează lesne în lupta lor poporul deoarece acesta a căpătat de multă vreme obiceiul de a-i urma şi de a-i asculta şi care, de altfel, nu are aproape nimic de pierdut în război.

Dimpotrivă, la o naţiune unde domneşte egalitatea de condiţii, fiecare cetăţean nu participă decât într-o măsură foarte mică la puterea politică şi adesea nu participă deloc; pe de altă parte, toţi sunt independenţi şi au bunuri de pierdut; astfel încât se tem mai puţin de cucerire şi mai mult de război decât un popor aristocratic. Va fi întotdeauna greu să determini o populaţie democratică să ia armele când războiul se va duce pe teritoriul său. Iată de ce este necesar să dai acestor popoare drepturi şi un spirit politic care să inspire fiecărui cetăţean câteva din interesele care îi fac pe nobili să acţioneze în aristocraţii.

Trebuie ca prinţii şi ceilalţi şefi ai naţiunilor democratice să aibă mereu prezent în minte: numai dragostea şi deprinderea libertăţii pot lupta cu succes împotriva deprinderii şi dragostei pentru bunăstare. Nu îmi închipui, în caz de nenorocire, nimic mai uşor de a fi cucerit decât un popor democratic care nu are instituţii libere.

Odinioară, se mergea la luptă cu soldaţi puţini; se dădeau lupte mărunte şi se făceau asedii îndelungate. Acum, se dau bătălii mari şi imediat ce se poate înainta liber, se aleargă spre capitală pentru a termina războiul dintr-odată.

Se spune că Napoleon a inventat acest nou sistem. Crearea unui asemenea sistem nu depinde de un om, oricare ar fi el. Felul în care Napoleon a dus războiul i-a

fost inspirat de starea societăţii din vremea lui şi a reuşit pentru că acest mod se potrivea de minune cu starea societăţii şi pentru că el îl folosea pentru prima dată. Napoleon a fost primul care a parcurs în fruntea unei armate drumul către toate capitalele, însă distrugerea societăţii feudale a fost cea care i-a deschis acest drum. Avem tot dreptul să credem că, dacă acest om extraordinar s-ar fi născut acum trei sute de ani, el nu ar fi cules aceleaşi roade cu metoda sa sau, mai curând, ar fi găsit o altă metodă.

Nu voi mai adăuga decât un singur cuvânt în legătură cu războaiele civile, deoarece mă tem că pun la grea încercare răbdarea cititorului.

Majoritatea lucrurilor pe care le-am spus în legătură cu războaiele purtate în alte ţări se aplică, cu şi mai mare îndreptăţire, la războaiele civile. Oamenii care trăiesc în ţările democratice n-au de la sine un spirit militar: ei îl capătă uneori când au fost duşi fără voia lor pe câmpul de bătălie; dar ca din proprie iniţiativă să se ridice în masă şi să se expună de bunăvoie dezastrelor războiului şi mai ales acelora pe care le aduce un război civil, iată o hotărâre pe care omul din democraţii nu o ia uşor. Numai cei mai aventurieri cetăţeni consimt să se arunce într-o asemenea nesocotinţă; masa populaţiei nu se mişcă.

Chiar dacă ar dori să acţioneze, ea nu ar putea-o face cu uşurinţă; deoarece în rândurile ei nu se găsesc influenţe vechi şi bine stabilite cărora să vrea să li se supună, nici şefi deja cunoscuţi care să îi adune pe nemulţumiţi, să-i ordoneze şi să îi conducă; nici puteri politice plasate sub puterea naţională şi care să sprijine cu eficacitate împotrivirea faţă de aceasta.

În ţările democratice, puterea morală a majorităţii este uriaşă, iar forţele materiale de care dispune nu pot fi comparate cu cele ce pot fi reunite împotriva ei. Partidul

care se află în majoritate, care vorbeşte în numele ei şi îi utilizează forţa, triumfă deci, într-o clipă şi fără greutate, în faţa tuturor împotrivirilor unor indivizi. Nici măcar nu le lasă timp să apară; îi zdrobeşte în faşă.

Cei care, la aceste popoare, vor să facă o revoluţie cu ajutorul armelor, nu au alte resurse decât să pună mâna prin surprindere pe întreaga maşinărie a guvernului, lucru ce se poate face mai degrabă printr-un atac neaşteptat decât printr-un război; căci, în momentul în care izbucneşte un război în toată regula, partidul care reprezintă statul poate fi aproape întotdeauna sigur de victorie.

Singurul caz când se poate naşte un război civil ar fi acela când armata s-ar împărţi, o parte înălţând stindardul revoltei, iar cealaltă rămânând credincioasă. O armată alcătuieşte o mică societate strâns unită şi foarte vie, capabilă să se menţină singură o bucată de vreme. Războiul poate fi sângeros; dar el nu va dura mult; deoarece armata revoltată va atrage de partea ei guvernul, fie numai arătându-şi forţa, fie datorită primei ei victorii şi războiul se va încheia; sau, lupta va izbucni şi o parte din armată, care nu se sprijină pe puterea organizată a statului, se va dispersa de la sine curând ori va fi distrusă.

Putem deci admite, ca un adevăr general, că în vremurile de egalitate, războaiele civile vor deveni mult mai rare şi mai scurte.[21]

PARTEA A PATRA

DESPRE INFLUENŢA EXERCITATĂ DE IDEILE ŞI SENTIMENTELE DEMOCRATICE ASUPRA SOCIETĂŢII

21 Este de la sine înţeles că vorbesc aici despre naţiunile democratice distincte şi nu despre naţiunile democratice confederate. în confederaţii, puterea preponderentă aflându-se întotdeauna, în pofida aparenţelor, în guvernele statelor şi nu în guvernul federal, războaiele civile nu sunt decât războaie deghizate, purtate pe alte teritorii.

POLITICE

Nu mi-aş face bine datoria faţă de subiectul acestei cărţi dacă, după ce am arătat ideile şi sentimentele pe care le inspiră egalitatea, nu aş arăta, în încheiere, care este influenţa generală pe care aceste sentimente şi idei o pot exercita asupra guvernelor societăţilor omeneşti.

Pentru a reuşi, voi fi obligat să revin adesea la cele spuse mai înainte. Dar sper că cititorul nu va refuza să mă urmeze, când căile care îi sunt deja cunoscute îl vor conduce spre noi adevăruri.

Capitolul I

EGALITATEA DĂ ÎN MOD FIRESC OAMENILOR GUSTUL PENTRU INSTITUŢIILE LIBERE

Egalitatea, care îi face pe oameni independenţi unii faţă de alţii, îi determină să capete deprinderea şi gustul de a nu urma, în acţiunile lor individuale, decât propria voinţă. Această totală independenţă, de care se bucură permanent faţă de egalii lor şi în viaţa lor particulară, îi predispune la a vedea cu nemulţumire orice autoritate şi le inspiră curând ideea şi dragostea pentru libertatea politică. Oamenii care trăiesc în aceste vremuri merg deci pe un drum firesc care îi duce spre instituţiile libere. Luaţi la întâmplare unul dintre ei; ajungeţi, dacă e posibil, până la primele sale înclinaţii; veţi afla că, dintre diferitele forme de guvernământ, cel pe care îl concepe în primul rând şi pe care îl apreciază cel mai mult este guvernul al cărui şef a fost ales de el şi ale cărui acţiuni sunt controlate de el.

Dintre toate consecinţele politice pe care le produce egalitatea de condiţii, prima care îţi izbeşte privirea şi de care spiritele timide se tem cel mai mult este această dragoste pentru independenţă şi nu putem spune că ele greşesc întru totul, deoarece anarhia are caracteristici mult mai înspăimântătoare în ţările democratice decât în

alte părţi. Cum cetăţenii nu se influenţează reciproc, în momentul în care puterea naţională care îi ţine pe toţi la locurile lor nu mai există, se pare că dezordinea trebuie să ajungă imediat la apogeul său şi că, fiecare cetăţean, retrăgându-se, corpul social se va afla dintr-odată pulverizat.

Cu toate acestea, sunt convins că anarhia nu este cel mai mare rău de care au a se teme vremurile democratice, ci cel mai mic.

Egalitatea produce, într-adevăr, două tendinţe: una îi duce direct pe oameni spre independenţă şi îi poate împinge brusc până la anarhie, cealaltă duce pe un drum mai lung, mai ascuns, dar mai sigur către aservire.

Popoarele văd cu uşurinţă prima tendinţă şi i se opun; se lasă duşi de cealaltă fără s-o vadă; este un fapt deosebit de important şi trebuie să îl arătăm.

În ceea ce mă priveşte, departe de a reproşa egalităţii nesupunerea pe care o inspiră, o laud tocmai pentru acest motiv. O admir văzând-o cum depune în adâncul minţii şi al inimii fiecărui om acea noţiune confuză şi acea tendinţă instinctivă spre independenţa politică, pregătind astfel leacul pentru răul căruia îi dă naştere. Din acest punct de vedere mă interesează.

Capitolul II

IDEILE POPOARELOR DEMOCRATICE ÎN MATERIE DE GUVERNARE SUNT ÎN MOD FIRESC FAVORABILE CONCENTRĂRII PUTERILOR

[Noţiunile principale pe care şi le formează oamenii în materie de guvernare nu sunt pe de-a-ntregul arbitrare. Ele apar în fiecare epocă din starea socială şi spiritul mai curând le primeşte decât le creează.]

Ideea de puteri secundare, aşezate între suveran şi supuşi, a apărut în mod firesc în imaginaţia popoarelor aristocratice deoarece aceste puteri cuprindeau în ele

indivizi sau familii pe care naşterea, inteligenţa, bogăţia îi plasau în afara oricărei comparaţii iar ei păreau sortiţi să comande. Această idee este în mod firesc absentă din mintea oamenilor din vremurile de egalitate, din motive opuse; ea nu poate fi introdusă decât în mod artificial şi menţinută cu greutate; deoarece aceşti oameni concep, ca să spunem aşa, fără să se gândească ideea unei puteri unice şi centrale care să îi conducă singură pe toţi cetăţenii.

De altfel, în politică ca şi în filosofie şi în religie, inteligenţa popoarelor democratice primeşte cu uşurinţă ideile simple şi generale. Sistemele complicate i se par respingătoare şi îi place să-şi închipuie o naţiune mare în care toţi cetăţenii seamănă cu un singur model şi sunt dirijaţi de o singură putere.

După ideea unei puteri unice şi centrale, cea care se prezintă în modul cel mai spontan spiritului oamenilor din vremurile de egalitate este ideea unei legislaţii uniforme. Cum fiecare dintre ei se vede prea puţin diferit de vecinii săi, el nu înţelege bine de ce regula care se poate aplica unui om nu se poate aplica tuturor celorlalţi. Raţiunea sa respinge cele mai mici privilegii. Cele mai mici deosebiri între instituţiile politice ale poporului îl ofensează, iar uniformitatea legislativă i se pare a fi prima condiţie a unei bune guvernări.

Îmi dau însă seama că această noţiune de regulă uniformă, impusă în mod egal tuturor membrilor corpului social, este oarecum străină spiritului uman din vremurile aristocratice. Acesta nu o acceptă defel sau o respinge.

Aceste tendinţe opuse ale inteligenţei sfârşesc, de o parte cât şi de alta, prin a deveni nişte instincte atât de oarbe şi nişte deprinderi atât de puternice încât ele conduc încă faptele în pofida acţiunilor specifice. Cu toată imensa diversitate din Evul Mediu, se întâlneau uneori indivizi

perfect asemănători; ceea ce nu îl împiedica pe legislator să dea fiecăruia dintre ei îndatoriri diferite şi drepturi diferite. În zilele noastre, dimpotrivă, guvernele se istovesc încercând să impună aceleaşi obiceiuri şi aceleaşi legi unor oameni care încă nu se aseamănă.

Pe măsură ce condiţiile devin egale la un popor, indivizii apar mai mici iar societatea mai mare, sau, mai degrabă, fiecare cetăţean, devenit asemenea tuturor celorlalţi, se pierde în mulţime şi nu mai vedem decât imaginea uriaşă şi minunată a poporului.

Aceasta dă în mod firesc oamenilor din vremurile democratice o opinie foarte înaltă despre privilegiile societăţii şi o idee foarte măruntă despre drepturile individului. Ei admit lesne că interesul societăţii înseamnă tot şi că interesul individului nu înseamnă nimic. Admit fără dificultate că puterea care reprezintă societatea are mult mai multă inteligenţă şi înţelepciune decât oricare dintre oamenii care o alcătuiesc şi că datoria ei, ca şi dreptul ei, este de a lua pe fiecare cetăţean de mână şi a-l conduce.

Dacă îi examinăm îndeaproape pe contemporanii noştri şi ajungem până la sursa opiniilor lor politice, vom găsi acolo câteva dintre ideile pe care le-am prezentat mai sus şi ne vom mira, poate, aflând atâta consimţământ la nişte oameni care se războiesc adesea între ei.

Americanii cred că, în fiecare stat, puterea socială trebuie să emane direct de la popor; dar odată această putere constituită, ei nu îi mai pun, ca să spunem aşa, limite; recunosc fără greutate că ea are dreptul de a face orice.

În ceea ce priveşte privilegiile speciale acordate unor oraşe, unor familii sau unor indivizi, n-au mai păstrat din acestea nici măcar ideea. Spiritul lor nu a prevăzut niciodată situaţia că legea nu poate fi aplicată uniform

tuturor părţilor ce alcătuiesc un stat şi nici tuturor oamenilor care trăiesc în el.

Aceste opinii se răspândesc tot mai mult în Europa; ele se introduc chiar la naţiunile care resping cu cea mai mare violenţă principiul suveranităţii poporului. Ele dau puterii o altă origine decât americanii; dar concep puterea cu aceleaşi caracteristici. La toate, noţiunea de putere intermediară devine neclară şi dispare. Ideea unui drept inerent anumitor indivizi dispare rapid din mintea oamenilor; ideea dreptului atotputernic şi, ca să spunem aşa, unic al societăţii îi ia locul. Aceste idei prind rădăcini şi cresc pe măsură ce condiţiile devin mai egale iar oamenii mai asemănători; egalitatea le dă naştere iar ele, la rândul lor, grăbesc înaintarea egalităţii. (F)

În Franţa, unde revoluţia despre care vorbesc este mai avansată decât la oricare popor european, aceste opinii au pus cu totul stăpânire pe inteligenţă. Dacă ascultăm cu atenţie vocea diferitelor partide de la noi, vom vedea că nu există nimeni care să nu le adopte. Majoritatea apreciază că guvernul nu acţionează bine; dar toţi cred că guvernul trebuie să acţioneze necontenit şi să se ocupe de tot. Chiar cei care se războiesc crâncen între ei sunt de acord asupra acestui punct. Unitatea, ubicuitatea, omnipotenţa puterii sociale, uniformitatea regulilor sale formează trăsătura cea mai remarcabilă care caracterizează toate sistemele politice apărute până în zilele noastre. Le regăsim la baza celor mai bizare utopii. Spiritul uman continuă să urmărească aceste idei când visează.

Dacă aceste idei apar spontan în mintea unor indivizi, ele se ivesc şi mai uşor în imaginaţia prinţilor.

În vreme ce vechea stare socială din Europa se deteriorează şi se dizolvă, suveranii îşi fac idei noi despre capacităţile şi îndatoririle lor; înţeleg pentru prima dată că

puterea centrală pe care o reprezintă poate şi trebuie să administreze singură şi pe un plan uniform toate treburile şi toţi oamenii. Această opinie, îndrăznesc să o spun, care nu fusese niciodată imaginată de către regii din Europa înainte de zilele noastre, pătrunde în adâncul inteligenţei prinţilor; stă acolo solid în mijlocul agitaţiei tuturor celorlalte. [Unii o văd foarte clar, toţi o întrezăresc.]

Oamenii din zilele noastre sunt deci mai puţin divizaţi decât ne-o închipuim; se ceartă necontenit pentru a şti în ce mâini va fi depusă suveranitatea; dar se înţeleg fără greutate asupra îndatoririlor şi drepturilor suveranităţii. Toţi concep guvernul cu chipul puterii unice, simple, providenţiale şi creatoare.

Toate ideile secundare, în materie de politică, sunt schimbătoare; dar ideea concentrării puterilor rămâne fixă, inalterabilă, egală cu ea însăşi. Publiciştii şi oamenii de stat o adoptă, mulţimea o acceptă imediat; cei guvernaţi şi cei care guvernează sunt de acord să o urmeze cu aceeaşi ardoare; ea este prima; pare înnăscută.

Aşadar, ea nu apare dintr-un capriciu al spiritului uman, dar este o condiţie firească a stării actuale a omului.

Capitolul III

CUM ACORDUL DINTRE SENTIMENTELE ŞI IDEILE POPOARELOR DEMOCRATICE DUCE LA CONCENTRAREA PUTERII

Dacă oamenii, în vremurile de egalitate, concep fără greutate ideea unei mari puteri centrale, nu ne putem îndoi, pe de altă parte, că deprinderile şi sentimentele lor îi predispun să recunoască o atare putere şi să îi dea o mână de ajutor. Demonstraţia acestei idei poate fi făcută cu puţine cuvinte, majoritatea motivelor fiind deja expusă în altă parte.

Oamenii care trăiesc în ţările democratice, neavând nici superiori, nici inferiori, nici asociaţi obişnuiţi şi

necesari, se închid de bunăvoie în ei înşişi şi se apreciază în mod izolat. Am avut ocazia să o demonstrez pe larg când am vorbit despre individualism.

Deci, numai cu greu se smulg aceşti oameni de la treburile personale pentru a se ocupa de treburile comune; înclinaţia lor firească este de a lăsa grija acestora singurului reprezentant evident şi permanent al intereselor colective, care este statul.

Nu numai că nu au de la sine gustul de a se ocupa de treburile publice, dar adesea le lipseşte timpul pentru a o face. Viaţa particulară este atât de activă în vremurile democratice, atât de agitată, atât de plină de dorinţe, de acaparată de muncă, încât aproape că fiecărui om nu îi mai rămâne nici energie, nici timp pentru viaţa politică.

Nu sunt eu acela care să neg că atari înclinaţii nu simt de neînvins, deoarece scopul meu principal scriind această carte a fost de a le combate. Susţin numai că, în zilele noastre, o forţă ascunsă le dezvoltă necontenit în inima omenească şi este suficient să nu le opreşti ca ele să o cuprindă cu totul.

Am mai avut prilejul să arăt cum dragostea tot mai mare pentru bunăstare şi natura mobilă a proprietăţii dau popoarelor democratice un sentiment de teamă faţă de dezordinea materială. Dragostea pentru liniştea publică este adesea singura pasiune politică pe care o mai păstrează aceste popoare şi ea devine la ele tot mai activă şi tot mai puternică pe măsură ce toate celelalte slăbesc şi dispar; faptul îi predispune în mod firesc pe cetăţeni să dea necontenit puterii centrale, sau să o lase să ia, noi drepturi, deoarece această putere pare a fi, în concepţia lor, singura care apărându-se pe ea însăşi are interesul şi mijloacele de a-i apăra de anarhie.

Cum, în vremurile de egalitate, nimeni nu este obligat să îşi pună puterea la dispoziţia semenului său şi

nimeni nu are dreptul să aştepte de la semenul său un mare sprijin, fiecare este totodată independent şi slab. Aceste două stări, pe care nu trebuie să le privim nici separat, nici să le contopim, dau cetăţeanului din democraţii tendinţe foarte contrarii. Independenţa sa îl face să fie plin de încredere şi de mândrie în mijlocul egalilor săi, iar slăbiciunea îl face să resimtă, din când în când, nevoia unui ajutor străin pe care nu îl poate aştepta de la niciunul dintre ei, deoarece toţi sunt neputincioşi şi rezervaţi. În această extremă, el îşi întoarce firește privirile către această fiinţă uriaşă, singura care se înalţă în mijlocul decăderii generale. Către ea îl îndreaptă necontenit nevoile sale şi mai ales dorinţele sale şi ajunge să o privească drept sprijinul unic şi necesar al slăbiciunii individului.[22]

22 în societăţile democratice, doar puterea centrală are o oarecare stabilitate şi o oarecare permanenţă în acţiunile sale. Toţi cetăţenii se agită necontenit şi se transformă. Or, e în natura oricărui guvern de a voi să-şi mărească continuu sfera puterii. Este deci foarte greu ca acesta să nu reuşească cu timpul, deoarece acţionează cu o idee fixă şi o voinţă continuă asupra unor oameni a căror poziţie, idei şi dorinţe se schimbă zilnic.

Se întâmplă adesea ca cetăţenii să lucreze pentru el fără să o dorească.

Vremurile democratice sunt vremuri de încercări, de inovaţii şi de aventură. Se găseşte întotdeauna o mulţime de oameni care s-au angajat într-o activitate dificilă sau nouă pe care o urmăresc separat fără să se preocupe de semenii lor. Aceşti indivizi admit, ca principiu general, că puterea publică nu trebuie să intervină în treburile particulare; dar, prin excepţie, fiecare doreşte ca ea să îl ajute în chestiunea specială care îl preocupă şi caută să atragă activitatea guvernului de partea sa, dorind în acelaşi timp să o restrângă în toate celelalte.

O mulţime de oameni, având concomitent asupra unei mulţimi de subiecte diferite această părere specială, sfera puterii centrale se extinde pe nesimţite în toate direcţiile deşi fiecare dintre ei doreşte să o restrângă. Un guvern democratic îşi sporeşte deci atribuţiile prin

Faptul este suficient pentru a ne face să înţelegem ce se petrece adesea la popoarele democratice unde vedem oameni care-şi suportă cu greu superiorii, îndurând cu răbdare un stăpân şi arătându-se mândri şi totodată servili.

Ura pe care oamenii o au faţă de privilegii creşte pe măsură ce privilegiile devin mai rare şi mai mici, aşa încât am spune că pasiunile democratice se înfierbântă chiar mai mult atunci când au mai puţine motive. Am arătat deja cauza acestui fenomen. Când condiţiile sunt inegale, nu există o inegalitate atât de mare încât să rănească; în vreme ce, cea mai mică deosebire pare şocantă în mijlocul uniformităţii generale; vederea ei devine tot mai greu de suportat pe măsură ce uniformitatea este mai totală. Este deci firesc ca dragostea pentru egalitate să crească necontenit odată cu egalitatea; satisfăcând-o, o dezvoltăm.

Această ură perpetuă şi din ce în ce mai aprinsă care însufleţeşte popoarele democratice împotriva celor mai mici privilegii favorizează în mod ciudat concentrarea treptată a tuturor drepturilor politice în mâinile unui singur reprezentant al statului. Suveranul, fiind în mod necesar şi fără contestaţie deasupra tuturor cetăţenilor, nu aţâţă invidia nici unuia dintre ei şi fiecare crede că ia de la egalii săi toate prerogativele pe care le acordă suveranului.

Omul vremurilor democratice nu ascultă decât cu o extremă repulsie de vecinul său care este egalul său; refuză să recunoască acestuia o inteligenţă superioară celei pe care o are el; nu are încredere în justiţia acestuia şi îi priveşte cu invidie puterea; se teme de el şi îl

---

simplul fapt că el dăinuie. Timpul lucrează pentru el; toate calamităţile sunt în folosul lui; pasiunile indivizilor îl ajută chiar fără voia lor şi putem spune că devine cu atât mai centralizat cu cât societatea democratică este mai bătrână.

dispreţuieşte; îi place să îl facă să simtă mereu dependenţa lor comună faţă de acelaşi stăpân.

Orice putere centrală care urmează aceste tendinţe fireşti iubeşte egalitatea şi o favorizează; deoarece egalitatea uşurează în mod deosebit acţiunea unei atari puteri, o extinde şi o asigură.

Mai putem spune că orice guvern central adoră uniformitatea [legislativă]; uniformitatea îl scuteşte de examinarea unei infinităţi de detalii de care ar trebui să se ocupe, în cazul în care ar trebui să creeze o regulă pentru oameni în loc să îi supună pe toţi, fără deosebire, aceleiaşi reguli. Aşadar, guvernului îi place ceea ce place cetăţenilor şi urăşte, fireşte, ceea ce ei urăsc. Această comunitate de sentimente care uneşte continuu, la popoarele democratice, într-un acelaşi gând pe individ şi pe suveran, stabileşte între ei o simpatie ascunsă şi permanentă. I se iartă guvernului greşelile făcute în beneficiul gusturilor sale, încrederea publică nu îl părăseşte decât cu greu în toiul exceselor sau erorilor sale şi se întoarce la el de îndată ce acesta o cheamă. Popoarele democratice urăsc adesea pe deţinătorii puterii centrale; dar iubesc întotdeauna această putere.

[Am spus că în vremurile de egalitate ideea unor puteri intermediare plasate între simplii particulari şi guvern nu se iveşte firesc în mintea omenească. Adaug că oamenii care trăiesc în aceste vremuri nu concep decât cu neîncredere atari puteri şi nu li se supun decât cu greu.]

Aşadar, am ajuns pe două căi diferite la acelaşi scop. Am arătat că egalitatea inspira oamenilor ideea unui guvern unic, uniform şi puternic. Am demonstrat, mai sus, că ea le dă şi gustul de a avea un astfel de guvern; naţiunile din zilele noastre tind, aşadar, către un guvern de acest fel. Tendinţa naturală a minţii şi inimii lor le duce la aşa ceva şi le este de ajuns să nu se oprească pentru a-şi

atinge scopul.

Părerea mea este că, în vremurile democratice care vor apărea, independenţa individuală şi libertăţile locale vor fi întotdeauna un produs al iscusinţei. Guvernarea firească va fi centralizarea. (G)

Capitolul IV

DESPRE CÂTEVA CAUZE DEOSEBITE ŞI ACCIDENTALE CARE AJUNG SĂ DETERMINE UN POPOR DEMOCRATIC SĂ CENTRALIZEZE PUTEREA SAU ÎL ABAT DE LA ACEASTA

Dacă toate popoarele democratice sunt atrase instinctiv spre centralizarea puterilor, ele tind către acest fapt într-un mod inegal. Lucrul depinde de circumstanţele specifice care pot dezvolta sau restrânge efectele naturale ale stării sociale. Aceste circumstanţe simt în număr foarte mare; nu voi vorbi decât despre câteva.

La oamenii care au trăit liberi multă vreme înainte de a deveni egali, înclinaţiile date de libertate luptă până la un anumit punct împotriva tendinţelor inspirate de egalitate; şi, deşi la ei puterea centrală îşi sporeşte privilegiile, indivizii nu îşi pierd niciodată pe de-a-ntregul independenţa.

Dar când egalitatea se dezvoltă la un popor care nu a cunoscut niciodată sau care nu cunoaşte de prea multă vreme libertatea, aşa cum se vede pe continentul european, vechile deprinderi ale naţiunii ajungând să se combine brusc şi printr-un fel de atracţie naturală cu deprinderile şi doctrinele noi care apar din starea socială, toate puterile par că aleargă de la sine spre centru; se adună acolo cu o rapiditate surprinzătoare iar statul ajunge brusc la limitele extreme ale forţei sale în vreme ce indivizii se lasă să cadă într-o clipă până la ultimul grad al slăbiciunii.

Englezii care au sosit acum trei secole pentru a

întemeia în pustietăţile Lumii Noi o societate democratică erau toţi obişnuiţi să ia parte la treburile publice în patria-mamă; cunoşteau comisiile; aveau libertatea cuvântului şi cea a presei, libertatea individuală, [tribunale independente] ideea de drept şi obişnuinţa de a recurge la el. Au strămutat în America aceste instituţii libere şi aceste moravuri virile şi ele i-au susţinut împotriva abuzurilor statului.

Deci, la americani, libertatea este cea care are vechime; egalitatea este comparativ nouă. În Europa, unde egalitatea, introdusă de către puterea absolută şi sub ochii regilor, pătrunsese deja în deprinderile popoarelor cu mult înainte ca libertatea să intre în spiritele lor, se întâmplă contrarul.

Am spus că, la popoarele democratice, guvernul nu se arăta în mod firesc spiritului uman decât sub forma unei puteri unice şi centrale şi că noţiunea de puteri intermediare nu îi era familiară. Lucrul se poate aplica cu deosebire naţiunilor democratice care au văzut principiul de egalitate triumfând cu ajutorul unei revoluţii violente. Clasele care conduceau treburile locale dispărând brusc după această furtună iar mulţimea confuză care rămânea neavând încă nici organizarea, nici deprinderile care să îi permită să ia în mâini administrarea acestor treburi, nu se mai vedea decât statul, singurul capabil să îşi asume sarcina guvernării. Centralizarea devine un fapt oarecum necesar.

Nu trebuie nici să îl lăudăm, nici să îl învinuim pe Napoleon pentru a fi concentrat în mâinile sale aproape toate puterile administrative; căci, după brusca dispariţie a nobilimii şi a înaltei burghezii, aceste puteri îi reveneau de la sine; i-ar fi fost tot atât de greu să le respingă cât şi să le ia. O asemenea cerinţă nu s-a făcut niciodată simţită la americani care, neavând revoluţie şi guvernându-se încă

de la început singuri, nu au trebuit niciodată să însărcineze statul să le fie tutore de moment.

Aşadar, centralizarea nu se dezvoltă, la un popor democratic, numai în funcţie de progresul egalităţii, ci şi în funcţie de felul cum se instituie această egalitate.

[Când condiţiile nu au devenit egale la o naţiune decât în urma unei lungi şi dificile activităţi sociale, sentimentele care au adus revoluţia democratică şi sentimentele cărora ea le-a dat naştere continuă să existe multă vreme după ea. Amintirea privilegiilor se contopeşte chiar cu privilegiile. Memoria vechilor ranguri se perpetuează. Poporul încă priveşte cu ură şi invidie rămăşiţele distruse iar nobililor, poporul le trezeşte groază. Dintr-o parte, cât şi din cealaltă, nu se întâlnesc de jur-împrejur decât vechi adversari şi care mai de care se aruncă în braţele guvernului de teamă să nu cadă sub tirania vecinilor săi. *1*

Şi astfel, tendinţele politice pe care le insuflă egalitatea sunt cu atât mai puternice la un popor cu cât condiţiile au fost mai inegale şi cu cât egalitatea a întâmpinat mai multe dificultăţi pentru a se instaura.

Americanii au venit egali pe pământul pe care îl ocupă. N-au avut niciodată de distrus nici privilegii de naştere, nici de avere. În mod firesc, nu resimt niciun fel de ură unii faţă de alţii. Se supun deci de bunăvoie administraţiei exercitate de semenii lor deoarece nici nu îi urăsc, nici nu se tem de ei.]

La începutul unei mari revoluţii democratice şi când războiul între diferitele clase nu e decât în faza iniţială, poporul se străduieşte să centralizeze administraţia publică în mâinile guvernului pentru a smulge aristocraţiei conducerea treburilor locale. Dimpotrivă, spre sfârşitul acestei revoluţii, cea care încearcă de obicei să predea statului conducerea tuturor treburilor este aristocraţia,

deoarece se teme de meschina tiranie a poporului, devenit egalul ei şi adesea stăpânul ei.

Aşadar, cea care se străduieşte ca prerogativele puterii să crească nu este întotdeauna aceeaşi clasă de cetăţeni; dar, atâta vreme cât durează revoluţia democratică, se găseşte întotdeauna în naţiune o clasă puternică prin număr sau prin bogăţie pe care pasiuni speciale şi interese specifice o determină să centralizeze administraţia publică, independent de ura pentru guvernul vecinului, care este un sentiment general şi permanent la popoarele democratice. Putem constata că, în vremea noastră, cele care se străduiesc din toate puterile să distrugă independenţa locală şi să strămute administraţia de pe toate punctele circumferinţei spre centru sunt clasele inferioare din Anglia, în vreme ce clasele superioare fac eforturi să menţină această administraţie în vechile ei limite. Pot să prezic că va veni o zi când vom asista la un spectacol total opus.

Ceea ce precedă ne face să înţelegem de ce puterea socială trebuie să fie întotdeauna mai puternică şi individul mai slab la un popor democratic care a ajuns la egalitate datorită unei lungi şi dificile activităţi sociale, decât într-o societate democratică unde, de la început, cetăţenii au fost întotdeauna egali. Este tocmai ce dovedeşte exemplul americanilor.

Oamenii care locuiesc în Statele Unite nu au fost niciodată separaţi de vreun privilegiu; nu au cunoscut niciodată relaţia reciprocă de servitor şi stăpân şi, cum nu se tem unii de alţii şi cum nu se urăsc, nu au încercat niciodată nevoia de a-l chema pe suveran ca să le conducă toate treburile. Destinul americanilor este deosebit; ei au luat de la aristocraţia engleză ideea de drepturi individuale şi gustul pentru libertăţile locale; şi au putut să păstreze atât pe una, cât şi pe cealaltă pentru că nu au trebuit să

lupte împotriva aristocraţiei.

Dacă, în toate timpurile, oamenii şi-au folosit inteligenţa ca să îşi apere independenţa, acest lucru este şi mai adevărat în vremurile democratice. Este uşor, când toţi oamenii se aseamănă, să institui un guvern unic şi atotputernic; înclinaţiile sunt suficiente. Dar le trebuie oamenilor multă inteligenţă, ştiinţă şi măiestrie pentru a organiza şi menţine, în aceleaşi împrejurări, puteri secundare şi pentru a crea, în mijlocul independenţei şi slăbiciunii individuale ale cetăţenilor, asociaţii libere în stare să lupte împotriva tiraniei fără a distruge ordinea.

Concentrarea puterilor şi aservirea individului vor creşte deci, la naţiunile democratice, nu numai proporţional cu egalitatea, ci şi în funcţie de ignoranţă.

Este adevărat că, în vremurile puţin luminate, guvernul nu are adesea inteligenţa necesară pentru a perfecţiona despotismul aşa cum nici cetăţenii nu o au pentru a i se sustrage. Dar efectul nu este defel egal de ambele părţi.

Oricât de necivilizat ar fi un popor democratic, puterea centrală care îl conduce nu este niciodată lipsită total de inteligenţă, deoarece atrage uşor puţina raţiune care se găseşte în ţară şi deoarece, la nevoie, o va căuta în afară. La o naţiune care este ignorantă şi democratică, nu se poate să nu se manifeste curând o diferenţă uriaşă între capacitatea intelectuală a suveranului şi cea a fiecăruia dintre supuşii săi. Această situaţie duce la a concentra cu uşurinţă în mâinile sale toate puterile. Puterea administrativă a statului se extinde necontenit deoarece numai el este suficient de destoinic pentru a administra.

Naţiunile aristocratice, oricât de puţin luminate am presupune că ar fi ele, nu prezintă niciodată acelaşi tablou deoarece la ele inteligenţa e destul de egal repartizată între prinţ şi cetăţenii de frunte.

Paşa care domneşte astăzi peste Egipt a găsit populaţia acestei ţări alcătuită din oameni foarte ignoranţi şi foarte egali între ei şi şi-a însuşit ştiinţa şi inteligenţa Europei pentru a guverna. Inteligenţa deosebită a suveranului, combinându-se astfel cu ignoranţa şi slăbiciunea democratică a supuşilor, a dus fără dificultate la ultima treaptă a centralizării, iar prinţul a putut să facă din ţară fabrica sa proprie iar din locuitori, muncitorii săi.

Părerea mea este că centralizarea extremă a puterii politice sfârşeşte prin a istovi societatea şi prin a slăbi astfel, cu timpul, chiar guvernul. Dar trebuie să recunosc că o forţă socială centralizată este în stare să execute lesne, într-un timp dat şi într-o anumită problemă, mari acţiuni. Lucru mai cu seamă adevărat în timp de război, când succesul depinde mai mult de uşurinţa cu care se concentrează rapid toate mijloacele într-un anumit punct, decât de amploarea acestor mijloace. Deci, în special în timp de război resimt aceste popoare dorinţa şi adesea nevoia de a spori prerogativele puterii centrale. Toate spiritele războinice iubesc centralizarea, care le sporeşte forţele, şi toate spiritile centralizatoare iubesc războiul, care forţează naţiunile să concentreze toate puterile în mâinile statului. Aşadar, tendinţa democratică care îi împinge pe oameni să multiplice necontenit privilegiile statului şi să restrângă drepturile indivizilor este mult mai rapidă şi mai continuă la popoarele democratice, supuse prin poziţia lor unor războaie de proporţii şi frecvente, şi a căror existenţă poate fi pusă adesea în primejdie mai mult decât la toate celelalte.

Am arătat cum teama de dezordine şi dragostea de bunăstare împingea pe nesimţite popoarele democratice să mărească atribuţiile guvernului central, singura putere care le părea de la sine destul de puternică, destul de inteligentă şi destul de stabilă pentru a le apăra de

anarhie. Aproape că nu mai am nevoie să adaug că toate circumstanţele speciale, care tind să transforme starea unei societăţi democratice într-o stare tulbure şi precară, sporesc acest instinct general şi îi fac pe indivizi să îşi sacrifice, din ce în ce mai mult, drepturile în favoarea liniştii.

Un popor nu este niciodată atât de dispus să mărească atribuţiile puterii centrale aşa cum este la ieşirea dintr-o revoluţie lungă şi sângeroasă care, după ce a smuls bunurile din mâinile foştilor proprietari, a zdruncinat toate credinţele, a lăsat naţiunea să fie cuprinsă de un dezlănţuite, de interese opuse şi de facţiuni adverse. Gustul pentru liniştea publică devine atunci o pasiune oarbă, iar cetăţenii sunt gata să aibă pentru ordine o dragoste extrem de dezordonată.

Am examinat mai sus câteva accidente care tind, toate, către centralizarea puterii. Nu am vorbit încă despre accidentul principal.

Prima dintre cauzele accidentale care, la popoarele democratice, pot strânge în mâinile suveranului conducerea tuturor treburilor, este originea acestui suveran şi înclinaţiile sale.

Oamenilor care trăiesc în vremurile de egalitate le place în mod firesc puterea centrală şi îi extind cu uşurinţă privilegiile; dar, dacă se întâmplă ca această putere să reprezinte cu fidelitate interesele lor şi să reproducă cu exactitate înclinaţiile lor, încrederea pe care aceştia i-o arată aproape că nu mai cunoaşte limite şi ei cred că îşi dau lor înşişi tot ceea ce acordă acestei puteri.

Atracţia puterilor administrative către centru va fi întotdeauna mai puţin uşoară şi mai puţin rapidă cu regi care mai ţin încă, chiar dacă superficial, de fosta ordine aristocratică, decât cu prinţi noi, creaţi prin propria strădanie, pe care originea, prejudecăţile, înclinaţiile,

deprinderile lor îi leagă indisolubil de cauza egalităţii. Nu vreau să spun că prinţii de origine aristocratică care trăiesc în vremurile de democraţie nu ar căuta să centralizeze. Părerea mea este că ei se străduiesc cu tot atâta sârguinţă ca şi toţi ceilalţi. Pentru ei, avantajele egalităţii se află în această direcţie; dar posibilităţile lor sunt mai mici deoarece cetăţenii, în loc să iasă în întâmpinarea dorinţelor lor, nu consimt adesea decât cu greu să-i sprijine. În societăţile democratice, centralizarea va fi întotdeauna cu atât mai mare cu cât suveranul va fi mai puţin aristocratic: iată regula.

[Nu cred defel în drepturile ereditare şi imprescriptibile ale prinţilor şi ştiu cât este de greu a menţine vechile familii ale regilor în mijlocul ideilor noi. Cu toate acestea, dinastiile vechi au, în vremurile de egalitate, avantaje speciale pe care doresc să le amintesc.]

Când un vechi neam de regi conduce o aristocraţie, prejudecăţile fireşti ale suveranului se află într-un perfect acord cu prejudecăţile fireşti ale nobililor, defectele inerente societăţilor aristocratice se dezvoltă liber şi nu îşi găsesc deloc leacul. Contrarul se întâmplă când vlăstarul unei tulpini feudale este aşezat în fruntea unui popor democratic. Prinţul înclină mereu, datorită educaţiei sale, deprinderilor şi amintirilor sale, către sentimentele pe care le inspiră inegalitatea de condiţii; iar poporul tinde necontenit, datorită stării sale sociale, către moravurile cărora le dă naştere egalitatea. Se întâmplă atunci adesea ca cetăţenii să încerce să restrângă puterea centrală, nu atât pentru că ar fi tiranică, ci pentru că este aristocratică; şi ca ei să îşi menţină cu fermitate independenţa nu numai pentru că vor să fie liberi, dar mai ales pentru că vor să rămână egali. [în acest sens, putem spune că vechile dinastii duc popoarele aristocratice la despotism, iar pe naţiunile democratice către libertate.]

O revoluţie care răstoarnă o veche familie de regi pentru a aşeza oameni noi în fruntea unui popor democratic poate slăbi pentru un moment puterea centrală; dar, oricât de anarhică ar părea aceasta la început, nu trebuie să pregetăm a prezice că rezultatul ei final şi necesar va fi extinderea şi garantarea prerogativelor acestei puteri.

Prima condiţie, şi într-un fel singura necesară pentru a ajunge la centralizarea puterii publice într-o societate democratică, este aceea de a iubi egalitatea sau de a părea că o iubeşti. Aşadar, ştiinţa despotismului, atât de complicată odinioară, se simplifică: ea se reduce, ca să spunem aşa, la un principiu unic.

Capitolul V

CUM SPOREŞTE PUTEREA SUVERANĂ LA NAŢIUNILE EUROPENE DIN ZILELE NOASTRE, DEŞI SUVERANII AU MAI PUŢINĂ STABILITATE

Dacă reflectăm asupra celor ce precedă, vom fi surprinşi şi speriaţi de a constata cum în Europa totul pare să concure la sporirea nelimitată a prerogativelor puterii centrale şi la slăbirea continuă a existenţei individului, făcând ca aceasta să devină mai subordonată şi mai precară.

Naţiunile democratice din Europa au, toate, tendinţele generale şi permanente care îi duc pe americani spre centralizarea puterilor şi, mai mult, sunt supuse unei mulţimi de cauze secundare şi accidentale pe care americanii nu le cunosc defel. S-ar spune că fiecare pas pe care îl fac spre egalitate le apropie de despotism.

Este suficient să ne uităm în jurul nostru şi la noi înşine pentru a ne convinge.

În vremurile aristocratice care ne-au precedat, suveranii din Europa fuseseră deposedaţi sau renunţaseră la mai multe din drepturile inerente puterii lor) Nu s-au

împlinit încă o sută de ani de când, la majoritatea naţiunilor europene, se întâlneau persoane particulare sau comunităţi aproape independente care administrau justiţia, recrutau şi întreţineau soldaţi, percepeau impozite, ba chiar, adesea, făceau sau explicau legile. Statul şi-a însuşit pretutindeni aceste atribute fireşti ale puterii suverane; în tot ce are legătură cu guvernarea, nu mai suportă intermediari între el şi cetăţeni şi conduce singur treburile generale. Departe de mine de a condamna această concentrare a puterilor; mă limitez numai s-o arăt.

I în aceeaşi perioadă, exista în Europa un număr mare de puteri secundare care reprezentau interesele locale şi administrau treburile locale.) Cea mai mare parte a acestor autorităţi locale a dispărut deja; toate tind să dispară rapid sau să devină total dependente. De la un capăt la celălalt al Europei, privilegiile seniorilor, libertăţile oraşelor, administraţiile provinciale sunt distruse sau vor fi distruse.

De o jumătate de secol, Europa a îndurat multe revoluţii şi contrarevoluţii care au agitat-o în sens invers. Dar toate aceste mişcări se aseamănă în privinţa unei chestiuni: au zdruncinat sau au distrus puterile secundare. Privilegiile locale pe care naţiunea franceză nu le abolise în ţările cucerite de ea au sfârşit prin a se nărui din pricina eforturilor prinţilor care au învins-o. Aceşti prinţi au respins toate noutăţile pe care Revoluţia [Franceză] le crease la ei, cu excepţia centralizării; este singurul lucru pe care au consimţit să îl păstreze.

Ceea ce vreau să remarc e faptul că toate aceste diferite drepturi care, în vremea noastră, au fost smulse unul după altul unor clase, corporaţii, oameni, nu au slujit pentru a ridica pe o bază mai democratică noi puteri secundare, ci s-au concentrat, toate, în mâinile suveranului *J* Pretutindeni, statul ajunge tot mai mult să dirijeze singur

până şi pe cei mai neînsemnaţi cetăţeni şi să conducă singur pe fiecare dintre ei în treburile cele mai mărunte.[23]

Aproape toate aşezămintele filantropice din vechea Europă se aflau în mâinile particularilor sau ale corporaţiilor; ele sunt acum, mai mult sau mai puţin, dependente de suveran şi, în mai multe ţări, sunt conduse de acesta. Statul este cel ce şi-a luat sarcina, aproape singur, să dea pâine celor cărora le e foame, ajutoare şi un adăpost bolnavilor, muncă celor care nu aveau; este aproape singurul care vindecă nefericirile.

Educaţia, la fel ca şi filantropia, a devenit la majoritatea popoarelor din vremea noastră o treabă naţională. Statul primeşte şi adesea ia copilul din braţele mamei pentru a-l încredinţa funcţionarilor săi; tot el îşi ia sarcina de a inspira fiecărei generaţii sentimente şi idei. Uniformitatea domneşte în studii ca şi în toate celelalte; diversitatea, ca şi libertatea, dispar cu fiecare zi.

Nu mă tem să afirm că, aproape la toate naţiunile creştine din zilele noastre, atât catolice, cât şi protestante, religia este ameninţată să cadă în mâinile guvernului. Nu pentru că suveranii s-ar dovedi ahtiaţi de a stabili ei înşişi

23 Această slăbire treptată a individului faţă de societate se manifestă în nenumărate feluri. Voi cita, între altele, un exemplu legat de problema testamentelor.

în ţările aristocratice există de obicei un profund respect pentru ultimele dorinţe ale oamenilor. La vechile popoare ale Europei acest lucru mergea uneori până la superstiţie; puterea socială, departe de a stânjeni bunul plac al muribundului, acorda forţa ei celui mai mic capriciu al acestuia; îi asigura o putere perpetuă.

Când toţi cei în viaţă sunt slabi, voinţa morţilor este mai puţin respectată. I se trasează un cerc foarte mic şi, dacă ea iese din acest cerc, suveranul o anulează sau o controlează. în Evul Mediu, posibilitatea de a face un testament nu cunoştea, ca să spunem aşa, limite. Francezii din zilele noastre nu pot să îşi împartă patrimoniul între copiii lor fără ca statul să intervină. După ce le-a dirijat întreaga viaţă, vrea acum să le reglementeze şi ultimul act.

dogma; dar ei acaparează tot mai mult voinţa celui care o explică; iau clerului proprietăţile, îi dau un salariu, abat şi folosesc numai în folosul lor influenţa preotului; fac din el unul din funcţionarii lor şi adesea unul din servitorii lor şi pătrund împreună cu el în adâncul sufletului fiecărui om.[24]

Dar aceasta nu e decât o parte a tabloului.

Nu numai că, puterea suveranului s-a extins, aşa cum am văzut mai sus, la întreaga sferă a vechilor puteri; dar această sferă a devenit prea mică pentru a o mai putea cuprinde; puterea suveranului trece dincolo de margini până la domeniul pe care şi-l rezervase până acum independenţa individului. O mulţime de activităţi care scăpau odinioară în întregime controlului societăţii au fost supuse acestei puteri în zilele noastre şi numărul lor creşte necontenit.

La popoarele aristocratice, puterea socială se limita de obicei la a conduce şi supraveghea pe cetăţeni în tot ce avea un raport direct şi evident cu interesul naţional; în rest, ea îi lăsa în general în voia liberului lor arbitru. La aceste popoare, guvernul părea că uită adesea existenţa unui punct la care greşelile şi nefericirile indivizilor compromit bunăstarea generală şi că a împiedica ruina unui individ este uneori o treabă publică.

Naţiunile democratice din vremea noastră au tendinţa de a avea excese într-un sens opus.

Este evident că majoritatea prinţilor noştri nu vor numai să conducă întreg poporul; s-ar spune că ei se

24 Pe măsură ce cresc atribuţiile puterii centrale, numărul funcţionarilor care o reprezintă sporeşte şi el. Aceştia formează o naţiune în fiecare naţiune şi, cum guvernul le acordă stabilitate, ei înlocuiesc tot mai mult aristocraţia, la fiecare din aceste naţiuni. Aproape pretutindeni în Europa, suveranul domină în două feluri: dirijează o parte din cetăţeni datorită fricii pe care aceştia o au faţă de funcţionarii săi, iar de cealaltă parte, datorită speranţei pe care o nutresc de a deveni funcţionarii săi.

consideră responsabili de faptele şi de destinul fiecăruia dintre supuşi, că au hotărât să-l conducă şi să-l lumineze pe fiecare dintre ei în diferitele fapte ale vieţii sale şi, la nevoie, să îl facă fericit chiar dacă acesta nu o doreşte.

Pe de altă parte, indivizii privesc din ce în ce mai mult puterea socială prin aceeaşi prismă; pentru tot ceea ce au nevoie, o cheamă în ajutorul lor şi o privesc necontenit aşa cum priveşti un preceptor sau un conducător.

Declar că nu există o ţară în Europa unde administraţia publică să nu fi devenit nu numai mai centralizată, dar şi mai fără reţinere şi mai specială; pretutindeni ea pătrunde tot mai mult în treburile particulare; reglementează în felul ei tot mai multe şi mai mărunte acţiuni, şi se stabileşte tot mai mult şi în fiecare zi alături, în jurul şi deasupra fiecărui individ pentru a-l ajuta, a-l sfătui şi a-l constrânge.

Altă dată, suveranul trăia din venitul pământurilor sale sau din dări. Lucrurile nu mai sunt la fel astăzi când nevoile sale au crescut odată cu puterea lui. În aceleaşi împrejurări, când altă dată un prinţ stabilea un nou impozit, astăzi s-a recurs la un împrumut. Puţin câte puţin, statul devine astfel debitorul majorităţii celor bogaţi şi centralizează în mâinile sale cele mai mari capitaluri.

Pe cele mai mici le atrage în alt fel.

Pe măsură ce oamenii se amestecă iar condiţiile devin egale, săracul are mai multe resurse, mai multă cunoaştere şi mai multe dorinţe, îi vine ideea să-şi îmbunătăţească soarta şi încearcă să reuşească prin economii. Economiile fac deci să apară, în fiecare zi, un număr nesfârşit de mici capitaluri, roade lente şi continue ale muncii; acestea sporesc necontenit. Dar majoritatea capitalurilor ar fi neproductive dacă sunt împrăştiate. Faptul a dat naştere unei instituţii filantropice care va

deveni curând, dacă nu mă înşel, una din cele mai mari instituţii politice de la noi. Oameni caritabili au avut ideea de a strânge economiile săracului şi de a folosi beneficiul lor. În câteva ţări, aceste asociaţii de binefacere au rămas complet separate de stat; dar, în aproape toate, ele au tendinţa evidentă de a se contopi cu el şi există chiar câteva ţări unde guvernul le-a înlocuit şi unde el şi-a luat sarcina uriaşă de a centraliza într-un singur loc şi de a valorifica numai prin munca sa economiile de zi cu zi ale mai multor milioane de muncitori.

Aşadar, statul atrage spre el banii bogatului prin mijlocirea împrumutului, iar prin casele de economii dispune după plac de paralele săracului. În mâinile sale se îngrămădesc necontenit bogăţiile ţării; ele se acumulează aici cu cât egalitatea de condiţii devine mai mare; pentru că, la o naţiune democratică, numai statul inspiră încredere oamenilor, deoarece numai el le pare a avea o oarecare forţă şi durată.[25]

Aşadar, suveranul nu se limitează numai la a dirija averea publică; el se introduce şi în averile particulare; este şeful fiecărui cetăţean şi adesea stăpânul său şi, mai mult, devine administratorul şi casierul său.

Nu numai că puterea centrală cuprinde singură întreaga, sferă a vechilor puteri, o extinde şi o depăşeşte, dar ea se mişcă cu mai multă agilitate, forţă şi independenţă decât o făcea altă dată.

Toate guvernele din Europa au perfecţionat, în vremea noastră, într-un mod extraordinar, ştiinţa administrativă-ele fac mai multe lucruri şi fac fiecare lucru

25 Oamenii se îndreaptă, aşadar, spre aservire pe două căi diferite. Tendinţa către bunăstare nu-i lasă să se amestece cu guvernanţii, iar dragostea pentru bunăstare îi face tot mai dependenţi de guvernanţi. Pe de o parte, gustul pentru bunăstare creşte neîncetat iar guvernul pune din ce în ce mai mult mâna pe toate sursele de bunăstare.

cu mai multă ordinerapiditate şi mai puţine cheltuieli; par a se îmbogăţi necontenit cu toate cunoştinţele pe care le-au luat de la indivizi. Prinţii din Europa ţin permanent pe reprezentanţii lor într-o dependenţă strânsă şi inventează metode noi pentru a-i dirija şi a-i supraveghea mai îndeaproape şi cu mai multă uşurinţă. A conduce toate treburile prin funcţionari nu le este de ajuns, ei încep să dirijeze modul de a acţiona al reprezentanţilor lor în aceste treburi; aşa încât administraţia publică nu depinde numai de putere; ea se restrânge din ce în ce mai mult într-un singur loc şi se concentrează în mâini mai puţine. fGuvemul îi centralizează acţiunea, mărindu-şi totodată privilegiile: sursă de dublă putere.

Când examinăm structura pe care o avea odinioară puterea judiciară la majoritatea naţiunilor europene, suntem frapaţi de două lucruri: independenţa acestei puteri şi amploarea atribuţiilor sale.

Curţile de justiţie nu numai că hotărau în toate procesele dintre particulari; într-un număr mare de cazuri ele arbitrau între individ şi stat.

Nu vreau să vorbesc aici despre atribuţiile politice şi administrative pe care tribunalele le uzurpaseră în câteva ţări, ci de atribuţiile judiciare pe care le aveau în toate ţările. jfla toate popoarele din Europa existau şi mai există încă multe drepturi individuale legate în cea mai mare parte a lor de dreptul general de proprietate, drepturi care se aflau sub protecţia judecătorului şi pe care statul nu le putea încălca fără autorizaţia acestuia

Această putere semipolitică era ceea ce deosebea cu precădere tribunalele din Europa de toate celelaltecăci toate popoarele au avut judecători, dar nu toate au dat judecătorilor aceste privilegii.

Dacă examinăm acum ceea ce se petrece la naţiunile democratice din Europalnumite libere, ca şi la celelalte

naţiuni, vedem că, pretutindeni, pe lângă aceste tribunale au fost create altele, mai dependente de stat, al căror scop special este de a hotărî în mod excepţional în problemele litigioase care se pot ivi între administraţia publică şi cetăţeni. I se lasă vechii puteri judiciare independenţa, dar i se restrânge jurisdicţia şi se tinde din ce în ce mai multfca aceasta să fie transformată într-un simplu arbitru al intereselor particular

Numărul acestor tribunale [speciale] creşte neîncetat şi atribuţiile lor sporesc. Guvernul se sustrage, aşadar, tot mai mult obligaţiei de a face ca voinţa şi dreptul său să fie sancţionat de către o altă putere. Neputându-se lipsi de judecători, el vrea să îşi aleagă, cel puţin, singur judecătorii şi să îi controleze mereu, adică, între el şi particulari mai aşază imaginea justiţiei, dar nu justiţia.

Aşadar, statului nu îi este destul că atrage spre el toate treburile, el ajunge, din ce în ce mai mult, să hotărască singur în toate, fără control şi fără posibilitatea de a reveni asupra hotărârii.[26]

La naţiunile moderne din Europa există o cauză foarte importantă care, independent de cele pe care le-am arătat mai înainte, contribuie mereu la extinderea acţiunii suveranului sau la creşterea prerogativelor sale; nu i s-a dat suficientă atenţie. Acest motiv îl constituie dezvoltarea industriei, favorizată de progresul egalităţii.

Industria concentrează în general o mulţime de oameni în acelaşi loc; ea stabileşte între ei raporturi noi şi complicate. Îi expune unor alternanţe mari şi bruşte de abundenţă şi mizerie, în timpul cărora liniştea publică este ameninţată. Se poate întâmpla, în sfârşit, ca aceste munci

26 Cu privire la acest subiect, în Franţa a apărut un sofism ciudat. Când se iveşte un proces între administraţie şi un particular, procesul nu este supus pentru examinare unui judecător obişnuit cu scopul, se zice, de a nu amesteca puterea administrativă şi puterea judiciară.

să compromită sănătatea şi chiar viaţa celor cărora aceste munci le aduc un folos sau a celor care se angajează. Aşadar, clasa industrială are mai multă nevoie de a fi administrată, supravegheată şi controlată decât celelalte clase şi este firesc ca atribuţiile guvernului să crească odată cu ea.

Acest adevăr poate fi aplicat pretutindeni; dar iată ce anume priveşte cu deosebire naţiunile din Europa.

În secolele care au precedat pe acela în care trăim, aristocraţia avea pământul şi era în măsură să îl apere. Proprietatea imobiliară era deci garantată din plin iar proprietarii ei se bucurau de o mare independenţă. Faptul a creat legi şi deprinderi care s-au perpetuat în pofida diviziunii pământurilor şi decăderii nobilimii; iar, în zilele noastre, proprietarii funciari şi agricultorii sunt încă, dintre toţi cetăţenii, cei care scapă cel mai uşor controlului puterii sociale.

În acele vremuri aristocratice, unde se află toate sursele istoriei noastre, proprietatea imobiliară nu avea o mare importanţă iar proprietarii ei erau dispreţuiţi şi slabi; industriaşii formau o clasă specială în sânul lumii aristocratice. Cum aceştia nu aveau o protecţie asigurată, nu erau apăraţi de nimeni şi adesea nu puteau nici măcar să se apere singuri.

A devenit deci un obicei de a considera proprietatea industrială drept un bun de o natură deosebită, care nu merita aceeaşi atenţie şi care nu trebuia să obţină aceleaşi garanţii ca cele pe care le avea proprietatea în general, iar industriaşii, ca o mică clasă aparte în ordinea socială, a cărei independenţă nu avea o valoare mare şi pe care era mai bine să o laşi în seama pasiunii pentru administraţie a prinţilor. Într-adevăr, dacă deschidem codurile din Evul Mediu, suntem miraţi să vedem cum, în aceste secole de independenţă individuală, meseriile erau neîncetat

reglementate de către regi, până la cele mai mici amănunte; în acest sens, centralizarea era tot atât de activă şi de amănunţită pe cât îi stătea ei în putinţă.

De atunci, în lume a avut loc o mare revoluţie; proprietatea industrială, care era abia în germene, s-a dezvoltat şi s-a întins în toată Europa; clasa industrială s-a extins şi s-a îmbogăţit cu rămăşiţele tuturor celorlalte clase; a crescut în număr, în importanţă, în bogăţie; creşte necontenit; aproape toţi cei care nu fac parte din ea i se alătură, măcar într-un fel oarecare; după ce fusese o clasă puţin numeroasă, ea ameninţă să devină clasa principală şi, ca să spunem aşa, clasa unică; cu toate acestea, ideile şi deprinderile politice cărora le dăduse naştere odinioară au rămas. Aceste idei şi deprinderi nu s-au schimbat deoarece ele sunt vechi şi pentru că se găsesc în deplină armonie cu ideile noi şi deprinderile generale ale oamenilor din zilele noastre.

Proprietatea industrială nu-şi măreşte drepturile odată cu importanţa ei. Clasa industrială, devenind mai numeroasă, nu devine mai puţin dependentă; am putea însă spune că, dimpotrivă, aduce cu ea despotismul şi că acesta se extinde în mod firesc pe măsură ce ea se dezvoltă.[27]

Pe măsură ce naţiunea devine mai industrializată, ea resimte o nevoie tot mai mare de drumuri, canale, porturi şi alte lucrări de natură semipublică care uşurează achiziţionarea bogăţiilor şi pe măsură ce ea este mai democratică particularii au tot mai multe greutăţi pentru a

27 In sprijinul celor afirmate, voi cita câteva fapte. Sursele naturale ale bogăţiei industriale se află în mine. Pe măsură ce industria s-a dezvoltat în Europa, pe măsură ce produsul minelor interesează tot mai mult, iar buna lor exploatare a devenit mai grea datorită diviziunii bunurilor adusă de egalitate, majoritatea suveranilor a cerut dreptul de a poseda minele şi de a supraveghea lucrările; ceea ce nu se mai văzuse pentru proprietăţi de alt tip.

executa asemenea lucrări, iar statul tot mai multă uşurinţă de a le face. Nu mă tem să afirm că tendinţa manifestă a tuturor suveranilor din vremea noastră este de a-şi lua asupra lor executarea unor asemenea proiecte; în acest mod, ţin din ce în ce mai mult populaţia într-o strânsă dependenţă.

Pe de altă parte, pe măsură ce puterea statului creşte iar nevoile lui sporesc, el consumă o cantitate tot mai mare de produse industriale pe care le fabrică în general în arsenalele şi manufacturile sale. Şi astfel, în fiecare regat, suveranul devine cel mai mare dintre industriaşi; el atrage şi păstrează în slujba sa un număr uriaş de ingineri, arhitecţi, mecanici şi meşteşugari.

Nu este numai primul dintre industriaşi, ci el tinde din ce în ce mai mult să devină şeful său, mai degrabă, stăpânul tuturor.

Cum cetăţenii, devenind mai egali au devenit mai slabi, ei nu pot să facă nimic în industrie fără să se asocieze; or, puterea publică vrea, firește, să pună aceste asociaţii sub controlul său.

Trebuie să recunoaştem că aceste fiinţe colective numite asociaţii sunt mai puternice şi mai de temut decât ar putea fi un simplu individ şi că au, mai puţin decât el, responsabilitatea propriilor acţiuni, de unde rezultă că ar fi cuminte să laşi fiecăreia dintre ele o independenţă mai mică din puterea socială decât i s-ar putea lăsa unui particular.

Suveranii au cu atât mai mult tendinţa de a acţiona astfel cu cât gusturile lor îi duc în această direcţie. La popoarele democratice, numai prin asociaţie se poate produce împotrivirea cetăţenilor faţă de puterea centrală; aşa că aceasta din urmă nu vede decât cu neplăcere aso-Minele, care erau proprietăţi individuale, supuse aceloraşi obligaţii şi având aceleaşi garanţii ca şi celelalte bunuri

imobiliare, au căzut astfel în domeniul public. Statul e cel care le exploatează şi le concesionează; proprietarii au fost transformaţi în utilizatori; îşi iau drepturile de la stat şi, mai mult, statul revendică aproape pretutindeni puterea de a-i dirija; le impune reguli, le recomandă metode, îi supune unei supravegheri constante iar, dacă ei se împotrivesc, un tribunal administrativ îi deposedează; şi administraţia publică dă altora privilegiile lor; aşa încât guvernul nu posedă doar minele, dar el îi ţine şi pe mineri în mâna sa.

Cu toate acestea, pe măsură ce se dezvoltă industria, exploatarea vechilor mine creşte. Se deschid altele noi. Populaţia minelor se extinde şi sporeşte. Neîncetat, suveranii îşi întind domeniul sub picioarele noastre şi îl populează cu servitorii lor.

ciaţiile pe care nu le are sub control; şi ceea ce este demn de remarcat este faptul că, la popoarele democratice, cetăţenii privesc adesea aceste asociaţii, de care au atâta nevoie, cu un sentiment ascuns de teamă şi de invidie care îi împiedică să le apere. Forţa şi durata acestor mici societăţi particulare, în mijlocul slăbiciunii şi instabilităţii generale, îi miră şi îi neliniştesc şi nu sunt departe de a considera libera folosire a capacităţilor sale fireşti de către fiecare asociaţie drept un privilegiu primejdios.

Toate aceste asociaţii care apar în zilele noastre sunt de altfel tot atâtea persoane noi, cărora timpul nu le-a confirmat drepturile şi care vin pe lume într-o epocă când ideea de drepturi private este slabă şi când puterea socială nu are limite; nu trebuie să surprindă faptul că ele îşi pierd libertatea încă de la apariţie.

La toate popoarele din Europa, există anumite asociaţii care nu se pot forma decât după ce statul le-a examinat statutele şi le-a autorizat existenţa. La mai multe popoare, se fac eforturi pentru a extinde această regulă la

toate asociaţiile. Vedem lesne unde duce succesul unei asemenea acţiuni.

Dacă suveranul capătă dreptul general de a autoriza, în anumite condiţii, asociaţiile de orice natură, el nu va pregeta să reclame dreptul de a le supraveghea şi dirija pentru ca ele să nu se poată abate de la regula impusă. În felul acesta, statul, după ce i-a făcut dependenţi pe toţi cei care doresc să se asocieze, îi va face la fel de dependenţi şi pe toţi cei care s-au asociat, adică pe aproape toţi oamenii care trăiesc în vremea noastră.

Suveranii îşi apropie astfel tot mai mult şi pun în slujba lor cea mai mare parte a acestei forţe noi pe care o creează, în zilele noastre, industria în lume. Industria ne conduce iar ei conduc industria.

[Cât despre cei care mai lucrează încă izolat în lumea industrială, numărul şi mai ales importanţa lor scade neîncetat şi, de altfel, guvernul îşi exercită de multă vreme dreptul de a-i administra după bunul său plac, impunându-le neîncetat legi noi, el fiind singurul legiuitor şi interpret al acestora.]

Acord atâta importanţă celor pe care le-am spus mai sus încât sunt frământat de teama de a nu-mi fi prejudiciat gândirea dorind s-o exprim mai bine.

Ded, dacă cititorul găseşte că exemplele citate în sprijinul ideilor mele nu sunt cele mai bune sau nu sunt bine alese; dacă el crede că am exagerat uneori progresul puterii sociale şi că, dimpotrivă, am restrâns peste măsură sfera unde mai există încă independenţa individului, îl rog să abandoneze o clipă cartea şi să examineze singur, la rândul său, subiectele pe care i le-am arătat. Să examineze cu atenţie ceea ce se petrece zilnic la noi şi în jurul nostru; să îşi întrebe vecinii; să se privească, în fine, pe sine; dacă nu ajunge singur, pe alte căi, la punctul unde am dorit eu să îl aduc, înseamnă că m-am înşelat foarte mult.

[Va afla că diferitele drepturi care au fost luate rând pe rând, în vremea noastră, unor clase, unor corporaţii, unor oameni, în loc să slujească la ridicarea unor noi puteri secundare pe o altă bază, mai democratică, sunt adunate toate în mâinile suveranului, că administraţia publică a devenit pretutindeni mai abilă, mai expertă şi mai puternică, că individul devine, în raport cu ea, mai izolat, mai neîndemânatic şi mai slab şi că, în sfârşit, statul, oricare ar fi reprezentantul său, se află neîncetat şi tot mai mult alături şi deasupra fiecărui cetăţean pentru a-l îndruma, a-l conduce, a-l ajuta şi a-l constrânge.]

Îşi va da seama că, în decursul celor cincizeci de ani care s-au scurs, centralizarea a crescut pretutindeni în nenumărate şi felurite feluri. Războaiele, revoluţiile, cuceririle i-au slujit dezvoltarea; toţi oamenii au conlucrat la sporirea ei. În această perioadă, în timpul căreia ei s-au succedat cu o rapiditate nemaipomenită la conducerea treburilor, ideile lor, interesele lor, pasiunile lor s-au schimbat la infinit; dar toţi au voit să centralizeze într-un fel sau altul. Tendinţa de centralizare a fost singurul punct nemişcat în mijlocul mobilităţii extraordinare a existenţei şi a gândurilor lor.

Şi, când cititorul, după ce a examinat acest detaliu al activităţilor omeneşti, va dori să cuprindă vastul tablou în ansamblul său, va rămâne uluit.

Pe de o parte, cele mai solide dinastii sunt zdruncinate sau distruse; pretutindeni, popoarele ies cu violenţă de sub dominaţia legilor acestora; distrug sau limitează autoritatea seniorilor sau prinţilor lor; toate naţiunile unde revoluţia nu a izbucnit freamătă sau sunt cel puţin neliniştite; acelaşi spirit de revoltă le însufleţeşte. Iar pe de altă parte, chiar în această vreme de anarhie şi chiar la aceste popoare atât de nesupuse, puterea socială îşi sporeşte neîncetat prerogativele; ea devine mai

centralizată, mai îndrăzneaţă, mai absolută, mai extinsă. Cetăţenii se află tot mai mult sub controlul administraţiei publice; sunt aduşi pe nesimţite, fără ca ei să îşi dea seama, să îi sacrifice neîncetat alte părţi din independenţa lor, şi aceşti oameni care răstoarnă din când în când un tron şi calcă în picioare regi se pleacă din ce în ce mai mult, fără împotrivire, celor mai mărunte capricii ale unui funcţionar.

Aşadar, se pare deci că, în zilele noastre, există două revoluţii care acţionează în sens contrar; una slăbeşte continuu puterea, cealaltă o întăreşte necontenit; în nicio altă epocă din istoria noastră nu a părut puterea nici atât de slabă şi nici atât de puternică.

Dar când examinăm mai îndeaproape starea în care se află lumea, vedem că aceste două revoluţii simt intim legate una de cealaltă, că ele pleacă din aceeaşi sursă şi că, după ce au avut im drum diferit, ele îi duc pe oameni în cele din urmă către acelaşi loc.

Nu voi pregeta să mai spun o ultimă dată ceea ce am spus deja sau am arătat în mai multe locuri din această carte: trebuie să avem grijă şi să nu confundăm egalitatea cu revoluţia care o introduce în starea socială şi în legi; aici se află raţiunea tuturor fenomenelor care ne miră.

Toate vechile puteri politice din Europa, cele mai mari ca şi cele mai mici, au fost întemeiate în vremurile de aristocraţie şi reprezentau sau apărau mai mult sau mai puţin principiul de inegalitate şi principiul privilegiilor. Pentru a face să prevaleze în guvernare nevoile şi interesele noi, inspirate de o egalitate tot mai mare, a trebuit ca oamenii din zilele noastre să răstoarne sau să constrângă vechile puteri. Lucru ce i-a dus la revoluţii şi a inspirat unui mare număr de oameni gustul nestăpânit pentru dezordine şi independenţă căruia toate revoluţiile, oricare ar fi scopul lor, îi dau naştere.

Nu cred că există o singură ţară din Europa unde dezvoltarea egalităţii să nu fi fost precedată sau urmată de câteva schimbări violente în starea proprietăţii şi a persoanelor şi aproape toate aceste schimbări au fost însoţite de multă anarhie şi toleranţă, deoarece ele erau făcute de partea cea mai puţin educată a naţiunii împotriva aceleia care era cea mai educată.

De aici au apărut cele două tendinţe contrarii pe care le-am arătat mai înainte. Atâta vreme cât revoluţia democratică era în toi, oamenii ocupaţi cu distrugerea vechilor puteri aristocratice care luptau împotriva acestei revoluţii se dovedeau însufleţiţi de un mare spirit de independenţă şi, pe măsură ce victoria egalităţii devenea mai totală, se lăsau puţin câte puţin în voia tendinţelor naturale cărora le dă naştere această egalitate şi întăreau sau centralizau puterea socială. Doriseră să fie liberi pentru a putea deveni egali şi, pe măsură ce egalitatea se instala tot mai mult cu ajutorul libertăţii, ea făcea ca libertatea să devină mai dificilă.

Aceste două stări nu au fost întotdeauna succesive. Strămoşii noştri ne-au arătat cum putea un popor să organizeze o uriaşă tiranie în sânul său în chiar momentul în care el scăpa de sub autoritatea nobi-Iilor şi înfrunta puterea tuturor regilor, arătând lumii cum se putea cuceri independenţa şi cum putea fi aceasta pierdută.

Oamenii din vremea noastră îşi dau seama că vechile puteri se prăbuşesc pretutindeni; văd cum mor toate vechile influenţe, cum cad toate vechile bariere, lucru ce tulbură judecata celor mai isteţi; nu dau atenţie decât formidabilei revoluţii care se desfăşoară sub ochii lor şi cred că neamul omenesc va cădea pentru totdeauna în anarhie. Dacă s-ar gândi la consecinţele ultime ale acestei revoluţii, ar încerca probabil alte temeri.

În ceea ce mă priveşte, trebuie să mărturisesc că nu

mă încred deloc în spiritul de libertate care pare a-i însufleţi pe contemporanii mei; văd bine că naţiunile din zilele noastre sunt turbulente; dar nu văd în mod explicit că ele sunt şi liberale şi mă tem că la sfârşitul acestor agitaţii care fac să se clatine tronurile, suveranii să nu se găsească mai puternici decât au fost [mă tem, în fine, ca în acest timp de toleranţă să nu se pregătească totul pentru aservirea generaţiilor viitoare].

Capitolul VI

DE CE ANUME FEL DE DESPOTISM AU A SE TEME NAŢIUNILE DEMOCRATICE

Am remarcat în timpul şederii mele în Statele Unite că o stare socială asemănătoare cu cea a americanilor ar putea oferi posibilităţi deosebite pentru instituirea despotismului şi am văzut la întoarcerea în Europa cât de mult folosiseră majoritatea prinţilor noştri ideile, sentimentele şi nevoile cărora această stare socială le dădea naştere, pentru a-şi lărgi cercul puterii lor.

Faptul m-a făcut să cred că naţiunile creştine vor ajunge probabil să sufere o opresiune asemănătoare aceleia care a apăsat odinioară asupra mai multor popoare ale Antichităţii.

Un examen mai amănunţit al subiectului şi cinci ani de meditaţie nu mi-au micşorat temerile, dar au schimbat obiectul lor.

Niciodată nu s-a văzut în timpurile trecute un suveran atât de absolut şi atât de puternic care să fi început să administreze singur şi fără ajutorul puterilor secundare toate părţile unui mare imperiu; nici vreunul care să fi încercat să supună, fără excepţie, pe toţi cetăţenii, tuturor detaliilor unei reguli uniforme, nici vreunul care să fi coborât lângă fiecare dintre ei pentru a-l îndruma şi conduce. Ideea unei asemenea acţiuni nu se ivise niciodată spiritului omenesc şi, dacă se întâmplase ca

unui om să îi treacă prin minte acest lucru, sărăcia cunoştinţelor, imperfecţiunea procedeelor administrative şi mai ales obstacolele naturale determinate de inegalitatea de condiţii l-ar fi oprit imediat de la executarea unui proiect atât de mare.

(Vedem că în vremea celei mai mari puteri a Cezarilor, diferitele popoare care trăiau în lumea romană mai păstrau obiceiuri şi moravuri diferite; deşi supuse aceluiaşi monarh, cea mai mare parte a provinciilor era Administrată separaacestea aveau municipalităţi puternice şi active şi, deşi întreaga guvernare a imperiului era concentrată în mâinile împăratului şi deşi el rămânea întotdeauna, la nevoie, arbitrul tuturor treburilor, amănuntele vieţii sociale şi existenţa individului ieşeau de obicei de sub controlul său. f împăraţii aveau, este adevărat, o putere imensă şi fără contrapondere, care le permitea să se lase în voia ciudăţeniei înclinaţiilor lor şi să folosească întreaga forţă a statului pentru a-şi le satisface; li s-a întâmplat adesea să abuzeze de această putere pentru a lua unui cetăţean bunurile sau viaţa; tirania lor apăsa într-un mod uluitor asupra unora; dar ea nu se extindea asupra unui număr mare de oameni; ea privea câteva scopuri principale şi se dezinteresa de rest; era violentă şi restrânsă.

Se pare că, dacă despotismul s-ar instala cumva la naţiunile democratice din zilele noastre, el ar avea alte trăsături; ar fi mai extins şi mai blând şi i-ar umili pe oameni fără să îi chinuiască.

Nu mă îndoiesc că, în vremuri de cunoaştere şi de egalitate cum sunt ale noastre, suveranii nu ajung mai lesne să întrunească toate puterile publice în mâinile lor şi să pătrundă mai des şi mai profund în cercul intereselor private decât a putut-o face vreun suveran din Antichitate. Dar chiar această egalitate, care înlesneşte despotismul, îl

temperează; am văzut cum, pe măsură ce oamenii devin mai asemănători şi mai egali, moravurile publice devin mai umane şi mai blânde; când niciun cetăţean nu are o putere mare şi nici bogăţii mari, tiraniei îi lipseşte parcă prilejul şi locul de desfăşurare. Toate averile fiind mediocre, pasiunile sunt în mod firesc mai restrânse, imaginaţia limitată iar plăcerile simple. Această cumpătare generală îl face şi pe suveran mai cumpătat şi îi ţine în anumite limite avântul dezordonat al dorinţelor.

Independent de aceste raţiuni luate din însăşi natura stării sociale, aş mai putea adăuga multe altele pe care le-aş lua din afara subiectului meu; doresc însă să mă menţin în limitele pe care mi le-am impus.

Guvernele democratice vor putea deveni violente şi crude în anumite momente de mare efervescenţă şi de mari primejdii; dar aceste crize vor fi rare şi de scurtă durată. (H)

Când mă gândesc la micile pasiuni ale oamenilor din zilele noastre, la lipsa de fermitate a moravurilor lor, la amploarea cunoaşterii lor, la puritatea religiei lor, la blândeţea moralei lor, la deprinderile sârguincioase şi metodice, la cumpătarea pe care o au aproape toţi în viciu ca şi în virtute, nu mă tem că vor vedea în şefii lor nişte tirani, ci mai degrabă nişte tutori.

Cred deci că felul de opresiune care ameninţă popoarele democratice nu se va asemăna cu nimic din ceea ce a precedat până acum în lume; contemporanii noştri nu îi pot găsi imaginea în amintirile lor. Caut în zadar o expresie care să reproducă exact ideea pe care mi-o formez despre acest tip de opresiune şi care s-o cuprindă; vechii termeni ca despotismul şi tirania nu i se potrivesc. Faptul este nou, trebuie deci să încercăm a-l defini deoarece nu îl putem denumi.

Vreau să îmi imaginez sub ce trăsături noi ar putea

despotismul apărea în lume; văd o mulţime nenumărată de oameni asemănători şi egali care se învârtesc fără odihnă în jurul lor pentru a-şi procura nişte plăceri mici şi obişnuite cu care să îşi umple sufletul. Fiecare dintre ei, retras din mulţime, este parcă străin de soarta celorlalţi; pentru el, copiii şi prietenii lui formează întreaga specie umană; cât despre restul concetăţenilor săi, el se află alături de ei dar el nu îi vede; îi atinge dar nu îi simte; el nu există decât în el însuşi şi pentru el însuşi şi, dacă mai are încă o familie, putem spune însă că nu mai are patrie.

Deasupra acestora se ridică o putere uriaşă şi tutelară care îşi ia singură sarcina de a-i asigura bunăstarea şi de a veghea asupra sorţii lor. Ea este absolută, amănunţită, exactă, prevăzătoare şi blândă. S-ar asemăna cu autoritatea paternă dacă, asemenea ei, ar avea drept scop pregătirea oamenilor pentru vârsta matură; dar, dimpotrivă, ea nu caută decât să-i fixeze irevocabil în copilărie; îi place ca cetăţenii să se bucure, cu condiţia ca ei să nu se gândească decât la desfătare. Lucrează cu dragă inimă pentru fericirea lor; dar vrea să fie unicul agent şi singurul arbitru al acestei fericiri; le asigură securitatea, prevede şi le garantează nevoile, le uşurează obţinerea plăcerilor, le conduce principalele treburi, le dirijează activitatea, le reglementează testamentele, le împarte moştenirile; de ce nu poate oare să îi scutească în întregime de neliniştea de a gândi şi de greutatea de a trăi?

Şi astfel, face, cu fiecare zi, ca utilizarea liberului arbitru să devină mai puţin folositoare şi mai rară; închide activitatea voinţei într-un spaţiu mai mic şi îi răpeşte încetul cu încetul cetăţeanului până şi folosirea fiinţei sale. Egalitatea i-a pregătit pe oameni pentru toate aceste lucruri; ea i-a predispus să le suporte şi să le privească adesea ca pe o binefacere.

După ce a prins astfel, rând pe rând, pe fiecare individ în puternicele sale mâini, după ce l-a modelat după placul său, suveranul îşi întinde braţele asupra întregii societăţi; îi acoperă suprafaţa cu o reţea de nenumărate mici reguli complicate, minuţioase şi uniforme, printre care spiritele cele mai originale şi sufletele cele mai viguroase nu pot să se strecoare pentru a se ridica deasupra mulţimii; el nu zdrobeşte voinţa, ci o moleşeşte, o supune şi o dirijează; obligă rar la acţiune, dar se opune neîncetat oricărei acţiuni; nu distruge ceea ce există, dar împiedică apariţia noului; nu tiranizează, dar stinghereşte, constrânge, irită, sufocă, îndobitoceşte şi reduce, în cele din urmă, fiecare naţiune la o turmă de animale timide şi muncitoare al căror păstor este guvernul.

Am crezut întotdeauna că acest fel de servitute reglementată, blândă şi liniştită, al cărei tablou l-am făcut mai sus, ar putea să se combine mai bine decât ne închipuim cu unele din formele exterioare ale libertăţii şi că nu i-ar fi imposibil să se stabilească chiar în umbra suveranităţii poporului.

[Presupun că o naţiune democratică, după ce a distrus toate puterile secundare din sânul său, îşi va dezvolta o putere executivă foarte inchizitorială, foarte amplă, foarte centralizată, foarte puternică; presupun că ea va da acestei puteri dreptul de a conduce în amănunţime treburile publice şi de a dirija o parte din treburile private, că îi va pune pe particulari într-o dependenţă strictă şi permanentă, dar că va face ca această putere să depindă de o legislaţie electivă care, fără să guverneze, va trasa regulile principale ale guvernării.

Aceasta înseamnă, dacă nu mă înşel, că, după ce i s-a permis suveranului să conducă ca un stăpân pe fiecare cetăţean [adică voinţa individului] şi să îl supună necontenit fanteziei sale, suveranul va fi supus, din când în

când, voinţei generale a naţiunii.]

Contemporanii noştri sunt munciţi încontinuu de două pasiuni opuse: resimt nevoia de a fi conduşi şi dorinţa de a rămâne liberi. Neputând să distrugă niciuna din aceste două înclinaţii opuse, ei se străduiesc să le satisfacă pe amândouă în acelaşi timp. îşi imaginează o putere unică, tutelară, atotputernică, dar aleasă de cetăţeni. Combină centralizarea cu suveranitatea poporului. Faptul le dă un oarecare răgaz. Se consolează de a fi sub tutelă, gândindu-se că şi-au ales singuri tutorii. Fiecare individ suportă să fie legat pentru că vede că cel care ţine capătul lanţului nu este un om şi nicio clasă, ci însuşi poporul.

În acest sistem, cetăţenii ies o clipă din dependenţă pentru a-şi desemna stăpânul şi se întorc apoi la ea.

În zilele noastre, există mulţi oameni care se împacă foarte uşor cu acest fel de compromis între despotismul administrativ şi suveranitatea poporului şi care cred că au garantat suficient libertatea individului când de fapt o lasă în seama puterii naţionale. Acest lucru nu îmi e de ajuns. Mă interesează mai mult supunerea decât natura stăpânului.

Cu toate acestea, nu voi nega că o structură de acest fel mi se pare cu mult mai mult de preferat uneia care, după ce a concentrat toate puterile, le-ar depune în mâinile unui om sau ale unui organism iresponsăbii. Dintre toate formele diferite pe care le poate lua despotismul democratic, aceasta ar fi în mod sigur cea mai rea.

Când suveranul este electiv sau supravegheat îndeaproape de către o legislatură realmente electivă şi independentă, opresiunea la care îi supune pe indivizi este uneori mai mare; dar ea este întotdeauna mai puţin umilitoare deoarece fiecare cetăţean îşi mai poate închipui, când este stânjenit şi neputincios, că, ascultând, nu se supune decât lui însuşi şi că îşi sacrifică unei singure

dorinţe toate celelalte.

Mai înţeleg că atunci când suveranul reprezintă naţiunea şi depinde de ea, puterea şi drepturile care se iau fiecărui cetăţean nu servesc numai şefului statului, ci sunt şi în beneficiul statului, iar indivizii culeg nişte roade din acest sacrificiu al independenţei lor făcut celor mulţi.

[Mai înţeleg şi că tirania propriu-zisă nu este atât de temut sau cel puţin nu poate deveni niciodată generală când opinia publică trasează suveranului anumite limite în interiorul cărora îl poate reţine. Aşadar, nu tirania puterii sociale este cea mai de temut, ci funcţionarea ei regulată.]

A crea o reprezentare naţională într-o ţară extrem de centralizată înseamnă deci a micşora răul pe care extrema centralizare îl poate produce, dar nu înseamnă a-l distruge.

Îmi dau bine seama că, în acest fel, se păstrează intervenţia individului în treburile cele mai importante; dar ea este suprimată în cele mici şi private. Se uită că este periculos să îi aserveşti pe oameni mai ales în treburile mărunte. În ceea ce mă priveşte, sunt gata să cred că libertatea este mai puţin necesară în lucrurile mari decât în cele mici, dacă aş putea gândi că poţi s-o ai pe una fără a o avea pe cealaltă.

Supunerea în treburile mărunte se manifestă în fiecare zi şi se face simţită de către toţi cetăţenii fără deosebire. Ea nu face din ei nişte deznădăjduiţi; dar îi nemulţumeşte continuu şi îi determină să renunţe la folosirea voinţei [şi în cele din urmă îi face să se supună cu totul]. Ea le întunecă încetul cu încetul mintea şi le moleşeşte sufletul în vreme ce ascultarea, care nu se acordă decât într-un mic număr de împrejurări foarte grave dar foarte rare, nu vădeşte aservirea decât din când în când şi nu o face să apese decât asupra anumitor oameni, în zadar veţi sili pe aceşti cetăţeni, pe care i-aţi

făcut atât de dependenţi de puterea centrală, să aleagă din când în când pe reprezentanţii acestei puteri; folosirea atât de importantă, dar atât de scurtă şi rară, a liberului lor arbitru nu îi va împiedica să îşi piardă puţin câte puţin facultatea de a gândi, de a simţi şi de a acţiona singuri şi astfel să cadă treptat sub nivelul calităţii de om.

Mai adaug că vor deveni curând incapabili să exercite [în mod convenabil] marele şi unicul lor privilegiu care le mai rămâne. Popoarele democratice care au introdus libertatea în sfera politică, sporind totodată despotismul în sfera administrativă, au ajuns la manii foarte ciudate. Dacă e vorba de treburi mici unde simplul bun-simţ este suficient, ei apreciază că cetăţenii sunt incapabili să le rezolve; dacă e vorba de guvernarea întregului stat, ei încredinţează acestor cetăţeni prerogative uriaşe; fac din ei, rând pe rând, jucăria suveranului şi stăpânii acestuia, ceva mai mult decât regi şi mai puţin decât oameni. După ce au isprăvit toate sistemele diferite de alegeri, fără a găsi unul care să le convină, ei se miră şi caută în continuare; ca şi cum răul pe care l-au observat nu ar ţine de structura ţării mai mult decât de structura corpului electoral.

Este, într-adevăr, greu de conceput cum nişte oameni care au renunţat total la deprinderea de a se conduce singuri ar putea reuşi să aleagă corect pe cei care trebuie să îi conducă; şi nu vom izbuti niciodată să-i facem să creadă că un guvern liberal, energic şi înţelept, ar putea vreodată ieşi din sufragiul unui popor de servitori.

O structură care ar fi republicană la vârf şi ultramonarhică în rest mi s-a părut întotdeauna a fi un monstru fără viaţă lungă. Viciile celor care guvernează şi imbecilitatea celor guvernaţi nu vor întârzia să îi aducă decăderea; iar poporul, obosit de reprezentanţii săi şi de el însuşi, va crea instituţii mai libere sau se va întoarce

curând pentru a se întinde la picioarele unui singur stăpân. (I)

Capitolul VII

URMARE A CAPITOLELOR PRECEDENTE

Cred că e mai uşor să instaurezi un guvern absolut şi despotic la un popor unde condiţiile sunt egale [democratice] decât la un altul şi mai cred că dacă un atare guvern ar fi instalat la un asemenea popor nu numai că ar oprima oamenii dar, cu vremea, el ar lua fiecăruia dintre ei multe din principalele atribute ale calităţii de om.

Despotismul mi se pare mult mai de temut în vremurile democratice.

Cred că aş fi iubit libertatea în orice epocă; dar am tendinţa să o yenerez în vremea în care ne aflăm.

Sunt convins, pe de altă parte, că toţi cei care, în vremurile în care intrăm, vor încerca să sprijine autoritatea pe privilegiu şi aristocraţie, vor eşua. Toţi cei care vor voi să atragă şi să reţină autoritatea în sânul unei singure clase vor da greş. Nu există în zilele noastre un suveran destul de destoinic şi destul de puternic pentru a instaura despotismul restabilind deosebiri permanente între supuşii săi; nu există niciun legislator atât de înţelept şi atât de puternic care să fie în stare să menţină nişte instituţii libere dacă nu ia egalitatea drept principiu de bază şi simbol. Trebuie deci ca aceia dintre contemporanii noştri care vor să creeze sau să asigure independenţa şi demnitatea semenilor lor să se arate prieteni ai egalităţii; iar singurul mijloc demn de a se arăta astfel este de a fi astfel; succesul sfintei lor acţiuni depinde de aceasta.

Aşadar, nu este vorba de a reconstrui o societate aristocratică, ci de a face ca libertatea să iasă din sânul societăţii democratice unde ne-a aşezat Dumnezeu.

Aceste două prime adevăruri mi se par simple, clare şi creatoare şi mă conduc în mod firesc să apreciez ce fel

de guvern liber se poate instala la un popor unde condiţiile sunt egale.

Rezultă din însăşi structura naţiunilor democratice şi din nevoile lor că, la ele, puterea suveranului trebuie să fie mai uniformă, mai centralizată, mai amplă, mai profundă, mai energică decât în alte părţi. Societatea este fireşte, la aceste naţiuni, mai activă şi mai puternică, individul mai subordonat şi mai slab; una face mai mult, celălalt mai puţin; treaba este forţată.

Nu trebuie deci să ne aşteptăm ca, în ţările democratice, cercul de independenţă individuală să fie vreodată tot atât de mare ca şi în ţările aristocratice. Dar lucrul nici nu este de dorit; deoarece, la naţiunile aristocratice, societatea este adesea sacrificată individului, iar prosperitatea celor mulţi sacrificată puterii câtorva.

Este totodată necesar şi de dorit ca puterea centrală care conduce un popor democratic să fie activă şi energică. Nu e vorba de a o face slabă şi vlăguită, ci numai de a o împiedica să se folosească peste măsură de agilitatea şi de forţa ei.

Ceea ce contribuia cel mai mult la a asigura independenţa indivizilor în vremurile aristocratice era faptul că suveranul nu se îndeletnicea singur cu guvernarea şi administrarea cetăţenilor; el era obligat să lase o parte a acestei griji membrilor aristocraţiei; aşa încât puterea socială, fiind mereu divizată, nu apăsa niciodată în întregime şi în acelaşi fel asupra fiecărui om.

Nu numai că suveranul nu făcea totul singur, dar majoritatea funcţionarilor care acţionau în locul lui, luându-şi puterea din originea lor şi nu direct de la el, nu erau permanent în mâna lui. Suveranul nu îi putea crea sau distruge oricând după capriciul său şi nici supune pe toţi în mod uniform celor mai mici dorinţe ale sale. Şi acest fapt garanta independenţa indivizilor.

Înţeleg bine că, în zilele noastre, nu putem recurge la acelaşi mijloc, numai că văd procedee democratice care îl înlocuiesc.

În loc de a preda numai suveranului toate puterile administrative luate de la corporaţii sau de la nobili, putem încredinţa o parte din ele unor organisme secundare alcătuite temporar din simplii cetăţeni; în felul acesta, libertatea indivizilor va fi mai sigură, fără ca egalitatea lor să se micşoreze.

Americanii, care nu ţin tot atât de mult ca şi noi la cuvinte, au păstrat numele de comitat pentru cea mai mare dintre circumscripţiile lor administrative; dar au înlocuit în parte comitatul cu o adunare provincială [aleasă liber chiar de cetăţeni].

Recunosc fără greutate că într-o epocă de egalitate cum este epoca noastră ar fi nedrept şi nesăbuit să instituim funcţionari ereditari; dar nimic nu ne împiedică să punem în locul lor, într-o anumită măsură, funcţionari electivi. Alegerea este un procedeu democratic care asigură independenţa funcţionarilor faţă de puterea centrală, tot atât şi chiar mai mult decât putea face ereditatea la popoarele aristocratice.

Ţările aristocratice sunt pline de indivizi bogaţi şi influenţi care găsesc în ei înşişi mijloacele de a-şi satisface toate nevoile şi care nu pot fi oprimaţi nici cu uşurinţă şi nici pe ascuns; iar aceştia menţin puterea în obiceiurile generale de moderaţie şi reţinere.

Ştiu bine că ţările democratice nu au în mod firesc astfel de indivizi; dar s-ar putea crea în mod artificial ceva analog.

Cred cu toată puterea că nu putem întemeia din nou în lume o aristocraţie; dar cred că simplii cetăţeni, asociindu-se, pot alcătui fiinţe foarte bogate, foarte influente, foarte puternice, într-un cuvânt persoane

aristocratice.

Am obţine în acest fel câteva din marile avantaje politice ale aristocraţiei, fără nedreptăţile şi primejdiile sale. O asociaţie politică, industrială, comercială sau chiar ştiinţifică şi literară reprezintă un cetăţean luminat şi puternic care nu poate fi supus după voie, nici asuprit pe ascuns şi care, apărându-şi drepturile împotriva exigenţelor puterii, salvează libertăţile tuturor.

În vremurile de aristocraţie, fiecare om este întotdeauna legat într-un chip foarte strâns de mai mulţi dintre concetăţenii săi, astfel încât el nu poate fi atacat fără ca ceilalţi să nu alerge în ajutorul său. În vremurile de egalitate, fiecare individ este în mod natural izolat; nu are prieteni moşteniţi cărora să le poată cere sprijinul, nici clasă pe ale cărei simpatii să se poată bizui; este lesne înlăturat şi este călcat în picioare fără teama de pedeapsă. În zilele noastre, un cetăţean asuprit nu are decât un mijloc de a se apăra; acela de a se adresa întregii naţiuni şi, dacă ea este surdă, speciei umane; nu are decât un mijloc de a o face şi acesta este presa. Aşadar, libertatea presei este infinit mai preţioasă la naţiunile democratice decât la toate celelalte; ea singură vindecă majoritatea relelor produse de egalitate. Egalitatea izolează şi slăbeşte oamenii; dar presa pune la îndemâna fiecăruia o armă foarte puternică pe care o poate folosi chiar cel mai izolat şi mai slab individ. Egalitatea îl lipseşte pe individ de sprijinul semenilor săi, dar presa îi permite să cheme în ajutor pe toţi concetăţenii şi pe toţi semenii săi. Tipografia a grăbit progresul egalităţii şi ea este unul din cele mai bune corective ale ei.

Cred că oamenii care trăiesc în aristocraţii pot, la rigoare, să se lipsească de libertatea presei; dar cei care trăiesc în ţările democratice nu pot s-o facă. Pentru garantarea independenţei personale a acestora, nu am

încredere în marile adunări politice, în prerogativele parlamentare, în proclamarea suveranităţii poporului.

Toate aceste lucruri merg împreună, până la un anumit punct, cu aservirea individului; dar această aservire nu poate fi totală dacă presa este liberă. Presa este, prin excelenţă, instrumentul democratic al libertăţii.

Voi spune ceva asemănător despre puterea judiciară.

Esenţa puterii judiciare este de a se ocupa de interesele particulare şi de a privi cu bunăvoinţă micile subiecte expuse privirilor sale; tot de esenţa acestei puteri ţine şi faptul de a nu veni de la sine în ajutorul celor asupriţi, ci de a fi mereu la dispoziţia celor mai umili dintre ei. Aceştia, oricât de slabi ar fi ei, pot întotdeauna obliga judecătorul să le asculte plângerea şi să le răspundă; faptul ţine de însăşi structura puterii judiciare.

O atare putere se poate deci aplica cu precădere nevoilor de libertate, într-o vreme când ochiul şi mâna suveranului se introduc necontenit în cele mai mărunte detalii ale activităţii umane şi când indivizii, prea slabi pentru a se apăra singuri, sunt prea izolaţi pentru a putea conta pe sprijinul semenilor lor. Forţa tribunalelor a fost, în toate timpurile, cea mai mare garanţie care putea fi oferită independenţei individului, însă lucrul este mai cu seamă adevărat în vremurile democratice; drepturile şi interesele particularilor sunt întotdeauna în primejdie în aceste vremuri, dacă puterea judiciară nu creşte şi nu se extinde pe măsură ce condiţiile devin egale.

Egalitatea inspiră oamenilor mai multe tendinţe foarte periculoase pentru libertate, asupra cărora legislatorul trebuie să aibă mereu un ochi atent. Nu voi aminti aici decât pe cele principale.

Oamenii care trăiesc în vremurile democratice nu înţeleg uşor utilitatea formelor; ei resimt un dispreţ instinctiv pentru ele. Am arătat de altfel motivele acestei

atitudini. Formele le aţâţă aversiunea şi adesea ura. Cum de obicei nu aspiră decât la desfătări facile şi de moment, oamenii se îndreaptă năvalnic către obiectul fiecăreia din dorinţele lor; cele mai mici întârzieri îi duc la disperare. Această stare de spirit, pe care o strămută în viaţa politică, îi mânie împotriva formelor care îi întârzie sau îi opresc mereu din proiectele lor.

Acest neajuns pe care îl găsesc oamenii din democraţii în forme este totuşi ceea ce face ca ele să fie atât de folositoare libertăţii, principalul lor merit fiind acela de a sluji drept barieră între cel puternic şi cel slab, între cel care guvernează şi cel care este guvernat, de a-l întârzia pe unul şi de a da celuilalt timp pentru a se orienta. Pe măsură ce suveranul este mai activ şi mai puternic iar particularii devin mai apatici şi mai slabi, formele sunt mai necesare. Aşadar, popoarele democratice au în mod firesc mai multă nevoie de forme decât celelalte popoare şi în mod firesc le respectă mai puţin. Faptul merită a i se acorda multă atenţie.

Nu există nimic mai deplorabil decât dispreţul trufaş al majorităţii contemporanilor noştri pentru problemele de formă; deoarece cele mai mici probleme de formă au căpătat în zilele noastre o importanţă pe care nu o avuseseră vreodată până acum. Mai multe din cele mai mari probleme ale omenirii sunt legate de ele.

Părerea mea este că, dacă oamenii de stat care trăiau în vremurile aristocratice puteau uneori să dispreţuiască fără teama de a fi sancţionaţi formele şi să se ridice adesea deasupra lor, cei care conduc astăzi popoarele trebuie să privească cu respect pe cea mai măruntă dintre ele şi să nu o ignore decât când o nevoie imperioasă îi obligă. În aristocraţii, oamenii aveau o superstiţie faţă de forme; noi trebuie să avem faţă de ele un cult luminat şi înţelept.

O altă înclinaţie foarte firească a popoarelor

democratice, şi foarte periculoasă, este aceea care le face să dispreţuiască drepturile individuale şi să nu ţină aproape deloc seama de ele.

Oamenii se opresc de obicei la un drept şi îi arată respect din pricina importanţei lui sau din pricina îndelungatei sale folosinţe. Drepturile individuale întâlnite la popoarele democratice sunt de obicei puţin importante, foarte recente şi extrem de instabile; faptul face ca ele să fie sacrificate adesea fără greutate şi încălcate aproape mereu fără remuşcări.

Or, se întâmplă ca, chiar în această vreme şi chiar la aceste naţiuni în care oamenii au un dispreţ natural pentru drepturile indivizilor, drepturile societăţii să se extindă de la sine şi să se întărească; adică, oamenii devin mai puţin interesaţi de drepturile individuale în momentul în care ar fi cel mai necesar de a păstra şi de a apăra puţinul care mai rămâne din ele.

Iată deci că, mai ales în vremurile democratice în care ne aflăm, adevăraţii prieteni ai libertăţii şi ai măreţiei umane trebuie, necontenit, să fie gata pentru a împiedica puterea socială să sacrifice cu uşurinţă drepturile particulare ale unor indivizi în favoarea realizării generale a planurilor ei. Nu există în aceste vremuri un cetăţean atât de neînsemnat încât asuprirea lui să nu fie periculoasă, nici drepturi individuale atât de lipsite de importanţă încât să poată fi lăsate fără pedeapsă pe seama arbitrarului. Motivul este foarte simplu: când un drept particular al unui individ este încălcat într-o vreme când spiritul uman este pătruns de importanţa şi de caracterul sfânt ai drepturilor de acest fel, nu se face rău decât celui care este spoliat; dar a încălca un atare drept în zilele noastre înseamnă a schilodi profund moravurile naţionale şi a pune în pericol întreaga societate; deoarece însăşi ideea acestui fel de drepturi tinde necontenit, la noi, să se

deformeze şi să se piardă.

Există anumite deprinderi, anumite idei, anumite vicii care sunt proprii stării de revoluţie şi pe care o îndelungată revoluţie, oricare ar fi de altfel caracterul ei, scopul ei şi locul ei de desfăşurare, nu poate să nu ducă la apariţia şi la generalizarea lor.

Când o naţiune oarecare a schimbat de mai multe ori, într-o perioadă scurtă de timp, conducători, opinii şi legi, oamenii care o alcătuiesc sfârşesc prin a căpăta gustul pentru mişcare, şi prin a se obişnui ca toate aceste mişcări să se realizeze rapid cu ajutorul forţei. Au atunci în mod natural dispreţ pentru forme, a căror neputinţă o văd în fiecare zi, şi nu suportă decât cu iritare dominaţia regulii care de atâtea ori a fost încălcată chiar sub ochii lor.

Cum noţiunile obişnuite de echitate şi de morală nu mai sunt suficiente pentru a explica sau justifica toate noutăţile cărora revoluţia le dă mereu naştere, oamenii se agaţă de principiul utilităţii sociale, creează dogma necesităţii politice şi se obişnuiesc cu uşurinţă să sacrifice fără scrupule interesele particulare şi să calce în picioare drepturile individuale pentru a ajunge mai curând la scopul general pe care şi l-au propus.

Aceste deprinderi şi idei, pe care le voi numi revoluţionare, deoarece toate revoluţiile le produc, se remarcă în sânul aristocraţiei, dar şi la popoarele democratice; la prima ele sunt adesea mai puţin puternice şi întotdeauna mai puţin durabile deoarece întâlnesc acolo deprinderi, idei, defecte şi slăbiciuni care le sunt potrivnice. Ele dispar deci de la sine de îndată ce s-a terminat revoluţia, iar naţiunea revine la vechile ei atitudini politice. Nu întotdeauna se întâmplă astfel în ţările democratice unde ne putem mereu teme că înclinaţiile revoluţionare, potolindu-se şi normalizându-se fără însă să dispară, să nu se transforme treptat în

moravuri guvernamentale şi obiceiuri administrative.

Nu cunosc, aşadar, o ţară unde revoluţiile să fie mai periculoase decât în ţările democratice pentru că, independent de relele accidentale şi trecătoare pe care acestea nu pot să nu le aducă, ele riscă întotdeauna să creeze rele permanente şi, ca să spunem aşa, veşnice.

Sunt convins că există opoziţii cinstite şi rebeliuni [revoluţii] legitime. Nu spun deci, într-un mod absolut, că oamenii din vremurile democratice nu trebuie să facă niciodată revoluţii; dar părerea mea este că ei au dreptate să şovăie mai mult decât alţii înainte de a porni la o revoluţie şi că este mai bine pentru ei să suporte multe neajunsuri ale stării actuale decât să recurgă la un remediu atât de periculos.

Voi încheia cu o idee generală care cuprinde nu numai toate ideile particulare care au fost exprimate în capitolul de faţă, dar şi majoritatea ideilor pe care această carte şi-a propus să le expună.

[Ceea ce era de temut odinioară nu mai este un motiv de teamă şi s-au ivit noi primejdii pe care strămoşii noştri nu le cunoşteau.]

În vremurile de aristocraţie care au precedat epoca noastră, existau indivizi foarte puternici şi o autoritate socială foarte slabă. Imaginea însăşi a societăţii era confuză şi se pierdea necontenit în mijlocul tuturor puterilor diferite care guvernau pe cetăţeni. Principalul efort al oamenilor din acele vremuri a trebuit să se îndrepte către creşterea şi întărirea puterii sociale, către sporirea şi asigurarea prerogativelor ei şi, pe de altă parte, către restrângerea independenţei individuale în limite mai înguste şi subordonarea interesului particular interesului general.

Alte primejdii şi alte griji îi aşteaptă pe oamenii din zilele noastre.

La majoritatea naţiunilor moderne, suveranul, oricare ar fi originea sa, personalitatea şi numele său, a devenit aproape atotputernic iar indivizii decad din ce în ce mai mult până la ultima treaptă a slăbiciunii şi dependenţei.

Totul era diferit în vechile societăţi. Unitatea şi uniformitatea nu se întâlneau acolo nicăieri. Totul ameninţă să devină atât de asemănător în societăţile noastre încât chipul particular al fiecărui individ se va pierde curând cu totul în fizionomia generală. Strămoşii noştri erau întotdeauna gata să exagereze această idee, că drepturile particulare sunt demne de respect, iar noi suntem în mod natural înclinaţi să exagerăm cealaltă idee, că interesul unui individ trebuie întotdeauna să se supună interesului celor mulţi.

Lumea politică se schimbă; de aici înainte, trebuie să căutăm leacuri noi la rele noi.

A fixa puterii sociale limite ample dar vizibile şi imobile; a da particularilor anumite drepturi şi a le garanta folosirea necontestată a acestor drepturi; a asigura individului puţina independenţă, forţă şi originalitate care îi mai rămân; a-l ridica la nivelul societăţii şi a-l susţine faţă de ea; toate acestea mi se par a constitui primul scop al legislatorului pentru epoca în care intrăm.

S-ar spune că suveranii din vremea noastră nu caută decât să facă lucruri mari cu ajutorul oamenilor. Aş dori ca ei să se gândească ceva mai mult să facă oameni mari; să acorde mai puţină importanţă lucrului şi mai multă lucrătorului; şi să-şi amintească neîncetat că o naţiune nu poate rămâne multă vreme puternică atâta timp cât fiecare om este slab şi nu s-au găsit încă forme sociale, nici combinaţii politice care să-l facă energic pe un popor alcătuit însă din cetăţeni bicisnici şi molateci.

Observ la contemporanii noştri două idei opuse dar tot atât de funeste.

Unii nu văd în egalitate decât tendinţele anarhice cărora aceasta le dă naştere. Se tem de liberul lor arbitru; le e frică de ei înşişi.

Alţii, în număr mai mic, dar mai luminaţi, au o altă părere. Lângă drumul care plecând de la egalitate duce la anarhie, au descoperit în cele din urmă o cale care pare a-l duce pe om, fără putinţă de împotrivire, la aservire. El îşi supune de la început sufletul acestei aserviri necesare; şi, pierzând speranţa de a rămâne liber, îl adoră deja în adâncul sufletului pe stăpânul care are să vină curând.

Primii abandonează libertatea pentru că o consideră periculoasă; ceilalţi, pentru că o consideră imposibilă.

Dacă aş fi avut această din urmă credinţă, nu aş fi scris lucrarea de faţă; m-aş fi limitat să deplâng în adâncul meu destinul semenilor mei.

Am dorit să expun pentru toată lumea primejdiile pe care le aduce egalitatea pentru independenţa omului deoarece cred cu fermitate că aceste primejdii sunt cele mai teribile şi cele mai puţin previzibile dintre toate pe care le ascunde viitorul. Dar nu cred că ele nu pot fi depăşite.

Oamenii care trăiesc în vremurile democratice în care intrăm acum au de la sine tendinţa către independenţă. Fireşte, suportă cu iritare regula; chiar permanenţa stării pe care o preferă îi oboseşte. Le place puterea; dar sunt înclinaţi să dispreţuiască şi să urască pe cel care o exercită şi căruia îi scapă cu uşurinţă din mâini din pricina micimii şi mobilităţii lor.

Aceste înclinaţii se vor regăsi mereu deoarece ies dintr-o stare socială care nu se va schimba. Multă vreme, ele vor împiedica instaurarea oricărui despotism şi vor da noi arme fiecărei noi generaţii care va dori să lupte pentru libertatea oamenilor.

Să avem deci faţă de viitor această teamă salutară

care ne face să veghem şi să luptăm şi nu acel soi de groază molatecă şi trândavă care slăbeşte inimile şi le secătuieşte.

Capitolul VIII

PRIVIRE GENERALĂ ASUPRA SUBIECTULUI

Aş dori, înainte de a părăsi pentru totdeauna drumul pe care l-am parcurs, să pot îmbrăţişa cu o ultimă privire toate trăsăturile diverse care marchează chipul noii lumi şi să evaluez, în sfârşit, influenţa generală pe care trebuie să o exercite egalitatea asupra sorţii oamenilor; dar dificultatea unei asemenea întreprinderi mă ţintuieşte; în faţa unui subiect atât de mare, vederea mi se tulbură iar mintea mi se întunecă.

Această societate nouă, pe care am încercat să o zugrăvesc şi să o evaluez, abia se naşte. Timpul nu i-a oprit încă formarea; marea revoluţie care a creat-o continuă încă şi este aproape imposibil să ne dăm seama din ceea ce se întâmplă în zilele noastre ce anume se va întâmpla cu această revoluţie şi ce va rămâne după ea.

Lumea care apare este încă pe jumătate prinsă sub dărâmăturile lumii care piere şi, în mijlocul uriaşei confuzii care răzbate din activităţile umane, nimeni nu poate spune ce anume va rămâne în picioare din vechile instituţii şi din vechile moravuri şi ce anume va sfârşi prin a dispărea.

Deşi revoluţia care se realizează în starea socială, în legi, în idei, în sentimentele oamenilor, este încă departe de a fi încheiată, nu putem încă compara lucrările ei cu nimic din ceea ce s-a văzut până acum în lume. Mă întorc din secol în secol până la Antichitatea cea mai îndepărtată; nu zăresc nimic care să semene cu ceea ce am sub ochi. Trecutul nu mai luminează viitorul iar spiritul îşi croieşte drum prin beznă.

Cu toate acestea, în mijlocul acestui tablou atât de vast, de nou, de confuz, întrezăresc de pe acum câteva

trăsături principale care se schiţează şi pe care doresc să le arăt:

Văd că binele şi răul sunt destul de egal repartizate în lume. Marile bogăţii dispar; numărul averilor mici sporeşte; dorinţele şi plăcerile se înmulţesc; nu mai există averi extraordinare, nici mizerie iremediabilă. Ambiţia este un sentiment universal, dar puţine ambiţii sunt mari. Fiecare individ este izolat şi slab; societatea este agilă, prevăzătoare şi puternică; individul face lucruri mici, iar statul lucruri imense.

Sufletele nu sunt energice; dar moravurile sunt blânde iar legislaţiile omenoase. Dacă nu întâlnim abnegaţii mari, virtuţi foarte înalte, foarte strălucitoare şi foarte pure, deprinderile sunt ordonate, violenţa este rară, cruzimea aproape necunoscută. Existenţa oamenilor devine mai lungă iar proprietatea lor mai sigură. Viaţa nu este foarte plăcută, dar e foarte îndestulată şi liniştită. Există puţine plăceri foarte delicate sau foarte grosolane, nu prea multă politeţe în purtări, nu prea multă grosolănie în gusturi. Nu întâlneşti nici oameni foarte învăţaţi, nici oameni foarte ignoranţi. Geniul se întâlneşte mai rar iar cunoaşterea devine mai generală. Spiritul uman se dezvoltă datorită eforturilor mărunte şi combinate ale tuturor oamenilor şi nu prin activitatea puternică a câtorva dintre ei. Există mai puţină perfecţiune în lucrări, dar ele sunt mai creatoare. Toate legăturile de rasă, de clasă, de patrie slăbesc; se strânge marea legătură a omenirii.

Dacă printre toate aceste trăsături diferite caut pe cea care îmi pare a fi cea mai generală şi mai impresionantă, ajung să văd că ceea ce se remarcă în averi se reflectă sub nenumărate alte forme. Aproape toate extremele se domolesc şi se vlăguiesc; aproape toate asperităţile se netezesc pentru a face loc unui lucru mediocru, care este în acelaşi timp mai puţin înalt şi mai

puţin jos, mai puţin strălucitor şi mai puţin întunecat decât ceea ce se vedea în lume.

Îmi plimb privirile asupra acestei mulţimi nesfârşite alcătuită din fiinţe identice unde nimic nu se ridică şi nimic nu se coboară. Spectacolul acestei uniformităţi [şi al acestei mediocrităţi] generale mă întristează şi mă încremeneşte şi sunt tentat să regret societatea care nu mai există.

Când lumea era plină de oameni foarte importanţi şi de oameni foarte neînsemnaţi, foarte bogaţi şi foarte săraci, foarte învăţaţi şi foarte ignoranţi, [foarte norocoşi şi foarte nefericiţi] îmi întorceam privirile de la cei din urmă pentru a nu-i privi decât pe primii iar vederea acestora mă bucura; dar îmi dau seama că această plăcere provenea din slăbiciunea mea; dar cum nu pot vedea în acelaşi timp tot ce mă înconjoară, îmi este îngăduit să aleg astfel şi să pun deoparte, din atâtea obiecte, pe cele a căror vedere îmi place. Nu tot aşa se petrece cu Fiinţa atotputernică şi eternă al cărei ochi cuprinde în mod necesar ansamblul lucrurilor şi care vede distinct, deşi în acelaşi timp, întregul neam omenesc şi pe fiecare om.

Este firesc să credem că ceea ce mulţumeşte cel mai mult privirile acestui creator şi păzitor al oamenilor nu este prosperitatea deosebită a câtorva, ci bunăstarea cea mai mare a tuturor; ceea ce mie mi se pare o decădere este deci pentru el un progres; ceea ce pe mine mă răneşte, lui îi place. Egalitatea nu este, poate, un lucru măreţ; dar ea este mai dreaptă şi dreptatea constituie măreţia şi frumuseţea ei.

Mă strădui să pătrund în acest punct de vedere al lui Dumnezeu şi să caut de acolo a examina şi a aprecia lucrurile omeneşti.

Nimeni pe pământ nu poate încă afirma, într-un mod absolut şi general, că starea nouă a societăţilor este

superioară stării vechi; dar este deja mulţumitor să vedem că este altceva.

Există anumite vicii şi anumite virtuţi care erau legate de structura naţiunilor aristocratice şi care sunt atât de opuse spiritului popoarelor noi încât nu le putem introduce în sânul lor. Există înclinaţii bune şi tendinţe rele care erau străine primelor şi care sunt fireşti celorlalte; idei care apar singure în imaginaţia unora şi pe care spiritul altora le respinge. Sunt ca două omeniri distincte, fiecare având avantajele şi inconvenientele sale proprii, binele şi răul care îi sunt caracteristice.

Trebuie deci să fim cu grijă când judecăm societăţile care apar cu idei luate din societăţile care nu mai sunt. Faptul ar fi nedrept, deoarece aceste societăţi se deosebesc profund între ele, deci nu pot fi comparate.

Nu ar fi deloc cuminte să cerem oamenilor [popoarelor democratice] din vremea noastră să aibă virtuţile caracteristice care Recurgeau din starea socială a strămoşilor lor, deoarece această stare socială a pierit şi a dus cu ea de-a valma tot binele şi tot răul pe care le cuprindea.

Dar aceste lucruri nu sunt încă bine înţelese în zilele noastre.

Zăresc nenumăraţi contemporani de-ai mei care încep să facă o triere între instituţiile, opiniile, ideile care apar din structura aristocratică a vechii societăţi; ei ar abandona bucuros pe unele dar ar voi să le reţină pe celelalte şi să le ia cu ei în lumea nouă.

Părerea mea este că aceştia îşi pierd vremea şi forţele într-o muncă cinstită şi sterilă.

Nu mai e vorba de a reţine avantajele speciale pe care inegalitatea de condiţii le dă oamenilor, ci de a asigura binefacerile noi pe care egalitatea le poate oferi. Nu trebuie să încercăm să devenim asemănători

strămoşilor noştri, ci să ne străduim să ajungem la felul de măreţie şi de fericire care ne este propriu.

Personal, ajuns la capătul drumului meu, descoperind de departe, dar în acelaşi timp, toate obiectele diferite pe care le-am contemplat rând pe rând din mers, mă simt plin de temeri şi plin de speranţe. Văd mari primejdii pe care e posibil să le îndepărtăm; mari rele pe care le putem evita sau diminua şi mă întăresc din ce în ce mai mult în credinţa că, pentru a fi demni şi prosperi, este de ajuns ca naţiunile democratice să o dorească.

Ştiu că mai mulţi dintre contemporanii mei au crezut că popoarele nu sunt niciodată aici pe pământ propriii lor stăpâni şi că se supun cu necesitate nu ştiu cărei forţe de neînlăturat şi lipsită de inteligenţă care apare din evenimente anterioare, din rasă, din sol sau din climă.

Acestea sunt doctrine false şi molâi care nu vor putea niciodată da decât oameni slabi şi naţiuni bicisnice; Providenţa nu a creat neamul omenesc nici complet independent, nici complet sclav. Ea descrie, e adevărat, în jurul fiecărui om, un cerc fatal din care acesta nu poate ieşi; dar în amplele lui limite, omul este puternic şi liber; la fel se întâmplă şi cu popoarele.

Naţiunile din zilele noastre nu pot să nu creeze în sânul lor condiţii egale; dar depinde de ele ca egalitatea să le ducă la asuprire sau la libertate, la cunoaştere sau la barbarie, la prosperitate sau la mizerie.

NOTE

(A) Pagina 165

Există totuşi aristocraţii care au făcut comerţ cu pasiune şi au pus în practică cu succes industria. Istoria lumii ne oferă mai multe exemple strălucite. Dar, în general, trebuie să spunem că aristocraţia nu este deloc favorabilă dezvoltării industriei şi comerţului. Numai aristocraţiile banului fac excepţie de la regulă.

La acestea din urmă nu există vreo dorinţă care să nu aibă nevoie de bogăţii pentru a fi satisfăcută. Dragostea pentru bogăţie devine, ca să spunem aşa, calea principală a pasiunilor. Toate celelalte se termină cu ea sau se încrucişează cu ea.

Gustul pentru bani şi setea de stimă şi putere se unesc atunci atât de bine în suflete, încât e greu să-ţi dai seama dacă oamenii devin avizi din ambiţie sau sunt ambiţioşi din aviditate. E tocmai ceea ce se întâmplă în Anglia, unde toţi vor să devină bogaţi pentru a ajunge la onoruri şi doresc să aibă onoruri ca pe o manifestare a bogăţiei. Spiritul uman este atunci prins ca într-un corset şi dirijat către comerţ şi industrie, căile cele mai scurte care duc la bogăţie.

De altfel, acest lucru mi se pare accidental şi nesigur. Când bogăţia a devenit singurul semn de aristocraţie, este foarte greu ca bogaţii să se menţină singuri la putere şi să-i excludă pe toţi ceilalţi.

Aristocraţia ereditară şi democraţia pură se află la cele două extremităţi ale stării sociale şi politice a naţiunilor; la mijloc se găseşte aristocraţia banului, care se apropie de aristocraţia ereditară prin faptul că ea conferă mari privilegii unui număr mic de cetăţeni; se apropie de democraţie deoarece privilegiile pot fi obţinute rând pe rând de către toţi; formează adesea un fel de tranziţie naturală între aceste două lucruri şi nu putem spune dacă ea termină domnia instituţiilor aristocratice sau dacă deschide deja noua eră a democraţiei.

(B) Pagina 216

Găsesc în jurnalul meu de călătorie fragmentul următor care vă va face să înţelegeţi la ce încercări sunt supuse adesea femeile americane care consimt să îşi însoţească soţii în pustietăţi. Nimic nu îl îndeamnă mai bine pe cititor la lectura acestuia decât marea sa

autenticitate.

…Din când în când dăm peste noi terenuri defrişate. Toate aceste locuri se aseamănă. Voi descrie pe cel unde ne-am oprit în această seară; va fi pentru mine imaginea tuturor celorlalte.

Clopotul pe care pionierii au grijă să-l atârne de gâtul vitelor pentru a le regăsi în pădure ne-a anunţat de departe că ne apropiem de terenul defrişat; am auzit curând zgomotul securii care doboară copacii pădurii. Pe măsură ce ne apropiem, urmele distrugerii ne anunţă prezenţa omului civilizat. Crengi tăiate acoperă cărarea; de-a lungul drumului nostru, au mai rămas în picioare trunchiuri pe jumătate arse sau schilodite de secure. Ne continuăm mersul şi ajungem într-o pădure unde toţi copacii par a fi fost loviţi de o moarte subită; în toiul verii, ei oferă o privelişte de iarnă; cercetându-i mai îndeaproape, ne dăm seama că în scoarţa lor s-a tăiat un cerc adânc care, oprind circulaţia sevei, i-a făcut să piară curând; aflăm că, într-adevăr, cu asta începe de obicei pionierul. Neputând, în cursul primului an, să taie toţi copacii de care este plină noua sa proprietate, el seamănă porumb sub crengile lor şi, lovindu-i de moarte, îi împiedică să-i umbrească recolta. După acest câmp, schiţă incompletă, prim pas al civilizaţiei în pustietate, zărim deodată cabana proprietarului; este aşezată în centrul unui teren cultivat mai cu grijă decât restul, dar unde omul mai duce încă o luptă inegală cu pădurea; aici, copacii sunt tăiaţi, dar nu smulşi, trunchiurile lor încă mai acoperă şi încurcă terenul pe care îl umbreau altă dată. În jurul acestor rămăşiţe uscate, grâu, vlăstare de stejar, plante de toate soiurile, ierburi de toate felurile cresc laolaltă învălmăşindu-se pe un pământ nesupus şi pe jumătate sălbatic. În mijlocul acestei vegetaţii viguroase şi variate se ridică locuinţa pionierului său, cum o numesc ei, *log*

house. Ca şi câmpul care o înconjoară, această casă rustică ne vorbeşte despre o lucrare nouă şi făcută în grabă; lungimea ei nu ni se pare a depăşi treizeci de picioare, înălţimea cincisprezece; pereţii, ca şi acoperişul, sunt alcătuiţi din trunchiuri de copaci nefasonate între care s-a pus muşchi şi pământ pentru a împiedica frigul şi ploaia să pătrundă în interior.

Cum noaptea începuse să se lase, ne-am hotărât să cerem adăpost proprietarului acelei *log house*.

La zgomotul paşilor noştri, copiii care se tăvăleau printre rămăşiţele pădurii s-au ridicat în grabă şi au fugit spre casă parcă speriaţi de vederea unui om iar doi câini mari, pe jumătate sălbatici, cu urechile drepte şi botul alungit, au ieşit din coteţul lor şi s-au apropiat mârâind pentru a acoperi retragerea tinerilor lor stăpâni. În uşa locuinţei sale, apare şi pionierul; aruncă spre noi o privire rapidă şi scrutătoare, face semn câinilor să se întoarcă la coteţul lor şi le dă chiar el exemplul, intrând în casă, fără a da semn că vederea noastră i-a aţâţat curiozitatea sau neliniştea.

Intrăm în *log house*; interiorul nu aminteşte de cabanele ţăranilor din Europa; găseşti aici mai mult lucruri inutile decât necesare.

Nu există decât o singură fereastră la care atârnă o perdea de muselină; într-un cămin din lut străluceşte un foc puternic care luminează tot interiorul cabanei; deasupra acestui cămin se zăreşte o frumoasă carabină cu crestături, o piele de căprioară, pene de vultur; la dreapta căminului se întinde o hartă a Statelor Unite pe care vântul ce intră prin interstiţiile din perete o ridică şi o mişcă; nu departe de ea, pe o etajeră făcută dintr-o scândură grosolan tăiată, sunt aşezate câteva volume; am remarcat Biblia, primele şase cânturi din Milton şi două drame de Shakespeare; de-a lungul pereţilor simt aşezate

nişte cufere care ţin loc de dulapuri; în centru se găseşte o masă grosolan lucrată ale cărei picioare, făcute din lemn verde şi cu scoarţa încă pe el, par ieşite de-a dreptul din pământul pe care stă; pe această masă, văd un ceainic din porţelan englezesc, linguriţe de argint, câteva ceşti ştirbite şi ziare.

Stăpânul acestei locuinţe are trăsături colţuroase şi membre fine care te fac să îl recunoşti pe locuitorul Noii Anglii; este evident că acest om nu s-a născut în singurătatea unde îl găsim; constituţia sa fizică îţi spune de la bun început că primii săi ani i-a petrecut în sânul unei societăţi intelectuale şi că aparţine acelui neam neliniştit, socotit şi aventurier, care face cu răceală ceea ce numai ardoarea pasiunii explică şi care se supune o vreme vieţii sălbatice pentru a învinge mai bine şi a civiliza pustietatea.

Când pionierul vede că îi trecem pragul locuinţei, ne iese în întâmpinare şi ne întinde mâna, după obicei; dar expresia sa rămâne rigidă; ia primul cuvântul pentru a ne întreba despre ce se întâmplă în lume iar după ce şi-a satisfăcut curiozitatea, tace; ai crede că îl obosesc veneticii şi zgomotul. îi punem la rândul nostru întrebări şi ne dă toate informaţiile de care avem nevoie; se ocupă apoi fără grabă dar cu grijă de ceea ce ne face trebuinţă. Deşi îl vedem cum se îngrijeşte de noi cu bunăvoinţă, de ce simţim oare, în pofida noastră, cum ne îngheaţă recunoştinţa? Pentru că el însuşi, făcând pe gazda, pare a se supune unei necesităţi neplăcute impuse de soartă; vede în ea o datorie la care îl obligă situaţia lui şi nu o plăcere.

La celălalt capăt al căminului stă o femeie care leagănă un copil mic pe genunchi; ne face un semn cu capul fără să se întrerupă. Ca şi pionierul, femeia este în floarea vârstei, aspectul ei pare a fi superior condiţiei sale,

îmbrăcămintea dovedeşte chiar un gust încă nestins pentru podoabe; dar membrele ei delicate par vlăguite, trăsăturile obosite, privirea este blândă şi gravă; pe chipul ei se văd o resemnare religioasă, pasiuni împăcate şi un anume fel de dârzenie firească şi calmă care înfruntă toate relele vieţii fără a se teme de ele şi fără a le provoca.

Copiii se adună în jurul ei; sunt plini de sănătate, de energie şi gălăgioşi; sunt adevăraţi fii ai pustietăţii; mama le aruncă din când în când priviri pline de melancolie şi bucurie; văzând forţa lor şi slăbiciunea ei, ai zice că ea s-a sfârşit dându-le viaţă şi că nu regretă preţul plătit.

Casa locuită de emigranţi nu are pereţi interiori şi nici pod. În unica încăpere, vine întreaga familie seara pentru a căuta un culcuş. Această locuinţă formează o mică lume; este arca civilizaţiei pierdute în mijlocul unui ocean de frunzişuri. La câţiva paşi mai încolo, pădurea veşnică îşi întinde în jurul ei umbra şi începe singurătatea.

(C) Pagina 217

Nu egalitatea de condiţii este cea care îi face pe oameni imorali şi nereligioşi. Dar când oamenii sunt imorali şi nereligioşi şi totodată egali, rezultatele imoralităţii şi ale nereligiozităţii răzbat lesne în afară deoarece oamenii nu se influenţează unii pe alţii şi pentru că nu există o clasă care să îşi asume rolul de poliţie a societăţii. Egalitatea de condiţii nu creează niciodată corupţia moravurilor dar o lasă uneori să apară.

(D) Pagina 238

Dacă lăsăm de o parte pe toţi care nu gândesc deloc şi pe toţi cei care nu îndrăznesc să spună ceea ce gândesc, vom afla că imensa majoritate a americanilor pare mulţumită de instituţiile politice care o conduc; şi cred că, într-adevăr, aşa este. Privesc aceste tendinţe ale opiniei publice ca pe un indiciu, dar nu ca pe o dovadă a perfecţiunii absolute a legilor americane. Mândria

naţională, satisfacţia dată de către legislaţie unor pasiuni dominante, evenimente neaşteptate, vicii neobservate şi, mai mult decât toate acestea, interesul unei majorităţi care închide gura opozanţilor pot da multă vreme iluzii unui întreg popor, ca şi unui singur om.

Priviţi Anglia din secolul al XVIII-lea. Niciodată o naţiune nu s-a tămâiat mai mult; niciodată un popor nu a fost mai perfect mulţumit de sine; totul era pe atunci bun în alcătuirea sa, totul era ireproşabil, chiar şi defectele cele mai evidente. Astăzi, o mulţime de englezi par a nu avea altă preocupare decât să dovedească că acea alcătuire avea o mie de defecte. Cine avea dreptate, poporul englez din secolul trecut sau poporul englez din zilele noastre?

Acelaşi lucru s-a întâmplat în Franţa. Este sigur că sub Ludovic al XIV-lea marea masă a naţiunii era încântată de forma de guvernământ care conducea atunci societatea. Cei care cred că a existat o decădere a caracterului francezilor de atunci se înşală profund. În acea vreme, putea să existe în Franţa o oarecare aservire dar, fără nicio îndoială, spiritul de aservire nu exista. Scriitorii din acea vreme încercau un fel de entuziasm real ridicând puterea regală deasupra tuturor celorlalte şi nu a existat nimeni, până la cel mai neînsemnat ţăran în coliba sa, care să nu se fi mândrit cu gloria suveranului şi care să nu fi murit cu bucurie strigând: „Trăiască regele!” Aceste formule ne-au devenit astăzi insuportabile. Cine se înşela, francezii din vremea lui Ludovic al XIV-lea sau francezii zilelor noastre?

Nu trebuie deci să ne bazăm, când apreciem legile, numai pe predispoziţiile unui popor, deoarece acestea se schimbă de la un secol la celălalt, ci pe motive mai serioase şi pe o experienţă mai generală.

Dragostea pe care o are un popor pentru legile sale nu dovedeşte decât un lucru, că nu trebuie să ne grăbim să

le schimbăm.

(E) Pagina 293

În capitolul la care se referă această notă, am arătat un pericol; doresc să indic un altul, mai rar, dar care, dacă ar apărea vreodată, ar fi cu mult mai de temut.

Dacă dragostea pentru plăcerile materiale şi gustul pentru bunăstare pe care egalitatea le inspiră în mod firesc oamenilor, intrând în spiritul unui popor democratic, ar ajunge să-l cuprindă pe acesta în întregime, moravurile naţionale ar deveni atât de antipatice spiritului militar încât chiar armata ar ajunge poate să iubească pacea în ciuda interesului particular care o face să dorească războiul. Aşezaţi în mijlocul acestei lâncezeli generale, soldaţii ar ajunge să gândească că e mai bine să se ridice treptat în timp de pace, dar comod şi fără eforturi, decât să cumpere o avansare rapidă cu preţul oboselilor şi mizeriilor vieţii de campanie. În acest spirit, armata ar pune mâna pe arme fără avânt şi le-ar folosi fără energie; ea s-ar lăsa mai curând dusă spre duşman decât s-ar duce singură.

Nu trebuie să credem că această tendinţă pacifică a armatei ar îndepărta-o de revoluţii deoarece revoluţiile, şi mai ales revoluţiile militare care de obicei sunt foarte rapide, aduc adesea cu ele mari pericole dar nu şi o muncă îndelungată; ele satisfac ambiţia cu mai puţină osteneală decât războiul; într-o revoluţie nu îţi rişti decât viaţa, lucru la care oamenii din democraţii ţin mai puţin decât la bunăstarea lor.

Nimic nu este mai periculos pentru libertatea şi liniştea unui popor decât o armată care se teme de război, deoarece, cum nu îşi mai caută măreţia şi dominaţia pe câmpul de luptă, ea doreşte să le găsească în altă parte. Se poate deci întâmpla ca oamenii care alcătuiesc o armată democratică să piardă interesele cetăţeanului fără însă a

dobândi virtuţile soldatului şi ca armata să înceteze a mai fi războinică fără a înceta să fie agitată.

Voi repeta aici ceea ce am spus mai sus. Remediul împotriva unor atari pericole nu stă în armată, ci în ţară. Un popor democratic care păstrează moravuri virile va găsi întotdeauna la nevoie soldaţi cu moravuri războinice.

(F) Pagina 309

Oamenii consideră că măreţia ideii de unitate se află în mijloace, iar Dumnezeu în scop; de aici vine faptul că această idee de măreţie ne duce la nenumărate lucruri meschine. A-i obliga pe oameni să meargă cu acelaşi pas către acelaşi scop, iată o idee omenească. A introduce o varietate infinită în acţiuni şi a le combina în aşa fel încât toate aceste acţiuni să ducă pe mii de căi diferite către săvârşirea unui mare proiect, iată o idee divină.

Ideea omenească de unitate este aproape întotdeauna sterilă, cea a lui Dumnezeu, uriaş de rodnică. Oamenii cred că îşi dovedesc măreţia simplificând mijloacele; scopul lui Dumnezeu este simplu, dar mijloacele lui se schimbă la nesfârşit.

(G) Pagina 313

Un popor democratic nu este determinat numai de gusturile sale să centralizeze puterea; pasiunile tuturor celor care îl conduc îl împing necontenit la aceasta.

Putem cu uşurinţă prevedea că aproape toţi cetăţenii ambiţioşi şi capabili pe care îi are o ţară democratică vor lucra fără răgaz la extinderea atribuţiilor puterii sociale deoarece toţi speră să o conducă într-o bună zi. Înseamnă să îţi pierzi vremea încercând să le dovedeşti că centralizarea extremă poate fi vătămătoare statului, deoarece ei centralizează pentru ei înşişi.

Dintre oamenii publici din democraţii, nurrrâi cei foarte dezinteresaţi sau foarte mediocri doresc să descentralizeze puterea. Unii sunt rari, iar ceilalţi

neputincioşi.

(H) Pagina 333

M-am întrebat adesea ce s-ar întâmpla dacă, în mijlocul moliciunii moravurilor democratice şi ca urmare a spiritului neliniştit al armatei, s-ar instala vreodată, la câteva naţiuni din zilele noastre, un guvern militar.

Cred că guvernul nu s-ar îndepărta de tabloul pe care l-am făcut în capitolul la care se referă această notă şi că el nu va reproduce trăsăturile sălbatice ale oligarhiei militare.

Sunt convins că în acest caz s-ar crea un fel de contopire între obiceiurile funcţionarului şi cele ale soldatului. Administraţia ar lua ceva din spiritul militar, iar militarul câteva deprinderi din administraţia civilă. Rezultatul ar fi o autoritate precisă, clară, evidentă, absolută; poporul ar deveni o imagine a armatei iar societatea ar fi dirijată ca o cazarmă.

(I) Pagina 337

Nu putem spune într-un mod absolut şi general că cel mai mare pericol din zilele noastre ar fi toleranţa sau tirania, anarhia sau despotismul. Şi unul, şi celălalt sunt tot atât de temut şi pot apărea tot atât de uşor dintr-o unică şi singură cauză care este *apatia generală*, rod al individualismului; apatia este cea care face ca în ziua în care puterea executivă adună câteva forţe, această putere să fie în stare să oprime, iar în ziua următoare, când un partid poate strânge treizeci de oameni pentru o bătălie, şi acesta să fie capabil de oprimare. Neputând să instaureze nimic de durată, ceea ce îi face să reuşească cu uşurinţă îi împiedică să reuşească pe timp îndelungat. Se ridică deoarece nimic nu li se împotriveşte şi cad pentru că nimic nu îi susţine.

Lucrul împotriva căruia este important să luptăm este apatia şi nu atât anarhia sau despotismul, deoarece

apatia poate crea fără deosebire atât pe unul, cât şi pe celălalt.

LUCRĂRILE FOLOSITE DE TOCQUEVILLE

Această anexă conţine lucrările citate de Tocqueville în cartea sa, cât şi cele care apar în notele şi însemnările sale (precedate de[28]). În hârtiile lui Tocqueville se află două bibliografir care, pe lângă o serie de referinţe, permit identificarea ediţiilor pe care le-a utilizat. De câte ori a fost posibil, am luat ediţiile şi din catalogul bibliotecii din castelul familiei. În celelalte cazuri, citǎm lucrările în prima lor ediţie.

Includerea unei lucrări în listă nu înseamnă că aceasta a servit neapărat la munca de redactare. Uneori, Tocqueville a arătat interes pentru texte pe care nu le-a putut obţine de la Biblioteca Regală sau şi-a notat o carte ce îi fusese recomandată şi pe care n-a citit-o niciodată. Unele lucrări şi-au pus o amprentă puternică asupra *Democraţiei*, ca de exemplu tratatul de economie politică al lui Villneuve-Bargemont sau *Discours sur l'origine de l'inégalité* al lui Rousseau. Ele nu simt menţionate în această listă deoarece, evident, nu sunt citate de Tocqueville.

În biblioteca din castelul familiei se mai păstrează şi o serie de broşuri, discursuri şi imprimate pe care autorul le-a primit în timpul călătoriei sale în America. Aceste texte nu au fost niciodată citite de Tocqueville.[29]

---

28 Copiile bibliografiilor lui Tocqueville conţin numeroase erori. Am exclus din lista noastră o serie de titluri şi autori inexistenţi. Astfel, i se atribuie lui Cast- mare o istorie a oraşului New York când ea a fost scrisă de F.S. Eastman. Fashionable Tour devine Fashionable Tom, lucrarea judecătorului Story este atribuită unui anume „Hury" etc.

29 Este evident că o serie de americani au profitat de vizita lui Tocqueville şi Beaumont pentru a se debarasa de cărţi care nu îi interesau. George W. Pierson, Tocqueville and Beaumont in America, p. 537. Astfel, Tocqueville a primit în Statele Unite: On the Penetrativeness

Cea mai mare parte a lor nu figurează în lista de faţă. Citǎm cu toate acestea pe cele care i-au suscitat lui Tocqueville un oarecare interes dat fiind că pe copertele lor se află observaţii şi adnotări făcute de mâna sa.

*[A.C.T., „Mouvement de la presse française en 1836”, *Revue des Deux Mondes*, seria a 4-a, X, 1837, pp. 453 – 498.]

Abridged History of the United States. [Probabil: Hosea Hildreth, An abridged History of the United States of America, Boston, Carter, Hender and Babcock, 1831.]

An Account of the Church of Christ în Plymouth. [în Collections of the Massachusetts Historical Society for the year 1795, Boston, tipărită de Samuel Hall, 1795, IV, pp. 107 – 141.]

Adair, History of the American Indians. [James Adair, The History of the American Indians, Londra, tipărită de Edward Charles Dilly, 1775.] John Quincy Adams, President’s Quincy’s centennial Address, Boston, 1830.

— Address of the Convention to the People of the United States.

— Allen Biographical Dictionary. [William Allen, An American biographi *cal and historical Dictionary*, Cambridge [Massachusetts], 1809; Boston, William Hyde, 1832.]

— *Almanach Royal*, *1833*, [Paris, 1683. Între 1831 şi 1847, publicat sub titlul: Almanach royal et national].

American Almanac. [*The American Almanac and Repository of useful Knowledge*, Boston, Gray and Bowen, 1831; New York, E. & G. Blunt. Tocqueville citează

---

of Fluids by J.K. Mitchell (Philadelphia, 1830); On the Storms at the American Coasts, by W.C. Redfield şi An Introductory Lecture on the Advantages and Pleasures of the Study of Chemistry by L.P. Yandell (Lexington, 1831) etc. Tocqueville nu pare să fi citit aceste lucrări iar legătura lor cu Democraţia în America pare destul de vagă pentru a le justifica absenţa din această bibliografie.

volumele din 1831, 1832, 1833 şi 1834.]

— *American Annual Register*, 1826 – 1832, 6 vol. [The American Annual

Register, for the years 1827 – 1832, Boston. Volumul din 1826 – 1827 a fost publicat tot în 1835.]

American Constitution. [Ediţia lui *Fédéraliste* folosită de Tocqueville reproduce textul Constituţiei americane, dar Tocqueville citează o altă sursă.]

— American Medical and Philosophical Register, [American medical and phi losophical Register, or Annals of Medicine, natural History, Agriculture and the Arts, coordonată de David Hosack. New York, C.S. Van Winkle, 1814, 4 vol.]

— *American Monthly Review*, [probabil cea publicată între 1832 şi 1834

de Hillard, Gray and Co., Boston, 4 vol.]

— *American Quarterly Review*, septembrie 1831. [Tocqueville pare interesat de darea de seamă din Notices of Brazil în 1828 and 1829, by the Rev. R. Walsh, Londra, 1830, 2 vol.]

The Anniversary Report of the Pennsylvania Society for discouraging the use of ardent Spirits, 1831.

— Annual Law Register. Vezi Griffith.

— Annual Report of the Apprentices Library Company of Philadelphia [Phila delphia, 18?? – „Model de asociaţii caritabile”, notează Tocqueville.]

— Annuaire Militaire de 1834.

„Marquis d’Argenson. [Considérations sur le Gouvernement de la France. Amsterdam, 1784.]

„Edward Baines. [History of the Cotton Manufacture în Great Britain.

Londra, H. Fisher, R. Fisher & P. Jackson, 1835.]

„[Odilon Barrot, „(Discours)”, Journal des Débats, 1 martie 1834.] „Heliza Bates, The Doctrine of Friends.

[Elisa Bates, The Doctrines of Friends, or Principles of the Christian Religion as held by the Society of Friends, commonly called Quakers. Mountpleasant, tipărită de autor, 1825.] „Beccaria [Traité des délits et des peines, Philadelphia (Paris), 1766.] Jeremy Belknap, History of New Hampshire, Boston, [tipărită de autor], 1792, 3 vol.

Jeremy Belknap [" Queries respecting the slavery and emancipation of the negroes în Massachusetts, proposed by the Hon. Judge Tucker of Virginia, and answered by the Rev. Dr. Belknap", în *Massachusetts Historical Collection*, IV, pp. 191 – 211.]

Bell, Rapport sur les affaires indiennes, 24 février 1830. [John Bell, Removal of Indians, February 24, 1830, [Documentele Casei Reprezentanţilor, Congresul al 21-lea.]

Beverley, *History of Virginia from the earliest Period*. Tradusă în franceză în 1707. [Robert Beverley, *Histoire de la Virginie*, Paris, Pierre Ribou, 1707.]

Blackstone. [*Comentaries on the Laws of England*. Tocqueville îl consideră un scriitor mediocru, incapabil de o judecată profundă.] Blosseville, *Mémoires de Tanner*. [*Mémoires de John Tanner*. Tradusă de Ernest de Blosseville. Paris, A. Bertrand, 1835, 2 vol.]

„Joseph Blunt, A historical Sketch of the Formation of the Confederacy. [A historical Sketch of the Formation of the Confederacy, particularly with reference to the provincial Limits and the Jurisdiction of the general Government over Indian Tribes and the public Territory. New York, Geo. & Chas. Carvill, 1825. „Curios de a cunoaşte principiile guvernului federal al Uniunii".]

Boissy d'Anglas, François Antoine comte de *Essai sur la vie, les écrits et les opinions de M. de Malesherbes*, Paris, Trecuttel et Würtz, 1819 – 1821, 2 vol.

„Bossuet, *Discours sur l'histoire universelle, depuis le commencement du monde jusqu'à l'empire de*

Charlemagne, avec la suite jusqu'à l'année 1700, 1756. [Nu am găsit ediţia din 1756 menţionată în catalogul bibliotecii din castelul familiei. Probabil este vorba de ediţia lui Babuty fils, Paris, 1765, 2 vol.]

„Bossuet, *Histoire des variations des églises protestantes*. Paris, G. Despre z et Dessesartz, 1730, 4 vol.

Nineteenth annual report of the receipts and expenses of the city of Boston and county of Suffolk. 1 May 1831.

Brevard's Digest of the public statute law of South Carolina. [Joseph Brevard, An alphabetical Digest of the public statute Law of South Carolina. Charleston (Carolina de Sud), John Hoff, 1814.]

„Buffon, Histoire naturelle générale et particulière. Paris, Impr. Royale, 1769, 13 vol.

„Buffon, *Histoire naturelle des oiseaux*. Paris, Impr. Royale, 1770, 4 vol.

Burke (cuvânt ilizibil) Register. [The Annual Register of World Events; a review of the year. Londra, New York, Longmans, Green, 1758 – 1963.]

Lord Byron, Childe Harold.

„Lord Byron, [*Correspondance de lord Byron avec un a-mi*, Paris, A. And W. Calignani, 1825, 2 vol.]

„Candolle [Tocqueville menţionează o lucrare a lui Candolle despre aur şi argint. Este probabil vorba de Alphonse de Candolle, Les *caisses d'épargne de la Suisse considérées en elles-mêmes et comparées avec celles d'autres pays*, Genève, A. Cherbuliez et Cie., 1838.]

Carey, *Letters on the Colonisation Society*, Philadelphia, 1833. [Mathew Carey, *Letters on the Colonisation Society*, ediţia a 7-a, Philadelphia, Stereotipărită de L. Johnson, 1833.]

Carolina de Sud. Rapport fait à la convocation de la Caroline de Sud. Ordonnance de nullification du 24

novembre 1832. [Există mai multe ediţii din acest document. Tocqueville a consultat probabil: The Report, Ordinance, and Addresses of the Convention of the People of South Carolina. Adopted, November 24th, 1832. Columbia (Carolina de Sud), A.S. Johnston, 1832.]

Cass. Vezi Clark.

Chalmer. [Probabil Lionel Chalmers, *An Account of the Weather and Diseases of South Carolina*, Londra, Edward and Charles Dilly, 1776, 2 vol.]

* „[Chambre des Députés, discussion sur la loi de compétences de partementales]”, *Journal des Débats*, 7 martie 1838.

— William Ellery Charming, Discourses, Reviews and Miscellaneous, 1 vol.

[William Ellery Charming, *Discourses*, *Reviews and Miscellanies*, Boston, Carter, Hender and Co., 1830, 2 vol.]

Charlevoix, Histoire de la Nouvelle France. [Pierre-François Charlevoix, Histoire et Description générale de la Nouvelle France, Paris, Chez Nyon Fils, 1744.]

Chateaubriand, *René*.

„Chateaubriand [*Essai sur la Littérature anglaise*, Paris, Charles Gosselin et Fume, 1836, 2 vol.]

Clark et Cass. Rapoartele din 4 februarie 1829, 29 noiembrie 1823 şi 19 noiembrie 1829.

„De Witt Clinton, *Memoirs of* de *Witt Clinton* [New York, J. Seymour, 1829].

Code of 1650, Hartford, 1830. [*The Code of 1650*, Hartford, S. Andrus, 1830.]

„[Auguste Colin, „Lettres sur l’Égypte – Administration territoriale du Pacha”, *Revue des Deux Mondes*, XIII, 1838, pp. 655 – 671.]

Companion to the Almanac for 1830. [Companion to the Almanac; or Year-Book of general Information. Londra, Staţioners Co., 1830.]

Compte général de l'Administration des Finances. [Paris, 1808. Uneori, titlul nu este redat corect.]

Connecticut. *Constituţia din 1638*. [Citatele date de Tocqueville sunt luate din *Code of 1650* care reproduce Constituţia din 1638 la paginile 11 – 19.]

„[Cooper, James Fenimore, Letter o fi. Fenimore Cooper to Gen. Lafayette, on the expenditure of the United States of America, Paris, Baudry, 1831.]

„[Cooper, James Fenimore, *Excursion în Switzerland*, Paris, A. and W. Calignani and Co., 1836; şi, Baudry, 1836.]

„[Cooper, James Fenimore, *Notions of the Americans*; *picked up by a travelling Bachelor*, Londra, Henry Colburn, 1828, 2 vol. În însemnările sale, Tocqueville citează ediţia engleză, dar înainte de plecarea sa a cumpărat versiunea franceză publicată sub titlul *Lettres sur les moeurs et les institutions des Etats-unis de l'Amérique du Nord*, Paris, 1828, 4 vol.]

Darby's View of the United States. [William Darby, *View of the United States, historical, geographical, and statistical*. Philadelphia, H.S. Tanner, 1828. „Această apreciată lucrare este deja veche, datează din 1828."]

A practical Treatise of the Peace în criminal Jurisdiction, by Davis. Tocqueville considera acest text apreciat în epocă ca fiind ciudat pentru procedura civilă.

Delolme [vezi de Lolme].

Descouritz. [Michel Étienne Descourtilz, *Voyages d'un naturaliste et ses observations*. Paris, Dufart Père, 1809, 3 vol.]

Documents législatifs. [Vezi U.S. Congress. Legislative documents.]

Douglas. Histoire générale des Colonies. Douglas Summary, 1775. [Douglass, A Summary, historical and political of the first Planting, progressive Improvements, and present State of the British Settlements în North

America. Londra, R. Baldwin, 1755.2 vol. Nu am putut găsi ediţia din 1775.]

William Alexander Duer, Outlines of the constituţional Jurisprudence of the United States, [New York, Collins and Hanny, 1833.]

Dufresne de St. Léon, Étude du crédit public. [Étude du crédit public et des dettes publiques. Paris, Bossangue père, 1824.]

Duponceau. Correspondance avec le Nd. Heckewelder. [Vezi Heckewelder]

Durand, de Dauphiné, Voyages d'un François, exilé pour la religion, avec une description de la Virginie & Marilan dans l'Amérique. [Haga, (tipărit de autor), 1696.]

F.S. Eastman, *History of the State of New York*. [New York, E. Bliss, 1828.]

Elliot's Pocket Almanac of the Federal Government. 1832. [*Elliot's Washington Pocket Almanac*. Washington, S.A. Eliot [sic]. „Destul de curioasă prezentare a mecanismelor administrative ale guvernului central."]

Emerson's medical Statistics. [Gouverneur Emerson, Medical Statistics, consisting of Estimates relating to the Population of Philadelphia, with its changes as influenced by the deaths and births, during ten years, viz. from 1821 to 1830, inclusive. Philadelphia, Joseph R.A. Kenett, 1831, 32 p.]

Enciclopedia americană. [Primită de la Francis Lieber.]

Evangheliile.

Everett. [Edward Everett. Speech of Mr. Everett, of Massachusetts, on the Bill for Removing the Indians from the east to the West Side of the Mississippi, delivered, 19th of May, 1830, Boston, 1830.]

Extracts from the ancient roads of New Haven. [Face parte din Code of 1650.]

Extrait du bulletin de la Société de Géographie. Tableau de la population des Etats-unis d'après les différents recensements exécutés par ordre du gouvernement.

The Fashionable Tour. [The Fashionable Tour. A Guide to Travelers visiting the Middle and Northern States and the Province of Canada. Ediţia a 4-a. Saratoga Springs, 1830.]

Le Fédéraliste. [*The Federalist*. Thomson & Homans, Washington, 1831. (Ediţie identificată de James T. Schleifer). La începutul anului 1835, Tocqueville a utilizat şi versiunea franceză a lui Buisson, Paris, 1792, 2 vol.]

Fisher, Pauperism and Crime. 1831.

Fischer, Conjectures sur l'origine des Américains. [Jean-Eberhard Fischer.

De l'origine des Américains. Saint-Petersburg, 1771.]

Peter Force. The national Calendar, and Annals of the United States, for 1833. Washington, tipărită şi publicată de Peter Force [1833]. Franklin, An Historical Review of the Constitutions of Pennsylvania. 1759. [Benjamin Franklin, An historical Review of the Constitutions of Pennsylvania. Londra, R. Griffiths, 1759.]

Gallatin, [Considerations of the Currency Banking System of the United States. [Albert Gallatin, Considerations on the Currency and Banking System of the United States. Philadelphia, Carey & Lea, 1831.] Geiberg. Vezi Zeisberger.

Isaac Godwin. The Town Officer. [Isaac Godwin. Town Officer; or Laws of Massachusetts relative to the Duties of municipal Officer. Worcester (Massachusetts), Dorr and Howland, 1829.]

Daniel Gookin, Collection of the Indians în New England. 1792. [în Collections of the Massachusetts Historical Society. For the year 1792. Boston, 1792, 1, pp.

141 – 226.]

„Miss Grant. The *American Lady.* [Anne Grant], Me*moirs o*f *a*n *American Lady.* Londra, Longman, 1808, şi numeroase reeditări.] William Griffith, An*nual La*w *Register o*f *t*h*e U*n*ited S*t*ates.* [Burlington (New Jersey), David Allinson, 1822.]

* [Friedrich M. Grimm. Nouveaux mémoires secrets et inédits historiques, politiques, anecdotiques et littéraires. Paris, Lerouge-Wolf, 1834, 2 vol.] [François Guizot, Histoire de la Civilisation en Europe.]

[François Guizot, „De la religion dans les sociétés modernes", *L'U université Catholique*, 5 (27) martie 1838, pp. 231 – 240.]

Ebeneser Hazard, Historical Collection of State Papers and other authentic documents intended as materials for an history of the United States *of America*. Philadelphia, 1792. [Philadelphia, tipărită de T. Dobson pentru autor, 1792 – 1794.]

„John Heckewelder, *Historical Account of the Indian Nature*, 1 vol. [" An Account of the History, Manners and Customs of the Indian Nations", *Transactions of the American Philosophical Society*, Philadelphia, A. Small, 1819 – 1843, 1, pp. 3 – 347.]

John Heckewelder, *Transactions of the American Philosophical Review*. [American Philosophical Society, *Transactions of the historical and literary Committee of the American Philosophical Society*, Philadelphia, A. Small, 1819 – 1843, 3 vol. Volumul 1, paginile 351 – 448, conţine: „Correspondence between Mr. Heckewelder and Mr. Duponceau, on the languages of the American Indians". („Lucruri foarte interesante despre limbile indienilor, moravurile şi istoria lor.") „Părintele Hemepin, *Nouveau Voyage dans la Mer du Sud et du Nord*.

Utrecht, 1698. [Se pare că Tocqueville n-a citit

această lucrare.] „Hinton, *History US*. [*The History and Topography of the United States*.

Jennings & Chaplin & J.T. Hinton, 1830 – 1833, 2 vol.]

„Hosack, David, Essays on Various Subjects of medical Science, 3 vol.

[New York, J. Seymour, 1824 – 1830, 3 vol.]

Hosack, David. *Memoirs of* de *Witt Clinton* [New York, J. Seymour, 1829.]

„Hosack, David. Vezi American Medical and Philosophical Register. „Howard, John. Memoirs of John Howard.

Hutchinson. *Histoire*. [Thomas Hutchinson, *The History of the Colony and Province of Massachusetts-Bay*, ed. a 2-a, Londra, Mr. Richardson, 1765].

Jefferson, Correspondance de Jefferson par Conseil. [Louis Conseil. Mélanges politiques et philosophiques extraits des Mémoires et de la Correspondance de Thomas Jefferson. Paris, Paulin, 1833.]

Jefferson, *Lettres à Madison*. [în ediţia lui Conseil.]

Jefferson, *Mémoires*. [Fragmente din ediţia lui Conseil.]

Jefferson, *Notes sur la Virginie*. [Thomas Jefferson, *Observations sur la Virginie*. [Traduse de abatele Morellet. Paris, Barrois, l'a înė, 1786.] „Johnson, *Wonder-working Providence of Sions Saviour în New England*. Londra. [" Wonder-working Providence of Sions Saviour. Being a relation of the first planting în New England, in the yeere, 1628", în *Collections of the Massachusetts Historical Society*, II, p. 51 – 95; III, pp. 123 – 161; IV, pp. 1 – 51; VII, pp. 1 – 58; VIII, pp. 1 – 39.]

Joumal des Débats, 1 martie 1834. Vezi Odilon Barrot.

Journàl des Débats, 22 ianuarie 1836. [Despre Pennsylvania şi căile ei de comunicaţie, în special despre

căile ferate.]

Journal des Débats, *27* ianuarie 1836. [Despre banca americană şi reacţia ei după incendiul de la New York.]

Journal des Débats, 7 martie 1838. Vezi „Chambre des Députés”. Kempis, *Imitation de Jésus-Christ*.

Kent’s Comentaries. [James Kent, *Comentaries on* American *Law*. New York, O. Halsted, 1826, 4 vol.]

La Bruyère. [Les caractères de Théophraste et de La Bruyère avec des notes par Mr. Coste. Paris, L. Prault, 1769, 2 vol.]

Lafayette, *Mémoires* [Marquis de Lafayette, *Mémoires, correspondance et manuscrits du général Lafayette*. Paris, H. Fournier a înê, 1837 – 1838, 6 vol. Am atras atenţia că citatele din memorii ar putea proveni din articolul lui Sainte-Beuve, „Mémoires de Lafayette”, *Revue des Deux Mondes*, seria a 4-a, 15, 1838, pp. 355 – 381]. „Lafayette. [*Le général Lafayette à ses collègues de la Chambre des Députés*. Paris, Paulin, 1832].

La Hontan. [Voyages du Baron de La Hontan dans l’Amérique septentrionale. Amsterdam, F. l’Fïonoré, 1705.]

La Hontan. [Nouveaux Voyages de Mr. le baron de la Hontan en Amérique septentrionale. Haga, l’Honoré, 1703.]

La Luzerne, César-Henri comte de *Correspondence of* ca *de La Luzerne*, în Jared Sparkes, *The diplomaţie Correspondence of the American Revolution*. Boston, 1830, vol. X şi XI. Identificat de George W. Pierson. Lamartine, *Jocelyn*.

La Rochefoucauld Liancourt, Voyage dans les Etats-unis. [Voyage dans les Etats-unis d’Amérique, fait en 1795, 1796 et 1797. Paris, Du Pont, Buisson, Charles Pougens, (1799), 8 vol.]

John Lawson, *The history of Carolina*. [John Lawson, *The History of Carolina*, Londra, T. Warner, 1718.]

Lepage-Dupratz, *Histoire de la Louisiane*. [Le Page Du Pratz, *Histoire de la Louisiane*. Paris, De Bure, 1758, 3 vol.]

— *Letter to the Mechanics of Boston*. „Conţinând detalii interesante despre diferitele societăţi de temperanţă”. Lucrarea este citată în *Le Système pénitentiare*.

Lettres édifiantes. [Lettres édifiantes et curieuses écrites des missions étrangères par quelques missionaires de la compagnie de Jésus.]

Christophe Level Voyage into New England. 1623 – 1624 [Christopher Levett. A Voyage into New England, began în 1623 and ended în 1624, Londra, William Jones, 1628.]

De Lolme. [Jean Louis de Lolme. *The Constitution of England*.]

Long’s expedition. [Stephen H. Long, Narrative of an Expedition to the Source of St. Peter’s River. Philadelphia, H.C. Carey & I. Lea, 1824, 2 vol.]

„Stephen H. Long. Account of and Expedition from Pittsburgh to the Rocky Mountains performând in the years 1819 and 1820 [Philadelphia, H.C. Carey and I. Lea, 1822 – 1823.]

Looks Russia. Londra, 1800. [Probabil, John Cook, Voyages and Travels Through the Russian Empire, Tartary, and part of the Kingdom of Persia, Edinburgh, (tipărit pentru autor), 1770.]

„Louisiane. Code de procédure. [Edward Everett. A System of penal Law, for Louisiana; A Code of Procedure, Nouvelle Orléans, 1824.] Digeste des lois de la Louisiane. [L. Moreau Lislet. A generat Digest of the Acts of the Legislature of Louisiana, from 1804 to 1827. Nouvelle Orléans, 1830.]

Mahometed, *Coran*.

[Malesherbes] Mémoires pour servir à l'Histoire du Droit public de la France en matière d'impôts. Bruxelles (Paris), 1779.

Malte-Brun. [Conrad Malte-Brun, *Annales des voyages*, 24 vol.] Machiavel, *Le Prince*. [Editorii operelor complete ale lui Tocqueville au identificat două ediţii care se aflau în biblioteca lui Tocqueville: *Oeuvres complètes* traduse de J.-V. Périès, Paris, Michaux, 1823 – 1826, 12 vol; şi o ediţie în italiană publicată la Haga şi nedatată.] Marshall, *Vie de Washington*. [John Marshall, *Vie de George Washington*, Paris, Dentu, 1808, 5 vol.]

Massachusetts. Laws of Massachusetts. Boston, 1823, 3 vol. [The general Laws of Massachusetts from the Adoption of the Constitution to February, 1822, Boston, Wells & Lilly & Cummings & Hilliard, 1823, 1827, 3 vol.]

Massachusetts, Historical Collection of State Papers.

Massachusetts Historical Collection. Boston, 1792. Reeditată în 1806. [*Collections of the Massachusetts Historical Society*, retipărită de Monroe & Francis, Boston. Vezi Gookin, Belknap, Rogers.] „Massillon. *Sermons*, ediţia din 1740 în 5 vol. [Nu am reuşit să găsim această ediţie.]

Mather's Magnalia Christi Americană. Hartford, 1820.2 vol. [Cotton Mather, Magnalia Christi Americană: or, the ecelesiastical History of New England, Hartford (Connecticut), S. Andrus, 1820, 2 vol.] „J.H. Me Culloch, Researches, Philosophical and Antiquarian concerning the aboriginal History of America [Baltimore, Fielding Lucas, 1829.]

Memorial of the Committee of the free Trade Convention held în Philadelphia, October 1831.

„Michaux, André, *Histoire des arbres forestiers de l'Amérique septentrionale*. [Paris, L. Haussmann et d'Hautel, 1810 – 1813, 3 vol.]

Milton, Paradis pierdu.

Minutes of the Proceedings of the United States Temperance Convention.

L'Utopie de Thomas Morus, chancelier d'Angleterre… traduite en français par Gueudeville, 1717. [Numai ediţia publicată la Leida, P. Vander AA, 1715, a putut fi consultată.]

Mississippi Papers.

„Mitford, Mary Russel. *Stories of American Life*. Londra, Colburn and Bentley, 1831, 3 vol.

Montaigne [*Les essais de Michel, seigneur de Montaigne*, Paris, A. UAngeber, 1600, 3 vol.]

„Montesquieu, *L'esprit des lois*, 1750, 3 vol. [Geneva, Barrillot et fils, 1750.]

Montesquieu, Lettres persanes.

Morrison mental Diseases.

Nathaniel Morton. *New England's Memorial*. Boston, 1826. [Nathaniel Morton, *New England's Memorial*, ediţia a 5-a, Boston, Crocker and Brewster, 1826. Bruce James Smith în *Politics and Remembrance*, Princeton University Press, Princeton (New Jersey), 1985, p. 175, notează că Morton a copiat în cartea sa fragmente întinse din lucrarea lui William Bradford, *Of Plymouth Plantations*, fără a menţiona acest fapt. Manuscrisul acestei lucrări a fost considerat pierdut până în 1858.]

National Calendar. [Vezi Force, Peter.]

National Intelligencer, 19 februarie 1833, 10 decembrie 1833 (vezi President), 14 ianuarie 1834, 6 februarie 1834, 5 martie 1834.

„Neal, *History of New England*. [Daniel Neal, *History of New England*, Londra, 1720, J. Clark şi Londra, A. Ward, 1747, 2 vol.]

New Haven Antiquities. [" New Haven Antiquities or Blue Laws". Face parte din *Code of 1650*, pp. 103 – 119.]

New York. Annual Report of the Comptroller with the

Accounts of the Corporation of the City of New York for the Year 1830.

New York. Proceedings of the Indian Board in the City of New York.

New York. *The Revised Statutes*. [*The Revised Statutes of New York*. Albany (New York), Packard & Van Benthuysen, 1829, 3 vol.]

„New York. *Rules and Orders*. 1832.

The New York Annual Register. [New York, J. Leavitt, 1830 – 1845. Compilat de Edwin Williams.]

New York Spectator. 23 august 1831.

Reports of the Temperance Societies of the States of New York and Pennsylvania, 1831. Citat în Le Système pénitentiaire.

Second annual Report of the New York Tempérance Society, 1831.

Nile's Weekly Register până în 1832. [Niles, The weekly Register, Baltimore, H. Niles ed.]

Ohio. *Acts of general Nature of the State of Ohio*. [*Acts of a generat Nature*, Columbus (Ohio), P.H. Olmsted, 1820, 1831. Probabil că Tocqueville a luat cunoştinţă de această lucrare prin intermediul dării de seamă din *American Quarterly Review*, XX, 1831, pp. 29 – 47; volumul este citat în notele sale.]

Statutes of Ohio. [S.P. Chase. Statutes of Ohio from 1758 to 1833. Cincinnati, 1833 – 1835, 3 vol.]

Ohio. Journal of the House of représentatif [sic] for 1830. [*Ohio. Journal of the House of Representatives*, Chillicothe; iar apoi, Columbus (Ohio), 1800„Este o expunere a tuturor actelor din această adunare în cursul anului 1830. Poate fi extrem de util ca *specimen*".

Pascal. [Pensées.]

William Penn. *Oeuvres choisies de Penn*. Londra, 1782. [William Penn. *The selected Works of William Penn*,

ediţia a 3-a, Londra, Phillips, 1782, 5 vol.]

Pennsylvanie. Rapport du comité des voies et moyens de (cuvânt ilizibil). Légistature de Pennsylvanie. Le 19 janvier 1831.

Pennsylvanie. Digest of the laws of Pennsylvania. [John Pourdon. A Digest of the Laws of Pennsylvania from 1700 to 1824. Philadelphia, 1824.]

Pitkins. [Timothy Pitkins, *A political and civil History of the United States of America*, New Haven (Connecticut), H. Howe and Durrie & Peck, 1828, 2 vol. Tocqueville a putut să ia cunoştinţă de această lucrare prin intermediul dării de seamă din *North* American *Review*, 30 (66), 1830, pp. 1 – 25.]

Pitkins, Timothy, *Statistical View of the Commerce of U.S*. [ediţia a doua, cu adăugiri şi corectări, Hartford, Hamlen & Newton, 1817.]

Platon, La république.

Plutarque. [*Vie de Marcellus*. Traducere de Auguste. Biblioteca lui Tocqueville conţine următoarele ediţii: *Vie des hommes illustres, Grecs et Romains*. Traducere de Mayot, Paris 1568; *Les oeuvres meslées de Plutarque*, 1574, 7 vol; *La vie des hommes illustres*, Paris, 1825, 10 vol.]

The Presidency. [Pamflet împotriva lui Jackson.]

Président. Message du président du 8 décembre 1833. [Tocqueville l-a citit probabil în National Calendar 1833 şi National Intelligencer din 10 decembrie 1833.]

Report of Postmaster general. [Publicat în National Intelligencer din 12 decembrie 1833 şi în National Calendar, 1833.]

*[*Project of an anti-tariff Convention*. „Interesant pentru a vedea cum se formează aceste adunări.”]

Robert Proud, *The History of Pennsylvania*, Philadelphia, 1797.2 vol. [Robert Proud, *The History of*

Pennsylvania, Philadelphia, Zacharian Poulson, 1797 – 1798.]

Racine. *Britannicus*. [în biblioteca lui Tocqueville se aflau *Oeuvres de Jean Racine*, 1755, 3 vol.]

— Report made to Congress relative to the Bank of the United States, 1830.

Report of the Commissioners of the Canal Fund. New York, 1831.

Report of the Secretary of the Treasury, 5 dec. 1833. [Probabil în National Intelligencer din 4 decembrie 1833.]

Reports of the Secretary of the Treasury din 1823 până în 1832.

Reports of the Secretary of the Treasury respecting the Commerce of the United States.

Report of the Secretary of the State, cu privire la instrucţie şi la săraci pentru anul 1832.

Report of the Selected Committee of the House of Representatives of Massachusetts relating to legalising the Study of Anatomy, 1831.

[*Revue des Deux Mondes*, mai 1837, revista literară a anului; legea electorală din 19 aprilie 1831; articolul despre anulare.]

J.B. Say [*Cours complet d'économie politique*. Paris, Rapill, 1828 – 1829, 7 vol.]

Walter Scott, The Bride of Lammermoor.

Arnold Scheffer, *Histoire des Etats-unis de l'Amérique septentrionale*. Paris, 1825. După părerea lui George W. Pierson, se pare că Tocqueville a citit acest text.

Schoolcraft. Travels in the central Portion of the Mississippi Valley [New York, Collins and Hannay, 1825.]

Senate Documents, Congresele 18, 19 şi 20. Vezi Legislative Documents.

Thomas Sergeant, *Constituţional Law*. [Thomas Sergeant, *Constituţional Law*, Philadelphia, P.H. Nicklin

and T. Johnson, 1830.]

Madame de Sévigné, [Correspondance.]

William Shakespeare, *Henri V*.

Claude Gabriel Simon. Observations recueillies en Angleterre en 1835. Paris, J. Pesrou, 1836.

John Smith, *The general History of Virginia*, Londra, 1627. [Captain John Smith, *The general History*, Londra, Michael Sparkes, 1627.]

William Smith, *History of New York*, Londra, 1767. [William Smith, *The History of the Province of New York*, Londra, T. Wilcox, 1757. Tocqueville citează şi o ediţie franceză publicată la Londra în 1767. Lipseşte numele editorului.]

Société de colonisation des noirs. Al 15-lea raport anual.

Recueil de la Société de Géographie.

Extrait du bulletin de la Société de Géographie. Tableau de la population des Etats-unis, d'après les différents recensements exécutés par ordre du gouvernement.

William Stith, History of Virginia. [William Stith, The History of the first Discovery and Settlement of Virginia, Williamsburg (Virginia), W. Parks, 1747.]

Story, Commentaires sur la constitution des Etats-unis. [Joseph Story, Comentaries on the Constitution of the United States. Abridged by the author, for the use of colleges and high schools. Boston, Hilliard, Gray and Company; Cambridge (Massachusetts), Shattuck and Co., Cambridge, 1833. Identificată de James T. Schleifer.]

Story, Laws of the United States. [The public and general Statutes passed by the Congress of the United States of America. From 1789 to 1827 inclusive. Published under the inspection of Joseph Story. Boston, Wells and Lilly, 1828, 2 vol.]

William Strachey, *The History of Travayle into Virginia Britannica*. [Boston, Richardson, Lord & Holbrook, 1830.]

Sullivan Journal. [George W. Pierson propune William Sullivan, *Political Class Book*, Boston, Lord and Holbrook, 1830 şi mai multe reeditări.]

Tabular Statistic Views of the Population, revenue... 1829.

Tableau général du commerce de la France pendant l'année 1832.

Tanner, Mémoires de Tanner. [Henry S. Tanner, Memoir on the recent Surveys, Observations, and internal Improvements, Philadelphia, (tipărit de autor), 1829.]

John Tappen, County and Town Officer or a concise View of the Duties and Offices of County and Town Offices in the State of New York. [John Tappen, The County and Town Officer, Kingston (New York), (tipărit de autor), 1816.]

The Statutes of the State of Tennessee. [Vezi The Statute Law of the State of Tennessee.]

The Statute Law of the State of Tennessee. [*The Statute Laws of the State of Tennessee of a public and general Nature*. *By John Haywood and Robert L. Cobbs*. Knoxville, (Tennessee), F.S. Heiskell, 1831, 2 vol. Se pare că apendicele din al doilea volum cuprinzând textul mai multor tratate cu indienii l-a interesat cu deosebire pe Tocqueville.] *Traité sur les règles des actions civiles*. Nouvelle Orléans, Buisson, 1830.

[Probabil Code of Practice în civil Cases. Nouvelle Orléans, 1830.] Transactions of the American Philosophical Society. Vezi Zeisberger, Duponceau, Heckwelder.

Statistique du Departement de l'Aude par le Baron Trouvé [Baron Trouvé. Description générale et statistique du Departement de l'Aude, Paris, F. Didot, 1818.]

Benjamin Trumbull, *A complete History of Connecticut*. New Haven, 1818, 2 vol. [Benjamin Trumbull, *A complete History of Connecticut*, New Haven (Connecticut), Maltby, Goldsmith and Co., and Samuel Wodsworth, 1818.]

Benjamin Trumbull, Lois pénales du Connecticut. [în lucrarea sa A complete History of Connecticut, capitolul VIII.]

Benjamin Trumbull, La constitution de 1839. [E vorba de un capitol din A complete History of Connecticut.]

U.S. Congress. Legislative documents.

„Vaux, Robert, *Memoirs of the Life of Anthony Benezet* [Londra, W. Darton, 1817.]

Volney, *Tableau des Etats-unis*. [Constantin F. Volney, *Tableau du climat et du sol des Etats-unis d'Amérique*, Paris, Boussangue Frères, 1822. Tocqueville cumpărase volumul înaintea călătoriei sale, dar, probabil, nu l-a citit înainte de întoarcerea sa în Franţa.]

Voyage d'un Français, avec une description de la Virginie et du Maryland publiée en 1696 à La Haye. Vezi Durand.

Warden. Description des Etats-units. [D.B. Warden, Description statistique, historique et politique des Etats-unis, Paris, Rey et Gravier, 1820. Warden a împrumutat acest text lui Tocqueville, ca şi alte publicaţii.] „Isaac Weld, Voyage dans le Haut Canada. [Travel through the States of North America, and the Provinces of Upper and Lower Canada. Londra, John Stockdale, 1799, 2 vol. Reeditat în 1799, 1800 şi 1807.] Roger Williams, Key into the Language of the Indians of New England, Londra, 1643. În: Collection de la Société Historique du Massachusetts, III, p. 203. [Roger Williams, A Key into the Language of America: or an help to the language of the natives in that part of America, called New

England, Londra, Gregory Dexter, 1643. În: Collections of the Massachusetts Historical Society, III, pp. 203 – 238.]

Williams Annual Register. Vezi New York Annual Register.

Samuel Williams, *Histoire de Vermont*. [*The natural and civil History of Vermont* Hampshire, Isaiah Thomas and David Carlisle, Walpole, 1794.]

CUPRINS

Prefaţă 5

PARTEA ÎNTÂI

INFLUENŢA DEMOCRAŢIEI

ASUPRA MIŞCĂRII INTELECTUALE DIN STATELE UNITE Capitolul I

Despre metoda filosofică a americanilor 9

Capitolul II

Despre sursa principală a credinţelor la popoarele democratice 14

Capitolul III

De ce americanii dovedesc mai multe aptitudini şi înclinaţii pentru ideile generale decât strămoşii lor, englezii 18

Capitolul IV

De ce americanii nu au fost niciodată atât de pasionaţi ca francezii de idei generale în materie de politică 23

Capitolul V

Cum se foloseşte religia de înclinaţiile democratice din Statele Unite… 25

Capitolul VI

Despre progresul catolicismului în Statele Unite 34

Capitolul VII

Ce anume face ca spiritul popoarelor democratice să tindă spre panteism 36

Capitolul VIII
Cum egalitatea sugerează americanilor ideea de perfectibilitate nemărginită a omului 38
Capitolul IX
Cum dovedeşte exemplul americanilor că un popor democratic poate avea aptitudini şi gust pentru ştiinţe, literatură şi arte 40
Capitolul X
De ce americanii se interesează mai mult de partea practică a ştiinţelor decât de teorie 45
Capitolul XI
În ce spirit cultivă americanii artele 52
Capitolul XII
De ce ridică americanii în acelaşi timp monumente atât de mici şi monumente atât de mari 57
Capitolul XIII
Fizionomia literară a vremurilor democratice 59
Capitolul XIV
Despre industria literară 65
Capitolul XV
De ce este studiul literaturii greceşti şi latine deosebit de util în societăţile democratice 66
Capitolul XVI
Cum a modificat democraţia americană limba engleză 68
Capitolul XVII
Despre câteva surse ale poeziei la popoarele democratice 75
Capitolul XVIII
De ce sunt adeseori scriitorii şi oratorii americani bombastici 82
Capitolul XIX
Câteva remarce despre teatrul popoarelor democratice 84

Capitolul XX
Despre câteva tendinţe deosebite ale istoricilor din vremurile democratice 90
Capitolul XXI
Despre elocinţa parlamentară în Statele Unite 94
PARTEA A DOUA
INFLUENŢA DEMOCRAŢIEI ASUPRA SENTIMENTELOR AMERICANILOR
Capitolul I
De ce popoarele democratice dovedesc a avea o dragoste mai vie şi mai durabilă pentru egalitate decât pentru libertate 103
Capitolul II
Despre individualism în ţările democratice 107
Capitolul III
Cum individualismul este mai mare la ieşirea dintr-o revoluţie democratică decât în oricare altă epocă 109
Capitolul IV
Cum combat americanii individualismul cu ajutorul instituţiilor libere 111
Capitolul V
Cum folosesc americanii asocierea în viaţa civilă 116
Capitolul VI
Despre legătura dintre asociaţii şi ziare 122
Capitolul VII
Legăturile dintre asociaţiile civile şi asociaţiile politice 126
Capitolul VIII
Cum combat americanii individualismul cu ajutorul doctrinei interesului bine înţeles 131
Capitolul IX
Cum aplică americanii doctrina interesului bine înţeles în materie de religie 135
Capitolul X

Despre înclinaţia pentru bunăstare materială în America 138
Capitolul XI
Despre rezultatele speciale pe care le produce dragostea pentru plăcerile materiale în vremurile democratice 141
Capitolul XII
De ce anumiţi americani dovedesc a avea un spiritualism atât de înflăcărat 144
Capitolul XIII
De ce se arată americanii atât de neliniştiţi în mijlocul bunăstării lor 146
Capitolul XIV
Cum gustul pentru plăcerile materiale se uneşte, la americani, cu dragostea de libertate şi grija pentru treburile publice 150
Capitolul XV
Cum credinţele religioase îndreaptă din când în când sufletul americanilor către plăcerile nemateriale 153
Capitolul XVI
Cum dragostea exagerată pentru bunăstare poate dăuna bunăstării 158
Capitolul XVII
De ce este important, în vremurile de egalitate şi de îndoială, să îndepărtezi obiectul acţiunilor umane 159
Capitolul XVIII
De ce, la americani, toate profesiunile cinstite simt socotite onorabile… 162
Capitolul XIX
Ce anume îi face pe aproape toţi americanii să încline spre profesiunile industriale 164
Capitolul XX
Cum ar putea aristocraţia să apară din industrie 168
PARTEA A TREIA

INFLUENTA DEMOCRAŢIEI ASUPRA MORAVURILOR PROPRIU-ZISE
Capitolul I
Cum devin moravurile mai temperate pe măsură ce condiţiile devin mai egale 175
Capitolul II
Cum face democraţia ca raporturile obişnuite dintre americani să devină mai simple şi mai uşoare 180
Capitolul III
De ce americanii sunt atât de puţin susceptibili în ţara lor şi se dovedesc a fi atât de susceptibili în ţara noastră 183
Capitolul IV
Concluzii ale celor trei capitole precedente 187
Capitolul V
Cum modifică democraţia raporturile dintre servitor şi stăpân 189
Capitolul VI
Cum au instituţiile şi moravurile democratice tendinţa să ridice preţul şi să reducă durata contractelor de arendare 198
Capitolul VII
Influenţa democraţiei asupra salariilor 201
Capitolul VIII
Influenţa democraţiei asupra familiei 204
Capitolul IX
Educaţia tinerelor fete în Statele Unite 210
Capitolul X
Cum sub înfăţişarea soţiei se regăseşte tânăra fată 214
Capitolul XI
Cum contribuie egalitatea de condiţii la menţinerea bunelor moravuri în America (C) 217
Capitolul XII

Cum înţeleg americanii egalitatea dintre bărbat şi femeie 224
Capitolul XIII
Cum împarte egalitatea în mod firesc pe americani într-o mulţime de mici societăţi particulare 228
Capitolul XIV
Câteva remarce asupra felului de a se purta al americanilor 230
Capitolul XV
Despre gravitatea americanilor şi de ce aceasta nu îi împiedică să facă uneori lucruri nesăbuite 234
Capitolul XVI
De ce vanitatea naţională a americanilor este mai neliniştită şi mai bătăioasă decât cea a englezilor 238
Capitolul XVN
De ce în Statele Unite aspectul societăţii este agitat şi totodată monoton 241
Capitolul XVIII
Despre onoare în Statele Unite şi în societăţile democratice 243
Capitolul XIX
De ce găsim în Statele Unite atâţia ambiţioşi şi atât de puţine ambiţii mari 256
Capitolul XX
Despre activitatea în domeniul locurilor de muncă la anumite naţiuni democratice 264
Capitolul XXI
De ce marile revoluţii vor deveni rare 266
Capitolul XXII
De ce doresc popoarele democratice în mod firesc pacea, iar armatele democratice în mod firesc războiul 279
Capitolul XXIII
Care este clasa cea mai războinică şi cea mai revoluţionară în armata democratică 286

Capitolul XXIV
Ce anume face ca armatele democratice să fie mai slabe decât celelalte armate când intră în război şi mai de temut când acesta se prelungeşte... 290
Capitolul XXV
Despre disciplină în armatele democratice 294
Capitolul XXVI
Câteva consideraţii despre război în societăţile democratice 298
PARTEA A PATRA
DESPRE INFLUENTA EXERCITATĂ DE IDEILE ŞI SENTIMENTELE DEMOCRATICE ASUPRA SOCIETĂŢII POLITICE
Capitolul I
Egalitatea dă în mod firesc oamenilor gustul pentru instituţiile libere 305
Capitolul II
Ideile popoarelor democratice în materie de guvernare sunt în mod firesc favorabile concentrării puterilor 307
Capitolul III
Cum acordul dintre sentimentele şi ideile popoarelor democratice duce la concentrarea puterii 310
Capitolul IV
Despre câteva cauze deosebite şi accidentale care ajung să determine un popor democratic să centralizeze puterea sau îl abat de la aceasta... 314
Capitolul V
Cum sporeşte puterea suverană la naţiunile europene din zilele noastre, deşi suveranii au mai puţină stabilitate 320
Capitolul VI
De ce anume fel de despotism au a se teme naţiunile democratice... 332

Capitolul VII
Urmare a capitolelor precedente 338
Capitolul VIII
Privire generală asupra subiectului 346
NOTE 351
LUCRĂRILE FOLOSITE DE TOCQUEVILLE 359

Dacă industria şi comerţul fac să crească dorinţa de bunăstare, acest lucru apare din faptul că orice pasiune se întăreşte pe măsură ce ne ocupăm mai mult de ea, şi sporeşte datorită tuturor strădaniilor depuse pentru a încerca să o împlinim. Toate cauzele care fac să predomine în inima omului dragostea pentru bunurile din această lume dezvoltă industria şi comerţul. Egalitatea este una din aceste cauze. Ea favorizează comerţul, nu direct, dând oamenilor gustul pentru negoţ, ci indirect, întărindu-le în suflete dragostea de bunăstare.

Când cetăţenii sunt împărţiţi în caste şi în clase, nu numai că sunt diferiţi unii de alţii, dar ei nu au nici gustul, nici dorinţa de a se asemăna; dimpotrivă, fiecare caută, din ce în ce mai mult, să îşi păstreze intacte opiniile şi deprinderile proprii şi să rămână el însuşi. Spiritul individualist este foarte viu.

Când un popor are o stare socială democratică, adică în sânul său nu mai există caste sau clase, şi când toţi cetăţenii sunt aproape egali în cunoaştere şi în bunuri, spiritul uman merge în sens contrar. Oamenii se aseamănă şi, mai mult, suferă într-un fel din pricina faptului că nu se aseamănă. Departe de a voi să păstreze ceea ce îl poate încă deosebi pe fiecare dintre ei, nu vor decât să piardă acest lucru pentru a se topi în masa comună, singura care reprezintă pentru ei dreptul şi forţa. Ideea de individualitate este aproape distrusă.

În vremurile de aristocraţie, chiar cei care simt prin natura lor asemenea aspiră să creeze între ei diferenţe

imaginare. În vremurile de democraţie, chiar cei care prin natura lor nu se aseamănă nu vor decât să devină asemănători şi să se copieze, într-atât este spiritul fiecărui om luat de mişcarea generală a oamenilor.

Ceva asemănător se remarcă între un popor şi un altul. Dacă două popoare ar avea aceeaşi stare aristocratică, ar putea rămâne foarte deosebite şi foarte diferite deoarece spiritul aristocraţiei duce la individualizare. Dar două popoare vecine nu pot avea o aceeaşi stare socială democratică fără să adopte imediat opinii şi moravuri asemănătoare, deoarece spiritul democraţiei dă oamenilor tendinţa de a se asimila.